
SAVREMENA SVETSKA PROZA

Uredili

Tanja Kragujević-Vujić

Radoslav Miroslavljev

Likovna oprema

Zoran Branković

Magda Sabo

STARINSKA PRIČA

Sa mađarskog preveo
EUGEN VERBER

NARODNA KNJIGA
BEOGRAD

Naslov originala

RÉGIMÓDI TÖRTÉNET

© Szabó Magda, 1978

Pisac se najlepše zahvaljuje svim onim članovima porodica Bartok, Darvaši, Gačari, Jabloncai, Juhas, Lajdenfrost, Majtenji, Nadbakai, Rikl, Širo, Sabo, Sukovati, Tokaji i Tere, koji su njen rad pomogli stavljajući joj na raspolaganje dnevnike, pisma, dokumente ili joj saopštavajući podatke, kao i reformatskim i rimokatoličkim duhovnim pastirima, čije je neumorno ronjenje po matičnim knjigama omogućilo prikupljanje materijala za ovu knjigu. Zahvaljuje se Šandoru Čontošu za usrdan trud oko povezivanja događaja iz života Kalmana Jabloncaija, nekadašnjeg debrecinskog Docijevog Instituta, Lenke Jabloncai i drugih pito mica samostana Siromašnih školskih sestara i nekadašnje Muzičke škole. Hvalu zaslužuje i predsednik Gradskog saveta županij-skog grada Debrecina, dr Ištvan Ač, koji je završavanje istraživanja potpomogao i osigurao saradnjom odeljenja za obrazovanje.

STANOVNICI KUĆE U KIŠMEŠTERSKOJ ULICI:

Imre Jabloncai (Psovač), praded a Lenke Jabloncai

Kalman Jabloncai (Senior) i njegova supru ga *Marija Rikl*, deda i baba Lenke Jabloncai

Kalman Jabloncai (Junior, u priči se pojavljuje i pod imenima grof Hektor i Muki Darvaši), otac Lenke Jabloncai

Margit Jabloncai, Ilona Jabloncai i Gizela Jabloncai (*Melinda*), tetke Lenke Jabloncai

Klara Sič, kuvarica

Agneš Sič, sobarica

Ana Kiš, sobarica

ČAJNIK S LABUDOVIMA

Ova je knjiga napisana zato što sam pre nekoliko godina u nekoj prodavnici antikviteta kupila jedan plav porcelanski čajnik široka grla, ne veći od pedlja, na kome su se među lotosima kočoperila dva labuda.

Čajnik mi uopšte nije bio potreban, a ponajmanje takav na kome sanjare labudovi. Odmah sam se pokajala, čim sam ga kupila, još na odeljenju za pakovanje. Kod kuće ga nisam ni smestila među porcelan, jedno vreme sam se poigravala mišlju da ga nekome poklonim, imamo prijatelja koji skuplja značajna ostvarenja secesije. Na kraju ga nikome nisam dala, ali sam ga degradirala smestivši ga u kuhinju. Ni posle boravka od nekoliko desetina godina u glavnom gradu moja provincijska sumnjičavost nije popustila, kod nas slučajni prekid struje uvek dočekuju napunjena petrolejka i sveće, a od nestanka vode, do kojega ponekad stvarno dolazi, pokušavam da se odbranim zalihama za razne svrhe. Imam jedan uvek napunjen crven bokal za polivanje lijandera, kofu od plastike za kuvanje i umivanje, čajnik s labudovima nalila sam do vrha vodom, s namerom da tom vodom kuvam čaj, kafu. S vremena na vreme sam to i činila. Retko. Retki su kvarovi na vodovodu. Nisam se suviše brinula za taj čajnik, ali kada sam jednom opazila da ga je neko pomerio s onoga mesta na koje sam ga ja stavila pa ga ne vidim, postala sam bez razloga razdražena, vratila sam ga na svoje mesto.

Tih sam godina ne jednom ulovila sebe kako činim nešto što na mene uopšte ne liči. Slala sam novogodišnje i imendanske čestitke čak i onim članovi-

ma porodice kojima sam još kao devojčica objasnila kako, između ostalog, i zato tako žestoko žudim da postanem nezavisna i samohrana, da bih mogla da učim kraj besmislenom pozdravljanju ukrgu na zahtev svojih roditelja. Vaskrsavala sam već davno na smrt osuđena prijateljstva, a to me je zapanjilo bar toliko koliko i one kojih se to ticalo, kojima sam odjednom, iz čista mira počela da se osmehujem kao da se ništa nije zbilo za tih deset—dvadeset—trideset—četrdeset godina. Broj mojih rođaka je zastrašujuće porastao, prihvatila sam susrete pisac-čitalac u teško pristupačnim krajevima, jer sam odjednom poželeva da znam gde su mi se rodili otac i majka, odlazila sam na sahrane, pomene, krštenja, proširio se krug mojih veza, prihvatila sam pozive koje bih ranije uvek odbijala, bila sam svedok na venčanju, posle venčanja jedne rođake u Maćašovoj crkvi, na porodičnom prijemu, na kome nas je bilo nebrojeno mnogo, plivala sam kao dobro raspoložena riba u okeanu gostiju, koje sam sve poznavala od svog dolaska na svet ili od rođenja dotične osobe, a među kojima niko — izokola — nije zapitao u kojoj sam to sredini boravila u razdoblju od svoga detinjstva do toga dana, što me do sada nisu viđali, i šta li me je to navelo da se tek tako, odjednom vratim. Najneočekivanija crta moje preobražene ličnosti koja je najviše zapanjivala bilo je zanimanje s kojim sam se — i za njega samog neočekivano — obratila svom skoro deset godina starijem bratu. Kad bismo se srećali, kada smo mogli da budemo zajedno, prisutnima smo delovali užasno, jer bismo se cerekali, bili bučni, uz pratnju zamišljene gitare dernjali bismo se pevajući pesme koje nikada nismo čuli, kao prepolovljene novčića za znak raspoznavanja brata i sestre koji su se izgubili pa opet našli, sastavljali smo tajanstvene reči, pojmove smislenih pa ipak nerazumljivih nizova glasova.

Jednom, kada je skoknuo do nas, imao je još manje vremena nego obično, dok sam spremala čaj, pošao je za mnom u kuhinju da bismo i za to vreme mogli da razgovaramo. Uvek ga je zabavljala ta sićušna prostorija kojoj je svaki kvadratni santimetar

bio iskorišćen, čudio se kako je u njoj uopšte moguće kuvati. Stajala sam mu leđima okrenuta, tako sam osećila da se pokrenuo, da je digao nešto; bila mu je blizu kutija s čajem, razgleda je, pomislila sam. Ali, kada sam se okrenula, videla sam mu u ruci čajnik s labudovima, oprezno ga je okrenuo, da voda iz njega ne pljusne.

— Gde je trag lepila? — upita moj brat.

Zijala sam u njega. Ako je pronašao novu igru, nisam joj znala pravila.

— Da ti pamet stane — reče. — Jesu li to u Pešti pravili? Ni traga od loma.

— Ovo? — upitah ga. — Novo novcijato. Odnosno, novo koliko to može da bude ako je kupljeno u robnoj kući. Odakle ti to da je bila slomljena? Nedavno sam ga kupila, nema ni godinu dana.

— Idi, molim te — reče mi skoro ljutito. — Pa ja sam ga razbio.

I on već ode u sobu, odnese čajnik, a ja za njim s čajem, i dok sam nalivala, imala sam osećaj da se igra. Tek kada smo seli za sto a on ostalima objasnio gde je u našem stanu u Ulici svete Ane stajao taj čajnik, koji je on u detinjstvu slomio, ali koji je neko majstorski zalepio, ja sam shvatila da tu nema govora o nekoj igri, samo što on ne govori o ovom čajniku, nego o njegovoj kopiji, a u vreme kada su ga proizveli mogao je da ima hiljade i hiljade braće. U našem stanu u Ulici svete Ane smo imali jedan čajnik s labudovima, on ga je slomio, izbacili su ga, zaboravili smo ga, zaboravila sam ga. Ja svakako jesam. Ali ona osoba koja odnedavno piše novogodišnje čestitke, ide na venčanja, na konfirmacije, rekvijske, skuplja s konca i konopca svoje rođake, odlazi u posete, poziva goste, ta strana osoba, ona nije. Ona se sećala tog čajnika, koji je prevara, opsena, nije istina, nije istovetan s onim koji se nekada davno slomio i koji je bio u njenom domu, ali je u nečem, naravno, ipak istovetan, pa ga treba kupiti, treba ga doneti kući jer mora da bude tamo gde ona živi, u njenoj blizini.

Bio je to dan kada sam izjavila da sam izgubila bitku. Svi smo je izgubili, Elek Sabo, Lenke Jabloncaj

i ja, nas troje koji smo nekada davno sklopili savez, kao zaverenici. »Bila si veoma srećna s nama ovde«, rekao je jedne večeri moj otac, kada su tako hladno, nepristrasno, razlagali šta će biti jednom, kada oni ne budu živi, kao da su odlučivali o je-lovniku za iduću sedmicu, »i previše srećna. Moraće da se poruši, da se uništi pozornica. Kad nas jednom ne bude, ne smeš da sačuvaš ni nameštaj, ništa. Podeli, pokloni stvari.« »Sve, čuješ li?« upozoravala me je majka. »I moje knjige. Većina knjiga moga devo-jaštva ionako je glupa. Jesi li razumela? Neću da se osvrćeš. Gledaj pred sebe! Neću da šivaći sto, neki stari orman... Hoću da se smeješ. Da nas se oslobodiš, da ne boli. Obećavaš?« Obećala sam. Nestala je kuća, stan, nameštaj, stvari — gotovo svaka stvar — kako su hteli, s njima zajedno. A kada više nije ostalo skoro ništa što bi moglo da izazove sećanje na onaj oblik života kojem nije bilo povratka, počela sam da tražim na sve strane svoje rođake, kako bih na ponekom licu mogla ponovo da ugledam crte usana nekoga od njih dvoje, luk čela, položaj očiju, pošla sam u potragu za onima koji su ih poznavali, njihovu boju glasa, njihove šale, njihove pesme, prihvatila sam njihove prijatelje, njihove veze, njihove sastanke s onima koji su u određene dane u sedmici bili s njima, i na randevu sam, umesto njih, odlazila ja. I u prodavnici antikviteta sam odlučno pružila ruku prema jednom predmetu čiju je uspomenu iz mene već odavno izbrisalo vreme, vreme koje je moglo da ovlada samo mojom svešću, ali ne i mojim nagonima. Na plavim vodama porcelana doploveli su mrtvi, stigli su kući na leđima labudova, malo stidljivo, ali ipak zadovoljni, jer su zaista sve učinili da mi pomognu, ali kada nešto ne ide, ne ide. Pa smo tako opet bili zajedno svi troje, otac, majka i ja, a ja sam napisala, da bih mogla dalje da živim, prvo *Stari bunar* a sada ovu *Starinsku priču*.

Starinska priča je kumče Endrea Ileaša.

Od pojave *Starog bunara* podsticao me je da napišem posebnu knjigu o svojoj majci. Ovaj me je za-

datak i privlačio i odbijao, branila sam se. Rekla sam kako ja, istina, poznajem životnu priču svoje majke, nije mi jednom sve ispričala, ali je to jedna veoma starinska priča. »To će biti naslov knjige!« saopštio je Andre Ileš i poslao mi ugovor. Zaključala sam ga, nisam htela ni da ga vidim: dok nije stigao, već sam u svom budućem radu otkrila zamke, plašile su me teškoće, čak i prividno tako beznačajna stvar kao to što su dve porodične fotografije, babina i dedina, koje su visile u tetkinoj spavaćoj sobi a koje sam na svaki način htela ponovo da vidim, prosto nestale, zemlja ih je progutala. Moj brat, koji je majku poznao još sasvim mladu, upravo me je odvrćao od tog pisanja, nije hteo da naša porodica postane tema knjige, a povrh toga dobili smo i američku stipendiju, uskoro je trebalo da krenemo u Sjedinjene Američke Države. »Slabo ću ja ovo da napišem«, govorila sam sebi, pa sam za vreme petomesečnog boravka u Americi u biblioteci Univerziteta u Ajovi skupljala građu za jednu antičku temu koja me je privlačila još od studentskih dana. Kada bi mi *Starinska priča*, veoma retko, i pala na um, pomišljala sam da majka treba da odluči šta će biti. Ako ona bude htela da je ipak napišem, javiću mi. Ona je to u stanju.

Javila je.

Javila je jednog januarskog dana, oko pola noći, kako to već stil zahteva. Ujutru sam pošla iz Njujorka, sa aerodroma La Gvardija, kući u Ajovu, kako bih otkazala, počistila, spremila i predala naš stan, da bih se preselila na Brodvej. Krenula sam na put bez prtljaga, s nekom tankom knjižicom u ruci, ali sam stigla samo do Milvokija, tamo sam zaglavila u mećavi. »Ajova ne prima«, javljao je dispečer, »na aerodromu je sve sam led.« Pa kad će primati? Ne zna se. Možda sutra. Ili prekosutra. A možda i kroz nedelju dana. Ovde vreme komanduje, a usred Sjedinjenih Država zima je surova.

Ni četkicu za zube nisam imala, pa ja sam pošla kući, u naše američko stalno boravište, u kojem me sve čeka, toaletni pribor, u kuhinji duboko smrznute životne namirnice koje su isprogramirane prema odgovarajućem, unapred određenom, roku za troše-

nje. U predvorju aerodroma sam pogledala po oglasima koji hotel nudi slanje kola po mene ako odsednem kod njih: sneg je vejao. Počela sam da telefoniram, na kraju mi je *Red Tejp In* saopštio da su kola krenula da me prevezu. Prilikom silaska iz aviona pao je na mene neki pijanac, uhvatio se za moju bundu, pod njegovom težinom se raspapao šav na rame-
nu, nisam imala prtljaga, muža sam ostavila u Njujorku u bolnici, sa svojim bledim, od brige stalno izmučenim licem nisam u toj poderanoj bundi ulivala neko naročito poverenje. Soba mi je bila hladna, ispod dvorišnih vrata uvejavao je sneg, televizijski aparat se nije mogao uključiti, sva su dugmad bila slomljena. Toga časa nisam znala ni gde se nalazim, u kojoj državi, u kom delu Amerike.

Već nedeljama sam živela u izuzetnoj napetosti, pa sam zadrhtala od pomisli šta i u najboljem slučaju može da me očekuje dok ne uspem da se vratim u Njujork. Nisam cvokotala zbog hladnoće, premda mi je bilo zima, živci su davali znake, ali da te znake primim k znanju nije dolazilo u obzir. Otišla sam da popijem čaj, onda natrag u sobu sa zavejanim pragom, zvala sam Ajovu, nisu čak ni bili iznenađeni što nisam stigla, nisu me ni čekali, znali su kakav je aerodrom. Napisala sam cedulju, koju sam od muževljevog prvog infarkta uvek stavljala kraj kreveta da bi se znalo ko sam, odnosno ko sam bila, ako bih nekim slučajem noćas umrla, i koga treba obavestiti u Ajovi, pa sam onda čekala. Oluja je već to poslepodne tutnjala, a kako je bilo tek te noći, te najduže noći moga života! Knjigu koju sam ponela na put već sam davno pročitala, televizor nisam mogla da uključim, cvokotala sam, onako obučena, na krevetu.

Kad god sam bila u velikoj nevolji, uvek sam, ne samo za njena života već i posle smrti, mislila na majku, to sam učinila i tada: nikada nisam poznavala nekog tako snažnog i hrabrog poput nje. Osećala sam da bih odmah mogla da zaspim da je ona ovde, vetar ne bi duvao, stao bi sneg, ne bi bilo ove apsurdne, gluve i slepe noći ovde u Milvokiju koji se uopšte ne vidi, samo sam, kroz otvor na vratima, iz dvorišta osećala nemilosrdnu snagu zime.

I onda, odjednom, eto moje majke. Došla je kao i obično, u meni, smejala se, i rekla: »Karolina Gerhardinger.«

»Karolina Gerhardinger«, rekla je majka, »osnivač reda Siromašnih školskih sestara, ustanovila je za deset godina deset samostana. A te sestre nisu radile samo u Debrecinu, ne. Radile su i u Sjedinjenim Državama, Kanadi, čak i u Portoriku. Slušaš li? Na svom misionarskom putu osnivača reda organizovala je pet redovničkih oblasti, s pet matičnih domova, a njihova su sedišta Milvoki, Baltimor, Sent Luis, Mankato i Voterdau. Ali je sedište zamenika glavne načelnice uvek u Milvokiju. U Milvokiju. *Milvokiju*.«

Na portirnici su mi dali hartije, mnogo hartije, pušila sam, i pisala do zore. U međuvremenu sam svakih četvrt časa pozivala aerodrom, negde oko pet časova su rekli da Ajova već prima, ali da treba da promenim kartu, jer bih odavde mogla da krenem tek posle podne, ali ako bih odletela do Čikaga, možda bih našla neki let i ranije. Kada sam iz Milvokija poletela, dole se nazirala neka velika voda. Karolina Gerhardinger — mislila sam — a nad Mičigenskim jezerom, po ničemu, u lepom redu šetale su siromašne školske sestre debrecinskog samostana, napred je koračala Štilmungusova, u sredini Karitas, a na samom kraju je stupala blažena Karolina Gerhardinger lično, uhvativši pod ruku moju majku, pa su na smenu vikale, čas moja majka, čas Karolina Gerhardinger: »Milvoki«.

Te noći u Milvokiju pokušala sam da zapišem sve što sam znala o životu svoje majke. Počela sam s mestom i datumom rođenja, a završila s onim januarskim danom kada me je, kao s poslednjom reči, napustila i ostavila u svetu koji je bez nje iznenada postao puka irealnost, izjavom: »Imala sam toliko tajni.« Prvo sam ispisivala red ispod reda, kao na nekoj predstavi, pazeći na vremenski i logični redosled podataka, kasnije već kako mi dođe, što bi mi tog časa na um palo iz njena života koji se protezao na skoro osamdeset i tri godine. O njoj sam znala mno-

go, i sama sam se iznenadila koliko. Kasnije, kada sam počela s radom, i kada su dokumenti, dnevnici, očevici iz mladih dana, kao i kutije s pismima počeli da daju svoje iskaze, zgranula sam se shvativši suprotno: koliko sam, u stvari, malo znala o njoj.

Kada sam kod kuće uzela u ruke zapise iz Amerike i pokušala da iz njih sačinim nacrt za strukturu knjige koju treba da napišem, brzo se otkrilo da sa tim neću moći daleko da stignem. Nisu se pojavljivale samo praznine, čije se ispunjavanje u prvo vreme činilo beznadežnim, jer one o kojoj je knjiga želela da govori nije više bilo kraj mene da bi odgovorila na ono što u životu nije o sebi ispričala, a ja, dok se moglo, nisam ni pitala. Ali sam sada, bez uzbuđenja i irealnosti one noći u Milvokiju, sa staloženošću koja je potrebna za rad, proučavala hartiju za pisanje iz Red-Tejp-In-a i shvatila da Lenke Jabloncai nije živela osamdeset i dve godine i nekoliko meseci, već je umrla mlada, tačno četrdeset i devet godina i dvanaest sedmica ranije nego u stvarnosti. Umrla je u trideset trećoj godini svoga života, petog oktobra 1917. godine, onoga dana kada joj se rodila kći. Živela je skoro trideset i tri godine, često je udarala u zidove kaveza života, ranjavala pri tom ruke, čelo, skoro trideset i tri godine ju je morila bojažljiva nada, možda će ipak pronaći samostalni put na bilo koju stranu. Petog oktobra 1917. godine Lenke Jabloncai je završila svoj samostalni život, prihvatila je saznanje da joj iz romana poznata divna ljubav od kolevke pa do groba neće pripasti, ali da od nje neće postati ni slavna pijanistkinja, neće moći da bude ni pisac, od nje neće biti ništa. Posle toga nije više očekivala nikakve promene, nije ni mrdnula: ukovala se pored svoga novorođenog deteta. Onoga dana kada je darovala život, Lenke Jabloncai je prestala da živi i mada je disala još skoro pedeset godina, od tada je svoju priču imala samo njena kći, Lenke Jabloncai je više nije imala.

Imala sam toliko tajni, to je rekla za oproštaj.

Kada sam počela da radim na *Starinskoj priči*, zapanjila sam se koliko je bila u pravu. »Bila sam siroče živih roditelja«, čula sam od nje mnogo puta. Ali zašto? Ta i otac i majka su joj bili živi! Šta se dogodilo s njenom majkom, čije ime kod nas nije bilo pristojno izgovoriti? A s ocem, koji prema njenim rečima nije imao crte lica nego samo grehove? Šta je radio Kalman Jabloncai? Jožef Palfi, stariji, postideo me je kada me je prilikom jednog od mojih putovanja u Debrecin upitao šta mislim o pesmama i prozi oca moje majke, a ja nisam znala šta da odgovorim, jer nijedan njegov redak nisam poznavala. A u ono vreme to mi je već moglo biti potrebno, htela sam da znam kakav je to bio čovek, na čemu se razbucao njegov brak, i uopšte, šta je istina o učesnicima u životu moje majke bez pristrasne procene moje dečje plahovitosti, moje dečje gluposti.

Skupljala sam materijal kao neki islednik. Bilo je meseci kada su jedna velika, svojim potomstvom skoro na sve strane sveta rasuta porodica, i više reformatskih i katoličkih župnih ureda ronili po starim spisima, saslušavali još žive svedoke, da bismo mogli da osvetlimo izvesnu životnu prekretnicu davno umrlih članova porodice koja je, opet, nekada određivala sudbinu moje majke. Bez iskre nade sam morala da jurim tragom nekih fotografija, znajući da je svojevremeno portret onoga čija me spoljašnjost zanima svaki pošten član porodice iscepao iz svog albuma, a ni braća ni sestre od tetaka mi nisu dopuštali da se zanosim, već su tvrdili kako je ono čega se iz njihovog stana sećam nestalo u selidbi. A tako sam htela da pogledam svoju baku pravo u oči, tu sirenu iz Šar-reta, koja je, po mojim pretpostavkama, bila uzrok tome što je pod nogama Lenke Jabloncai do kraja drhtalo tlo, a i tome što je moja majka — kad bismo nas dve ostale u stanu same, pa kada bih je, vrlo retko, jer nikada nismo bile bolećivo osetljive članice porodice, zagrlila, priljubljujivala svoje lice uz moje, ali ne bi rekla ono što bi svako očekivao: »Devojčice moja«, nego: »Majčice moja slatka«.

Onda se našlo sve što sam tražila. Velečasni gospodin Mesaroš je u beleškama matične knjige iz Fi-

zešđarmata naišao na podatak koji je odgovorio na najvažnije pitanje *Starinske priče*, našao se i jedan naš rođak koji je bez kolebanja sačuvao onu fotografiju zbog čijeg su originala nekada davno proveli tolike besane noći u Debrecinu u jednoj kući u Kišmešterskoj ulici. Našao se svezak s novelama moga dede, dve sveske njegovih pesama, čak i njegov dnevnik, zajedno s domaćinskim knjigama moje prabake Jabloncai, iz kojih sam mogla tako tačno da rekonstruišem njihov život i običaje, da mi je samo reda radi bilo potrebno da uporedim zabeleške s letopisnim zapisima. Bila sam u rodnom mestu sirene i svoje majke, u Fizešđarmatu, držala sam u ruci bokal iz kojega su obe krštene, čitala sam *Letopis Fizešđarmata*, slavno delo dede Eme Gačari, velikog Gačarija, zajedno s dnevnikom svekrve Lenke Jabloncai, a pomogla mi je i kći njene prijateljice Bele, od nje sam dobila celokupnu prepisku njene majke, mogla sam da pročitam opis venčanja svojih roditelja, znam ko je stajao iza njih pred stolom gospodnjim. Naišla sam i na rođaka koji se još sećao rasporeda u kući u Kišmešterskoj ulici, događaja iz devojačkih dana moje majke, poznao je mladog Jožefa, a ono o čemu nisam našla objašnjenja ili podataka, na to je odgovarao dnevnik moga dede, njegove sveske pesama. Belina kći i ja sastavile smo spisak knjiga koje je Lenke Jabloncai čitala, kod prodavaca knjiga na buvljoj pijaci sam našla sve što mi je bilo potrebno, *Put u Zlatnu zemlju*, štivo koje je na nju odlučujuće uticalo u detinjstvu, kopirali su mi u Sečenjijevoj biblioteci iz časopisa *Kišlap* 1894. godine. Najmlađa, sada već jedina živa tetka s majčine strane, takođe je progovorila u staračkom domu u kojem sam je potražila; čim se povratila od zapanjenosti što me posle četrdeset godina ponovo vidi, popunila je one delove priče koji su nedostajali, moj stariji brat, koji se u početku ustezao od pomisli da naša majka postane junakinja knjige, na kraju počeo i da se raduje pri sećanju. Dok se materijal skupljao, Agančoš iz *Starog bunara* je, na moju molbu, već pronašao i uredio u korov zarasli i urušeni grob sirene iz Šar-reta, pored koga sam na sahrani, kao student druge godine, stajala s toliko nervozne

ravnodušnosti, pa sam mozgala o tome kako i ovo samo njoj može da padne na um, tom čudovištu, da svoju sahranu udesi baš u vreme kada je kod Petrovajevih domaći bal. A onda sam prilikom sledećeg svog puta u Debrecin sama svratila do nje. Jedno sam vreme nespretno stajala pred spomenikom svoje bake, onda sam joj grob obrubila kandiocima: tog je avgustovskog prepodneva dugi san Eme Gačari obasjalo četrdeset plamičaka. Grobljanski službenik, koji je pored nas plevio korov, pogledao me je kao da sam luda.

*Svojoj majci nisam zapalila sveću.
Svetlost se ne može osvetliti.*

SKENA

Skena, na kojoj su lica iz *Starinske priče* odigrala svoje uloge, nije mala: dve županije nekadašnjeg potiskog okruga Mađarske: Bekeš i Hajdu.

Područje Bekeša od oko tri hiljade šest stotina sedamdeset i jednog kvadratnog kilometra je do te mere beskrajna ravnica da mu je površina skoro istovetna s razinom mora. Na severu i istoku proseca ga rečna mreža Kereša: Crni, Beli i Trojni ili Brzi Kereš, u koji se slio Berečo, takođe su vapili za regulacijom. Dvadesetih godina prošloga veka pokušalo se da se brige koje su prouzrokovali Crni i Beli Kereš reše jednim kanalom dugim skoro trideset kilometara, započelo se i sa isušivanjem brzokereškog Šar-reta, to će reći blatnog rita, zajedno sa Berečovskim ritom — u ono vreme to baš i nije uspelo.

Šar-ret, kao što mu i ime kazuje, je močvarno područje. Ova neobična geološka pojava, čiji se deo oko Fizešdarmata naziva Nadšat-ret, igraće u životu više lica iz *Starinske priče* značajnu ulogu. Svakome od učesnika ova reč znači nešto drugo: za Lenku Jabloncai sušti užas, mada se tamo rodila, za njenu majku, Emu Gačari, potonuli raj; za prababu po majci moralnu smrt; za njenog oca osamostaljujuću, divnu pobedu; za dedu Jabloncaija saznanje potčinjenosti, bespomoćnosti; za njenog pradeđu vedru mladost; za njenu babu po ocu onu poslednju nadu koju je progutala grešna močvara; za njene tetke, te Parke, opako živo blato gde im se rodila snaha, ta košmarna vatra močvarska; za Lajdenfrostu, njenog krštenog kuma, tog debrecinskog trgovca koji trguje morskim

čudovištima, poprište velike pustolovine njegovog života; za njenog drugog muža, Eleka Saboa, čarobni svet bajke po kome je nekada njegovu šesnaestogodišnju majku, tek pola dana udatu ženu, kočija vozila prema njenom budućem domu, tarčanskoj reformat-skoj parohiji.

Na tlu županije kvartarske naslage, u kojima su nađene kosti prasisara, pokriva pesak, ilovača i crnica. Zima je ovde vrlo hladna, leto žarko, ovo je jedan od najsuvljih krajeva naše domovine. Ni na močvarnom, glibovitom Šar-retu, ni na čvršćem površju županije nema stene, kamena, kada su se junaci ove priče rodili nema još, dakle, propisnog puta koji bi bio prohodan u svako doba godine, teško je prolaziti kočijama, peške ili na konju ne samo po rastresitim i kaljužnim delovima već, u stvari, posvuda; reke su samo teoretski plovne, istina na Trojnom Kerešu može da prolazi parobrod, ali na Belom i Crnom može da se kreće samo dreglija na konjsku vuču, ponekada splav, tok Berećoa je toliko spor da čak i čamac jedva može da se pokrene.

Lesni predeo i vodoplavni prostor, obilje vode, pokoji šumarak kao velika mrlja: idealno mesto za naseljavanje, a močvara je, čak i kad u njoj vreba barski vuk, dobra zaštita. Na skeni su već u kameno doba živeli ljudi, a nalazi dokazuju da su po gazovima jedan za drugim u stopu prolazili Tračani, Skiti, Kelti, Sarmati, Jazigi, Vandali, Goti, Huni, Gepidi, Avari i Sloveni. Jedno pleme mađarskih predaka, koji su osvajali domovinu, odmah se zadržalo u ovom kraju, do trinaestog veka se već uobličila mreža naselja i organizacija županijske javne uprave. Kraljevska županija Bekeš se prostirala između Berećoa i Kereša, Vekera, Korođa, Mogočkog potoka i močvara, crkveni poglavar joj je varadinski biskup, pre tatarske najezde je sedište Dijeceze, odnosno dvojice njegovih crkvenih dekana bilo u Bekešu i Seghalomu. Središte županije je Bekeški grad, oko kojega ima sto četrnaest naselja, prebivališta pronijara, gradskih kmetova i gradskih slugu. U *Starinskoj priči* se mnogo puta pominje Fizešđarmat: Fizešđarmat je naselje gradskih slugu iz doba Arpada. Na skeni se 1241. pojav-

Ijuju konjanici Batu-kana, a razaranja koje čine je priznanja dostojno: čak pedeset godina posle povratka Mongola u svoju domovinu o njihovom prolasku kazuju mesta koja su sravnjena sa zemljom. Proći će vekovi dok se županija ponovo ne naseli, i dok umesto Bekeškog grada, koji je takođe stradao od tatarskog pustošenja, osiguranje središne odbrane ne preuzme grad Đuli, koji je podigao mačovski ban Janoš Maroti. Posle izumiranja porodice Maroti, županija, sada već ponovo bogata, sa sređenom javnom upravom, kao matica dveju varošica i sedamdeset i jedne opštine, menja svoje gazde; na početku šesnaestog veka će Laslo Dobže predati Đulsko vlastelinsko dobro Đerđu Brandenburškom, koji je posle Mohača prešao Ferdinandu, od njega će grad u Đuli oduzeti varadinski biskup, pristalica dinastije Zapolja, Imre Cibak. Dok ponovo ne postane Ferdinandov posed proći će trideset i tri godine, kada će kralj od njega, umesto izgubljenog Temišvara, napraviti pograničnu tvrđavu. Đula će ostati pogranični grad sve dok ga Turci ne zauzmu i ne prestane mađarska javna uprava.

Između 1566. i 1694. istorija županije naliči nekom kaskijanskom snoviđenju, čije su prostije epizode povremene pojave Tatara, sela u plamenu, odvođenje stanovništva u roblje, potpuno pljačkanje zemljoradnika. Prava je grozomora ona odluka od čijega izvršenja se očekivalo da će omogućiti vraćanje đulskog grada od Turčina. Godine 1687. Hrišćanska liga izdaje naredbu: neka županija sama sebe ukine, neka joj se iseli svaki stanovnik, neka izumre Bekeš kako bi garnizon u Đuli i turske administrativne jedinice koje se nalaze u županiji satrla glad. Županije do 1695. prosto nema, i ako pokoji turski buljuk projaše kroz nju do Đulskoga grada, kaskaće kroz sela i naselja bez stanovnika, samo vukovi zavijaju iz trščaka, a useva, blaga, ljudi nigde. U poslednjoj godini sedamnaestog veka, posle pada Đulske tvrđave, Leopold reorganizuje bekešku županiju; na konačno oslobođenom prostoru osniva se trideset i jedna opština, ali županija opet ne može da napreduje, jer stanov-

ništvo prelazi Ferencu Rakošiju pa mora ponovo da beži pred pustošenjem Srba naklonjenih caru.

Posle 1711. županija se mora ponovo naseljavati, jer u svega devet mesta ima stanovnika, a potpuni broj duša cele županije ne stiže ni do dve hiljade šest stotina. Izuzimajući nekoliko pustara, sve pripada eraru, kraljevskoj riznici a đulsko vlastelinsko dobro, nekadašnji posed mačovskog bana Marotija, dobija bivši vojni intendant baron Harukern. (Baronu, koji tada još nije bio baron, otac, tkački majstor iz Senkenfelda, namenio je da bude pop, ali je stric, župnik, shvatio njegove prave sposobnosti i preporučio ga dvorskom računovodstvu za intendantskog oficira, pa je tamo i napravio karijeru. Za vreme turskog rata bio je ratni dobavljač hrane, četiri godine je nadzirao fortifikacione radove na aradskom gradu, za vreme rata za špansko nasleđe bio je upravitelj snabdevanja južne armije koja je ratovala u Italiji, postavili su ga za komornog savetnika. Posle povratka, uz pomoć Eugena Savojskog reorganizuje vojno snabdevanje, umesto korišćenja privatnih preduzimača sve stavlja pod dvorsku upravu. Karlo III ga tada proizvodi u čin viteza rimskog carstva i tako on, deset godina kasnije, dobija na dar stoku koja je u bekeškoj, čongradskoj i zarandskoj županiji prešla u svojinu erara, Đulu, Bekeš, Seghalom i Fizešđarmat. Posle nekoliko godina postaje mađarski državljani, mađarski baron, i kao takav glavni župan bekeške županije.)

Harunkernovu kćer 1732. uzima za ženu carski savetnik Jožef Agoša Venkhajm pa s udajom te Harunkernove u *Starinsku priču* stiže jedno ime koje će, kao i Šar-ret, kasnije na neki način uticati na život svih zainteresovanih, i postaće stalni šlagvort antagoinista i protivnika koji se među sobom često i ne poznaju: Venkhajm. U ušima Lenke Jabloncai i to ime zvuči jezivo, kao i sve drugo što je podseća na majku, ali bi Emi Gačari, kada god bi ga čula, do smrtnoga dana, sećanje zanjihalo jedno odmaknuto krilo zavese, one zavese iza koje ona gviri, Velikom ulicom jure čudesne kočije baronice Venkhajm sa čudesnim paripima, vlastelin jaše pored kočija, a

kolika je gospoda prate, i kakva divna, gospoda iz daleka! Calvinistkinja Rakel Banjai, prababa Lenke Jabloncai s majčine strane, nerado gleda na to prezime, jer da nema Venkhajmovih, ne bi po Đarmatu, po Seghalomu sve vrvelo od toliko prokletih inženjera, i ne bi stroga desnica božja odmerila po njenoj poštenoj kući onaj užasni udarac, dok bi njen pradeda samo odmahivao glavom na svaku optužbu, jer da nema Venkhajmovih, ne bi bilo ni sjajnog štita u prelepoj ampirskoj crkvi, pod čijom zaštitom slavni propovednik može na miru da objavljuje božju reč. Uhu babe Lenke Jabloncai, s očeve strane, ta reč dočarava njen najveći poraz u životu, a njenom ocu divlju i ostvarenu ljubav, pesmu ševe, omamljujuće leto na posedu Venkhajmovih; njenom dedi i pradedi s očeve strane podjednako draga polja, retke prilike kada obojica mogu da osete da su i oni ljudska bića, ne hranjenici Marije Rikl. Ali na ovo ime računa i drugi muž Lenke Jabloncai, koji često zastaje u njihovom sada već zajedničkom stanu pred uljanom slikom na kojoj je predstavljen mlad muškarac, s tvrdim, uskim i visokim okovratnikom, koji je stisnuo na grudi knjigu; sa slike ga gleda geometar Janoš Sabo, inženjer Venkhajmovih, koji je izvečeri, posle završenog dnevnog rada, čas u Seghalomu, čas u svojoj fizeždarmatskoj kući, po malo prevodio *Eneidu*.

Na drugoj strani skene stoji županija Hajdu. U njenom nekadašnjem grbu plamti sunce, puši se oružje, jedna ruka u oklopu diže mač, zmaj grize sopstveni rep. Graniči se županijama Sabolč, Bihar, Jasnađkunsolnok, Heveš i Boršod, njeno je tlo ravno, tek jedno sto deset do sto dvadeset metara nadmorske visine, južni joj je deo čak nešto spušten, tamo je samo devedeset metara. Tlo joj je aluvijalni les, masna crnica se po njoj smenjuje sa slatinastim površinama, a ima i močvarnih krajeva. Mada ovaj predeo nije bogat tekućim vodama, Tisa tek što dodiruje granicu županije, jedina njena velika voda je Hortobađ, koji se, napuštajući debrecinski atar kod Nađudvara, uliva u Kadarč, pa vijugajući među pustarama oko Debrecina, Elepa i Alomzuga, u Kešeljsegu prima u sebe potočić Kešelj. (Lenke Jabloncai

će u kući u Kišmešterskoj ulici često čuti i reč Kešeljskog, za svoj ateizam njen praded ima da zahvali puštari koja se nalazi u zagrljaju vode što se vodom jedva i može nazvati.) Kešelj je, u stvari, imao samo dužinu, pad ne, pa je isto tako nestajao na kraju u Šar-retu kao i sve vode ovih prostora. Okolina Šar-reta i Hajdušaga, pustare, tobožnje vode, močvare, skrovišta više od tri stotine vrsta ptica, taj nekadašnji kraj tršćaka odredio je životne mogućnosti učesnika *Starinske priče*, diktirao je užasne tekstove junacima koji ponekada nisu ni shvatali svoje uloge, a bog koji u tragediji upravlja sudbinom, imao je prozaično ime, zvao se: Društvo za regulaciju voda.

Ovuda se nekada milionima godina talasalo more, a na kasnije taloženom morskom dnu su se smenjivali narodi isto tako kao i u Bekešu, prolazile su ovuda vojske Dačanina Kotiza, koga je opevao Horacije, Avari, Sarmati guštorskog pogleda. U okolini Debrecina je u drugom veku posle Hrista bio stacioniran rimski garnizon, sarkofag komandantove kćerčice je nađen u istom groblju u kome će Lenke Jabloncai odgledati jednu ekshumaciju, pa će bez straha i odbojnosti posmatrati kostur svoga svekra koji i na dnu groba verno nosi popovski plašt i klobuk. Po ovim su pustama, pre naseljavanja Mađara, jurili Men-Marotovi ljudi, posle dolaska Arpada, tada još vodom bogate reke služile su kao pojilo plemenu poglavice Onda. Ovaj je kraj, kad je završeno ustrojavanje države, potpao pod vlast stalnog prestolonaslednika, kraljevića, ovde su živеле sluge koje nisu bile određene za vršenje dvorskih protokolarnih, nego praktičnih poslova, kovali su oružje, dresirali kraljevski čopor pasa. Kraj dugo zavisi od sudbine Debrecina, tog najznačajnijeg, najbolje organizovanog naselja u okolini, ali posle boja kod Almožda, po zapovesti Bočkaija, postaje oblast određena za naseljavanje poglavarevih anđela, hajdua, i biće sve do 1876, sa Besermenjem kao sedištem, samostalni hajdu-okrug.

Bilo je već krajnje vreme da se ovi anđeli lepom reči, povlasticama i strašnim pretnjama navedu da se konačno već negde skrase, jer, iako su u vreme značajnih, sudbinskih, preokreta povoljno uticali na

odnose snaga, hajdui su od svih svojih nebeskih ime-
njaka, očuvali kakvu-takvu srodnost jedino možda
sa borbenim Mihailom. Baveći se zanimanjem koje
je nastalo krajem petnaestog veka tokom procvata
trgovine rogatom marvom, hajdui, odnosno goniči go-
veda, zbog izuzetnog i opasnog načina života razvila
su se u zaista poseban društveni sloj. Čuvanje i gonje-
nje stada goveda u inostranstvo iziskivalo je izuzetnu
snagu, veštinu, hrabrost, gonič je morao umeti da
iziđe na kraj s kraljevskim jedinicama koje bi htele
bespravno da rekviriraju isto kao i sa razbojnikom
koji napada iz koristoljublja ili s barskim vukovima.
Kada je trgovina rogatom marvom popustila, a zbog
ratne situacije jedno vreme i prestala, nekadašnji
junaci sa bespuća ostali su bez hleba i posla, te su
mnogi među njima postali tako opasne i bezobzirne
skitnice da je zemaljski sabor 1514. morao da im za-
brani nošenje oružja, pa su, za slučaj da ih neko nađe
s oružjem u ruci, proglašavani za slobodan plen. No
upravo zbog mutnih političkih prilika na čudan na-
čin je njihova cena u međuvremenu porasla čim je
pala. U državi koja se pocepala na tri dela mir ove
ili one strane obezbeđivali su najamnici vrbovani iz
inostranstva, umesto njih su napadali — a hajdui
su bili bar toliko dobri vojnici ili su se znali tući
koliko i najbolje obučeni najamnici, a imali su i ne-
uporedivu prednost što su poznavali svaki gaz, svaki
puteljak, zajedno s narodnim jezikom, avetinjski si-
gurno su prolazili strancu nepregledne, nepregazive
močvare. Posle Mohača bila je potrebna njihova ne-
milosrdna snaga, smelost, jedan deo njih je rado
pošao u vojnike, i kao što su nekada branili stada,
sada su branili čas Zapolju, čas Ferdinanda. Kada se
na skeni pojavio Bočkai, kasnije je po njima nazvana
okolina Debrecina, koja tada još nije bila ni županija,
strepela je od njih, bar koliko i od Turčina, Tata-
rina ili Nemca — tada su upravo kao vojnici po zlu
slavnog Belđojoza pustošili mađarske gradove. Bio
je to veličanstveni Bočkaijev šahovski potez kada se,
iza leđa talijanskog grofa, sporazumeo sa zapovedni-
cima četa hajdua i pre no što se velikovaradinski gar-
nizon pribrao, tako razjurio Belđojozovu vojsku uz

pomoć svojih anđela što su obema rukama vitlali nekim ubilačkim oruđem, da je grof, sav izbezumljen, preko Tokaja pobegao sa bojnog polja kod Almožda, koje je bilo prekriveno leševima. Poglavar Bočkai je posle godinu dana poklonio svojim pešacima naselja, puste, poluposede koji su mu pripadali u Sabolču, i sve svoje vojnike obdario plemićkim pravima i povlasticama, njegovi hajdui-konjanici su godinu posle toga dobili svoje leno, Soboslo, sa svim tamošnjim njegovim posedima, koji su tada još uvek pripadali sabolčkoj županiji.

Pod Gaborom Batorijem, Bočkaijevim naslednikom, ubrzo je postalo jasno da hajdui, pešaci i konjanici koji su naseljeni u Sabolču, i garnizon u Kalou — nisu odgovarajući susedi, tako da je poglavar anđele preselio u Besermenj, pa se od staništa hajdua koji su onamo stigli iz Kaloa, zajedno sa onima koji su još ranije upućeni u Soboslo, formirao takozvani Hajdu-okrug, koji je predstavljao neku vrstu zakonske vlasti po rangu ravne županiji, koji je preko svojih izaslanika učestvovao u zemaljskom saboru, ako su prilike tako zahtevale davao i opremao vojnike. Ponašanju, rečniku i držanju tih stanovnika se, naravno, moglo štošta prigovoriti, starom plemstvu su ovi divlji anđeli-plemići mogli delovati kao kad bi u gornjem domu neko princu Esterhaziju prilikom predstavljanja rekao: »Zovem se princ Kovač.« Anđeli nisu plaćali porez, sudsku i izvršnu vlast su ostvarivali preko svojih izabраниh činovnika, čiji je starešina bio hajdu-kapetan. Nekoliko godina pre rođenja Lenke Jabloncai Hajdu-okrug je još postojao; godine 1876. su mu priključili dobar komad teritorije Bihara, Sabolča i grada Debrecina, pa je tako uveličani kraj i imenom prerastao u Hajdu-županiju, a umesto prvobitnog Besermenja, sedište postao Debrecin, sa središnjim položajem, nekadašnji puritanski, trgovački i naučnički grad-država, koji se po položaju nalazio u središtu između vodoplavno-močvarnog Šarreta, peskovito-šumovitog Njiršega i jednog od najžrtorodnijih krajeva u državi.

U središtu skene stoji ovaj grad.

Lenke Jabloncai je poznavala njegovu istoriju kao sopstveni život. Engleski botaničar Taunson, koji je 1793. boravio u Mađarskoj, piše o Debrecinu: »Varoš pečalnoga tona«, i u svom dnevniku ovako o njemu razmišlja: »Kakvim okolnostima ima da zahvali svoje osnivanje, ne znam. Nerešiva je zagonetka, šta je moglo da navede trideset hiljada ljudi da za svoje mesto stanovanja izaberu kraj u kome nema ni izvora, ni reke, ni građevinskog materijala.« U interesu Taunsonovom bi bilo da onaj svet, bilo teološki, bilo onakav kakvim ga ljudi zamišljaju, ne postoji, jer je naučnik bio na spisku onih koje je Lenke Jabloncai htela da potraži posle svoje smrti. Pripremila se za susret sa njim da bi mu saopštila da ne lupa glavu o tome na koji je način jednoj zajednici palo na pamet da tu odabere sebi mesto za stanovanje, nego radije da razmisli o tome kako je ova reformataska Valkira koja leži među divljim vodama, pustarama, šumama i vinogradima, mogla da opstane tokom tolikih stoleća, a nju je od nestajanja sačuvalo samo to što se uvek našlo žitelja koji su svoju varoš voleli više nego sebe. Šta je zapeo za ovu varoš? Nije dovoljno lepa? Zanimljivo, ali se zato skoro svakih četvrt veka našla ili neka dobronamerna ruka ili neka prirodna nepogoda koja ju je do temelja rušila. Nema umetničkog blaga? Neka ga engleski naučnik potraži u inostranim riznicama, možda su, zajedno sa nekim drugim značajnim predmetima ove zemlje, stigli čak onamo. To je u stvari selo? Pa zar na zabatu Kolegijuma, te bratske ustanove univerziteta u Oksfordu, Utrehtu, Lajdenu, Cirihu, ne sedi Atina-sova, a noću u Štamparskoj ulici, ako dobro oslušne, može još da čuje bat koraka nekadašnjih velikih tipografa koji su Debrecinu poverili zaštitu slova koja su bila progonjena u varošima mađarskog kralja. Gospodinu Taunsonu se varoš nije dopala? A šta je on uopšte o njoj znao? Da li je potražio trag nekadašnjeg doma bana Rofaina na području Ulice Var, da li je čitao o majstoru Doži, da li se raspitao s kakvim su zanatским remek-delima, pod vladavinom Anžujaca, kretali na put u sve krajeve sveta čudesni i snažni cehovi? Da li je pregledao liste debrecinskih gazda? A

kako je mogao, kad nema pojma o tome šta je to fiskus u čije je vlasništvo posle izumiranja porodice Doža pao; šta je on uopšte čuo o kralju Žigmondu, dobro ako je išta čuo o sinodu u Konstanci i o Husu, šta zna Taunson o manje dramatičnim epizodama kralja Žigmonda, ne o trideset plemića koji su pošli na Budim, nego o stalnim novčanim neprilikama, jer su kruna i hermelin skupi, pa će, kad bude u stisci, jedan kralj dati u zalog ne samo gradove iz sepeškog kraja, nego čak i geografsku jedinicu pečalnoga tona.

Pečalnoga tona... A čemu da se smeje? Zar da se raduje što će, kao neka gvozdena rukavica, ili zlatni pehar, preći u svojinu srpskih despota, pa i od njih poći dalje, što će ga uzimati, davati, gurati, kao loptu, zar je zaista sreća što su mu novi gospodari, iz porodice Hunjadi, dobre gazde? Kralj Mačaš će dozvoliti da se ogradi kamenim zidom, samo što pri tom nije razmislio da pod celim beskrajnim pustarskim nebom nigde nema komada stene iz koje bi se mogao lomiti kamen, pa će tako za odbranu ostati jedan uzak rov i snaga vere, pameti i jedinstva. Čemu da se raduje? Da neće porazu kod Mohača? Ili onome što mu se kasnije pod novim gospodarem Balintom Terekom dogodilo? Još je dobro što ga Taunson nije video stvarno puritanskog, već samo opljačkanog, sumnjičavog i neraspoloženog u vreme Martinovićeve zaverе, kada je zapisao svoje beleške; a šta bi rekao da ga je upoznao u vreme procvata, kromvelski strogo, u crnini, sa mrgodnim napevima, pod teškom Melijusovom senkom. Pečalnoga tona? Da bi posle Mohača mogao da obezbedi goli život, Debrecin, koji je pripadao solnočkom sandžaku egerskog vilajeta, morao je da služi tri gospodara, namete je uzimao mađarski kralj, erdeljski poglavar, Turčin, a on je morao da stoji u pusti, među divljim vodama, da utera porez koji nikada nije bio dovoljan, da primi ostatke beskućnog stanovništva uništenih naselja, da obilazi s robom svet od Istambula do Norinberge, da donese kući, u varoš, novac koji su moćnici stalno od njega zahtevali, da na vašarima Venecije, Londona, Augsburga izlaže domaću robu, da brani san svojih žitelja, bez zida, bez grada, okrećući glavu na tri strane,

povremeno sahranjujući odjednom tri hiljade mrtvih od kuge, povremeno se boreći sa toliko skakavaca da je topovima morao da tuče rojeve u poljima, da se bori s kraljevom voljom, carskim najamnicima, da upozna Beldžoza, da padne na prosjački štap u vreme verskih ratova, da se sretne s generalom Strasoldom, pre čije uspešne delatnosti je gradske stanovnike čuvalo dve i po hiljade krovova, a posle čijeg odlaska je od kuća ostalo ciglo devedeset i četiri. Pečalnoga tona? Ime Karafe gospodin Taunson, naravno, ne poznaje. Strasoldovi najamnici dovitljive mašte okivali su ruke i noge Debrecinjana uz njihove sopstvene glave. Bivalo je da su ponekome dizali male lomače na telu, nekoga su vešali za prste, a neke su stanovnike testerisali gvozdenim testerama, gulili s nogu listove, taocima čupali nokte. Po nebeskim poljima juri Lenke Jabloncai, a beži Taunson, botaničar; Lenke Jabloncai viče, viče da je ovde već 1565. bilo Trgovačko društvo čije su obveznice važile sve do obala Atlantskog okeana, ali nas je istorija tako vitlala i protresala da je čudo što smo živi, a švedski kralj u bekstvu nije bio tako probirljiv kao gospodin Taunson, odseo je u kući debrecinskog sudije, i mada odista nije mogao da bude sjajno raspoložen posle izgubljene bitke kod Poltave, cele je noći čitao, jer nije mogao da se nadivi skoro kneževskoj biblioteci koju je sudija imao; Josif I se isto tako nije ovde loše osećao, izgrdio je onoga koji je hteo da otera ženskadiju koja se oko njega sjatila u tom pečalnom gradu: »Pustite, to je moj narod!« i u potaji čitao Kalvina u zapanjujućim zidovima knjiga Kolegijuma. Ovdašnji su profesori mogli da dožive svetsku slavu da su ostali na inostranim univerzitetima koji su im bez izuzetka nudili katedre, ali su se vraćali kući, jer je ovde druga voda i drugi je vetar, i samo je ovo dom, jedini, i trči gospodin Taunson, a Lenke Jabloncai za njim, i još uvek viče, neka sačeka da čuje kraj, njega još ne zna, jer u to vreme više nije bio živ, da je ovo bila varoš u kojoj su rekli Habsburgovcima da mogu da idu s milim bogom, i da je ovo bila ona pijaca na kojoj kamenje čuva Košutove korake, i da je ovo bila kuća, baš kuća njene porodice, odakle je

veliki knez Konstantin, koji je stigao na čelu carske vojske, slušao muziku Karolja Boke, a nije imao pojma da je Ciganin Boka, koji je na glavnom gradskom trgu žalio svoje sinove posle bitke kod Debrecina, u svojim pocepanim prnjama svirao: »Zora će ponovo svanuti, noć ne može večno da traje...« i nije razumeo zašto Debrecinjani plaču tamo dole kada je ta muzika tako lepa.

Varoš pečalnoga tona — viče Lenke Jabloncai — pa ovde se rodio Čokonai, ovde se nebo puste nalaktilo na ružine pupoljke i narcise. Juri Taunson, juri, ne sme da stane, a reč je sada već o velikoj šumi, a i o tome da Pijačnom ulicom saobraća mala železnica, prethodnica kasnijeg tramvaja, u velikoj šumi stoji Dobošev paviljon, postoji streljana, kantina, kupalište, gostionica, a koliko već ima škola, koliko, sve ih je više. Varoš, koja u svom grbu čuva feniksa, protresa se, Biogal, viče Lenke Jabloncai, Alfeldska štamparija, Nuklearni institut, a pred velikom železničkom stanicom oblakoderi. Zna li Taunson šta je to oblakoder — šta on zna? Ništa. Juri, samo juri, sada je već umoran, a i uplašen je, ali ga Lenke Jabloncai samo goni, juri ga u stopu, i peva, peva onu kojom je uvek uspavljivala svoje drugo dete, *Smeđa curo, spi, spi, spi...* jer je sada već dobro raspoložena, platio joj je Taunson za varoš pečalnoga tona.

Lica koja se pojavljuju u *Starinskoj priči* su jedna drugima uzduž i popreko presecala životne puteve, a pojma nisu imala da će jednom postati rođaci.

Dok sam sakupila potreban materijal za životopis moje majke, s nekom doslednošću koja goni na sujeverje stalno su se pojavljivali Debrecin i njegova okolina i sam Venkhajmov posed u Bekešu. Lenke Jabloncai se rodila u Fizešdarmatu, ali je tamo živeo i umro, a tamo je i sahranjen sa svojom ženom, i ded njenog drugog muža, Eleka Saboa, koji se takođe rodio u bekeškoj županiji, u Kereštarči, inženjer Janoš Sabo stariji, i da bi se ove niti još više ispreplele, poslodavac ovog Janoša Saboa geometra, isti je, i uglavnom u isto vreme, kao i upravnikov, koji

je praded Lenke Jabloncai: Venkhajmov posed. Pre no što je svekar Lenke Jabloncai, mladi Janoš Sabo, završivši u inostranstvu univerzitetske studije, zauzeo svoju parohiju u Kereštarči, na Šar-retu je radio dvadesetak godina kasnije i upravnikov pradeda Jabloncaija, sin-inženjer, ded Lenke Jabloncai, Kalman stariji, koji je onamo, u okolinu Fizešđarmata i Seghaloma odveo i sina, inženjerskog praktikanta Kalmana mlađeg, oca Lenke Jabloncai, kasnijeg muža Eme, unuke slavnog letopisca, fizešđarmatskog propovednika Ištvana Gačarija. Ali je i ded po majci drugog muža Lenke Jabloncai, inženjer Elek Dabaši Halas, živeo i radio u ovoj županiji, a tu su stanovali i slavni rođaci svekra Lenke Jabloncai, pisac *Zlatne trube* Đula Šaroši, pisac narodnih pesama Lajoš Sakal i slikar Albert Sakal, koji je dobrotom Venkhajmovih učio na minhenskoj slikarskoj akademiji. Kada je pesnik Šaroši otišao iz ovoga kraja, uvek je pisao svojim rođacima u Šar-ret da mu pošalju čapljino pero za šešir. (Plemenita čaplja koja se tada još mogla naći, često širi krila u pesništvu Lenkinog oca, Kalmana Jabloncaija mlađeg.) Pero može da dobije ne samo od braće od stričeva iz Bekeša, već i od sopstvenog očuha, Pala Santoa, fizešđarmatskog beležnika, koji je dobar prijatelj porodice Gačari. Ađai-Saboovi, Varadi-Saboovi, Jabloncaijevi, Gačarijevi, baveći se uglavnom istim delatnostima, deca društvenog sloja istovetnog kulturnog interesa i obrazovanja, pozdravljaju se međusobno ako se negde na tlu dve županije nađu, klimaju jedno drugom iz loža debrecinskog lepog mavarsko-vizantijskog pozorišta; na jednoj strani se pretplaćuju Saboovi, na drugoj baba i deda Lenke Jabloncai, porodica Marije Rikl. Ni puritanci Gačarijevi, ni helvetski strogi reformati Saboovi, ni revnosni rimokatolici Jabloncaijevi, ni Riklovi ne slute da će nastati jedno godište u kome će se njihove različite krvi, drugačiji pogledi na svet, političke pripadnosti, ekonomski pojmovi, verska ubeđenja odjednom stopiti u žestini jedne ljubavi koja za svakoga znači samo katastrofu, i da će se stvoriti, na nesreću sviju, brak čija će u početku još neutoljiva erotska privlačnost doneti na svet jednu

plavokosu, kao stručak cveta tanušnu, dugonogu, zelenooku, bledu devojku, Lenku Jabloncai, koja će umesto majčinog temperamenta nesvesticom reagovati na poljubac, na bračni život, i koja će uvek pokušavati da beži kada joj se, privučen njenim obrazovanjem, stalnom spremnošću za igru, blistavim razumom, prelepim licem, muškarac bude hteo da približi.

Kada se Lenke Jabloncai latila nimalo lakog zadatka da me provede kroz porodicu moga oca, morala je, naravno, da me nauči i tome ko su moji rođaci po majčinoj liniji. To u početku i nije izgledalo teško. Ona je Jabloncaijeva, potomak stare, slavne familije, koju nisu vaspitali roditelji, nego baba i deda, tačnije baba po ocu, koju je spominjala s obožavanjem koje nikada nije jenjavalo, iako ju je već davno izgubila. Ali je ova baba imala živu kćer, takođe u Debrecinu, blizu nas, zvala se Gizi, o kojoj je u *Starom bunaru* bilo mnogo reči, ta je Gizela Jabloncai, najmanje privlačne spoljašnjosti među trima sestrama moga dede, bila prva Jabloncaijeva čije sam ime dobro upamtila i stajala je na čelu onoga spiska imena koji sam u detinjstvu posle mnogo odmeravanja načinila, i u kome su bila imena onih sa kojima nisam želela da saobraćam kad odrastem. Jedino što sam još tada, kao dete, morala da priznam ovoj rođaki bilo je da se pokazala ako ne prijatnim, a ono jednostavnim stvaranjem, moglo se sa njom sastajati, ako bi neko baš to poželeo. Gizela Jabloncai je *bila*, prvo s mužem, posle toga bez njega, imala je stan, prijateljice, čudna neka bića maljavih lica, imala je čak i prijatelje sa kojima je igrala tarok i kalabrijas, nije spadala u onu drugu polovinu Jabloncaijevih koji su, kao praistorija naroda, odmah nestajali u magli čim bih o njima progovorila.

Jer, kao što se ispostavilo, Lenke Jabloncai je, u stvari, imala još dva brata i dve sestre; dve devojke, moja žarko voljena teta Pelikan i njena sestra Irena živele su nedaleko, ali su dečaci, dva ujaka i majka moje majke živeli u nekoj tajanstvenoj sredini, kao junaci bajke, te podaci koje sam o njima mogla da

privavim jedva da su nešto saopštavali. O jednome sam uspela da otkrijem samo toliko da bi uvek počinjao da povraća čim bi morao da uči, o drugome da ga je jednom na imanju u Palagu zbacio konj. Bila je to mršava informacija, toliko štura da je izazivala sumnju. »Tvoji ujaci?« rekla je Lenke Jabloncaj, onako uzgred, bez naglaska, da sam odmah shvatila da je ton toliko bezbojan da će biti dobro da se pripazi, sledi nešto vrlo važno. »Oni stanuju u Pešti. Ne dolaze ovamo.« Na pitanje šta rade, čime se bave — Saboovi su završavali ili teologiju ili tehniku ili prava — odbila je da odgovori, rekla je da žive s bakom. Pri pomenu bake odmah sam locirala nika-da neviđene ujake, jer sam o baki imala svoje mišljenje, ona je bila i ostala samo irealna i nepoželjna ličnost. Kakva li je to sorta što trpi da sve njene kćeri vaspitava neko drugi, sigurno voli samo dečake, pa neka zadrži i sebe i svoje sinove, kad je toliko pristrasna. Ali sam ja i zbog drugoga prezrivo gledala na Emu Gačari: ma koliko da je težak bio dvadesetih godina život gradskih činovnika, toj tajanstvenoj starici je svakoga meseca odlazio novac. Odlazio, i to s kakvim komentarima! Nebrojeno sam puta slušala, kada su me slali na poštu, da nikako ne zaboravim da ga predam, sve radije nego da ga baka kasno dobije pa da dođe po njega. »Ja bih ipak voleo da vidim tu ženu«, rekao bi moj otac ponekad i pakosno se smeškao, ali bi odmah prestao jer s tim nije imao uspeha. »Je li neko u poslednje vreme video mamu?« »Niko«, odgovarala je moja majka neraspoločena. »Niti će je videti.« Baka se, na sreću, nije javljala, za svoga života se oglasila samo jedanput, poslala je poštom jednu knjigu, s naslovom *Planinska vila*, bila je to u crveno platno povezana, brižljivo očuvana, očito veoma cenjena knjiga. U njoj je stajalo, lepim odlučnim rukopisom: *Magdici, njena Baka*. Moja majka, koja je toliko volela slova da ni novine nije htela da baca, uzela je knjigu i bez reči je bacila u vatru. Naišla sam na *Planinsku vilu*, skoro posle pola veka, preturajući po knjigama na buvljoj pijaci na Nađkereškom putu, kupila sam je, a kada sam je pročitala stavila sam je među svoje

omiljene predmete sa onom bespomoćnom tugom koju oseća onaj koji doživi da mu kasno isporuče pismo, posle smrti pošiljaoca, premda bi, možda, život pošiljaoca pisma mogao da se spase da je na vreme stiglo.

U nadoknadu za baku i mitske ujake, na sreću, bilo je podosta drugih rođaka. Jabloncaijevi su se, u stvari, odazivali na ime Peteš, ali su oni svoj plemićki predikat oduvek upotrebljavali kao prezime. Neki od njih živeli su u Erdelju, u peštanskoj županiji, u Jasšagu, u okolini Komaroma, Đendešu, Pešti, imali su i jednu granu u Kečkemetu, porodično stablo je bilo zapanjujuće razgranato, a koreni su dosežali do Arpadovih. Terezu Čebi Poganj, potomka četrnaestog kolena Ane, kćerke Bele IV, uzeo je za ženu Lajoš Jabloncai Peteš, i petnaest pokolenja posle tatarske najezde Jabloncaijevi su se s ponosom pozivali na ono kap i po arpadske krvi što kola njihovim žilama. Bilo ih je svake vrste, u svakom smislu reči, a nisu mogli biti jedinstveni ni u pogledu vere, niti političkih pogleda, jer kapetan onog hajdu-okruga koji je 1876. rasformiran i reorganizovan u županiju, Janoš Jabloncai, o kojem je moja majka često pričala svojoj deci, nikako nije mogao biti istog mentaliteta kao onaj Jabloncai koji se takođe zvao Janoš i koji je isto tako stanovao u ovom kraju, na Njiršegu, a koji je godinu dana pre debrecinske posete gospodina Taunsona prvo bio sudski asesor, zatim postao kraljevski dvoranin, i ako je na kraju sedamnaestog veka jedan Jabloncai odveden na galiju zbog svoje kalvinističke vere, s tim se nikako nije slagala delatnost Jabloncaija koji se odazivao na ime Lajoš i koji je četiri godine posle pojave *Zalanovog bega* osnovao poveću zadužbinu u korist rimokatoličke župe u Soboslou. Bilo je među njima visokih činovnika, nemalo oficira u carskoj armadi, ali i u Košutovim trupama — Lenke Jabloncai je svoje obožavanje Petefija nasledila od svog dede, domobranskog oficira koji je na bojište pošao takođe iz Mezeberenja, kao i njegov idol pesnik. Erdeljci Jožef Jabloncai i njegov sin završili su 1849. svoje živote isto onako kao Pal Vašvari, obojicu su ubili Rumuni, za njima je u Telekijevoj

biblioteci u Marošvašarhelju ostao samo grb i pečat. Deci Lenke Jabloncai je, dok su bila mala, iz porodične zalihe, osim onog galijaša, imponovao samo kapetan Hajdu-okruga, voleli su njegovo plemićko pismo, zabavljali su se poveljom o privilegijama. U kapetanovom grbu je iznad nekog zelenog polja visilo jedno olinjalo, očigledno ne živo jagnje, koje kao da je bilo vezano konopcem, a privilegija je bila u tome što je u hajdu-okrugu, pošto je imao samostalnu sudsku vlast koja je raspolagala pravom izvršenja smrtno presude, po njegovoj odluci padao paloš. Posle mnogo, mnogo godina, kada nas okvir roditeljskog doma više nije štiti, uz smeh smo ustanovili, i brat i ja, da se i ono drugo seća svega što smo u detinjstvu čuli. Brat je nekoliko godina svoga života proveo kao oficir. »Paloš je pripao meni!« rekao je, a ja sam, pošto je na mom spisateljskom putu, u bilo kom obliku, stalno iskršavalo jagnje, saopštila da je meni, izgleda, pripala životinja iz grba, pa neka čuva svaki svoje.

Kada je moj brat umirao, sedela sam na ivici njegove postelje. Pokušao je da govori. Već ga je bilo teško razumeti, bolest koja nije znala za milost prvo ga je lišila nogu, kasnije ga je oslepila; a toga dana je stigla do centra za govor. Sin Lenke Jabloncai je s naporom pokušavao da govori razgovetno, pa je i ono što se moglo razabrati od svega što je želeo da saopšti delovalo kao nerazrešivi znaci bunila koji su se svaki čas pojavljivali, ta neće valjda samrtnik, ali još pri svesti, izgovarati reči kao »kapetan« i »paloš«. Kći Lenke Jabloncai je samo klimnula glavom, odgurnuvši jorgan na mestu odsečene noge, i videla sobu, nekadašnju sobu svoga brata, u kojoj, sedeći jedno do drugoga na sofi, dele nasledstvo, i znala je: nije kapetanskim mačem izvršeno ono što je usud dodelio, nego sada, ovim toliko uzaludnim sakaćenjem, odrezivanjem nogu do trupa testerom za kosti.

Naša majka je neuporedivo više govorila o robu sa galije, o kraljevskom savetniku, Beli IV ili o kapeta-

nu, nego o sopstvenom ocu, o kojem je, ako smo je ispitivali, saopštavala dosadne, a pri tom sve bizarnije podatke, jer je o njemu pričala čas da je bio zemljoposjednik, čas da je bio niko i ništa, čas da je bio činovnik u Pešti u fabrici Ganc, a ponekada — i to je bilo najlepše, najapsurdnije — da je direktor plivališta. (Kalman Jabloncai Junior nije živeo u blizini Lenke Jabloncai, moja ga je majka jedva videla, jedva poznavala.) Ali je ne jedanput bilo govora o dedi Lenke Jabloncai, o Kalmanu Senioru i o pradedi Imreu koji su živeli u Debrecinu, u kući u Kišmešterskoj ulici koju je u miraz dobila žena Seniorova, Marija Rikl. U sećanju male Lenke Jabloncai su se likovi Seniora, nekadašnjeg domobranskog oficira iz oslobodilačkih borbi, i pradede Imrea zadržali na isti način, tako što su obojica uvek samo sedeli, trebalo ih je negovati, i kao što je od svoje bake mogla da čuje, obojica su bili zaludni mužjaci koji znaju da prave samo tri stvari: rat, dugove i decu. U kući u Kišmešterskoj ulici ulazila je kod obojice, jer je dugo vremena samo sa njima mogla da deli svoju usamljenost siročeta: njih troje su bili teret porodice, nepotrebni, bili su kazne koje je bog odmerio Mariji Rikl. Senior, koji je stalno sedeo u stolici onako bolestan od tabesa — a ne, kao što su moju majku lagali, od reume — i Imre, ateist sa groznim rečnikom, koga je posle jednog napada besa udarila kap pa je bio potpuno oduzet, bili su, prema opisu moje majke, kao dva oduzeta anđela. Kalman Senior je svoju unuku zabavljao mitološkim pričama i recitovanjem Petefijevih pesama pokušavao da je s beskrajnim strpljenjem i nežnošću oslobodi sputanosti, lavirinta, većitog straha u kojem je Lenke Jabloncai tako dugo lutala, prema Seniorovoj sobi je vodila sigurna, vedra staza, na kojoj je nisu pratile užasne plahovitosti malovaroških Medeja.

Njen je pradeda Imre, u gajtanom vezenu mađarsku odeću obučeni grubi antihrist, znao čudesno besramne reči, Lenke Jabloncai je samo gledala, čuđila se kako ga ne ubije grom što je svoju snahu obasipao takvim potopom kletvi i psovki, tu Riklovu koja ga je prognala u jednu sobu zadnjeg dela kuće,

kao da je on kriv što je njegov sin Kalman, koji je na svadbu u dvorac kraj Kešelja svatovsku pratnju Marije Rikl dovezao na četrdeset kola, u divni Kešeljség, koji je stekao vredno radeći celoga života, ogromni posed iz čijih staklenika je o Božiću pred goste kao čarobnim štapicem iznosio sveže jagode i dinje, prokockao do poslednjeg plodnog jutra, na kraju je sve otišlo na doboš, a on, taj nekadašnji prebogati zemljoposjednik, stigao na beli hleb, na hleb trgovačke kćeri, pored toga u varoši, gde se ne može videti ni žito, ni slavuj, ni barska divljač, niko osim lekara i sluškinja ili, u najboljem slučaju, ono sitno devojčce, praunuka njegova, Lenke, a ponekad i ona druga, ona rođena usedelica, pustoga sina Kalmana najmanja kći, Gizela šiljatog nosa. Dva oduzeta čoveka su odista imala, osim Lenke, još jednog stalnog posetioca: Gizelu. Ona bi se ušunjala k njima kada bi njena majka, žena strahovite energije, posećivala svoju porodicu ili je bila na groblju, najmlađa od triju sestara koje su izdevali: tri Parke; bila je veoma privržena svom izuzetno obrazovanom ocu, Senioru, koji je stalno čitao, recitovao pesme i od koga je uvek mogla da čuje o oslobodilačkoj borbi, o Petefiju, a sa istom samilošću s kojom je kasnije pokušavala da leči svakog bolesnog čoveka, životinju, s kojom je prihvatala svako isluženo, oterano, zalutalo kuće-mače, gledala je i svoga dedu, njegovu sedu čupu, njegove užasne butine koje se ni u desetom desetleću života ne suše, slušala je njegove grozne kletve, jer ako je nešto uopšte moglo da očara treću Parku, bila je to hrabrost. Imre Jabloncai, Lenkin praded a Parkin ded, smelo je a ne snishodljivo zazivao smrt, i Parka Gizela ju je posle dobrih pola veka čekala na isti način, poluotvorenih očiju podsmešljivo gledajući popa, pa se okrenula prema zidu odbijajući svetu pričest, i gledala dalje u zid. Kuća u Kišmešterskoj ulici je bila više nego boravište, bio je to strašni dom Bernarde, topla leja divljih strasti, užasna pozornica. Kćerka Lenke Jabloncai se uvek čudila kada je posle selidbe u Budimpeštu shvatila kako u velikom gradu pozornicu detinjstva, njenog i njenih roditelja, zamišljaju kao priprost i naivan kraj, a ima i takvih koji provinci-

jalce smatraju malčice benastim žiteljima jednog idiličnog kraja. Njene su uspomene čuvala tajnu rod-nog mesta, zagonetke, strasti iza zatvorenih prozor-skih kapaka, elementarnu snagu provincije.

Lenke Jabloncai je naširoko i rado govorila o babi koja ju je vaspitala, Seniorovoj supruzi, o nje-noj porodici, o Riklovima, potomcima trgovca Jožefa Antala Rikla — koga su 1748. rodili u Šošu vlastelin-ski nadzornik Janoš Lipot Rikl, i Ana Borbala Vag-ner, koji je 1812. već bio debrecinski građanin — a ne kao o svojoj braći i tajanstvenoj majci koji su ži-veli u Pešti; o majci je bila spremna da otkrije samo toliko da je bila član slavne, bogate i vrlo poštovane porodice, ali je posle izgubila svoje imanje, brak joj nije uspeo, i mada se zakonski nije razvela od svoga muža Kalmana Juniora, do smrti je živela odvojeno od njega. To je bilo sve što su deca Lenke Jabloncai mogla da otkriju o svojoj baki, o kojoj se ni Pelikan nije htela rado da izjašnjava, samo jednom joj je sa usana pobeglo nešto neobično: »Sirota mama, bila je, sa sve mužem, dobra mustra.« Što se povesti po-rodice Rikl tiče, tu smo brzo mogli da se snademo pa je tako bar pozadina Marije Rikl, koja je vaspitala našu majku, bila pregledna. Trgovac imenom Jožef An-tal, sin onog izvesnog Janoša Lipota, vlastelinskog nad-zornika, koji se rodio još u Šošu, jedan deo svog života morao je da proživi u Pešti, jer je deda Marije Rikl, supruge Kalmana Seniora, Anzelmus Rikl broj jedan, osam godina pre Martinovićeve zavere (u zaveri je, razume se, uzeo učešća i jedan Jabloncai, pa je, na-ravno, izgubio sve što je imao, još je i svoju kalvi-nističku veru pridodao da sve podvuče: Kufštajn je bio na zlu glasu, Namesnički savet još i više, pa je, posle svega, zlo i pomisliti kako se u to vreme rođak kraljevski savetnik plašio!) živeo u Pešti, tamo uzeo Rozinu Ivanić, s kojom je onda stigao u Debrecin, otvorio ogromnu trgovinu kolonijalnom robom u jed-noj od najlepših kuća cele varoši, pored Male crkve. U taj dućan su često zalazile Parke, čak i devojčica Lenke, sa tavanice je visila jedna ogromna punjena crna riba i neodoljivo privlačila dečji pogled. Ovu trgovinu, koja je dobro poslovala, u to vreme pozna-

vali su u Debrecinu kao dućan kod *Turskog cara*. Tu su Anzelmus i Rozina ne samo kupovali i prodavali, nego su činili i druge usluge. Njihova su kola radi nabavke, preprodaje, prošla celu zemlju, prenosila su i poštu, posebno vredne pošiljke. Kazinci više puta pominje u svojim pismima gospodina Rikla, pa se nada da će njegovim posredovanjem dobiti svoje vredne knjige. Anzelmusov sin, Zelmus Drugi, koji se već rodio u Debrecinu, koji je već nosio titulu »milostivog i časnog«, koji je bio član Trgovačkog društva osnovanog tamo negde u šesnaestom veku, već je postao tako bogat da je srebro merio u doslovnom smislu reči mericama, oženio se devojkom iz Debrecina, Marijom Jozefom, kćeri gradskog porotnika Brunera. Anzelmus Drugi se venčao 1842. s Brunerovom, da bi posle sedam godina njegova kćerčica, petogodišnja Marija — baba Lenke Jabloncai — rusku okupaciju posle debrecinske bitke preživela kao dete koje se hvata za pregaču, pa je Lenke od nje, kao očevica, saznala da su u kući Riklovih, kao jednoj od najboljih u gradu, smestili na konak prvo kneza Paskijeviča, a kasnije grofa Ridigera. Marija Rikl je pričala svojoj unuci da je grof Ridiger stavljao svoj kalpak u prozor, neka vide i sa ulice da ovde stanuje ruski viši oficir i neka niko ne uznemirava stanovnike kuće. Petogodišnju Mariju Rikl je kao nekom mađijom privlačio kalpak, Ridiger ju je jednom uhvatio kako ga miluje, pa joj ga je gurnuo u ruke, neka se igra s njim, ako želi. Mariju Rikl su fotografisali 1912, na slici sedi u jednoj trščanoj stolici, zuri u aparat, nosi crninu, korotni lanac oko vrata joj doseže skoro do kolena, ne smeši se, ali nije ni ozbiljna, smireno gleda ispod šešira zapanjujućih razmera koji je bio sav sastavljen od nekih crnih mekanih tekstilnih kobasica, kao da je htela još jednom pažljivo da osmotri svet u kome već odavno boravi. Lenke Jabloncai je rekla da bi dala nekoliko godina svoga života kada bi nekim čudom mogla da vidi svoju babu kao petogodišnju devojčicu u kući Riklovih, kako utrčava među ruske oficire koji ručaju, kojih se uopšte ne boji, na njoj su gaćice sa karnerčićima koje sežu do zemlje, a na glavi joj kalpak grofa Ridigera.

Anzelmusu Drugom se rodilo petoro dece; pored Marike još tri devojke, a sina, trećeg Anzelmusa, odnelo je jedno zapaljenje pluća. Ostale su četiri devojke, četiri nezamislivo bogata stvorenja, ceo Debrecin je znao da će sve dobiti isti miraz, po sto hiljada forinti u gotovom — to je bila svota koja se u današnjoj vrednosti forinte ne može ni predstaviti — po jednu kuću u varoši i po jedan posed. Imovina Anzelmusa Drugog, za vreme oslobodilačkih borbi i posle, ne samo da se nije smanjila nego je narasla, radio je uvek lično, njegova je žena pazila na kalfu, i kad bi njegovi unuci, Kalman Junior i Parke posetili *Turskog cara*, kalfa nije smeo ničim da ih ponudi, dok treća Parka, ona najlukavija, ne bi usred dućana počela da pleše da bi skrenula pažnju i da bi škripa poda od lupkanja njenih cipelica prikrila šum izvlačenja fioke. Marija Jozefa Bruner je poznavala vrednost novca, a znala je i kako može da se zadrži. Ona i Anzelmus Drugi su zajedno, uz brižno knjigovodstvo, vodili računa o rezultatu kojim su zaključivali svaki dan, njihova je bila jedina parna mašina u varoši, držali su pod zakupom mlin, ali su rado trošili i na kulturu, uglavnom na pozorište. Večernja poseta pozorištu je bila, tako reći, nezamenjiva radost posle završenog radnog dana. Kasnije, kada ga više nisu ni očekivali, stigao je i naslednik, sin kojega više nisu krstili imenom Anzelmus. Zemlja je još pre tog velikog dana bila omamljena pripremama za proslavu milenijuma, dete je dobilo ime Geza.

Dugo se činilo da su gorki bilans oslobodilačke borbe zaključili s dobitkom: budzašto su stekli imanja, puste, nekretnine, čiji su vlasnici pali na prosjački štap ili se dali u bežaniju. Dok se u svakoj kući plakalo za nekim, za nečim, debrecinske Budenbrokove nije stigao gubitak, pa su svakoga jutra i svake večeri na svome ljubičastom somotnom klečalu molili Gospu nebesku kraljicu neka i dalje prostire svoj plašt nad trgovinom kod *Turskog cara*. Onda je jednog dana sreća — koja ih je bila pratila i onda kada je svakome u zemlji okrenula leđa, kada je okrenula leđa i samoj zemlji — odletela iz kuće u Pijačnoj ulici, a oterao ju je neko za koga to nikada ne bi pretpo-

stavili, najpametnija među devojkama, Marika, koja je najviše ličila na svoga oca. Ono što nije postigao pad revolucije ni strahovlada koja je nastala posle polaganja oružja kod Vilagoša, postigla je jedna šesnaestogodišnja devojka: Marika je unela u kuću Riklovih nemir, strepnju i poraz.

Devojka je upoznala Kalmana Jabloncaija, zaljubila se u njega sa strašću koja je nekako bila iznad čestitosti. Bila je to katastrofa, veća nego kada je kći engleske kraljice za svoga budućeg muža izabrala mladog oficira koji čak nije bio ni plemić. Anzelmus Drugi i Marija Bruner su poznavali Jabloncaijeve, ta ko u ovom kraju nije znao za to ime. Nije bilo važno što je njihov budući prijatelj Imre prebogat i što je odabrani mladoženja budući naslednik predivnog ogleदनog dobra u Kešeljsegu, koji može još i da se podiči diplomom, jer ga je otac upisao na univerzitet u Pešti gde je stekao diplomu inženjera. Anzelmus broj dva i Marija Bruner su zgranuto gledali kako je plavooki, tamnokosi, stasiti i lepi muškarac razigravao svoga konja pod njihovim prozorima. Trgovcu priliči trgovac, a ne zemljoposjednik čija porodica vodi poreklo od Arpada, koji je ponositiji od princa. Treba li ovoj devojka ili novac? Jer novaca ima i on, i kada mu otac umre, biće jedini naslednik čuda od imanja u Kešeljsegu. Šta hoće Kalman Jabloncai od Marike? Marika je samo pametna, toliko pametna da to nije ni pristojno za jednu damu, ali ni sa šesnaest godina nije lepotica, u plesu nije graciozna, kosa joj je retka, pred fotografom steže ružu kao da je glavica crnog luka. Šta privlači ovo dvoje, kakva čarolija? Neće tu biti blagoslova, ne može da bude, imao je taj Imre Jabloncai još jednog sina, taj je bio pijanica, kartaš, imao je Belu, koji je davno nestao bez traga, žena mu je bila neka baronica, ali kakav je to svet kad im je jedno dete osiromašilo jer ga nisu pazili, otac nestao, a svoju kćerkicu su prosto ispustili sa stola, kao što drugi ispuštaju tanjir.

Anzelmus preti, Marija Bruner dokazuje, Marika stoji pred njima prava kao jela i pušta ih da govore. Marika je nasledila snagu oboje i zaljubljena je, ne mogu je sprečiti u tome na šta se sprema, ona hoće

da bude gospođa Jabloncai, supruga Kalmana koji razigrava svoga konja, i zabavlja je briga oca koji joj u jutro pre venčanja ulazi u sobu i kaže kako će odmah izdati nalog da upregnu konje, da otputuju nekuda, sanjao je nešto strašno, video ju je noćas u prosjačkim haljinama, neka ne pođe za mladog Jabloncaija, neka je on sto puta bio najlepší domobranski oficir u revoluciji; svi koji ga poznaju kažu: *grand seigneur*. Pa ko može da bude bezbedan pored jednog *grand seigneura*? Marika samo odmahuje rukom, naređuje da joj se stavi venac, smireno saopštava da oseća u sebi toliko životne sposobnosti za život da će moći sama da uhvati dizgine u ruke ako bi joj muž, koji je sada stvarno bogat, zapao u nevolju. U zadnju paru zahteva i dobija svoj miraz, kuću, imanje u Palagu, i ulazi u kočiju u koju su upregnuti snežnobeli konji koji su za nju poslani iz Kešeljsoga, iza koje iz trideset i devet kola zasenjaju besposlene posmatračice od Pijačne ulice do crkve u Ulici svete Ane svatovi sa svojim dragim kamenjem iz hiljadu i jedne noći na čekrkli-perjanicama, zlatnim granama, srebrnim vezanim dugmetima.

Anzelmus Drugi je, naravno, imao pravo. Kešeljsog nije dugo ostao u rukama Jabloncaijevih, otišao je na doboš; godine strašne krize, elementarne nepogode i pripravnost Kalmana Seniora s kojom je primao svaki poziv na kartaški boj, s kojom je stajao na raspolaganju svakom prijatelju u stisci i želeo da ispuni ne samo svoje nego i želje svih članova svoje okoline, sve to nije moglo da ima druge posledice nego potpuni materijalni stečaj. Jedini koji bi još mogao da zaustavi kola koja su krenula nizbrdo nije mogao više da pomogne, nego je samo dalje psovao ionako ispsovanog boga i pretio mu svojim punačkim pesnicama: Imre Jabloncai, nekadašnji upravnik Venkhajmovih, koji je stekao Kešeljsog, koji je u pustari stvorio raj, oduzet i nesposoban čekao je katastrofu koja je neminovno stizala: kada mu je najlepší vinograd potukao grad, utrčao je među redove, i preteći nebu psovao i kleo nebesku vlast što uništava njegove plodove sve dok ga od jarosti nije pogodila kap, nikada više nije mogao da stane na noge. Iz sto-

lice davati sinu Kalmanu savete bilo je isto toliko jalovo kao da je pokušao da se digne, Kalman je nadmeno odbacivao njegove predloge, a na isti učtivo-kruti način izbegavao je odgovor ako bi Anzelmus natuknuo kako bi imanje trebalo da vodi drugačije. Miraz Marije Rikl od stotinu hiljada forinti se u dobroj meri smanjio, i dok se Marika — koja je već i sama majka četvero dece, skoro neprestano zauzeta radanjem, dojenjem, negom bolesnika — osvestila, Kalmanovi dugovi su ga skoro progutali, na njene prekore Senior skida sa zida svoju lovačku pušku i saopštava da iz bespuća časnih dugova ima uvek izlaza, i kako on ne ume da živi i da razmišlja na čif-tinski način. Marika juri kući u dom Riklovih, gde je ne dočekuje ni zloradost ni saučešće, Anzelmus žali zbog toga što se desilo, ali saopštava da njegov dućan, sigurnost njegove porodice, ne može da ode na džentri-postupke Kalmana Jabloncaija, Mariki je ostalo nešto para, ponečim će je već pomoći, ali da izvuče svoga zeta, to mu ne pada na pamet. Neka samo prodaju to imanje na dražbi, neka već jednom bude kraj tom malom kraljevstvu u Kešeljsegu. Razume se, ako bi Marika došla konačno kući, prihvatili bi je i sa svom decom, ali ni na Seniora ni na onu bogohulnu nakazu ne polažu pravo. Samo se po sebi razume da je za takvu pobožnu katolkinju, u čijem se roditeljskom domu svake nedelje kiti oltar, razvod nemoguć, ali se stari dom ne zatvara pred njom ako bi se vratila bez muža.

Ali Marika ne ide. Ne može se reći da ljubav nije nestala, da se poverenje nije poljuljalo, ali Anzelmusova kćerka ne voli da gubi, Marija Rikl ni dugme nije drugome dala, a kamoli muža. Sama je učestvovala sa svojim mužem na licitaciji Kešeljsega, svekra su gurnuli u neku udaljenu sobu da ne čuje doboš, na Seniorovom jedinom preostalom konju je odjahala; kad se vraćala, zemlja po kojoj je parip koračao više nije bila njena. Marika je podizala cene, pretila kupcu, Senior je gadljivo gledao kako se ona raspravlja, dokazuje, kako je nasilna. S olupinama koje su pokupili posle brodoloma stigli su zatim u debrecinsku kuću u Kišmešterskoj ulici, koja je dobijena u miraz, done-

li su i oduzetog Jabloncaija sa sobom, bilo je strašno slušati njegove kletve, ridanje, kako je napinjući svoju debelu šiju pogledao iz kola natrag prema izgubljenom Kešeljsegu.

Na dan dolaska počela je emancipacija Marije Rikl za koju je platila visoku cenu. Saopštila je da je od toga dana ona glava porodice, bez njene dozvole ne može ništa da se učini. Ono novaca što u ovoj kući još ima, njeno je, Senior je prosjak, Senior ima od sada da čeka da mu se udeli. Imanje u Palagu je još čitavo, njegov ga je bezbožni otac mogao naučiti u Kešeljsegu šta je to poljoprivredni rad, neka vodi poslove Palaga; pored toga, čemu čuva inženjersku diplomu? kraj je pun divljih voda, močvara, neka se izvoli uključiti u radove na regulisanju reka. Senior je, u stvari, rado prihvatao gazdovanje, ni inženjerski rad ga nije odbijao, ali je strujno kolo koje je spajalo bračne drugove zauvek prekinuto. Ma koliko da je čudno, Senior, ta muška lepota, voleo je Mariju Rikl, i sam u ono vreme bogat, nije je uzeo zbog novca nego samo zato što je bila tako drugačija od drugih gospođica, tvrđa, hrapavija, nije bila onako ružičasto-svetloplava: bila je zanimljiva. Senior je u tim danima bio samo prividno smiren, u stvari se duboko stideo, on bi i obećao kako će od sada paziti, kako će nastojati da izbegne sve ono što bi moglo da poljulja stabilnost kuće, samo da čuje jednu dobru reč, jedan znak da je bilo što je bilo, da Marika oprašta, ta oni su se nekada tako mnogo voleli. Ali pošto mu je Marika saopštila da je preuzela upravljanje kućom zajedno s vaspitanjem dece, i on shvatio da od sada mora da čeka na uputstvo, bilo šta da započne, da će od sada trima kćerkama i sinčiću zapovedati Marika, i kad je čuo kako mu se žena žalila što joj je pored materijalne propasti doveo za vrat i svoga oca koji nije za ljudsku zajednicu i koji je zaslužio od boga kaznu kojom su mu oduzete noge, u njemu je nešto prepuklo. Iako Senior nije slušao ni molbe ni savete, ipak je svoga oca obožavao, i znao je šta je starom Jabloncaiju, koji je ceo život proveo pod otvorenim nebom, mogla da znači fotelja, oduzetost, beli hleb. Do sada je žalio Mariku, a sada se njegovo

saučešće okrenulo isključivo prema ocu, čiji bes kasnije takođe vene i koji bespomoćno žudi samo za tim da vidi svoga sina. Kada i Senior stigne do stolice oduzetih, ni ta želja ne može da mu se ispuni, nikada se više ne vide, Marika ne dozvoljava »gurkanje tamo-amo«. Posle mnogo godina mala Lenkica će donositi i odnositi poruke, Jabloncaijevi, na svoj smeran način, uveravaće jedan drugoga da su oni, bez obzira na sve što se desilo, zajedno, oni, u stvari, nemaju ništa s tom Riklovom. Onog izvesnog dana kada je Marija Rikl opisala šta Senior treba da radi, govorila s njim kao s nekim kasnarom, Senior nije odgovorio, izišao je iz sobe. »Nije se ni izvinio, ni reč nije izustio«, rekla je posle nekoliko decenija Marija Rikl svojoj unuci Lenki. »Kao da sam tvoju majku tada video prvi put«, čula je od Seniora u polumraku bolesničke sobe treća Parka. »Pomislilo sam: zar je novac bio toliko važan? Razume se, trgovačka kći. Trebalo je da pođe za trgovca.«

Marika je u novi život krenula skoro od ničtice, da bi pokazala svim mužjacima, kako mužjaku Anzelmusu tako i dvojici svojih jalovih tereta, da će se snaći i bez njih i da će pošteno vaspitati svoju decu. Zaljubljeni braćni par je umro, umesto njega je ostao jedan slab muškarac koji će uskoro početi da boluje i jedna jaka žena koja je bila toliko snažna da je time već odbijala one koji su živeli sa njom i koja je utuvala svim svojim kćerima da nikada ne veruju muškarcu, on nije ortak, nije pomoć, svi su oni nikogovići, rasipni razbojnici. Jedna joj samo ne veruje: njeno najmlađe dete, Gizela. Ona je jedina koja shvata janusovsko lice svoga oca, Seniora, koji istovremeno izigrava igrača koji zuri u kartu, francuskog markiza, i Onjegina, i onog drugoga, koji čita, recituje, i objašnjava tajne zvezdanog neba, koji sve zna, sve poznaje, koji je video Petefija, koji se borio, koji peva, svira na klaviru, koji zna svojim instrumentima da odredi svako mesto, i iz čijeg oka zrači toliko ljubavi prema njoj: dugo, dugo niko neće gledati sa toliko dobrote i razumevanja u Gizelino ružno lice. Kada sredinom osamdesetih godina ni on više ne bude mogao da radi na imanju, ni na regulaciji voda zbog

svoje gadne bolesti, pa i on stigne u trakt oduzetih, Marika neće prema njemu osetiti ni trunke saučešća, naprotiv. Ali Gizela nikad neće zaboraviti da je njen otac bio taj od koga je prvi put čula za ime Bajrona, Ljermontova, za pojam Andromedine magline, čula o svetlostima Pariza, o aferi Arkadije, o istoriji trojanskog rata, i mada je celoga života patila od toga što je otac svojim bezumnim načinom života sve njih beznađežno osiromašio, do smrti je, sa neumanjenom vernošću, stajala pored njega. Kada su Seniora proterali u sobu pokraj njegovog oca, kao Kafkinu bubašvabu, Kalman Jabloncai Junior već je uveliko igrao ludilo i zadao trgovačkoj kćeri udarac od kojega Marija Rikl više neće moći da se oporavi. Marika je na neki čudan način imala poverenja u jednog jedinog muškaka, u svoju krv, nadala se da će Junior ponovo podići porodicu u stare visine, nekom pametnom, bogatom ženidbom, pa će i ona moći ponovo ravnopravno da sedne za sto Anzelmusovih, u domu Riklovih. Ali se Junior, umesto da spasi familiju, izgubio u gadnoj močvari Sar-reta. Onda je i njemu okrenula leđa i zabranila da mu bilo ko pomogne i da sa njim progovori. Ponovo je Gizela ta koja pruža otpor, Gizela je uvek spremna da stavi svoju glavu na kocku za onoga kome je naklonjena, a Seniora i mladoga Juniora je jednako volela. Nasledila je nelepo Marikino lice, Marikin prkos, Marikinu snagu, ali i tamnoplavi pogled oca i brata kojim su posmatrali zvezde kada padne večer, njihov večiti prohtev da tek tako, na sopstveno zadovoljstvo mrmljaju stihove, i da u mašti pokušaju da stignu vetar na divljim pustarskim paripima.

Marija Rikl, mada je pisala brižno i podnošljivim pravopisom, nije bila tip spisatelja, nije vodila dnevnik, kao njen sin Kalman. Nije ostalo mnogo njenih fotografija u porodici, od snimaka koji su ovekovečili nevestu s ružom u ruci, udovicu već u crnini, krivonosu, s malom ćubom, ili staricu koja posmatrača gleda ispod tužno pomodnog šešira, verniji portret pružaju o njoj njene domaćinske knjige, koje je Lenke Jabloncai očuvala kroz dva svetska rata. Kći Anzelmusa Drugog je knjižila tačno u krajcaru, nije za-

boravljala ni koliko su joj naplatili poštarine za jedno pismo, ili koliko je dala majmunaru, u panorami, Ciganki koja joj je gledala u karte, i koliko je platila za gledanje jednog punjenog morskog psa. Trgovačka kći je često davala za dobrotvorne svrhe, više no što bi mogao da zamisli onaj koji želi da rekonstruiše njen život, na skoro svakoj strani njene domaćinske knjige može da se nađe podatak o tome. Davala je novac prošnjacima, ženskom društvu, reformatskim đacima koji su skupljali darove, domobranskoj lutriji, u škrabicu Muzeja, na zastavu vatrogasaca, harfistkinjama, u korist siromašnih glumaca, akcijama ženskog društva, glumačkim korisnicama, devojkama u sirotištu, siromašnim pogorelcima, kaluđerici prošnjakog reda, invalidu husaru, bosanskim ranjenicima. Upisne knjige odaju i to šta su na Behštajn-klaviru u kući u Kišmešterskoj ulici svirali u ono vreme Kalman Junior i Parke, i naslednica tih nota, Lenke Jabloncai, dok nije pošla u muzičku školu. Cenu nota je knjižila Marija Rikl, otuda znamo da su se u primaćoj sobi Jabloncaijevih često čuli *Laslo Hunjadi*, *Šumo*, *šumo*, *gusta šumo*, *Morceau de Salon*, više mađarskih narodnih pesama, *Travijata*, *Mali princ*, *Kornvilska zvana*, *Turski marš*, *Faust*, *Molinara* i *Cvrkut ptica*. Kupovali su više nota nego slika ili dela lepe književnosti, u zapisima se mogu naći samo dva kupljena (na otplatu) pejzaža, i mada se svake godine pojavljuje pretplata na *Modewelt*, i svako dete dobija pored udžbenika *Deutsches Lehrbuch*, nemačku abecedu, francusku gramatiku, razne slikovnice, i Florijevu knjigu (nju će više puta kupiti, Junior dobija prvi), katehizam, molitvenik i pesmaricu, osim jednog dela o Kinižiju za decu, nalazimo još podatak o kupovini kalendara i jednog kuvara. Domaćinska knjiga trgovačke kćeri samo jedan jedini put referiše o novcu izdatom na lepu književnost: 31. jula 1879. plaća zaprepašćujuću sumu za divot-izdanje Petefija: 17 forinti i 20 krajcara. (Kalem crnog šivaćeg konca staje dve krajcare, jedna salama devedeset krajcara, srebrni prsten forintu, a ni nova krinolina Marije Rikl nije stajala više od četiri forinte i četrdeset krajcara.) Drugo dete Lenke Jabloncai je još videlo tu knjigu i

tako zapamtilo kakva je bila, pa je zapisalo u svoj prvi roman svoje oduševljenje, poklonivši doživljaj Anuški iz romana, čudesa ogromne knjige oslonjene na klečalo višnjeve boje, lik Jančija Kukorice koji vrebao kraj bečarskog logora i zamišljenog razbojnika koji se oslonio na dršku svog nadžaka.

Marija Rikl troši mnogo na svoju decu: od povoja i kapica, noćnog suda i okruglih češljica do komadića korala za grickanje i olakšavanje izbijanja zuba, novorođenčad je dobijala platnene portiklice, puder, plaćalo se za bušenje uha, kupili su im platnene gegalice, lutke, zeke, bombone protiv glista, njihova je majka plaćala, za odbijanje dojilji, nabavljala je trake, domaće čipke, holandsko platno, pike-tkanine, zvečke, čarapice, batist, platno za košulje, medenjake, kotaricu, bezbrojne trube štofova za odela, cipelice od cajga, somota, kože, šešire od čoje, platna i slame. Kalman dobija kompletnu domobransku odeću, čizme, bezbrojne prsluke, kaputiće, pantalone, devojčice suncobrane, haljinice, kasnije šivaću mašinu, a dečaćić koji se zamomčio salonsko odelo, sa sedamnaest godina i rukavice za bal, ulaznicu za zabavu na vodi, za svaki bal. Marija Rikl ništa nije žalila za njihovom vaspitanjem; pored iznosa za pisaljke, tablice, vežbanke, dijarijume, mape, stajao je čitav red drugih izdataka; trgovačka kći plaća ne samo školske troškove četvoro dece nego i njihove privatne časove, učenje gimnastike, lekcije francuskog, učitelja klavira, vaspitača za sina, vaspitačicu za kćerke, pedagoge svake godine dariva, neko dobija po zlatnik, neko nešto od namirnica. Trgovačka kći očigledno nije želela da menja život na koji je navikla u roditeljskoj kući i u Kešeljsegu, naprotiv. Iz njenih beležaka se otkriva da je svuda odlazila fijakerom, mami, mojoj sestri Rozi, u kupatilo, na groblje, na zabavu u kasinu, na bal, na koncert, zlataru, u cirkus, u pozorište, u galeriju na izložbu slika, na imanje u Palag sa decom, u šetnju u veliku šumu, vodila je računa o praznicima svih članova porodice Anzelmusa Drugog, kojima ni trenutka nije zamerala što su je svojevremeno pomogli samo dobrim savetom. Marija Rikl je smatrala da je držanje Anzelmusovih bilo opravdano, da je neopravdana

oholost Jabloncajjevih sa svojim romantičnim ispoljavanjima, a bila je dovoljno Riklova da bi uživala ako je mogla da pokaže da je ipak srećna. Nosila je majci za imendan šarene bošče, somotne vezoglave, stolnjake, mantije, za njen rođendan maramu od angore, pokrivač za kestenje, ocu za Božić vezene papuče, kasnije na grob venac, starijoj sestri Rozi vezene podvezice, drugoj starijoj sestri privezak za ključeve, Giziki maramice od batista; ali se i sama lepo oblači, kupuje pucpertle, šljajere, čipkane šešire, kapisone, midere, povezače, mali okovratnik, ukras od perja za šešir, biserni ukras za glavu, rukavice za bal, svećane cipelice, somotni ogrtač, parfem, lepezu i svileni suncobran. Kao što pedantno naređuje da je fijaker izveze na svake zadušnice u katoličko groblje — pali trideset svetiljki na grobovima — i porodičnim mrtvacima deli vence, tako redovno, svake sedmice poziva u kuću frizerku, svaka tri meseca klavirštamera, i savesno beleži među svoje izdatke da je u roku od tri godine dva puta kupovala šinjone, čak i veštačku kosu od tri pletenice, da bi dopunila svoje retke pramenove. Živela je živim društvenim životom: prihvata kumstva, kumčetu kupuje zlatan krst, odlazi na venčanje kćeri svoje rodake Natalije Dragote, poklanja joj vezenu šatulu. Čim su devojke poodrasle, vodi ih na venčice — završne svečanosti škola igranja, zabave, dobijaju steznike, u kose žicu i cveće, posetnice, čipkane maramice, bordure na suncobrane, za dve starije poručuje fotografije i šalje ih svima u porodici. Prisutne su svugde gde ima nade da će Parke biti zapažene, odlaze na balove Ženskog društva, trgovaca i na balove pod maskama, dok su deca bila mala vodila ih je svake godine na dečje zabave, na Uskrs je uvek kupovala Junioru ružinu vodicu za polivanje, isto tako brižno kao što je kasnije kupovala led kojim ga je oblagala posle nekog dvoboja, i četkicu pogodnu za mazanje melema. Pojavljuju se na svakom majalisu, balu ženskog društva, sastanku pravnika ili lekara, zabavi trgovaca i činovnika, na tombolama i uveče u pozorištu. Dve veće Parke su dosta tražene, ali Gizela, na žalost, nije lepa, sa njome mladići vole samo da razgovaraju, ne da plešu, niko ne zapaža

njene izrazite, lepe oči, zapažaju i smeju se samo njenim oštrim primedbama, većitim šaljivo-gorkim, nekada opakim verbalnim duelima, ostale devojke strepe od Gizelinog jezika, a mladićima i ne pada na pamet da je i Gizela žena, dok između ironičnih primedaba gužva svoj buketić cveća, i naglašava kako je glupo vrteti se u krug u ovoj zagušljivoj dvorani, srce je boli za jednu dobru reč, za jedan sjajan pogled koji bi se palio od njene blizine, koji joj dugo neće pripasti.

Marija Rikl u krugu svoje četvoro dece, muža i svekra, mnogo troši na lekara i na lekove. Ona, ako se izuzmu babinje, kada je darivala primalju i ženu koja joj je pomagala, nikada nije bolovala. Čitalac tih domaćinskih knjiga će se najviše začuditi tome koliko je dete Anzelmusa Drugog tačno; svako ko ju je poznavao govorio je kako njenu pažnju nikada nisu zaokupljali romani, kako je plastično opisivala povest svog života bez saopštavanja činjenica, samo stilističkim sredstvima. Dok je između nje i njenog toliko voljenog, toliko brižno vaspitavanog sina postojala stara veza, zapisi govore uvek o Kalmančiću, i sa stranicama, tako reći, sija sreća što je Kalmančić opet mogao nešto da dobije, čizme, pernicu, klizaljke, loptu, prolećno, letnje, jesenje, zimsko odelo, bojice, hartiju za crtanje, novi šešir, svesku. Kasnije će od Kalmančića postati Kalman, zatim će iz knjige nestati njegovog imena, godinama nema pomena o njemu, osim nekoliko saopštenja o tome da su u kući u Kišmeštarskoj ulici kupili poštanske marke — a pisma verovatno nisu mogla da budu upućena drugome. Iz podataka domaćinske knjige u 1881. se može čitati i o prestanku odnosa, a da pri tom nijedna reč nije rečena o tome šta se na kraju zbililo. Kalman se tada vratio iz Graca, ima dvadeset i jednu godinu, stigao je bez filera, majka ga, svotom koju mu gura u ruke, skoro šamara u svojoj postidičnoj, razočaranoj ljubavi: »Mome sinu Kalmanu desetog 25 krajcara, šesnaestog 20 krajcara.« Majmunar je u to vreme dobijao četrdeset.

Ovaj nenamerni stilist kazuje svoje mišljenje i svom mužu. Dok traje ljubav, »moj muž« dobija mno-

go štošta, lulu, svilenu kravatu, policu, stalak za cveće za svoju sobu, kada bračna veza počinje da labavi, pokloni postaju naglašeno praktični. Poklon za »moga muža« iznenada posivi u flanelsku fuseklu, zatim u obojke, samo su devojke nastojale da nekako ulepšaju situaciju, jedna Parka pravi ručni rad za sto za pušenje, i Gizeli se dodeljuje sedamdeset i četiri krajcare za »božićne radove« za njenog oca. Posle obojaka dolazi platno za košulje, donje rublje, uostalom, to isto dobija i psovač Imre, koga se Marija Rikl toliko gadi da nije u stanju da ga naziva svekrom već o njemu piše: stari gospodin. Stari gospodin dobija dva puta platno, takođe za košulju i donje rublje. Poklon za »moga muža« od hlađenja odnosa među supružnicima nikada se ne sastoji od drugoga nego dvanaest, odnosno šest maramica, iz čega kasniji čitalac knjige zapisa može da posumnja da je Kalman Senior imao hroničnu kijavicu, ili je bez prestanka plakao pa je plakanjem godišnje upropašćivao po tuceta maramica. Zapisi Marije Rikl su strašno štivo. Kći Anzelmusu Drugog kupuje ulaznicu za zabavu Prijazne Stare Gospode, a u isto vreme dva retko prijazna stara gospodina čekaju kod kuće oduzeti, sada već svaki uvek dobija platno, odnosno maramice, i kada Kalman Junior, otac Lenke Jabloncai, takođe stupa među prijaznu staru gospodu Marije Rikl, 1881, i njegov će božićni poklon biti isti kao i drugi, koji su namenjeni onima izbačenima iz srca Marije Rikl: pola tuceta maramica.

*DRAMATIS
PERSONAE*

KALMAN JABLONCAI

*Voleo sam gospođicu,
nekad obožavao,
mislim vernom srcu mom
nek ne bude žao.*

*Sada ljubav moja poruku vam šalje
pita Vas u pismu:
Osećate l' dalje??????*

Pesma Gizeli Mezei, 5. maja 1877.

IZ JUNIOROVIH PESAMA:

*Ako ima Boga, stići će je kazna,
krvavu knjigu pišaće suzama,
oh, neka plače u tužnim noćima,
i neka zna da pomoći ne ima.*

*Neka umire strepeći
al' smrt ipak neće steći,
neka se savija, muči je krv,
kao na zemlji zgaženi crv.*

*Nek se u trnovitoj premeće postelji,
neka joj žila puca u lobanji,
uzavrelu glavu koja očajava
na hladnom jastuku nek osvežava.*

*Danju neka stalno u strahu hodi,
neka je svaki otisak noge boli,
sve dok ona korakom haulja,
nek se zemlja neprestano ljulja.*

*Ma koliko svoj grč da krije,
svi neka ga vide kao da ga krila nije,
i ko što leševe pokriva ptica vrana
tako neka joj lice oblije koprena srama.*

*Kako je mene varala, nek varaju nju,
kako me napusti, nek napuste nju,
odvratnost i žudnja srce njeno nek nagriza,
nek propati sve što propatih i ja.*

Debrecin, 12. decembra 1876, s posvetom Rozi Nanaši, Eli Varga, Margiti Čanadi, Mariški Kovač, Mariki Kalmančelji.

NE VERUJ MU

*Ne veruj mu, srce mu je stena,
i ne haj je šta je osećanje žena.*

*Srce tvoje omamiće hladno
kroz sedmicu ostavi te jadno.*

*I preda mnom jednom u laskanje utonu,
kad se sunce približilo sutonu.*

*Al' me onda on odgurnu, draga,
nikad me nije voleo, to mi slaga.*

*I ti se čuvaj, prijateljice voljena moja,
da ne potoneš u dubine ljubavnoga mora,*

*jer je on lažna šajka na vodi, bome,
utopiće te tiho na jezeru lepome.*

*Možeš onda da kuneš srce svoje smerno,
zašto je puno ljubavi bilo i lakoverno.*

11. decembra 1877. (Gabrieli Stencinger i Ilonki Brukner kao opomena)

LJUBAV JE PTICA VARLJIVA

*Ljubav je ptica varljiva,
gde noći, tu ne danjiva,
s neba dođe, na nebo ode,
tek jedno-dva perca ostavi ovde.*

*Ljubav je otrov koji žari,
što dodirne, sve popali,
nebeski bes, munja što sprži,
zemlja jedino sve izdrži.*

Debrecin, 8. avgusta 1877.

MOJU LJUBAV, OH, DEVOJČE

*Moju ljubav, oh, devojče,
varljivom ne smatraj,
ljubavljju vernom volim
divnu tebe, znaj.*

*Niti cmizdrim, nit' uzdišem
noću ja na mesečini,
na mom licu nema tuge,
iako se nekom čini.*

*Kada jedem, meni jelo prija,
istina je cela,
pored čaše rujna vina
nisam lica bela.*

*Znam da tako Bog mi daje
snage i veselja,
sama vidiš
radujem se, snaga mi je velja.*

*Al' zato što tako živim
ne sumnjaj u mene,
bolno jeste srce moje
kad hoće da svene.*

*A kad bih bio besparičan
pesnik bleđi,
zar me ne bi žalila, ili
ismevala ne bi?*

*Moju ljubav, oh, devojče,
varljivom ne gledaj
ljubavlju vernom volim
divnu tebe, znaj.*

Palag pusta, 8. novembra 1877. (Margiti Čanadi)

OH, ZNAM TE

*Oh, znam te, nisi ruža,
ljubičica nisi,
već mi je žao što moja
poznаница ti si.*

*Jer da si ružin pupoljak,
prokleo bih te,
a da si ljubičica, sad
osušio bih te.*

*Lutajuća ti si pčela, na jednom cvetu
nikad ne sediš,
mednim ustima ranu stvaraš
pa dalje odletiš.*

12. novembra 1877. (M. Č.)

JEDNOJ GOSPOĐICI

*Volim ja vas, gospođice, strasno,
to možete meni verovati lasno,
u oči me jedva pogledaste,
ipak — ipak vi me očaraste.*

*Alem-kamen sija u vašim očima,
presijava u mračnim noćima,
pogled vaš svaki zlata vredi,
kad biste ga prosuli po meni, po drugome ne bi.*

*Od rubina ustašca vam isklesana,
srebren smeh vam zvoni sa usana,
stalno toče osmeh iz dubina,
lepše su vam usne od rubina.*

*Oh, kada bih pored tolike lepote drage
mogao da pogledam vaskolikost njene duše blage,
oh, da pogledi moji u njoj brode,
kao što gledaju jezera tihe vode.*

*Moja nećete biti, gospođice, vidim,
odbijate, ma koliko vam se divim,
moja ljubav olujnih krila nije,
da vas otme i sa sobom svije.*

*Al' doći će onaj što j' od mene bolji,
isto će vam obećati, reći da vas voli,
neće doći peške, već jašući,
mlad delija, s Nanaša mašući.*

*Kod njega se sreća izobiljem lije,
ima mnogo zemlje, vina i rakije,
da bi mu se prelivala čaša,
još mu treba žena, lepa snaša.*

*Predmet ljubavi mu žarke
jesu kičeni at, pas, lula, karte,
što od ljubavi te silne preostane,
možda će gospodičino da postane.*

Halap pusta, 14. aprila 1877.

OH, VI ŽENE, BAJNE ŽENE

*Oh, vi žene, bajne žene,
lepe li ste i blažene,
što mislite, što snujete,
poljupcima me trujete,
produži, ne gledaj to viđenje,
varljiva je žena podnevno priviđenje.*

*Podnevno priviđenje, ej! Podnevno nije!
Život svoj u drugo vreme vije.
U sutonu zvezda sjajna,
poziva te žena bajna,
mami, zove snoviđenje,
varljiva žena, priviđenje večernje.*

Debrecin, 5. avgusta 1877.

SPOMEN - LISTIĆ

Margiti Čanadi
(drugim mastilom) Terki Gal
(drugim mastilom) Mariški Kubinji

*Šta da na ovaj listić napišem slični?
Da me se setiš, spomeneš, milo?
Ako srce moje u tvoje upisano ni',
Sve bi to uzalud bilo.*

*Il' možda da ti poželim života tok
radostan, veseo, skakutav,
kao što žubori tihi potok,
dok ga more ne proguta?*

*Ni ovo ja ne pišem tek toliko,
da ostvarim ne bih mogao.
Nek se Svemogući brine onoliko
da ti život bude radostan i svetao.*

*Da me vidiš među onima
koje privlači ljubav ka tebi,
pisanja obaveza me obuzima,
evo, potpisujem se imenom tebi.*

TI PLAVA MALA

*Sobarice ti plava mala,
poljubac što mi ne bi dala,
ne boj se, cuni me, priđi,
milostiva još neće izići.*

*Ne drhti, anđele, kad kažem,
nema nikoga, ja ti ne lažem,
ako mi poljubac ne budeš brzo dala,
naići će svet, pa onda hvala.*

Debrecin, 3. februara 1878.

NA KUKOVO LETO

Pauli

*Zvezda sija na nebu,
kližu se na ledu,
ledena kraljica
opet je moja zlatica.*

*Kanda ima krila,
leti kao vila,
zbog njenih osmica pet
divi joj se ceo svet.*

*Kosa joj smeđa, pogled pali,
devičke grudi, zubići mali,
al' joj je lozinka velika, eto:
»Na kukovo leto!«*

(Beleška I. K.: Objavljeno u 52. broju *Bolond Ištoka*)
15. decembra 1879.

MOJ ŽIVOT U GRACU

(Grac, 23. novembra 1880. uveče u pola osam, u mojoj maloj sobi, Anenštrase, Hotel Zum Ost. Hof, III St. Thür. No 46)

*Ko požali taj je magarac
što je došao u ovaj nemački Grac,
lepih devojaka ovde ima
vole Mađara s vatrenim očima.*

*A ja sam, ti me bar znaš, Kume,
vatre, žestok, plaho je srce u me,
zato nek svaka cura brže skoči,
na me nek gledaju varljive oči.*

*Ljubavnica kol'ko hoću,
jedna smeđa, druga plava,
doručkujem gde sam noću,
ručak daje ona prava.*

*I riđu jednu imam,
zato jedva dišem,
pa ja kod nje bivam,
za ručak se upišem.*

*Ali, znaš li, Kume ti moj dragi,
pored smeđe, riđe, plave,
lijem suze, bože blagi,
sećam se ostavljene ljubavi prave.*

(Beleška I. K.: Leonu Hanklu, napisao u pismu Joški Piranskom.)

BEZ ADRESE

*U velikom svetu gde ja sada živim,
ni sa kim se menj'o ne bih, nikom se ne divim,
ovde mogu i da umrem, niko me ne žali,
zviždeći, u pakao vodi moj puteljak mali.*

Grac, 28. januara 1881.

ODLOMCI IZ DNEVNIKA KALMANA JABLONCAIJA

26. novembra 1877.

Sinoć je kod nas bila mala terevenka, kojom prilikom su i Čanadijevi bili prisutni, a ja sam se, zbog svoje lude glave, izmirio s onom s kojom sam se zarekao da neću progovoriti. Uostalom, kako čujem, i ona mi je pružila desnicu pomirnicu po majčinoj naredbi. A i inače se njojzi mogu pripisati reči iz moje pesme: »Oh, znam te, nisi ruža, ljubičica nisi...«

TROJNI SAVEZ

Herceg Henrik: *Đula Siksai*

Lamori Noel: *Laslo Kepeš* (ispod imena, drugim mastilom: »U svakom pogledu odbačen, iz prijateljskog kruga zauvek prognan.«)

Grof Hektor: *Kalman Jabloncai*

Zadaci:

Tajni, svi su časnom rečju i zakletvom obavezani na ćutanje.

10. februara 1878.

8. o. m. kod Gerebijeveih je bila velika zabava, broj gostiju je prelazio četrdeset i četiri, igralo je osamnaest parova, primaš Samu Boka je svirao do

četiri ujutro. Što se mene tiče, prilično sam se zabavljao i s Ilkom Vojnović razgovarao o ljubavnim osećanjima.

6. maja 1878.

Juče, u nedelju po podne, bio sam kod bake, kad od suseda, Revesovih, stiže sobarica po pola kile salonskih bombona. Pitam ko naručuje, gospodica Roza N., beše odgovor. Požurih, svojeručno upakovah dosta obilno, a jednu svoju posetnicu tutnuh pored jedne punjene bombone.

9. maja 1878.

Kišno vreme

U ponedeljak, 13. idem u Hajdubesermenj kao komisijski beležnik, jer sam tamo imenovan, s dnevnicom od 4,50. U sredu će biti majalis profesora tako da neću moći da prisustvujem, iako sam imao nameru, ali ako to ikako bude moguće, skoknuću krišom noću.

8. jula 1878.

Večeras je pala izjava, i to više s njene strane, ona je bez ikakvog drhtaja, mada rumena, rekla da joj se ja sviđam, iskoristio sam to, požurio da i ja kažem, vi ste jedino zemaljsko biće koje bi moglo da usreći moje srce koje voli. Žao mi je što nisam tražio u zalog poljubac, ali sam to pametno učinio, jer da mi nije dala, nikada me više videla ne bi.

15. jula 1878.

Sinoć oko pet, posle praćenja Kalmana Tise, s Miklošom Kardošom i sa gospodinom Janošijem izišao sam kod Dragotinih, gde sam se dobro

zabavljao s malom Natuškom. Njena divna usna je rasipala zavodljiv smešak. Prvo sam pomislio da voli Mikloša, kasnije sam se uverio u suprotno, njeno je srce još slobodno. Hej, kad bi dobri Bog hteo da mi je da. (Drugim mastilom: Ne treba.)

22. jula 1878.

Juče, u nedelju, 21. o. m. bejasmu napolju na imanju moga bate Jožefa Kala u Ondodu, iskreno mogu da kažem da smo se vrlo dobro zabavljali. Bajne mome, koje su ovom izletu tako reći podarile ime majalisa: Ilona, deliteljka rukoljuba, zaljubljena Ilka, Laura i lepa mala gospođica domaćica. Momci su svi moji prijatelji. Izišli smo ujutro u devet, vratili smo se uveče u pola dvanaest.

27. jula 1878.

Prekjuče sam joj predao pisamce na koje ću, valjda, danas dobiti odgovor: Ne znam zašto me je zavolela, lep nisam, ni dobar nisam, čak sam veoma grub. Obilno sam platio cenu majmunisanja koje se odvijalo juče na pijaci pred Dežefijevom kućom, pa sam gledao malu Veronku Sabo, koja je bila na prozoru preko puta kod Kasanjickijevih, sve dok mi njen predivni pogled nije zarobio srce.

U mesecu septembru 1878.

ZVIŽDUK KLUB

Redovni i stalni članovi:	Spoljni i nestalni
No. 1. Lajoš Gref	članovi
No. 2. Leo Hanke	Joška Sentđerđi
No. 3. Armin Gutman	Jožef Gal
No. 4. Kalman Jabloncai	Sándor Levenberg

....

Idoli članova Zvižduk-kluba:

- No. 1. Vera Sabo, Terka Gal Eržika i Roza Nanaši
No. 2. Matilda L., Ilka Šarkezi Niko
No. 3. Paula Švarc, Ela Varga Ne znam. P. Švarc
No. 4. *Svaka i nijedna.*

Redovni sastanci se održavaju kod Jabloncaija i Gutmana u noćne sate, jer može da se pretpostavi da Klub ima tajne koje zahtevaju tajne pregovore. Pijenje vina.

30. novembra 1878.

Mogu da kažem ono što do sada nisam osećao, da mi je srce slobodno. Ono koje je na mig jednog lepog oka zamalo izlomilo moja rebra i koje je jednako obožavalo svaku, i to s ozbiljnim osećanjima, to moje srce današnjega dana nije ništa drugo nego kamen omotan slojem leda, i nema te žene koja bi ga mogla ubrzati, nema one koja bi ga mogla zapaliti.

17. decembra 1878.

Ipak ima Boga na nebesima, postoji jedno biće koje čini natčovečanska dela ili ih uništava. Tom natčovečanskom sveznajućem i ogromnom biću mogu da zahvalim svoju sreću, koje me je obdarilo takvim srcem koje je po dobroti, a tako isto po vrelim osećanjima, jedinstveno na ovoj zemaljskoj kugli. Ovo srce poseduje divnu devojčicu, čije crte unapred odaju unutrašnje nadahnuće njene duše, njeno je lice očaravajuće, Venerine je lepote, snaga joj nalik na Apolona (!), oči su joj plave, rečite, sjaj njenih očiju mogao bi da se takmiči s milijardama zvezda na nebu, ustašca joj crvena, kao plod gloginja što rastu u divljini. Ljubav joj je verna, predana, nepokolebljiva. Ona je u stanju da zbog mene pati, trpi, i...

1. januara 1879.

Moja soba je hladna, moje raspoloženje se ne popravlja, među momcima sam preveseo, među ženama upravo suprotno. Moja mala šajka, moje srce nikad nije bilo tako mirno kao sada, sada volim s osećanjem prve ljubavi jednu devojku andeoskog lica, koju sam pre tri godine počeo da obožavam. Za te tri godine sam se mnogima udvarao, na žalost, uspešno. Jednog očajnog trenutka sam izjavio ljubav jednom detetu, koje je ozbiljno uzelo varljive reči srca moga i obdarilo me svojom ljubavlju, ta je ljubav dar moga života, ne zaslužujem je, jer ne mogu da je uzvratim. Savest me grize. Po mom mišljenju, kakva je to zasluga pomutiti glavu jednog mladog neiskusnog deteta — nikakva.

8. januara 1879.

Idola imam i sada veći broj, ne mogu dugo da se zadržim kod jedne.

22. januara 1879.

Čas sam veseo, čas ponovo tužan, zatim beznadan, zatim očajan. Može biti da je to zato što volim takvu ženu koja mi ne uzvraća iako me inače to mnogo ne brine. Ako me Margita ne voli, voli me Roza, ako ne ova, voli me druga Roza, ako ne ova, voli me Terka, Žofika, Ela i tako dalje, hvala bogu, ima ih dosta.

Februar 1879.

KOMPANIJA SOVA

osnovana meseca februara 1879.

predsednik: Ištvan Čobo (Berti Binjo)

zapisničar: Fifi Senturi (Ferenc Fenješ)

savetnici:

Muki Darvaši (Kalman Jabloncai)
Tamaš Lengefi (Karolj Štencinger)

stalni članovi:

Gedeon Baradlai (K. Leščan)
Tivadar Felegvari (Đ. Balog)
Kleofas Nadudvari (Laci Jabloncai)
Tihamer Margitai (Gustav Fenješ)
Fifi Sasebenu (Geza Štencinger)

zadaci:

Potrošnja vina i pevanje pesama.

*10. marta 1879. 10 sati
pre podne, u kancelariji*

Ja sa svakom koja je lepa i prijatna znam jednako da govorim, štaviše, nekoliko sam dana zaljubljen u njih. Tako sam se juče u pozorištu zabavljao s malom M. K., danas osećam kao da me privlači, tako je sa svakom koja je lepa.

21. marta 1879. Kancelarija

Voleo bih da iseckam svoje srce na stotinu delova, da bih mogao svakoj da dodelim pomalo. Zarekao sam se da više neću ići Nanašijevima, ali jedva verujem da ću izdržati. 1. Eržikino ponašanje me draži, nemoguće je da je kamena srca. 2. Margit Čanadi. Na nju mislim samo ako nemam druga posla, zašto bih mario za nju, ta ionako ne može očima da me vidi. Ali verujem u Boga, voleće me ona već jednom. 3. Terka Gal je jedina koja najviše vredi među svima njima, s detinje pitomim licem, osmehom svojih lepih usta mogla bi da rastopi kamena srca. 4. Roza Nanaši. Ona je čestita, dobra devojka, samo mnogo voli da laže i da magarči čoveka, ponašanje joj je prijatno, ali je često

dosadna. 5. Žofika Levenberg, kada bi me smatrala dostojnim, mogao bih da se podičim njenom ljubavlju, i ona je divna devojčica, ali ima i mana, veruje svakom rekla-kazala, mada je sve laž, spletkarenje zavidljivaca. 6. Ilka Varga. Zgodna, lepa mlada devojčica, po šarmu joj nema ravne u Debrecinu, oblači se s takvim ukusom da je prava divota pogledati je. Kad bi me njena ljubav oslobodila, tj. kad bi mogla da mi uzvрати ljubav, bio bih u stanju da umrem radi nje.

7. Roza Brukner. Zgodna, debeljuca, prijatna devojka, jednom zamalo da me osvoji, da ne pazim, sad bih bio zaglibio, do ušiju se zaljubivši u nju.

8. Veronka Sabo. Vlada srcem jednog mog dobrog prijatelja, i koliko znam, uzvraća mu, neka im Bog pomogne da nesmetano hode po stazi ljubavi. Vešta i duhovita devojka. 9. Mili Kontai. S njome se zabavljati prava je divota, jezik joj se vrti kao preslica. Ne može se reći da je lepa. 10. i 11. Ilka i Laura Gutman. Veoma dobre, srdačne devojčice, ponašanje im je dosta zamagljeno, ne mogu im se saznati misli. 12. Janka Zađva. U vreme poklada me je neprestano zauzdavala, samo sam s njom mogao lepo da se zabavljam, ali to nije ni čudo kada ima tako lepe, rečite, plave oči.

25. marta 1879.

Sada se osećam tako utučeno. Preda mnom neprestano lebdi lice jednog novog idola, ono E. V., a sa njom sam prvi put u životu duže govorio sad u nedelju. Ima tako lepe crte da bi bila u stanju da istisne iz moga srca svako lice koje se tamo ugnezdi. Upoređujući je s Margitom Čanadi, ova poslednja nestaje u tami.

26. marta 1879.

Vatra u očima Elinim svakoga dana sve više pali moje srce, tako mi Boga, u tu bih devojčicu mogao da budem ozbiljno zaljubljen.

31. marta 1879.

Za Elin jedan poljubac bih dao svoj život, kada bih sa njenih usana čuo reč »da«, bio bi to najsrećniji trenutak moga života.

4. aprila 1879.

Postala je crvena kao ruža čim me je ugledala, što mom zaljubljenom srcu daje neke nade. Što je više viđam, sve je više počinjem voleti, ne smem više da zapišem njeno ime, jer srce hoće da izlomi moja rebra. Ona je pored drugih sunce, one su zvezde, pa ih tako svojim sjajem zamračuje.

8/IV 1879. Ponedjeljak

Juče sam se po podne zabavljao kod Šarkezijevih, i to sjajno. Malu Elu sam ja otpratio kući, bio sam tako srećan dok sam mogao da budem pored nje, njene dve ručice su uz put mirovale u mojim, ona je dozvoljavala da ih milujem, ili je veoma neiskusna, ili ...

12/IV 1879.

Od male Irene Filotaš sam dobio za uspomenu prsten. Dao sam ga Margiti. Izišli smo na vašarište da gledamo panoramu. Irenu sam vodio pod ruku sve do njene kuće, gde smo se, ja izgubivši srce, rastali.

15/IV 1879.

Završeni su uskršnji praznici, koje nisam proveo najbolje, mnogo je deficita. Utučen sam, misli mi lutaju na sve strane. Upetljao sam se u mnogo štošta

u šta nije trebalo, taj preveliki broj dobrih prijatelja će me, vukući me na lađu bančenja, uskoro potopiti.

16. aprila 1879.

Juče po podne sam imao sreću da mogu da pratim Rozu i Eržiku, posle izlaska iz kancelarije sam otpratio Marišku do kuće. Uveče sam svratio do Gutmanovih, zatim do Varginih, s poslednjima sam posle večere izišao u panoramu, Elu sam vodio pod ruku kao onomad Irenu, ni sam ne znam pored koje sam bio srećniji. Posle panorame sam se pokupio kući, gde sam se, uz lulu duvana, prepustio uljuljkivanju u ljubavna osećanja.

17. aprila 1879.

Za moga burnoga života nikada nisam imao neprijatniji dan od jučerašnjeg, u mojim je žilama stao krvotok, oči su mi se zamaglile od strašnog prizora. Moja se duša borila na život i na smrt sa svakom vrstom patnje i, na moju nesreću, pobedila je. Sinoć sam pratio deo puta gospođicu Marišku Nanaši, zatim sam otišao s Ilkom, gde sam proveo vreme s Paulom Cuker, otuda sam pošao do Varginih, da pozovem na pleteno kolo — ali nisu došle — zadržale su me tamo, pričali smo do pola devet. Mala Ela je velikom snagom branila grad, osvajanje je nemoguće, iako će se ipak desiti. Ne bih smeo da pobedim, ako to ne bi bilo potrebno za izvršenje mojih planova.

18. aprila 1879.

Tek sam sišao s kola, bio sam na imanju, kuda sam izišao sinoć posle kancelarije u šest sati, ali sam, na žalost, jutros morao da se vratim. Uzrok mog

izlaska je bila moja višestruka tuga, prvo, poremećeni odnosi između Mame i mene, što je na mene užasno teško delovalo. Drugo, prevari me ona od koje sam se ponajmanje nadao, a treći moj jad jeste da me juče nisu pozvali onamo kuda su pozvali moga idola. Ona se bori protiv mene, dobro, ako silom ne ide, pobeđićemo lukavstvom. Moram da imam njenu ljubav.

17. jula 1879.

Pre pola sata sam stigao kući od Đule Siksaija, iz pivnice, gde sam noćas i spavao. Juče je izveo sa sobom mene i Karla Štencingera. Pili smo dobar samotok do dvanaest sati u noć, zatim smo legli, pa smo knjavali do ujutru, to jest do pola šest, a zatim smo otperjali kući.

Moja nabeđena ljubav prema Rozi nikada se neće ostvariti. Da se povučem mogu samo uz najveća lukavstva, u jednom trenutku zaborava sam izjavio ljubav i, na moju propast, ona je tu izjavu uzvratila. Prvo je to prijalmo mojoj sujeti, ali sam se posle stideo sebe, setio sam se, ovo je već druga koju sam tako lakomisleno slagao.

14. avgusta 1879.

Dosta! Današnja uvreda je bila poslednja, ja joj govorim o ljubavi, i to opišem u pesmi, a ona me je zbog toga nazvala »velikim detetom«. Moram da izbijem iz glave i pomisao da sam je ikada poljubio.

11. februara 1880.

Juče sam bio na maskenbalu, bila je gužva, Nanašijevi i Čanadijevi su sedeli jedni pored drugih, tako su ona dva bića između kojih ne umem da izaberem sedela jedno do drugog.

19. februara 1880.

Sinoć je bio prvi čas kolona. Strašno sam se zabavljao, čovek ima posla sa samim bivolima. Celo večer sam se divio Rozi, tako je divno izgledala, zaljubljeniji sam nego što sam ikada bio. Bila je sva u plavom, plava ruža u kosi, plava koralna ogrlica o vratu, oči plavog spomenka, sve da poljubiš.

22. februara 1880.

Jučer je bio drugi čas kolona, vrlo sam se dobro zabavljao, udvarao sam se do smrti maloj Eržiki Oros.

13. aprila 1880.

Neizrecivo volim odjednom dve devojke. Jedna je lepa kao boginja Venera, a druga je rebus koji se ne može odgonetnuti.

4. septembra 1880.

Pod imanjem Piranskijevih, pored vinograda, u senci bagrema čekam Žužiku P., biće da je oko pola tri po podne.

10. septembra 1880.

(Ogromnim slovima, redis-perom)

ŽUŽIKA PIRANSKI

Ona ili niko! Roza Nanaši i Tereza Gal su bile, ali davno.

Ima ih još oko šest. Pusta u Palagu.

10. septembra 1880.

Ponovo izgubih serdce, opet sam zaljubljen. Volim je od sveg srca, iskrenom, čistom dušom svojom. Nikada je neću napustiti, dok živim. Neka živi Ž. P.! (drugim mastilom:) Kolikima si već to rekao, Kalmane?

*8. septembra 1881. u
pola osam uveče, Grac*

Pričamo, moj prijatelj Šteler i ja, nijedan od nas dvojice nema ni krajcare. Kroz tri nedelje idemo kući, na ispitu ćemo vrlo verovatno pasti. Mnogo je dugova i svakojakih nevolja.

ODLOMAK IZ ROMANA KALMANA JABLONCAIJA

.
U januaru smo, vreme odista cići, vetar zviždi, neki otkačeni prozor je tako lupio o zid da okna sa treskom padaju na glavu slučajnog prolaznika.

Davno je prošlo 12 sati, cela varoš se činila kao da je ogrnuta u onaj tamni plašt pod kojim se u najvećoj tišini dešava toliko groznih stvari.

Dve spodobе žure Gospodskom ulicom uhvatiš se pod ruku, jedan mumla neku zastarelu opersku ariju, koju drugi prati zviždukom.

— Čuješ li — reče jedan — tako lepu devojkę nikada u životu nisam video, zaljubljen sam u nju do ušiju.

— Samo budi — bio je odgovor. — Sigurno znam da ćeš sutra isto ovako zaljubljeno maštati o druga dva lepa oka.

Dva mladića su za vreme ovog razgovora stigla do jedne još neugašene plinske svetiljke, gde su uprkos vetru hteli da pripale cigaru. To malo svetla ću iskoristiti da ih, kao glavna lica svoje priče, odmah predstavim. Onaj visoki mladić, koji se skrio tamo u ugao kapije da bi, prkoseći vetru, lakše zapalio svoju cigaru, zove se Šandor Telđvari, visok, zanimljiv tip, s dugačkim zaliscima, malim brčićima, a iz privlačnih, plavih, izrazitih očiju se odražava prkos i samosvest, što se može objasniti plemenitom gordošću, on zna da Mađarsku nazivaju slatkom domovinom, i voleo bi da joj svakim svojim činom bude na ponos i diku. Drugi je nešto niži, manje delija od

Šandora, to je Bela Havaši, Šandorov nerazdvojni, prisni prijatelj. Obojica potiču iz otmenih mađarskih plemićkih porodica.

— Ali veruj mi, druškane — ponavlja Šandor — da sam se ozbiljno zablentavio u tu devojkicu.

— Rekao sam već da me nije briga, dosadan si već s tim glupim ljubavnim izlivima. Ako je voliš, reci njoj a ne meni, jer da sam ja devojkica, ne bih te ni pogledao — odgovara ljutito Bela.

— Hteo bih da znam zašto me ne bi ni pogledao, zar sam odjednom postao tako ružan? — upita Šandor.

— Ne zbog tvoje ružnoće, meni bi bilo svejedno i da ti je đavo po licu krompir sejao, ja ne gledam spoljašnjost već srce i njegova osećanja. Dopusti mi, prijatelju, da budem iskren, ti si tako lakomislen kao leptir koji iz svakog razvijenog pupoljka nastoji da isisa slatki nektar.

Naša je majka mrzela svoje roditelje. Reč: »mržnja« nikada nije bila izrečena, mi smo sami razrešili šta se krije pod neodređenim izjavama. »Jedva sam ih poznavala...« (Kako je to moguće? Otac joj je umro kada je njeno prvo dete već bilo rođeno, njenu sam majku i ja jednom srela, otvorila sam vrata, a pojma nisam imala ko bi mogla da bude ta ženska prilika užasnog izgleda koja je zazvonila i koja je, pogledavši me, s iznenadnim osmehom na podbulom licu, rekla: »Ti si, očigledno, Lenkina kćerka. Magdica.«) »Tata nas nije voleo...« Dugo smo razmišljali o ovom disonantnom saopštenju, nismo razumeli šta se, u stvari, moglo dogoditi u toj kući Jabloncaijevih. Jer može da se desi da se jedna majka do te mere ne brine za svoje kćeri da za njih ostane skoro stranac, dešava se i to da neki otac ne voli svoju decu, ali je sve ovo nekako neobično, naročito stoga što Juniorove kćeri u tom pogledu nisu bile istoga mišljenja. O Piroški — mojoj teti Pelikan — otkrilo se, kada je umrla, pa je njena porodica pregledala sve fioke, da je do smrti sačuvala celokupna dela Kalmana Jabloncaija, nešto ju je ipak vezivalo za tog tajanstvenog čoveka čim nije bacila na đubre ono što bi njena sestra Lenke bez čitanja bacila u peć. Moja mlađa tetka, Irena, ovako je postavljala stereotipno pitanje, kada bi se našla s mojom majkom: »Jesi li poslala novaca sirotoj mami, Lenke?« i u glasu joj se osećalo saučešće, a ne objektivno zanimanje. Kada je posle smrti moje tetke Piroške ostavština Kalmana Jabloncaija stigla do mene pa sam je pročitala, mrtvac

se opravdao. Rođake sam ispitivala samo radi upotpunjavanja, odlazila sam na lice mesta nekadašnjeg života Gačarijevih i Jabloncaijevih; u stvari, već je na osnovu spisa bilo vidljivo da je moja majka pogrešila, nisu njeni roditelji bili odurni, ravnodušni, ona se grozila njih, samo nije smela sebi da prizna, jer čak i u naše vreme čoveka pogađa kada čuje da neko mrzi oca i majku, a kamoli u ono vreme kada je Lenke Jabloncai bila mala, i kada se u raznim oblastima života o mnogo čemu nije moglo ni progovoriti bez problema kako se to danas čini. Rastužila sam se kada sam pomislila da sam se svega ovoga: »daj da pogledam šta je zapravo bilo ono o čemu su tokom celog mog detinjstva svi oko mene ćutali«, setila tek sada, a ne u vreme kada je moja majka još bila živa. Da je Lenke Jabloncai pročitala baštinu svoga oca, našla bi dokaz koji nikada nije tražila, ali koji bi mogao da upravi njen život u drugom pravcu; a da ga je na vreme našla, drugačije bi mislila i o svojoj majci koju je, ovako, smatrala odgovornom za svoje poraze, u prvom redu za to što nije mogla da postane supruga predivnog Jožefa, što nikada nije dala prilike Emi Gačari da se brani.

Mi unuci smo o svom dedi pribavili najosobnije informacije.

Prvi informator nam je bila naša majka koja, kad god je to mogla, nije o njemu govorila. U detinjstvu sam zapazila, kada bismo zajedno pošle na groblje, da je svaki put poljubila krstaču Marije Rikl, zatim pomilovala granitni spomenik na kome stoje imena Kalmana Seniora i psovača Imrea, ali da nikada nije dodirнула pozlaćena slova: Kalman Jabloncai Mlađi. Ako je ikada bilo reči o njenom ocu, moja je majka nastojala da promeni temu čim bi to bilo moguće, a ako nije uspela da to izbegne, osećala sam, iako sam bila dete, da je ono što govori mutno i smušeno. Prema njenim rečima, otac joj je ušao u brak mlad i nepromišljen, bio je kartaš, kladio se na konjskim trkama, rasipnik, uostalom, ona se jedva i sreća s njim. Zna o njemu samo toliko da je tehnički fakultet završio u inostranstvu, da je bio inženjer, isto kao Kalman Senior, da je u jednom razdoblju svoga

života radio u Pešti u fabrici Ganc, da je bio veoma siromašan, ali da je nekada vodio imanje, i vodio plivalište. Ako tome dodam još i ono što sam čula od svoje tetke Piroške, da je moj deda bio prava muštra, moja uobrazilja nije stvorila neku privlačnu sliku o Kalmanu Junioru. Kasnije, kako sam rasla, počela sam da razmišljam o protivrečnostima njegovih biografskih podataka. Ako je završio tehnički fakultet u inostranstvu, i radio u fabrici Ganc, zašto nije radio kao inženjer, zašto je postao kancelarista, ali ako je to bio, kako je mogao da upravlja imanjem, a ako je upravljao imanjem, zašto, onda, u izvodu iz matične knjige rođenih moje majke stoji da je očevo zanimanje: privatnik, a ako je bio privatnik, šta je tražio u jednom plivalištu? Kada joj se bližila smrt, već je bila prešla osamdesetu, majka se jednom bez povoda smračila i za kafom rekla kako se u poslednje vreme često seća Juniora; možda je trebalo da bude prilagodljivija, a ne onako otrpve nakostrešena; ipak je to bio njen otac. »Đavola je to bio«, odgovorila sam ljutito, »pa sama si rekla da te je na jednu reč dao zauvek, kada se tvoja baba pojavila i uzela da te ona vaspitava. Lep je to otac bio, neodgovoran, podao.« »Ipak«, zamislila se moja majka. »Sada već ni sama ne znam. Možda sam pogrešila.« »Pogrešila«, pogledala sam je, »otkad znam za sebe, nisi o njemu rekla jednu dobru reč, šta ti je sada odjednom? Odrekla ga se i rođena majka, bio je nemoguć tip.« Izbila sam joj iz glave tu iznenadnu samooptužbu, moja majka je začutala, onda više nikada nismo govorile o mom dedi.

Slika o opakom Kalmanu Jabloncaiju je bila tako zaokružena da je trebalo već ranije da posumnjam; u životu ne postoje tako savršeni likovi. Jedanput, bila sam mlada devojka, stavila sam neku bezobraznu primedbu na račun Jabloncaijevih, a Gizela, treća Parka, koja je slučajno upravo bila kod nas, bacila se na mene kao ris. »Šta ti znaš o nama«, viknula je na mene i od uzbuđenja joj se glas izobličio, »šta ti znaš o nama, bedna Saboova?« Bila je to velika scena, pokazale smo pravo bogatstvo reči, sestra moga dede je na kraju napustila bojište na čijoj je odstup-

nici stajao Elek Sabo i podlo se kikotao, a moja je majka jurcala između nas kao neki parlamentarac. Kao poslednji pucanj iz topa Gizela je iz kapije pustila ovu rečenicu: »Kad ti budeš tako dobra, tako duhovita, tako talentovana kakav je bio on uprkos svemu što ga je u životu zauzdavalo, javi se!« pa je u svojoj crnini išetala na Hunjadijevu ulicu. Moja je majka bila natuštena, a ja slavodobitna. »Nisi bila u pravu«, reče moja majka. »Kakva je cvečka bio znam od tebe!« odgovorila sam joj. »Đavola ti znaš«, rekla je nesrećna, »a sada više ne znam ni da li i sama uopšte nešto znam. Bar da nikada nisam govorila tebi o njima. Možda sam pogrešila. Gizika je bila mlađa sestra moga oca, bolje ga je poznavala, odranije. Ja sam bila dete, ranjeno, loš psiholog, Gizika je mogla bolje da oceni, a i obožavala ga je.« »Obožavala ga je«, napadala sam sada već i nju, »zar se tvoj otac uopšte mogao obožavati, zar nisi sama rekla da si slušala njegov samrtnički hropac i da si pomislila: što već jednom ne završi jer pušta užasne glasove; da za tebe nema uopšte razlike da li je živ ili ne, za tebe je uvek bio mrtav.« Samo me je gledala, skoro preklinjući da je ne podsećam na ono što mi je govorila, a ja sam u njoj dalje vrtela nemilosrdni nož mladosti: »Od tebe sam čula da se nije mogao voleti, a to da ga je Gizika ipak volela, to ona kaže samo zato da bi nas ljutila.« »Ali, zaista«, šaputala je majka, »sve njegove sestre su se oduševljavale njime, sećam se. Gizika najviše. Ona ga je obožavala. Gizika je bila Melinda.« »Kakva Melinda?« pitala sam. »Melinda. Svaki je u toj kući imao svoj nadimak, tu maniju izdevanja imena i ti si nasledila od svoga dede. Gizika je bila Melinda. I tvoj deda je imao bezbroj nadimaka, ali ih ja ne znam. Znam samo Gizikin. Melinda.« »Melinda?« pogledala sam je s nevericom, »ali zašto baš to?« »Imali su oni jednu svoju pesmu«, šaputala je tužno moja majka, a njen žalostan glas je bio u takvoj suprotnosti sa onim što je rekla da mi i danas odzvanja: »Gizika je plesala na stolu, između čaša, a tvoj deda joj je pljeskao i pevao: *O, Melinda, tako ti neba, da budeš kurva, zar ti to treba?*« »Molim?« upita moj otac očaran. »Jeste«, jedva

progovori moja majka. Elek Sabo se lupkao po kolenu, gušio se; ko je ikada u životu samo jednom video treću Parku, u većitoj crnini, sa olinjalom ptičjom glavom na poklopcu koji je ličio na šešir kraljice Zite, kako nosi neke tajanstvene stvari u pletenim končanim zembiljima, odista bi sve mogao da asocira na račun Gizele Jabloncai, samo jedno ne: da je kurva. »A šta je ona odgovorila?« prskao je moj otac od smeha. »Bio je to veliki skandal? Govorite!« »Ni to nije trebalo da vam ispričam«, odgovorila je moja majka žalosno. »Vi se svemu rugate. Gizi bi u takvim prilikama pesmom odgovarala. Ona bi pevala: *Zato sam kurva, tako mi neba, jer mi to mnogo treba*. To nije za smeh.« Mome ocu zamalo da pozli, toliko se smejaao, a ja sam se smračila, jer slika u igri slaganja kocki nije htela da se sastavi: nešto je smetalo skladu. Promenilo se lice treće Parke, promenilo se za tren oka, odmah sam počela da sumnjam u njen seksualni život. Šta je ovo dvoje, brat i sestra, znalo jedno o drugom, ako su takve pesme pevali, znači da je u tom slučaju i treća Parka bila cvečka, a ne samo moj deda i moja baba. »Bog te blagoslovio«, reče moja majka, »strašno je to što ti ne možeš da shvatiš. Oni su se igrali. Pa i tvoja sklonost ka igri je na tvoga dedu. Da je Gizika bila zaista kurva, tvoj bi je deda ubio.«

Cvečka. Kartaš. Konjske trke. Inženjer. Kancelarista. Ekonom. Upravnik plivališta. Igrač. Privatnik. Moralni sudija. Nije voleo svoju decu, ali svoje sestre, izgleda, jeste. Što se toga tiče, bio je čovek koji nije prihvatao obavezu sopstvene porodice, i moju majku su odneli od njega kao prekobrojno štene. Nije imao srca. »Zar Kalman Jabloncai?« pogleda me najmlađa tetka, ona dotična koja se nije prezivala Jabloncai. »Zar o tati govoriš takve gluposti? Na svetu nije bilo dražeg, boljeg, srdačnijeg čoveka.« Pri tim rečima su joj navrle suze, grunule su iz nje reči o ocu, koji je bio takav kakvim čovek u mladosti zamišlja gospoda boga, takva apsolutna moć, tako blažen, kao iz bajke, tako neprestano darežljiv, tako pametan, tako drag, tako nezaboravan. O, da samo nije umro tako mlad, da je još živ! Plakala je moja neza-

konita tetka, i kada je podigla svoje uplakano lice, srce mi se cepalo koliko je ličila na moju majku.

Lenke Jabloncai je brižnim radom celoga života zatrpavala stazu koja je vodila do časnog građanskog doma te dve cvečke; nija mi bilo lako da izvučem crte onoga lica koje nikada nisam mogla da vidim. Kakav je, konačno, bio taj Junior, koji je imao dete što ga je preziralo, ali i decu koja su se njime oduševljavala, koji je imao sestru što ga je obožavala a koga je majka oterala iz kuće, postojala je žena koja bi život dala za njega — rođena majka moje nezakonite tetke — a postojala je i takva koja je pobegla od njega, moja baka Gačarijeva. Nijedan njegov portret nisam imala, od majke sam nasledila slike rođaka u nekoliko albuma, ali nije sačuvala nijedan snimak svog oca ili majke. Po jednom opisu sam znala odakle bih mogla da krenem, sećala sam se da je moja tetka Piroška fotografiju svojih roditelja držala u spavaćoj sobi. Ova slika udvoje nestala je, posle smrti moje tetke, ali pošto su Piroškina deca, i kćerka i sin, zaista hteli da mi pomognu u pisanju *Starinske priče*, poslali su mi sve stare fotografije koje su našli, tako se pojavila žena Anzelmusa Drugog, Marija Bruner, u krinolini sa gajtanima na struku i psovač Imre u odelu kakvo je nekada nosio Vitez Mihalj Čokonai, s bradom kao što je imao stari Košut. Mladalačko lice moga dede su otkrili Nađbakaijevi, oni su me odveli jednoj udovici, rođaci jedne od odlučnih Riklovih kćeri, koja ga je sačuvala. Na porodičnoj užini, kada sam već čitav sat prelistavala razne albume, odjednom sam ugledala dva lica koja se gledaju, jedno je bilo lice mladog čoveka, u šeširiću uzdignuta oboda, u vrlo elegantnom pepito odelu, a drugo, gotovo dečje lice, devojke koja je na glavi imala šeširić kakav nose mlade, tek udate žene, s trešnjama od voska na obodu. Rođaka moje majke je ispod svake slike napisala ko je na slici, ali ja bih ih poznala i bez toga. Sa lica Kalmana Jabloncaija je gledao moj brat Bela, a sa lica Eme Gačari upravo ja iz mladosti. Kada sam, već u vreme pisanja ove knjige, Eminu sliku ponela sa sobom u Šar-ret, da bih bar tako, s obličjem svoga lica na papiru, bila još jednom tamo gde je nekada

bila srećna, u blizini crkve njenoga dede, čuvenog pro-povednika u Velikoj ulici, jedan me je bibliotekar pre početka sastanka »Pisac — čitalac«, upitao: »Je li to vaša kći?« Izraz njegovog lica je bio nezaboravan kada sam mu odgovorila: ne, to je moja baka.

Uz porodične slike su deca moje tetke Piroške poslala i ono što je, preko njihove majke, ostalo iz zaostavštine našeg dede: sveske pesama, svezak s novelama, dnevnik Kalmana Jabloncaija. Na Šar-retu sam u potrazi za tragovima majke svoje majke, devojke iz porodice Gačarijevih, već pošla s nekim pojmovima o Kalmanu Jabloncaiju Junioru. Ako čovek pročita jednu svesku novela, sto sedamdeset i devet pesama, jedan dnevnik, ma kako da je nit kusa i seče dlan, već ju je zgrabio i može lakše da baulja u lavirintu do Minotaura.

Od tri sveska koje sam dobila, jedan se pojavio 1900. u Debrecinu, štampan je u štampariji Čokonai, predstavlja zbirku novela pod naslovom *Svet puste*, ilustrovao ga je Mihalj Kenjveš Tot, a druga dva su sveske rukopisa. Jedna je iz momačkog doba, u tvrdom povezu, elegantna, plava; na njoj ogromna vinjeta sa srebrnom podlogom, prezimenom Kalmana Jabloncaija, a druga je već iz siromašnijeg razdoblja njegovog života, jednostavna, debela, kockasta školska pisanka, na koju je svojom rukom zalepio komadić hartije izrezan u obliku oblaka, i sam je po njemu brižljivo ispisao i mastilom uokvirio slova senčena plavom olovkom: *POESIE*. Na kraju jednog sveska je i njegov dnevnik. Sedmicama sam čitala njegove pesme, ljubavna pisma moje bake, koje sam isto našla u svesci debelih korica. »Kada ćeš me već jednom osloboditi iz ovog dosadnog zatvora?« plače poruka nabačena na pokidanu hartiju. »Uvek mislim na tebe. Pre podne sam platila da mi beli miš izvuče ceduljicu — planetu.« Nije me mrzelo da sastavim spisak imena obožvanih žena-devojaka, koje je, od svoje šesnaeste godine, od 1876. do 1906, do poslednje zabeleške, moj deda ovekovečio kaligrafskim slovima (većinom crvenim mastilom, a indiskretno saopštenje bi išarao sitnim cvetnim ornamentima). On je dame kvalifikovao tajnim znacima — skoro sve pomenute

članice poštenih debrecinskih porodica koje su ušle u spisak znala sam kada su već bile bake ili prabake; ipak, lupala sam glavu, proučavajući dedin dnevnik, šta li su ti kriptogrami mogli da znače, šta je hteo da zabeleži tim nerešivim znacima. Među njegovim kvalifikacionim znacima ima onih u obliku krsta, postoji jedan koji liči na grčko slovo beta, ima jedno nahereno, crtom prevučeno slovo V, jedno P, jedno C s tačkom u sredini. Samo za dva znaka je napisao objašnjenje: U s tačkom u sredini znači: davno ga ne zanima, a dve tačke na istom mestu: »*Auch nicht.*« Dugo sam u početku razmišljala kako je moguće da mu se rukopis tako često menja, onda sam i to otkrila, pod nekim pesmama skoro nečitim slovima je stajalo objašnjenje: »Prepis moje sestre Ilone, moje sestre Štencingera; prepis moje sestre Ilone, moje sestre Gizele, moje sestre Margite, moga prijatelja Lajoša Grofa.«

Moj je deda u svoje momačko doba bio zaljubljen u sledeće:

Mariška Kovač, Roza Brukner, Ilona Balog, Veronka Sabo, Mari Fazekas, Mili Kontai, Irma Fuks, Ilka Gutman, Piroška Čanadi, Mariška Kalmanhelji, Terka Gal, Natalija Dragota (pored njenoga je imena kasnije dopisao: Ne treba mi više!), Laura Gutman, Janka Zađva, Margita Čanadi, Ilonka Čanak, Mariška Nanaši, Ilka Mako, Paula Cuker, Ela Varga, Ilonka Čanadi, Žofika Levenberg, Eržika Oros, Roza Nanaši, Žužika Piranski, Irena Filotaš (ova mu daje prsten, on ga mirne duše prima i kasnije poklanja svojoj sestri Margiti), Erži Nanaši, Nina Besler, Linka Feher, Eržika Nađ, Gizela Reves, Tereza Hubai, Mariška Nađ, Ana Markuš, Serena Kalai, Eržika Ridl, Agneš Ferenci, Ana Budhazi, Gizela Sepeši, Melanka Gros, Ilona Balai, Piroška Šestina, Eržika Beke, Piroška Balog, Ilka Vojnović, Irma Geltl, Irma Zegenvajs, Mariška Kubinji, Jozefa Bruner, Gizela Mezei, Gabriela Luks, Paula Ote, Roza i Ida Brukner, Eržika Šovago, Ilona Šestina.

U spisku nedostaju neregistrovane slučajne poznanice iz Palaga, Nadheđeša, Beča i Graca, kojih sigurno nije bilo malo.

Svoj kobni brak je sklopio u dvadeset i sedmoj godini; Ema Gačari, njegova supruga, prema spisku bila je upravo njegova pedeset i sedma smrtna ljubav. Njihova je bila tragedija što je pesmarica Kalmana Jabloncaija u tvrdom povezu stigla u moje ruke, a ne u ruke moje bake. Ne bi bilo tog bezumnog, šarretskog leta, te žudnje mladih tela, koje ne bi mogla da zauzda i održi u okviru pristojnosti ni zapanjenost što je mladi pesnik posvetu jednoj gospođici prosto precrtao i bez ikakve prepravke pesmu posvetio drugoj, zatim trećoj, četvrtoj. Žene koje su u Kišmešterskoj ulici živele oko njega poznavale su Kalmana Jabloncaija, a znale su i to da nema od njega nepodobnijeg čoveka za brak, nije to znala samo kći Anzelmusa Drugog, nego i sestrice Kalmana Juniora koje su nasledile ljubavne zaloge lepih mladih dama i ponosno prepisivale uzbudljive pesničke tvorevine svoga starijeg brata poete. Iz spisa moga dede se, začudo, otkriva da ni sam nije imao iluzija o svojoj ličnosti. To me je najviše zapanjilo po čitanju njegovih pesama i dnevnika: znao je o sebi da je nesposoban da bude veran, da nema snage da se suprotstavi bilo kojem iskušenju, čak se iz jednog odlomka njegovog romana vidi i to da je godinu dana pre sklapanja braka još uvek opisivao sebe kao čoveka koji svakoga dana želi neku drugu devojkicu, i koji bi svakoga dana hteo da se oženi drugom ženom. Dok je Kešeljskog još u posedu Jabloncaijevih, dok psovač Imre još nije među izdržavanima, i dok i Senior u domu Anzelmusovih i u očima Marike ima svoju čast, ima ko da zuzdava Juniora — dvojica Jabloncaijevih. Ali, kada je Marija Rikl sama uzela u ruke vođenje kuće, na jedno nije mislila: zajedno s očevim ugledom, uništila je i veru u njegovu snagu, u vrednost njegovih uputstava, važnost njegovih zabrana ili saveta. Sin Kalmana Seniora sažaljivo i s ljubavlju gleda svoga oca, glavu porodice, koji je degradiran na princa supruge bez imovine, i zašto bi uvažavao nekoga o kome svakoga dana više puta sluša u kući kako je potpuno nesposoban za vođenje porodične zajednice. Junior se plaši samo svoje majke koja je, posle razočaranja u braku, zajedno s ljubavlju odbacila i ose-

ćajnost na tako radikalnan način, kao što čovek posle velike bolesti menja donju i gornju odeću. Na žalost, Marija Rikl nema smisla za psihologiju — Lenke Jabloncaí će jednom to platiti skupo — i ne shvata da u korektnom krugu Anzelmusovih njen sin ne nalazi odgovarajućeg idola, a Junior voli heroje, pa kad više ne može da se divi psovaču Imreu i očerupanom Senioru, uzor mora da potraži izvan kuće. Njegove novele pokazuju da su mu ideali divlji muškarci, grubi sinovi prirode, bečari sa puste. Za pustu se inače vezuje neobičnom snagom; u toku svog kasnijeg života stalno plače za njom, za širokim nebom nad pustom, za njenim biljem, za gloginjama, za drenjinama, za maglom koja je poglela po žbunju, za orlom koji kruži iznad predela; u vreme dok je stanovao u Pešti još uvek čuje riku zeca, graktanje vrana, nikada ne može da se pomiri s prašinom velegrada, njegovom neprirodnom letnjom žegom, pa ni sa narodom njegovim, stanovnike puste smatra ispravnijima, plemenitijima od onih koji žive u varoši, i jedino harmonična razdoblja njegovog života provodi uvek u nekom naselju mnogo manjem od Debrecina, na pusti, na nekom imanju. Kao šesnaestogodišnji dečak, kako se ispostavlja iz jedne od njegovih novela, mogao je još da se sretne s nekim od drumskih razbojnika, mogao je da upozna njihov plemeniti gnev, njihovo mračno dostojanstvo: boravište Marcija Zeldá, rit u kome su pustarski razbojnici naočigled gonilaca umirali tako strašnom i stvarnom smrću, uglavnom je istovetan s Kešeljsenom. Dok Senior leži na travnjaku imanja u Palagu i svojoj deci priča povesti iz grčke mitologije, Junior šara očima po devojkama sa pustare i zamišlja da je i sam plemeniti razbojnik, eno ga leti na svom zelenku po obožavanom Hajdušagu, Njiršegu i po Šar-retu, u pratnji više duševnih drumskih razbojnika, i grli krčmaricu. Poetski raspoloženi dečak je opsednut alfeldskim krajem, žali vuka zbog lovca, lovca zbog vuka, i vidi iza obojice zajedničkog neprijatelja, strašnu pustarsku zimu. A taj mladi pesnik je i zaljubljen, po prirodi zaljubljen kao što je neko rođen kao belac ili plavokos, i to neprestano. Porodica je nasledila njegove prve pesme iz

šesnaeste godine; iz debele sveske se punim ustima smeje jedno derište koje za svaku ženu misli da je to baš ona prava, i tečno laže pet devojaka istovremeno zaklinjući se na večitu vernost. »Moju ljubav, oh, devojče, varljivo ne gledaj, ljubavlju vernom volim divnu tebe, znaj«, piše pored ogromnog monograma, a odmah ispod toga zapisuje pakosnu primedbu za ličnu upotrebu: »Kad proklija kuvano sočivo, onda će se ona meni dopasti, ha, ha, ha.« Na istom tom listu uverava Pirošku Čanadi da će im doći čim bude gotova njegova zimska kabanica, jer: »Lutajuća ti si pčela, na jednom cvetu nikada ne sediš, mednim ustima ranu stvaraš pa dalje odletiš.« Ispod nje opet disonantni postskriptum: »Na kukovo leto.« Odjednom baca kletvu na Rozu, Elu, Marišku i Margitu, jer mu se čini da nije u potpunosti ovladao njihovim srcima; on može svakoga dana da bira izabranice, ali ako se dogodi da se nekoj od njih dopadne neko drugi a njemu okrene leđa, to ne može da podnese. Nevernost žena je jedna od stalno povratnih briga koje ga more u ovom svesku, ima čak jednu pesmu u kojoj nekoliko neobičnih stihova — sadržaj im je: nema radosti u zavodjenju neiskusnih — deluje kao da na vidiku već seva budućnost. Njegova je seksualna mašta večito budna, pesme i pribeležke ne osvetljavaju pri bleđoj mesečini lik nesrećnog mladića, on se smeje, ovaj provincijski donžuan dobro jede i pije, zavodi sve i svaku, i u stvari se sjajno zabavlja, samo se ponekad zamisli u svojim pesmama, u svom dnevniku; možda ipak sve to nekako nije u redu? Ali je nemoguće da ne nastavi ono što je okusio, mnogo je prijatelja, a u Debrecinu njegovog vremena ima mnogo mogućnosti za zabavu, majalis ide za majalisom, na venčićima, na kolonu — tečaju plesa — sklapa nova poznanstva, na pletenom kolu, imendanskim zabavama, može da se sastaje sa bilo kim, na glavni trg ga vabe artisti koji nude uzbudljive prizore, ima crkvenih, društvenih, plesnih večeri, ima žurfiksa, velikih vašara, postoji panorama, pozorište, koncerti, pored belog stola slave se porodični i crkveni praznici, dobrotvorna društva uvek izmisle nešto, ako ništa drugo, ono večeri tombole; debrecinsko vino dobro klizi, a devojke

su divne. U njegovom životu postoji i takav trenutak, u to vreme je Panorama bila postavljena iza pijace, na sadašnjem Putu Crvene armije, kada on, dok pred njom baza, upravo misli na svoju dežurnu ljubav, Rozu Nanaši. U međuvremenu se preko puta nalaktila na prozor jedna devojka, Veronka Varadi-Sabo, to će jednom biti tetka Eleka Saboa, drugoga muža Lenke Jabloncai. Lenkin budući otac i buduća snaha njenog budućeg svekra se gledaju i osmehuju jedno drugome preko vašarske šatre i nijedno od njih ne zna šta će im doneti buduće godine.

Senior se oženio 1858. u svojoj dvadeset i osmoj godini; u odnosu na svoju verenicu, šesnaestogodišnju Mariku, nije baš bio sasvim mlad. Čak je i bez jabloncaijevskih kartaških strasti i obožavanja konjskih trka zabrinutost Anzelmusa bila opravdana: u Debrecinu je teško mogao da se zataji Seniorov raniji život o kojem je tokom kasnijih godina dosta rečito govorila njegova bolest, tabes koji ga je bacio u fotelju. Anzelmus je očigledno često slušao u muškom društvu o tome kako je Senior terao kera. Ali niko ko bi jednom ugledao na mom vratu onu minijaturu koja prikazuje Seniora nije mogao da oćuti, prineo bi sliku očima i uzdahnuo: »Kakav muškarac!« Rudolfa Sentirmaija, junaka pisca Joakija, uvek sam zamišljala onakvim kakav je bio moj praded Senior. Junaci reformacije su mogli da budu tako ozbiljno, pametno lepi, kao nekadašnji inženjer, domobranski oficir koji se borio u oslobodilačkim bitkama, na čiji bi korak, kako nam je to treća Parka pričala, u Kešeljsegu dizali glave i zarzali svi konji. Šta je protiv toga lica vredelo sve blago dućana kod *Turskog cara*, dokazivanja Anzelmusovih, opomene koje je čula u Satmarskom samostanu gde je Marika Rikl vaspitana, obećanja da će je odvesti daleko, na dugačak put u Italiju, čemu tu pretnje da će pored njega pasti na prosjački štap, videće već. Sa tom ljubavlju je Marija Rikl upala u vrtlog strasti koji je žešći od svake oluje, pa joj je najstarije od četvoro dece, njen ponos, očini vid, njeno prokletstvo, njena kob, Junior, koji je rođen 1860, čuvao uspomenu na divlje uzbuđenje koje se ovim brakom preobrazilo u telesnu vezu.

Iza Kalmana Juniora su ostale tri fotografije. Na jednoj stoji u čizmama s mamuzama, u mađarskom odelu, osmehuje se sa slike ponosito se podbočivši. Na drugoj slici, venčanoj, dopadljiv je skoro kao otac, nosi pepito odelo, plavi zalisci su mu prema tadašnjoj modi šišani u špic, široku mašnu pridržava igla za kravatu, na glavi mu okrugli šeširić uskog oboda u koji je udenuto ptičje pero. Na toj slici ima dvadeset i dve godine, iz njega zrače snaga, lepota i ozbiljnost, a ko vidi treću sliku, na kojoj ima jedva četrdeset, teško će poverovati da je to isti muškarac. Ako Kalman od dvadeset i dve godine podseća na svog divnog oca, onda onaj koji stari odražava već lice drugog roditelja, crte Marije Rikl su grublje rezane. Na ovoj slici nije žalosno to što je na njoj ovekovečeno: *ode mladost*, nego što pokazuje: *ode i hrabrost*, u sočivo gleda jedan slomljen, podbuo, skoro beznadan, pre vremena ostareo muškarac. Ovo lice već zna da nema bežanja, ni pomoći, život se bliži kraju, ništa nije uspeo. Junior od dvadeset i dve godine je još takav da se sa slike, tako reći, može čitati: ovaj momak verovatno piše pesme. Njegovo lice u četrdesetoj godini pripada čoveku koji više nema volje ni za čitanje, strašan život i strašna majka njegova i žena strašne sudbine samleli su svu njegovu snagu i nema toga čuda koje bi ponovo ispravilo njegova pogrbljena leđa.

Kalman Junior je odrastao u toploti dvostrukog obožavanja. Njemu je pripala i ljubav namenjena njegovom mlađem bratu koji je umro kao beba od nekoliko meseci, on je među decom jedini sin. Iako je kći Anzelmusa Drugog stvorila svoje mišljenje o svim muškarcima, ona je utoliko pristrasnija majka da više ceni potomka svoje krvi nego sve tri Parke zajedno. Mnogo očekuje od njega, naročito posle sloma u Kešeljsegu, od njega očekuje onu buduću bogatu nevestu, uz čiju će pomoć izravnati tasove koje je Senior tako sramno povukao na jednu stranu. Juniora su u detinjstvu, pored škole, tesali učitelj igre i sporta, nastavnici jezika i muzike, kad jednom od-

raste biće dobar čak i jednoj princezi. Niko u početku ne smatra da je zabrinjavajuće što se ne ističe u real-ki. Šta mare one ocene, kada je dečko duša svakog društva, nema u Debrecinu skupa koji se u nešto računa bez njegovih spomenara, oda i pesama, šala. Karakteriše ga onaj šarm koji osvaja ne samo ženska nego i muška srca čim ga sretnu; a kolika je njegova mašta: za proslavu na veštačkom jezeru, o kojoj postoji zapis i u domaćinskoj knjizi Anzelmusove kćeri (ulaznice za bal na vodi), unapred će opisati strašnu smrtnu opasnost koju su preživeli on i njegova voljena u oluji, i to će pročitati nad dubinom od trideset santimetara gospođici koja se ponosito naježila.

Marija Rikl u početku zaneseno gleda uspehe svoga sina, mladi Jablonca! je svuda rado viđeni gost. Razume se, i u Kišmešterskoj ulici ima večito nekog društva, tri Parke će lepo redom morati da se udaju, a da se to postigne obavezno je primanje gostiju, Svoje će kćeri verno voditi svuda gde mogu da se nađu s mladićima. Posete zabavama, upravo zbog Parki, neće moći da se prekinu ni onda kada se Marija Rikl osvesti da Junior nije tek tako, prosto zlatno derište, zabavljač društva, mali poeta, čiju pesmu će već sa šesnaest godina objaviti list *Bolond Ištók*, nego je ženskaroš, klippan koji je stalno potencijalni ponavljač, koji se uopšte ne brine za svoje studije, koji osniva tajna društva, koji sa svojim prijateljima bogzna gde terevenči po cele noći, koji sebe naziva čas grofom Hektorom, čas Mukijem Darvašom, i za čije sramne školske rezultate je odista mršava uteha to što nema devojke koja se ne oseća počašćenom da bude Juniorova muza. Srećom, nijedna muza neće saznati da mladi poeta istovremeno počašćuje tri do četiri devojke jednom istom pesmom koju menja samo toliko da odgovara boji kose ili očiju, kao krojač odelo iz konfekcije. Iako je Marija Rikl loš psiholog, ubrzo je ipak shvatila da se Junior ne zadovoljava uzdasima; dečko ne poziva gospođice na slušanje neke trubadurske pesme već u krevet, i kad bi se samo na tome zadržao, bilo bi još dobro, ali on mami bračnim ponudama. U dućan Anzelmusovih stižu vesti, Marika saznaje od svoje majke da Junior svakoj koja mu se

dopada šalje po pisamce i svaku zaprosi. Zastrahujuća je i pomisao da bi neko jednom stvarno mogao ozbiljno da shvati glupost ovog derišta, ali je zastrašujuće i ako ga ne uzimaju ozbiljno, ako ne smatraju za čast i odlikovanje ponudu jednog Jabloncaija, unuka Anzelmusa Drugoga. Na ženidbu, razume se, ni da pomisli ne sme, to ima da pričeka dok mu teme ne očvrсне. Na jedvite jade ga provlači kroz maturu, nateru ga da odsluži dobrovoljačku godinu (za svoga sina će isplatiti čitavo malo imanje: gospoda dobrovoljci-đaci tu godinu službe probanče prema svom rangu) i da bi mu ispunila vreme, zapošljava ga čim se vratio u Debrečin; prvo mu naređuje da radi u dućanu svoga dede, čas pored tezge, čas u kancelariji, zatim ga šalje u Besermenj za beležnika, zapisničara neke komisije, gde dobija dnevnicu od 4 forinte i 50 krajcara. U Besermenju se rađa toliko ljubavnih pesama da poetu hitno moraju dovesti kući pre nego što i tamo nekome obeća brak. Ponovo ga zapošljavaju u trgovini, neka bude pred očima ma koliko da se batrga. Sada bi bilo potrebno očevo upravljanje, dedini saveti, ali se psovač Imre samo ceri i puši lulu, lupka se po oduzetim kolenima, veoma ga zabavlja što je trgovačka kći toliko uzbuđena, a i princ suprug samo sleže ramenima, smeška se i, ako samo može, noći provodi na imanju u Palagu. Nije on gospodar kuće, ako nema prava da govori, zašto bi imao odgovornosti, ni on nije bio pustinjak, takav je život mladih. Mariju Rikl spopada panika, dečko jedva dolazi kući, dečko pije, dečko beži iz kancelarije a ako je u kancelariji, onda izlazi na tezgu i besplatno pakuje po pola kilograma cuckerpekeraja gospođicama — unuk jednog trgovca! Anzelmusova kći obično ne traži savet, ali sada odlazi svojoj majci pred kojom nema tajni, Anzelmusova supruga zna čak i to da u besplatnim paketićima sa šećerlemama poznate šiparice dobijaju i pesme. Marija Bruner već odavno posmatra mladoga Jabloncaija i misli da je došlo vreme da mu se potkusi rep, već joj je dozlogrdilo što u dućan Junioru stižu pisma na adresu čas grofa Hektora, čas Mukija Darvaša, alias Kalmana Jabloncaija, koji nikada ne sačeka kraj radnog vremena

nego pobege, leti baza oko kuća poznatih devojaka, a zimi, na ledu veštačkog jezera vezuje za klizaljke mladih dama buketiće preskupog cveća iz toplih leja. Na majčin savet, posle jedne probančene noći, Marika hvata za uši svoga sina pa ga tako istuče, da je Gizela grofu Hektoru danima morala da stavlja obloge, i saopštava mu da je gotovo s načinom života po zabluncajjevski, neka se spremi, u septembru polazi u Beč, i onda počinje studije na Tehničkom fakultetu u Gracu. Kada završi, onda će se odlučiti šta će da radi, jer da za trgovca nije, to je već sigurno, ali inženjeri su potrebni u Županiji, naći će mu već neku odgovarajuću službu gde će moći da iskoristi ono što mu u Gracu utube u glavu, a kad bude vreme, ona će da mu potraži suprugu, vrlo bogatu, vrlo čestitu devojku, koju će sa istom radošću moći da prime članovi prebogate porodice plemenite Rikl, koja je u celoj državi poznata po imenu i poštenju, kao i Jabloncajjeve koji su tako ponosni na istoriju svoje porodice. Dosta bančenja, terevenčenja, tajna društva ima da se rasformiraju, nema više uzdisanja za gospodicama, nema lažnih pesama, neka shvati već jednom da je čaša puna. Marija Rikl je pametna žena, mnogo zna o Junioru, pa ipak nedovoljno, na primer, pojma nema da na pustama Palaga, Nađheđeša i Halapa, svuda gde postoje imanja Riklovih, nema tog stoga sena u čijem podnožju Kalman Mlađi nije ležao s onima koje prihvataju njegove večito nezajaljljive strasti, ona ne oseća da Juniorom, koji stalno menja svoje idole, ali zahteva i prave telesne veze, vlada nešto što ni njena snažna ruka ne može da upravi u drugom smeru, i da Džekil, koji uz zvuke porodičnog behštajn-klavira pevucka sa svojim sestricama, nije istovetan sa Hajdom, koji će srušiti bilo koga, koji je spreman da sluša, i koji će radi zadovoljstva jednog časa prožetog ljubavnim treptajima svaku zakletvu prekršiti, svaku datu reč, zaboraviti. Marija Rikl zamišlja da poznaje dečka, premda ga samo Imre, koji kune i psuje i urla od smeha, odista poznaje. Oduzeti ga prepoznaje, ta to je njegov reinškarnirani sin Bela koji je nekada ispario, neka besni trgovačka kći, neka ne bude nesrećan

samo on. Sestre pakuju, debrecinske lepotice suze rone, ali pomoći nema, Junior mora da putuje. Beč je do sada svakoga uredio, a Grac je klasično mesto gde čovek može da odbaci svoje ždrepcije zube. Za pratnju mu dodeljuju rođaka s Riklove strane, sina advokata Đule Lajdenfrost, u Debrecin zalutalog prunuka nekadašnjeg carskog oficira Ferenc Ksaverijusa Lajdenfrost, Armina, kome je bilo namenjeno da postane trgovac — neka završi Trgovačku akademiju dok Junior pohađa Tehnički fakultet.

Junior napušta Mađarsku prvog septembra 1880, svoj novac će u Beču začas prolumpovati, a novac za kost i kvartir koji je svakoga meseca stizao u Grac, bio je dovoljan samo za nekoliko dana, do kraja meseca živeo bi od kredita koji mu je u štajerskom gradu obezbeđivalo trgovačko ime i poštenje Anzelmusa Rikla. Junior je uvek bio prvi iz pismenog sastava, pisma kući referišu o ogromnim uspesima u učenju, nema ko da ga proverava da li je istina sve što saopštava, oni u Debrecinu se raduju ohrabrujućim vestima, niko ga ne posećuje. Marija Rikl ponovo viđa svoga sina prvog oktobra 1881. godine kada se, ostavivši za sobom dug koji je narastao do zapanjujuće svote, pošto je pao i na poslednjem probnom ispitu, dovukao kući. Junior sada prvi put vidi ono lice koje je njegov otac upoznao na dan stečaja u Kešeljsegu; na razmetnog sina gleda jedna nakaza, jer je Marija Rikl konačno shvatila da ne samo što na Kalmana Mlađeg ništa nije prešlo iz trezvene baštine Anzelmusovih, nego Junior neće biti od pomoći, oslonac porodice nikada, uvek će ostati teret, uvek samo problem, a ona tu stoji sa dve udavače (na sreću, Margitom se već oženio bogati »Herceg Henrik« — mladi Siksai), s jednim erotomanom, nikogovićem od dvadeset i jedne godine, koji ima jedan overeni, jedan neovereni i jedan započeti semestar, s mužem koji je to samo po imenu, i koji je i inače više na Palag-pusti ili na melioracionim radovima nego kod kuće, s oduzetim svekrom koji stalno kune i psuje, sama samcita među svojim brigama, sa svojih trideset i sedam godina. Što se nje tiče, Junior može da piše gomile pesama, nju neće ganuti. Neka se kupi,

neka stane u panoptikum među ostale domaće nakaze, eno mu onog što huli na boga, eno onog njegovog pustog oca, među njima će biti od sada i njegovo mesto. Napisao je novu pesmu? Pod senkom zelenih vrba, među trskom što šumi, odmara se Berečo, kao divna žena u svojoj snežnobeloj penastoj postelji? E, ako je ta postelja tako snežnobela i penasta kao što on to piše, neka krene s ocem zajedno da radi, neka isuši i reguliše tu snežnobelu penastu postelju, i neka ne škraba pesme. Ide Junior rado, dosadila mu kuća u Kišmešterskoj ulici, večita svađa i galama, ako im nije potreban, nije važno, ide on sa svojim ocem, gledaće nebo nad pustom, žar Šar-reta, konačno, opet može da vidi Alfeldsku niziju, posle onog grbavog štajerskog predela. Marija Rikl ne zna šta čini kada ga šalje svome mužu. Osetiće još i neko olakšanje: dečko je sada sa Seniorom, nema više ni Zvižduk-kompanije, ni Sovinog društva, možda će pored oca nešto i naučiti pa će od njega postati, ako ništa drugo, geometarski praktikant; slab početak, ali je to samo početak, već će ga brak, ona snaha koju će oni zajedno s Anzelmusovima izabrati, konačno da zaulari. Kola su krenula iz ogromne kapije kuće u Kišmešterskoj ulici. Ne zvone zvona, ne duvaju u rog, ne dešava se ništa. Zora je, prividno, kao bilo koja debrecinska zora, Marija Rikl ne maše, muža već odavno ne voli, a na sina je tako ljuta — najradije bi da ga išamara, a ne da maše za njim maramom. Uopšte ne shvata da je u trenutku kad je prevlačila prevornicu na kapiji, jedno od glavnih lica *Starinske priče* krenulo prema svojoj kobi.

ODLOMAK IZ LETOPISA IŠTVANA GAČARIJA

Opis Fizešdarmata:

»... U ataru nema šume, komunitas ima jedino vr-bake na adama Mačkašu i Dagou. Blizu varoši, na ivici rita, kod Buče, gazdinstvo je počelo da sadi hra-stovu šumu, s kakvim uspehom — to će vreme da pokaže.

Tekuće vode: vode Berećoa usmeravaju grad sa istoka prema severu, iz te reke izlazi više rukavaca, žila i otoka, kao što je otoka Mačka, žila Čonka, ru-kavac Joži, ovaj se vijuga na jug, gde se na njemu, na kraju velike ulice, gradi kameni most, zatim Velika žila, koja preseca varoš. Dosta je već zatrpana i samo se još može videti u formi kanala. Mesta za kupanje stoke: otoka Dago, žila Mačkaš, žila Keteš, žile Janj i Halad, otoka Ešvenj, otoka Monoštor, žila Kečkeš, žile Antal i Teviškeš.

Voda Hortobađa se uliva u Berećo ovde na pusti Buča; sa strujom Brzog Kereša i Berećoa prema isto-ku izbija žila Čik, žile Abajd i Peterke, ali su one pune samo za vreme velikog povodnja, inače su to najbo-lja kosišta. Sve se ove iz Berećoa izlivaju i njihov tok zavisi od većeg ili manjeg vodostaja Berećoa. Na ovim vodama nema vodenica, kao ranije, pošto ih je vir-međa, ili regulacija voda, izbrisala.»

Oba Jabloncaija su, u stvari, stigla na »regulaciju voda« u vrlo dobrom raspoloženju. Ime psovača Imrea još uvek se toliko cenilo na području vlastelinskog imanja gde je ovaj nekada bio upravnik, da je za poslove rečne regulacije mogao da preporuči svoga tada još ne bolesnog, ali već pobolevajućeg sina inženjera i svoga unuka; Senior, daleko od uticaja kuće u Kišmešterskoj ulici, takođe se osećao slobodan kao i njegov praktikant, mlađi Kalman; za obojicu je sada bolje da su što dalje od Debrecina.

U Seniorovom životu je, uostalom, ovo poslednji pokušaj da se negde ukoreni i stane na čvrste noge, jer će kroz nepunih devet godina biti već mrtav, a posle završenog rada na Šar-retu vratiće se u Debrecin na takav način da će mu pad postati nezadrživ. Kasnije će pominjanje regulacije voda Mariju Rikl podsećati na dvostruki poraz. Senior, koji je prema njenom mišljenju bio lenj, slab, pust, meka srca i sanjar, ali ga je nekada ipak volela, on je, i pored toga što se pokazao kao nesiguran posed, bio njeno vlasništvo, sasvim njen. Trgovačka kći se nije rado odvajala od onoga što je nekada pribavila po takvu gorku cenu i što je nekoliko godina bez oblačka i srećno posedovala. Marija Rikl je do smrti verovala da Senior, da nije one proklete regulacije reke, nikada ne bi dospeo pored psovača Imrea u trakt oduzetih, mora da je tamo oslabilo njegovo zdravlje, zato nije više mogao da pruži otpor svojoj gadnoj bolesti, i da nije oterala sa njim besposličara, lažljivog i fantastu Juniora, ni Kalman Mlađi ne bi sklopio onaj bezumni

brak. Vlastelinska uprava je za boravište inženjera odredila Seghalom; Junior i Senior su tu zajedno stanovali, i da je grof Hektor mogao ikada da sedi na jednom mestu, ceo bi njegov život krenuo drugim putem. Ali je Junior, već nekoliko dana pošto je počeo da radi, pored oca, želeo da ode iz Seghaloma, pa odlazi na izlet u Fizešđarmat, koji leži nekoliko kilometara dalje. Ono što će se tamo desiti isto je tako zakonito kao smena dana i noći, momak koji se stalno zaljubljuje i uvek veruje: ovo je konačno poslednji put, i devojka koja, od kada se zadevojčila, ništa drugo nije činila nego čekala kraljevića iz bajke, onog što dolazi izdaleka, koji je video sveta, koji može da je zabavlja doživljajima drugačijim od onih što su ih pričali puritanski kavaliri njenoga kruga; oni su morali da se sretnu u proleće 1881. Njihove su zvezde bile bar toliko udaljene jedna od druge kao zvezde sina porodice Montegi i kćeri porodice Kapuleta. Bilo bi protivprirodno da se nisu zavoleli.

EMA GAČARI

Propovednik Ištvan Gačari se rodio 1791. u krilu Fizešđarmatske svete eklezije, i pošto je »u školi u Đarmatu sretno stigao do sintaksisa, 1804. uprkos protivljenju svoje majke i svoga tutora« postao je učenik debrecinskog Kolegijuma, gde je Ežajaš Budai uskoro uočio njegove sposobnosti. Tu je prošao uobičajeni put svih odličnih đaka, bio je instruktor, preceptor poeta, zakleti đak, bio je učitelj drugoškolaca, senior, a svoje je univerzitetske studije završio na onom istom univerzitetu u Getingenu gde će geometar Janoš Sabo, koji je manje-više bio njegov vršnjak, poslati svog sina teologa, budućeg svekra Lenke Jabloncai, praunuke Ištvana Gačarija. Uči u Marburgu, Hajdelbergu, zatim 1818. zauzima svoju duhovničku »stanicu«, ženi se, uzima kćer propovednika iz Berečoujfalua, vaspitava petoro dece koje je sa njom izrodio, četiri devojke i jedinca sina, Karolja, koji će postati muž Emilije Širo, otac Eme Gačari, tutor siročadi u Fizešđarmatu, koga je starija kći, kada bi ga se sećala, nazivala čovekom »koji dođe pa ode«. Ištvana Gačarija je već u vreme kolegijumskog đakovanja privlačila pomisao na književno stvaranje; kada je postao duhovnik, daleko od mladosti, počinje veliki i važni rad; napisao »Letopis fizešđarmatske svete eklezije helvetske veroispovesti, svojom sopstvenom rukom, iz rodoljubive revnosti, brižnom vrednošću, posle dugih istraživanja, prema verodostojnim izvorima, od najstarijih vremena do sadašnjeg vremena«, a sebe naziva, s nevinom gordošću, rodoljubivim propovednikom, jer je isto toliko strastan Mađar

koliko i revnosni pastir Kalvinovog stada. Njegov le-
topis nije samo ponos Šar-reta već je i važan doku-
ment vremena, ne može se bez tronutosti čitati ova
njegova poruka potomstvu:

Scripta ferunt annos, scriptis Agamemnona nosti,
to je razlog koji me je pokrenuo da kao rodoljub, u
korist sinova svoje domovine... a i kao naročiti lju-
bitelj nauka i starina, počnem o drevnim danima da
mislím kao David i da iz tame zaborava istrgnem i
ovim, iako slabašnim beleškama, u malo redaka seća-
nju predam one čestite i zaslužne muževe koje je bog
povremeno stvarao, koji, većinom neoplakani i nepo-
znati, snivaju svoj zagrobni san u tamnoj noći smrti.
Ne štedeći svoj trud, uprkos svojim poslovima i služ-
benoj zauzetosti, istraživačkim očima ispitao sam i
pribeležio sve što je, do poslednjeg prašinom i buđi
pokrivenog ulomka pisma, o našoj ekleziji i našem
gradu bilo kada zapisano i što se moglo pronaći. Tako
se na kraju polako rodila ova dična zbirka, koju vam,
voljeni sinovi domovine moje, predajem sa ljubeznom
molbom da je sačuvate i da je nastavite, iz zahvalno-
sti i poštovanja prema svojim pokojnim ocima koji su
korisno za vas radili sedeći na visokim mestima, da
biste i vi, hodeći njihovim tragovima, nastojali da ovu
ekleziju, ovu varoš, koju su oni od malenih početaka
božjom milošću kamen po kamen do ovog stepena po-
digli, i sami negujete, njinu slavu uvećate i podignete
do što većeg sjaja. Da bi tako bilo, slatki sinovi do-
movine moje, želi revnosnim srcem i toplim uzbude-
njem vaše domovine verni sin, koji je do kraja svog
života toplim grudma za vas živeo i umirao, i vašim
najkasnijim potomcima svoj mir i sveštentički blago-
slov ostavio.

Ištvan Gačari, propovednik.

Elek Sabo, drugi muž Lenke Jabloncai, nije pi-
sao samo pesme i priče, nego je nekoliko godina pre
smrti napisao i neke duže ili kraće spise koji bi mogli
poslužiti kao osnova njegove autobiografije. Napisao
je svoj *Štari bunar*, sve što je znao o svojoj porodici
i o mestu svog detinjstva, o Kereštarči, o sebi samome

u detinjstvu, a skicirao je i portrete uzbudljivijih rođaka. Ti su spisi sastavljeni bez ikakve književne ambicije, Elek Sabo je za svačim žudeo u životu, za prvim izdanjima knjiga, za semenjem egzotičnog cveća, kadionicama, da vidi Rim i Ženevu, ali za uspehom stvarno nije, grozio se svake vrste javnosti, na isti način bi se naježio ako bi o njegovom detetu, piscu, pisali dobro ili loše. Svoje je uspomene priredio, da bi njegova kći mogla da se snađe u očevoj prošlosti i među licima koja se tu pojavljuju. Ima među njegovim spisima jedan koji verno ocrtava jedno od mesta događaja *Starinske priče*; Elek Sabo u tom spisu opisuje svadbenu put svojih roditelja, koji su tim krajem proputovali dve godine pre rođenja njegove buduće tašte Eme Gačari, krajem u koji je Marija Rikl, na melioracione radove, oterala Kalmana Juniora.

ODLOMAK IZ SEĆANJA ELEKA SABOA:

Svadbena putovanja supruge sveštenika iz Tarče.

Mesec je maj 1863, u Kereštarči je veliko uzbuđenje. Ljudi zastajkuju na uglovima ulica i širokim pokretima ruku nešto objašnjavaju. Nedavno izabrani mladi pop iz Tarče danas dovodi svoju suprugu iz Debrecina. Predmet razgovora je uglavnom bio kako mlada popova žena treba da je telom i dušom izuzetna, ako je već dovode u Tarču iz Debrecina koji leži na sto deset kilometara udaljenosti. Od kuratora su saznali da kola koja dovoze mladi par stižu pre podne oko jedanaest časova do skele koja će ih sa suprotne, ladanjske obale prevesti na ovu stranu. Mladi muž i žena — moj otac i moja majka, jer su to postali — krenuli su iz Debrecina prethodnog dana kočijama moga dede po majci koje su ih dovezle do Fizešđarmata. Tu su zastali u kući mog dede po ocu — bio je vlastelinski inženjer, inčiner, pa su idućega dana rano ujutro krenuli feder-kolima moga dede prema Tarči, kuda ih je i moj deda otpratio.

Nedaleko od Fizešdarmata počinje, odnosno završava se Šar-ret, močvarni rit koji je nastao izlivanjima Kereša i Berećoa. U vreme naše priče počeli su da ga isušuju, pa su se tu i tamo pojavila veća tresetišta. Ovaj glib je bio omiljeno stajalište svakovrsnih vodenih ptica. Boravila je ovde danas već veoma retka srebrna čaplja, čak se tu i gnezdila. Sećam se da smo se kao deca dizali na prste, krivili vratove da bismo mogli da vidimo stakleni sud na ormanu pun pera te čaplje. Sećam se i jednog pisma u kojem je rođak moga oca, Đula Šaroši, pesnik, molio od njega čapljinu pero — očigledno za svoj šešir. Isušeni rit Šar-reta bi se povremeno zapalio, možda od iskre neke pastirske vatre, pa je godinama tiho tinjao, pošto je tresetište mestimično bilo osam do deset metara debelo. Kolski put je na mnogo mesta prolazio pored takvih dugogodišnjih tinjavina. Kočijaš je morao da pazi da konji ne zagaze u kakvu staru užarenu masu. Iskusni, stari kočijaši su već po boji zemlje znali gde treba da se pazi, može da se zamisli sa koliko je brige i strepnje mlada žena, koja je u Debrecinu bila daleko od takvih opasnosti, te noći gledala iz kočija, kada je na pitanje zašto ovde toliko miriše na dim moj otac objasnio da ih put vodi kraj rita koji godinama gori i tinja. . .

Devojka koja se rodila dve godine posle prolaska svadbene kočije njenog budućeg, nikada neupoznatog, prijatelja i prije, pored tinjajućeg rita, dete je ovog Šar-reta, oko njene kolevke je močvara koja se isušuje, koja je puna žara, dima, beskrajno nebo iznad Fizešdarmata, beskrajna ravna pusta, bleskavo ogleдалo vode, koje još u vreme njenog rođenja odražava izvijene vratove labudova, sivih i belih čaplji, nesita, kao i barskog vuka. Uspomene njenoga detinjstva su vezane za ovaj čudni, tada još delimično postojeći vodeni svet, još uspeva da vidi vidru, lisicu, ptice egzotične lepote, sluša riku šumskih zveri koje za surovih zima znaju da prodru i do pijačnog trga u Đarmatu i da pred crkvom prožderu konje. Slika njenog rodnog kraja, o kojoj često govori u vreme kada po-

staje peštanski žitelj, u stvari je istovetna s krajem koji opisuje Toldi: Ema Gačari poznaje takav tršćak u kojem je Mikloš mogao da se bori s vukovima, i poznaje — i sama je vlasnica velikog poseda — suve đermove, te izdanke gole slatine koja se prži na suncu, njen je ded nosilac slavnog imena, rodoljubivi propovednik Ištvan Gačari, letopisac Šar-reta, i poznat je u celoj zemlji, a ne samo u mikrokosmosu kalvinizma kao visokocenjeni sveštenik; njen otac, kojega devojčica sa jedva sedam godina gubi zbog »iscrpljenosti životne snage i srčanog udara«, takođe je poznati naučnik, pravnik, tutor siročadi čiju je smrt, koja je nastupila u vreme podnevnih zvona, kako to potvrđuje zabeleška u matičnim knjigama, ceo Fižešdermat oplakivao s istinskom tugom. Njena se majka zvala Emilija Širo, ona će tri godine posle muža i sama otići u grob — odneće je sušica — a svoje dve kćerčice ostaviće na brigu svojim roditeljima. Ema Gačari, koja u vreme majčine smrti ima deset godina, i njena dve godine mlađa sestra Eržebet, ostaju siročad bez oca i majke sa velikim nasleđem; njihovo ime, koje je poznato u celoj zemlji, mnogo obavezuje. Gačarijevi, Široi i Banjaijevi, od kojih potiču, mogli bi, umesto životinje, u svoj grb da naslikaju Bibliju, gušćije pero ili univerzitetsku diplomu; deda po ocu je bio letopisac, a deda po majci druga dika Šar-reta, vrlo ugledni organizator ženskog vaspitanja, Danijel Širo. U matičnim knjigama koje su sačuvane nalaze se imena članova njihovih porodica od sedamnaestog veka, bilo je među njima kuratora, sudija, sveštenika, učitelja, pravnika, profesora.

Koliko je Junior uspeo da sačuva o svojim roditeljima sliku punu života, toliko je uspomena koju je devojčica sačuvala o svojoj majci i ocu bila zamagljena. Njen se otac, čuvar njenih prvih sedam godina, jedva zadržavao u svom domu, bio je javni radnik, bio je zauzet pravnom zaštitom siročadi u županiji, nije mu bila dovoljna svetlost onog žiška koji je obasjavao njegovu usku okolinu, obilazio je ne samo županiju nego celu zemlju, naročito Peštu i Budim, pregovarao sa svojim kolegama pravnicima, svoj posao je obavljao sa strašću. U sećanju Eme Gačari je

ostao kao neko ko je stalno na putu. Kada su sedmogodišnju devojčicu doveli do mrtvačkog sanduka njenoga oca, ona ga je posmatrala sa zanimanjem. Pojam smrti još nije dopro do njene svesti, mada su oko nje odjekivali teški kalvinistički napevi, shvatala je samo jedno, da se onaj koji je do sada samo odlazio i dolazio, konačno zaustavio. Ema kao dete još nije znala ono što je Ema Gačari, koja na ruševinama svoga života skuplja uspomene i priča svojoj najmlađoj kćerki Ireni, već znala: da je nesmirljivost Karolja Gačarija bilo gonjenje one iste senke koja ne jednom uhvati decu značajnih ljudi; nije bila jednostavna stvar biti sin velikog Ištvana Gačarija.

O svojoj majci, iako ju je poznavala tri godine više nego oca, jedva da je sačuvala neku uspomenu. Emilija Širo je odbolovala svoj brak, pa je njen otac svojoj ženi Rakeli Banjai naredio da se nađe između crnog lika majke i kćeri. Danijel Širo, apostol javnog vaspitanja u Šar-retu, nije bio sjajan samo u svom vaspitnom radu ili u organizaciji škola, zanimala su ga prirodne nauke, i naslućivao je da je tuberkuloza zarazna. Tako se majka i njena deca nisu previše viđali; u Eminim sećanjima se očuvala slika jednog uvek rasporemljenog rekamijea, na kojem je njena majka polusedela — poluležala, a one su smele da je pozdrave samo s vrata. To nežno stvorenje koje je Ema često pominjala svojim kćerima Piroški i Ireni, nikada nije bilo obučeno u lagane stvari koje odgovaraju bolesničkoj postelji, nego ili u teške mrke ili crne domaće haljine, a na njenoj mladoj glavi bila je povezača mišje boje. Malo se kretala, mnogo kašljala, onda je jednom nestala iz kuće zauvek, pa isto tako nije ostavila suviše veliku prazninu iza sebe, kao ni Karolj Gačari. Ali je zbog gubitka dede po majci, koji ih je napustio nešto pre smrti Emilije Širo, Ema Gačari briznula u težak plač: Danijel Širo je sam učio obe svoje unuke, sirotice su njegovo mudro, usko lice videle pri večernjoj molitvi, pri ranom buđenju, Piroški je Eržebet Gačari, buduća kuma Lenke Jabloncai, često spominjala sa koliko je nada i očekivanja njihov deda obe poučavao i koliko je očekivao, naročito od svoje starije unuke, od Eme. »Tvoja je majka

bila pametna«, rekla je Eržebet Gačari, »tvoja je majka bila izuzetno pametna devojka i stalno je samo čitala.« Danijel Širo je uneo sve svoje pedagoške sposobnosti u proširivanje obrazovanja svoje dve unuke, sirotice, u formiranje njihovih duša, i kada je godinu i po pre svoje kćeri Emilije napustio tri nemoćna stvora, smrtnu bolesnicu i dva deteta, sudbinu te najači je poverio ruci svoje žene, kćeri beležnika iz Turkeve, Rakele Banjai.

Ova je ruka bila čvrsta i isto toliko sigurna koliko i ruka Marije Rikl; njena vera, mada je drugom liturgijom poštovala svoga boga, bila je isto tako vrela i jaka kao vera u srcu one katolkinje; Rakel Banjai je poštovala vaspitne principe svoga muža, a još i više ime svoga prijatelja, ponosa Šar-reta, Ištvana Gačarija. Gačarijeve moraju da se ističu među svima baš zato što su od Gačarijevih; nisu smele da se uznose onim što je bog dao — a toj je porodici bog mnogo dao, ne samo u lepim sposobnostima nego i u imovini; Gačarijevi, Široi, Banjaijevi, svi zajedno pripadali su onim izuzetnim kalvinističkim porodicama čijem je pametnom gazdovanju moglo da se zahvali što su dve sirotice očekivala sređena imanja koja donose dobre prihode, a tako isto i ozbiljan kapital; devojčice su, ne samo prema merilima Anzelmusa Drugog, bile veoma bogate, nego na slavu božju i njihove verske zajednice. Na babu se sa vaspitanjem dveju devojčica sručila velika odgovornost, ne samo u pogledu njihovog duševnog formiranja nego i u pogledu očuvanja pa i mogućeg uvećanja njine imovine. Rakel Banjai se nije plašila nijednog od tih zadataka, imala je svoje ideje o tome kakva treba da bude jedna moralna reformatska devojka velikog imena u svom pripremanju za život. U Mađarskoj nije bila retkost starija žena tipa Rakel Banjai, koju u Jokaijevim romanima iz počasti oslovljavaju velikom gospođom, matronom, koja je hrabrija i snažnija od bilo kog muškarca. U svom *Letopisu* je Ištvan Gačari zapisao da načelstvo u vreme kolere 1831, za slučaj da zaraza stigne u varoš, nije vrbovalo muškarce pod izvesnom platom, nego hrabre žene koje su se dobrovoljno prijavile, koje su kolerašc skupile, izdvojile, negovale, a mnoge

među njima i izlečile od te smrtne bolesti. Inače, na Šar-retu nije bila retkost žena koja po hrabrosti, ali i po prosečnoj obrazovanosti i znanju, daleko nadmašuje muškarce: Gačarijeva hronika na početku tridesetih godina ističe dohodak koji je »milostivo vlastelinstvo« odredilo učiteljima koji se zanimaju potrebnim obrazovanjem učenica, kao odavno postojeće plate.

Rakel Banjai je imala sopstveno mišljenje o tom milostivom vlastelinstvu koje je, prema zapisima, bilo dobronamerno i milostivo prema crkvi reformisanoj prema načelima helvetske vere i njenim slugama. Gosti barona Venkhajma su se u svojim kočijama vozali po Velikoj ulici, najlepšoj u Fizešdarmatu, gde su stajali domovi Široovih i Gačarijevih — u parohiji slavnog dede je u to vreme već propovedao velečasni gospodin Benjamin Čanki — pa su dve devojčice jedva mogli da oteraju sa prozora kojem bi, na tutanj točkova kočija, odmah pritrčavale. A zaludna je stvar posmatrati bilo kočije bilo one koji unutra sede, onaj krug kome su pripadali baron i njegovi gosti nije krug porodica Gačari i Širo; dodirna površina unutar koje mogu da se kreću Ema i Eržebet bila je povučena dovoljno sigurnom rukom; kad dođe vreme, one će u svoju kuću puštati naučnike, sveštenike, inženjere koji rade u županiji, i druge radne ljude. Eržebet, mlađa devojka, obično bi poslušno uvlačila šiju ako bi Rakel Banjai nešto primetila, ali bi se Ema, posle prividnog popuštanja, krišom odmah vraćala i kroz zavesu virila napolje. Rakel Banjai bi u ovakvim prilikama, s ljubavlju i bez ljutnje, onako kako to Sveto pismo savetuje u interesu dece, istukla dete koje bi plaćući bežalo, ali koje se prvom prilikom moglo ponovo videti na prozoru čim se baroničina kočija pojavi, gleda u oficire koji jašu s obe strane kola, šešir baroničin, njen šlajer, boju njene haljine. Potrebna je sva budnost Rakele Banjai da udalji od kuće one vetropiraste romane u kojima autori umesto rodoljublja i mirnog porodičnog života opisuju strasne i nemoralne ljubavne nagone, i ne ustežu se da junake koji su se rodili u njihovoj mašti dovedu u takve sumnjive situacije u kojima mladić i devojka

ljube jedno drugo u usta, a pri tom nisu ni vereni. Ako devojke žele da čitaju, ima knjiga u dedinoj osiroteljoj sobi, tamo je Petefi, Aranj, tamo je Tompino delo, mađarski klasici od kojih svaki čitalac može da nauči samo dobro. Danijel Širo je svoju suprugu upozorio na ono što je shvatio prilikom vaspitanja dveju unuka: Eržebet se zadovoljava saopštenjima, ne zanima je dalje nikakav poseban detalj materije koju je čula, ali Ema želi sve da zna, Ema je radoznala, a posebno je zanima ono što ne spada u lekciju: kakva je bila venčana haljina Gizele, žene kralja Ištvana, i zašto princ Imre nije imao dece. U jednom se romanu, nasleđenom još od njene majke, a koji se izmešao sa ostalim knjigama, opisivao raskošan život vlastelinskih ljubavnika, njihove burne noći provedene u vrtu u okruglom paviljonu staklenih zidova, u vreme cvetanja narandže, Raket Banjai voli tu knjigu, nerado uništava bilo šta što bi je moglo podsetiti na rano izgubljenu kćer, ali ovaj prljavi spis mora ipak da spali, jer ma kuda ga stavila, Ema ga pronalazi i počinje da čita. Aristokrati, prinčevi, omame italijanskih noći — Emi Gačari nedostaje upravo samo to da bi joj se glava konačno napunila nepoželjnim i opasnim mislima. Ta devojka i inače izmišlja zaprepašujuće stvari, jednom je u odsustvu svoje bake ispremeštala kuću; Raket Banjai stiže kući i zatiče spoljnog slugu koji po devojčinom naređenju premešta ceo nameštaj. Baku bi, da joj vera ne brani svako takvo osećanje, bogme obuzela gordost kad god bi stupila u svoj dom, čijoj su se cvetnoj bašti divili u Đarmatu: nekadašnji drugovi sa studija u Utrehtu i prijatelji sveštenici na službi u raznim evropskim državama su Ištvana Gačarija i njegovu kuću revnosno snabdevali stručnim knjigama, časopisima i semenom cveća. U Šar-retu su u vrt Rakele Banjai dolazili kao na čudo, kao što su se svi divili njenoj ostavi, njenim cvetnim esencijama, ukuvanom voću i brižno vođenim domaćinskim knjigama, a njeno je gospodarsko dvorište sa ogromnim ambarom, košem za kukuruz, sa stajom za konje i stajom za krave, pokazivalo sliku isto tako besprekorne čistoće i hladnoga reda kao i sama kuća, u čijoj prijemnoj sobi je

svaki gost mogao da oseti da je stupio u dom značajnog čoveka, ta na policama za knjige su, pored predstavnika nacionalne književnosti, stare manje od sto godina pa ipak dospеле do besmrtnosti, i klasici nemačke, francuske, engleske i antičke, a na čoveka koji ulazi sa zidova su gledali ozbiljni muškarci obučeni u mađarska gajtanom vezena odela ili u frakove. Ema je ispremeštala nameštaj, iza slika Berženjija i Kazincija je zatakla paunova i čapljina pera, brbljala je nešto o nekoj penastoj, beloj haljini za primanje koju bi, prema njenom mišljenju, kada dođe gost, trebalo da oblači, umesto smeđe haljine od listera, kecelju nije imala na sebi, iako je na to bila obavezna od ustajanja do leganja. *Roman*, pomislila bi Rakel Banjai: »Bez Amora je ova zemlja Sibir, i apatija ovozemaljski život naš, mudro je što volimo — šaputala je verna družbenica na uvo mlade princeze — kada bismo zašle među senke u parku mogle bismo da vidimo gospodina kapetana. Dajte da vas ogrnem ovom valansijenom...« i pri tom je Emu lečila kako je to njena vera propisivala, a šiparica je vičući bežala pred njom, govorila joj da je tiranin, na što bi ona prosto zatvorila za njom sobna vrata i ceo dan joj ne bi dala da jede. Baba je bila razumna žena i ma koliko da je njen ljubavni život čak i u mladim godinama bio primitivan i davno se već završio, pažnja kojom je bdela nad sudbinom sirotica signalisala je opasnost. Eržebet ne treba da se zauzdava, nju vezuju kućni poslovi, pitoma je, dobrog raspoloženja, poslušna, a Ema je bila nepredvidljiva, plahovita, zapretanog žara kao i njeno rodno mesto, Šar-ret. Rakel Banjai je već poznavala nekoga koji je gutao romane, i iz čijih se ruku knjiga nije mogla oduzeti sve vreme zatočeništva u krevetu; Emilija je svoju sudbinu ležećeg bolesnika snosila slabačkim telom ali pobunjeničkom dušom; nije se ustezala da roni grešne i gorke suze kada joj je lekar, vrlo razložno, kao plućnom bolesniku, zabranio bračni život. Eržebet je kći pametnog, staloženog Karolja, a Ema je majčina, samo što Ema puca od zdravlja i ne muči je bolest kao nesrećnu Emiliju, kojoj se baš zbog toga nije ni moglo za-

meriti, jer se zna da sušenje, što više jenjava životna snaga, podstiče u bolesniku čudne pomisli.

Rakel Banjai, koja je od muža i od svoje kćeri nasledila odgovornost ne samo da uveća imovinu sirotica nego da ih i vaspita, da im osigura ceo budući život, razume se, isto tako primala je pozive, pozivala društvo, učestvovala na sastancima koji su odgovarali njenom ukusu, kao i Marija Rikl u interesu svoje tri kćeri udavače, pa ipak, budući bračni drug njene starije unuke nije stigao u njeno vidno polje iz kruga zvanica na venčice što se na zapovedne poglede gardedama priljubljuju uz naslone stolica ukočenim gornjim delom tela, ili iz kruga gostiju neke pitome, rođačko-prijateljske kućne svečanosti. Junioru su već u drugoj sedmici Seghalom i melioracioni radovi bili tako dosadni da je u više pesama pevao o očajničkoj samoći i spasenju u smrti, ne bi mu bilo strašno kad bi ga pre vremena odnela u grob, pa je molio svoga oca da mu dozvoli da proluta okolinom, jer nije moguće da je po celoj županiji ovako pustinjski dosadno kao među inženjerima. Ovde, dokle god pogled dopire, sve je posed Venkhajmovih, a to je, tako reći, porodično mesto, poznaje županiju iz priča svoga dede, neka ga pusti. Senior ne mari ako na nekoliko časova ostane sam, mlađi Kalman iznajmljuje konja i polazi na prvi put koji obećava neku promenu, koji ga vodi prema Fizešđarmatu. Nedelja je, proleće koje se neobično rano javlja, koje je skoro brutalno i pre liči na leto, zvona zvone dok konj kaska po Velikoj ulici. Junior ugleda crkvu, ima osećanje da je čak veća i od debrecinske Velike crkve, možda bi u nju moglo da stane celo Potisje; ko je još video ovakvu ogromnu, ovako prelepu ampir-crkvu? Na glavnom trgu se nalazi bunar i jedan gvozdeni stub sa alkama, Kalman sjahuje, vezuje konja, posmatra. Zajednica sada stupa u crkvu, u dugim crnim redovima prolaze kalvinisti, u rukama žena pesmarice sa kopčama, u psaltir je stegnut stručak cveća i maramica. Kalmana svako pogleda; što se čizama i jahaćeg odela tiče, mogao bi da bude bilo koji gost baronovih. Grof Hektor baca žarke poglede prema pokojem prijatnom licu, i raduje ga ako ono ne odoli njegovom pogledu.

Na život generacija je uticala činjenica što Rakel Banjai nikada nije izostala iz crkve, čak ni ako bi slabost nekog člana porodice ili čak i njena to zahtevala. Toga dana je, u stvari, trebalo da ostane kod kuće, sinoć je tako nesrećno zgrabila u kuhinji jedan veliki nož da se ozbiljno pozledila i mnogo krvi izgubila, a crkva je mesto na koje bi devojke mogle i same da pođu, rodbina će biti tamo, biće ko da ih prati. Ali telo, ma koliko da je slabo, ne može da bude snažnije od duše. Vitak stas Rakel Banjai se pojavljuje među onima koji kreću na božju službu, psaltir drži u levoj ruci koja nije povezana. Zdesna stupa Eržebet, sleva Ema. Sve tri opazaju na glavnom trgu mladića koji stoji pored svoga konja, i čim ga vide, već skreću sa njega svoje poglede, devojke su dobro naučile šta od unuka Gačarijevih zahteva blizina crkve njihovog dede. Ali se Hektorovo srce steglo pod divno skrojenim prslukom, i on zamišlja da je sve što je do sada u svom životu osećao prema gospođicama bila samo predigra u pravom pozorišnom komadu njegove sudbine. Kakva predigra? Ni to. Vežba za prste na lošem klaviru. Sudbinu će mu zapečatiti ona devojka koja sada stiže na crkveni prag u pratnji jedne mrgodne matrone — Rakel Banjai je toga proleća stara šezdeset i četiri godine, Ema Gačari šesnaest — pristojna haljina je čeličnosiva, oči joj se ne vide jer gleda u zemlju, samo profil, to dečje lice je nepokretno, bez strasti, glatko kao u mirnih spavača. Uspavana vila — pomišlja grof Hektor, i parip njegove mašte, koji se ne može vezati ni za kakvu gvozdenu alku, već ga nosi daleko. Uspavana vila na Šar-retu, koja otkada je živa čeka da je probude. Ali kako? Rakel Banjai sa svojom crnom povezačom, i pravim stasom, zaista nije izgledala kao osoba koja će pomoći jednoj uspavanoj vili i jednom grofu Hektoru da pređu onu teškoću koja nije za potcenjivanje: oni se ne poznaju; Hektor, dakle, brzo odlučuje, bira jedini mogući put kojim će, možda, stići do devojke, priključuje se vernicima i ulazi na božju službu. Otkada je došao na svet, nikada još nije bio u kalvinističkoj crkvi, zapanjen gleda naokolo, nema tamo ni oltara, ni kipova, ni slika, ništa što se u njegovoj svesti do sada asoci-

ralo s pojmom crkve, a pored toga, kada su oni kod kuće odlazili na misu, cela je porodica sedela zajedno, u jednoj klupi, a ovde se zajednica strogo deli na dva dela, a i ovi se raščlanjuju prema starosti, sreća što se nije gurao napred, kao mlad čovek, neoženjen, on upadljivo stoji, učtivo, pozadi. Staricu i dve devojke dobro vidi odonud kuda se uvukao, usred crkve je neki sto, šta li, oko njega ograda pokrivena somotom, preko puta toga stola sve tri pognute glave, ruke su im nad pesmaricom sklopljene na molitvu, mole se. Hektor je rođeni komedijaš, i sam sklapa ruke i razmišlja kako bi mogao da pređe iz stava pobožnog mladića u ulogu obožavaoca sa dozvolom. Očigledno je da ovde šapat ne priliči, ali nekako ipak mora da krene. Pored njega stoji mlad čovek, njegovih godina, taj već lista po psaltiru, skup počinje pesmu koja se peva stojeći. Hektor još nije odlučio da li da otvara usta, na kraju krajeva, oponašati ovako polagano pevanje nije teško, ako bi se mnogo potrudio, mogao bi i onako s lista da otpeva, učili su ga muzici, samo da može da vidi tekst. Sused ga pogledava, i kako primećuje da nema pesmaricu, približava pred njega svoju, Hektor mu se šapatom zahvaljuje, i lupa glavu kako da upita ono šta ga zanima. Nesvesno sredstvo sudbine, nepoznati mladi čovek umesto njega rešava problem, jedva pomićući usta i kao da nekom strancu pokazuje neko znamenito umetničko delo, piramidu u Gizi ili Košutov mauzolej, došapne mu, pokazujući bradom prema onom oltaru ili šta li je, gde starica stoji sa dve devojke: »Gačarijevi«. Muki Darvaši odstoji celu božju službu, revnosno peva, moli se i uzdiše, i pošto stoji sasvim pozadi, može prvi da napusti crkvu, zajednica se još nije ni pomakla, tu i tamo još neko u sebi govori poslednju, nemu molitvu, a Junior već juri natrag u Seghalom da se raspita ko je ono divno stvorenje koje pokazuju kao znamenitost grada. Njegov otac i to zna, Senior se rodio u Mezeberenju, i uopšte: šta Senior ne zna? Muki Darvaši je srećan; ono, ne razume baš tačno šta je to taj čuveni *Letopis*, ali je način na koji može da se približi devojci već jasan.

Od ženske dece Piroška Jabloncai najviše se nalazila sa svojom majkom Emom Gačari, koja joj je jednom ispričala kako se upoznala sa njenim ocem. Muki je dojahao u Fizešđarmat, konja privezao za topolu pred kućom u Velikoj ulici broj 520, i kao da su ga pozvali, ušetao u vrt gde se našao oči u oči s Rakelom Banjai. Predstavio joj se, saopštio joj da je inženjer, da radi s ocem na melioracionim radovima na Šar-retu, ali bi on veliku gospođu želeo da uznemiri zbog *Letopisa*, zbog *Letopisa* velečasnog gospodina Ištvana Gačarija. On je, naime, već odavno namumio da napiše seriju članaka za debrecinske novine o odličnicima Potisja; hiljadu puta moli za izvinjenje zbog uznemiravanja, ali bi takav poduhvat bio nezamisliv bez poimanja imena velikog Gačarija.

Rakel Banjai — koja je naizust znala najveći deo Biblije, bila je ubeđena da je sujeta ružna mrlja na ljudskom licu, jer ni u doba kada je bila naočita devojka nije često zagledala u ogledalo pa je nisu zanimala licanja — nikada nije opazila da ni ona nije lišena te slabosti. Emiliji Širo je Karolj Gačari, koji je bio dvadeset godina stariji od nje, bio dosadan, od srca bi zaista samo jedno od njega želela, a to je taj muškarac nepotpunog seksualnog zdravlja ionako bio retko voljan da čini; od svoga se svekra, velikog Gačarija, koji je inače bio njen kršteni kum, naprosto ježila. Za Rakelu Banjai je večiti ideal njene mladosti bio genijalni letopisac, sveštenik koji je pored slabakog, malog Danijela Široa izgledao kao poglavar, koji je bio atletske građe, pa je i saopštila Emiliji da je time što je mogla da stupi u porodicu Gačari dobila takvo priznanje da u životu više ne treba da ima drugih želja. Kako bi Karolj mogao biti dosadan, kada je i on tako veliki naučnik? Dvadeset godina razlike? Šta onda? Što stariji, to mudriji. Pa i inače, drugo je važno, neka misli stalno na to ko joj je postao svekar. Pred Mukijem Darvašijem je, dakle, jedna koštunjava ruka otvorila vrata verande. Emu su našli u prijemnoj sobi, gde nije imala šta da traži jer je nisu pozvali, stajala je pod slikom svoga dede. »Čula sam iznutra šta su pričali«, rekla je Ema Gačari svojoj kćerci Piroški, »znala sam, neće zvati ni

mene ni Eržebet, pa sam lepo ušla sama i stala pod sliku, sliku uvek pokazuju svakom gostu koji bi se zanimao za mog dedu Gačarija. I ti bi ušla, jer je bio tako lep, tako velikosvetski, uzbudljiv, kao junak nekog romana. Jedino nisam shvatila kako ovakvu izuzetnu ličnost može da zanima jedan davno umrli propovednik. Ali, čim sam ušla i čim me je pogledao, odmah sam znala da ga ovamo nije doveo Gačarijev *Letopis*. Stajala sam pod slikom, rumena do ušiju, i od zbunjenosti i sreće se nisam usudila ni da mrdnem. Baka ga je predstavila, ja sam se poklonila, on se poklonio.«

Emma Gačari je poznavala dosta mladića koji su u kuću stigli prošavši kroz sito Rakele Banjai, ali su oni, i kad bi progovorili, pričali o putovanjima po inostranstvu, o mahovinom zaraslim univerzitetkim zgradama, bibliotekama, slavnim profesorima, o Getingenu, Utrehtu, o velikoj auli u Lajdenu, o pitomoj lepoti pejzaža koji se pruža pred zadivljenim očima putnika iz daleka sa dvorca kraj Hajdelberga ili Marburga. Ali, zar je Emma Gačari zanimao svetački svet kalvinističkih momaka koji miriše na pergament, dok je sanjala o balovima, čipkama i erotičnim doživljajima što zaustavljaju dah? Mladić koji je ušao bio je zgodniji od mladog barona, i konačno, zabavljao ju je temama koje su je zanimala. »Inženjer« Jabloncaj je poznavao Beč i bečko društvo, pošto znamo iz njegovog dnevnika da je svoj novac odmah proćerdao i da je tamo napolju u punom smislu reči gladovao, može da se zamisli s kakvim je izmišljenim balaskim dvoranama, grofovskim prijateljima i doživljajima sa dvorskih balova iz mašte zabavljao provincijsku gospođicu. A što je govorio o Gracu, to je pobudilo interesovanje čak i kod Rakele Banjai. Starica je volela vredne mađarske studente koji su se čak i među Austrijancima pokazivali kao prvi. (»Tata nije baš bio lažljivac«, rekla je nesigurnim glasom moja tetka Piroška, »samo, znaš, bio je pesnik, pa ga je njegova mašta nosila u nebesa.« Pored svega, Junior je znao još nešto što niko od mladića, gostiju pripuštenih u kuću Gačarijevih, nije znao: pisao je pesme. I Emma Gačari je imala spomenar, kao svaka devojka

u to doba koja je spadala u taj isti društveni sloj; mladi koji su ih posećivali zabeležili bi svoje učtive redove koji su pobuđivali oduševljenu rodoljubivost i bogobojažljivost, i među kojima bi se već smatralo za odvaznost ako neko ne bi pominjao nebo ili naciju nego bi na sebičan način nejasno nagoveštavao kako priželjkuje da srca domaćih, ma koliko burno more života bacalo Gospodičin životni čamac, sačuvaju uspomenu na ime njegovo. Ali, čim je Kalman Jabloncai zamolio Emu Gačari za spomenar, pobledele su novozavetne opomene i sam veliki stilist Pavle zajedno sa klasicima rodoljubivog pesništva; Junior je učtivo ucrtao nekoliko cvetova, napisao nekoliko redaka koje je bez zgražavanja mogao bilo ko da pročita, ali je devojka našla skriveno među listovima knjige više pesama koje su bile njoj namenjene — pesnički sastavi su je oduševili, zbunili, jer Emi Gačari još niko nije pisao ljubavne pesme. Otkuda bi mogla da zna šesnaestogodišnja devojka da su ove pesme u širokoj upotrebi u Debrecinu, da ih je bar trideset gospođica dobilo umotane sa bombonama, stavljene u džepove balskih ogrtača, u mufove, i kada je čitala da »Ljubavlju vernom volim divnu tebe, znaj«, ili da su njena usta lepša i od korala i da su njene usne rezane iz rubina, da su se nad tim vrelim stihovima u Debrecinu već uzbuđivale Ilonka Balog, Roza Brukner, Roza Nanaši koja na ples ide u haljini s ukrasima od spomenka, Mariška Kovač, Irma Fuks, Mili Kontai i još onolike, čak i Veronka Sabo koja je zurila u majmunsku panoramu i u koju se, inače, ovoga trenutka u ne tako udaljenoj Kereštarči, prilikom jedne porodične posete, sedmogodišnji Elek, sinčić reformatskog sveštenika u Tarči, budući muž Lenke Jabloncai, zaljubio divljom telesnom strašću na način koji se ruga njegovom uzrastu.

Na osnovu *Knjige uljudnosti* Roze Kaloče, koja je odlučivala o načinu vaspitanja više generacija, nije teško rekonstruisati igru koja se odigrala u kući u Velikoj ulici broj 520. Ukoliko je imala više razloga za strepnju, Ema Gačari, koju je baka isto tako učila stajanju, sedenju, hodanju, kao i tome koje se teme mogu izabrati ako se muškarci nalaze u prijemnoj

sobi, očigledno se ponašala u istom razmeru bez prigovora («Prvi uslov je pravo držanje, ali tako da se ne izrodi u ukočenost. Neka devojka pazi i sedeći, prekrštanje nogu stvara ružan položaj koji obrazovani ukus strogo zabranjuje. Pred starijim damama mlade devojke neka izbegavaju zavaljivanje na naslon stolice»). Devojka je naučila da gospođica nikada »neće sama voditi konverzaciju« nego će je veštim manevrima »uopštiti«, i »nastojati da istaknute osobine raznih svojih gostiju osvetli na najbolji mogući način«. Zna da je obavezno da isprati ženskog posetioca, muškarca samo onda ako je nesposoban stariji gospodin, i da, dok se ne uda, ne sme da sedne na sofu, pa makar prethodnog dana pala sa merdevina u ostavi pa je boli svaka koska. Mora da izabere stolicu s tvrdim uspravnim naslonom, sedenje na sofi pripada samo od nje mnogo starijim ili udatim damama. Juniora su majka, vaspitači, Anzelmusovi, vaspitavali po istim ovim pravilima, a ni škola Marije Rikl nije zahtevala manje nego fizešdarmatska obuka; mladi Jabloncai će svakoga puta, dakle, ući u fizešdarmatsku kuću ne zaboravljajući da: »Mladić će s pravom navući na se optužbu da je nevaspitan ako u prisustvu žena jaše stolicu, ako za vreme razgovora gurne ruku u džep od pantalona. Neučtivo je nalaktiti se na sto, podnimiti glavu na ruku, nezgodno je i prema drugima klimati nogama, a slično je i stvaranje svakog šuma, tihog zviždanja, dobovanja, treba se kloniti stvaranja grupica, sašaptavanja ili kikotaanja«. U jednom besprekorno čistom salonu, gde ih posmatraju Rakel Banjai i davno umrli članovi porodice i mađarski klasici, sa idealizovano lepo stilizovanih portreta, neudobno sede jedno blizu drugog dva mlada tela rođena za burna osećanja i vođenje ljubavi. Grof Hektor je veliki glumac, doživeo je već dovoljno čudnih zgoda pa mu je bilo lako da odigra ulogu pitomog i vrednog debrecinskog inženjera pred čudesnom devojkom za koju, pak, veruje da nikada nije videla njemu sličnoga, i koja će ovoga puta odistati postati večito svetla zvezda tamnog neba njegovog života. S druge strane, Ema Gačari se sada prvi put u svom životu sreća s onim kojega je uvek čekala;

ona strepi: može da ga izgubi pre no što ga je dobila, pa pazi na svaki pokret. Raket Banjai ne sumnja, Ema treba odista da zna da je daleko ono vreme kada će joj ona izabrati muža, a ovaj Jabloncai, ako mu je od majke nešto i preostalo, što se očeve strane tiče, ni za društvo ne bi bio poželjan da ga bog nije blagoslovio nekom detinjastom, privlačnom ljubaznošću. Nije opasan, neka samo dolazi, brana koja ih razdvaja je tolika da Ema očigledno i ne misli da bi momak mogao za nju da bude drugo nego prigodni posetilac dok ga posao veže za Šar-ret, koji ne može dovoljno da se nasluša, nabeleži događaja iz života velikog Ištvana Gačarija koje će objaviti u seriji članaka kad se jednom vrati u Debrecin. Jabloncaijevi su zatucani katolici, to unapred određuje da među njima ne može ničega biti, mladom muškarcu u pohvalu se može reći da je objektivan, i da uprkos razlike u veri želi da govori o zaslugama važne ličnosti propovednika Gačarija. Prava je sreća što ne dolazi u kuću zbog devojke, jer bi mu u tom slučaju, ma koliko da je drag i mio, stavila do znanja da nije poželjan; zalud joj tako vredno pridržava povesmo vunice dok ona priča o svom prijatelju, zalud nekada daje pokoji pametan savet o zemlji, setvi, o gazdinstvu, o čemu, izgleda, nešto malo i zna. Raket Banjai ume vrlo talentovano pogledom da odstrani iz kuće one mlade ljude sa kojima ne želi da se Ema nalazi. Muki Darvaši je, međutim, iskusan lovac, a inače naglu i nepromišljenu Emu je ljubav naučila na oprez i budnost. Njena baba spava dok se u vreme poseta razgovor vodi skoro isključivo o ličnosti i delatnosti Ištvana Gačarija, omađijane čuvarke, mašuci repom i srećno kevući, noću propuštaju Juniora koji se prikrada u dvorište ili pod prozor — svaki je Jabloncai rođeni ukrotitelj životinja, celim putem njihovog života su Seniora, Imrea, Parke, Juniora i svu njegovu decu i unuke pratili sa pola reči pripitomljeni psi litalice, tuđe mačke koje dižu repove u nebesa. Junior je u životu dobio dosta poljubaca, ali ovakvih nikada, pa ni uplašena podavanja malih seljančica na Palagu ili nekom drugom posedu porodice Rikl nisu podsećala na tu vatru koja je pržila u blizini Eme Gačari. Ovu devojkicu priroda nije

stvorila za uzdisanje i maštanje, Kalman Jabloncai, koga još peče poraz zbog neuspešnog pokušaja u Gracu i odbojno hladnog držanja majke, oseća da ga konačno cene onoliko koliko zaslužuje. Ova je devojka zaista pravi biser, ovu treba zadržati, a što je najglavnije, treba je steći. Sva njegova dosadašnja osećanja su bila naivna priprema, sad tek zna i on šta je ljubav, žudnja.

Debrecinske devojke su imale čitave pratnje udvarača, one su navikle na lepe reči; u životu Eme Gačari prvi put duva samum strasti koji ona zamišlja da je velikosvetski. Kalman je, a to znamo iz njegovog dnevnika, na svakom koraku prosio devojke, to je bio jedan od glavnih razloga majčinog besa, ali su ga, na sreću, kod kuće poznavale i majke i kćeri i nisu uzimale ozbiljno njegove izlive. »Vi ste veliko dete«, rekla je netaktična Roza Nanaši, posle njegovog ljubavnog priznanja i prošnje. Praštajući osmek Roze sa spomenkom boli i do toga dana, melem je, bogme, na ranu to što ga Ema Gačari ne smatra velikim detetom, i kada joj saopštava da je voli, da ne može bez nje da živi, neka mu bude žena, Ema je ubeđena da se drukčije nije moglo ni dogoditi. Bog je ovog čudesno zgodnog mladića uzbudljive prošlosti odredio da bude njen muž, on će je odvesti iz Darmata, a pošto grof Hektor taktično ne pominje da je njegov materijalni položaj čak i ispod nesigurnog, nikakav, da nema ni nameštenja, ni sopstvenog poseda, ni novca, devojka zamišlja da se sada više neće ostati ni na velikom Debrecinu, da će otuda poći u Peštu, iz Pešte među otmene prijatelje Kalmanove, u Beč, možda u Pariz, i kad se vrate sa svadbenog puta, sigurno će ući i u krug Venkhajmovih — Kalman će je uvesti. Želja koju Junior izaziva ovladava tim telom sazrelim za ljubav, i mada je forma neuobičajena, bez crkvenog blagoslova, venčanja, Ema Gačari oseća da uzima i daje predujam sreće koja im oboma pripada, ta oni će biti jedan par, čemu protivljenje, kada taj mladi muškarac toliko preklinje da je sažaljenja dostojan, i preti, ako ne popusti njegovoj vatri, svršiće sa sobom. Ova pretnja je isto tako prazna reč kao i ostale fraze koje je uz uzdahe upotrebljavao za obma-

njivanje devojaka; u Debrecinu nijedna ne bi obratila pažnju na nju, ali Ema vidi samo to da Junior ima lovačku pušku, sa njom prolazi kroz trščak, šta će biti ako je uperi na sebe? Razume se, ovo obrazlaganje je samo pravdanje, ona je popustila, i to je istina, zato što nije samo Kalman taj koji više ne može da izdrži ljubljenje bez zagrljaja, devojka možda još više žudi da dá ono što se od nje, uz preklinjanje, traži. Juniorova sreća je bar tolika koliko i njegova zgranutost, kada one noći u kojoj Eržebet leži s velikom vatrom pa joj Raket Banjai naređuje da legne pored nje u osirotelu postelju Danijela Široa — negovanje, zaštita zdravlja sirotica je jedina stvar u kojoj starića preteruje više nego prosečni članovi porodice: ne može da zaboravi tužnu ostavštinu Emilije, smrt u mladosti, ubitačnu bolest — Ema otvara prozor na svojoj sobi i on može da prodre među do tada neviđeni nameštaj, pokriven kretonom na šarene cvetiće, belim flanelom, u blizinu stočića za šivenje i hladno uskog kreveta. Ostvarenje ljubavi je u svom zastrašujućem i omamljujućem zadovoljstvu potpuno, devojka koju grli je i u svojoj neiskusnoj čednosti savršena ljubavnica. Ako je iko znao, znao je to Junior da je ne bi mogao uzeti za ženu čak i da se rodio pod srećnijim sazvežđem i da je nezavisniji; Marija Rikl je dovoljno puta izložila svoje poglede: životnog druga želi ona da mu odabere, kada svari razočaranje što se iz Graca dovukao kući bez diplome. Ali za pustolovinu, ova je ljubav najlepši poklon njegovog dosadašnjeg života. Uski krevet sav odiše dahom sušenih trava Rakele Banjai, lavande u vrećicama od tila, šteta što ovo dete, stvoreno za ljubav, mekih usana, ne može da bude drugo nego samo epizoda njegovog života, zaista bi je uzeo za ženu. Ali to ne dolazi u obzir, to je besmislica, a ovo što se dogodilo neka bude pokriveno večitom tamom. Kalman već unapred smišlja reći oprostajne pesmice s kojom će napustiti devojkicu, i unapred tuguje nad svojom budućom patnjom koju će osetiti kad se bude morao odvojiti od Eme.

Kao što ni inače nije ličila na dosadašnje Juniorove ljubavi, Gačarijeva nije bila ni devojački božaljiva ni uzdržljiva. Nije poznavala pozadinu života

ovog momka, njegovu porodicu, naročito njegovu majku, i već ga je nezgodnim požurivanjem terala da saopšti Rakeli Banjai svoju nameru, da urede već jednom svoj odnos. Ema bi još istoga dana pošla u uzbudljivi svet gde, prema sopstvenom tvrđenju, Junior može da uđe u svaku otmenu kuću, i ne shvata zašto on čeka, zašto već ne saopšti svima da su vereni. Njihov odnos počinje 28. aprila 1882. Toga dana Junior zapisuje u svoj dnevnik: »Moja mala supruga: Ema Gačari.« Sedmice provedene u ljubavi jure, Kalman moli dve razne molitve, čas moli nebo da što pre stigne avgust, kada će završiti one delove melioracionih radova koji dodiruju granice Fizešđarmata, a čas da stane vreme, jer devojka, koju od Eržebetinog ozdravljenja noću grli pod baštenskom nadstrešnicom, živi od priča, nikada niko nije sa takvom pobožnošću slušao laži i sanjarije Kalmana Jabloncaija. Samo njih dvoje znaju tajnu o tome čime je umeo da opsenjuje Emu do nailaska onog tragičnog trenutka, čime se pravdao što još čeka sa izjavom i ni reči ne govori Rakeli Banjai. Poslednje sedmice jula dvoje mladih dobijaju brutalno upozorenje: Ema opaža da je trudna. Vrlo karakteristično, ali nije u tolikoj meri uplašena kao što bi bilo logično, naprotiv. Kao što je svojoj najmlađoj kćeri Ireni pomenula, u stvari joj je bilo lakše, jer je znala da razvoj događaja posle toga više ne može da kasni. Muki Darvaši je taj koji pada u paniku. Ni od koga drugoga ne može da traži saveta nego od pitomog idola svog detinjstva, od Seniora, ono što se desilo bila je tema za muškarce, ni njegov otac verovatno nije bio svetac u svoje vreme, njih će dvojica već smisliti šta bi se tu moglo učiniti. Najbolje bi bilo pobeći, i to odmah, ali kako da ovo stvorenje, sve od šarma, ljubavi i dragosti ostavi u »sramoti«, kako bi to nazvale Marija Rikl i Rakel Banjai. Marija Rikl! Rakel Banjai! Boji se kako od jedne tako i od druge. Junior ponovo nešto laže, umiruje smrtno zaljublenu devojku koja i nije mnogo nemirna, pre bi se reklo da živi u prijatnom uzbuđenju i čeka na odluku i munjevito brzu svadbu, i Senioru, u inženjerskim stanovima u Seghalomu, priča šta se dogodilo. Njegov se otac oženio kao trideseto-

godišnjak, mogao je da bude, i verovatno je bio, u sličnom položaju. Šta tada radi jedan muškarac?

U dotadašnje dvadeset i dve godine svoga života Junior nije obraćao pažnju ni na šta drugo nego na slike svoje mašte i strasti. Sada se naježio od očeve reakcije: premda sedmicama nije slušao ništa drugo nego o životu velikog propovednika, ipak je tek sada shvatio iz Seniorovog očajanja ko su, na kraju krajeva, Gačarijevi. Koga je on to u jednom svom nesrećnom času zaveo. Senior i Junior se prestrašeno posmatraju, u mislima obojice odjednom izranja majka koja u Debrecinu ništa ne sluti i druga žena koja u Fizešđarmatu na sličan način ne podozreva. Deda Eme Gačari je ponos Šar-reta, njen je otac pojam društvenog života, čak ako se devojka bezumno ponela, ne može je prepustiti nekoj peštanskoj babici (grof Hektor se poigravao sa tom mišlju!), niti ostaviti u sramoti. Treba je zaprositi, uzeti je za ženu; Senioru malo nedostaje da doda: i neka se posle toga bog svima smiluje. Otac i sin se sporazumevaju da o okolnostima koje ovaj brak čine nezaobilaznim za sada ne bude reči, jer ako se bilo šta otkrije, Rakel Banjai će zamrzeti Juniora, a Marija Rikl Emu. Jabloncaijevi se savetuju, uz čašicu vina, šta će biti pametnije, da stavi Mariju Rikl pred svršen čin, ili da traži od nje dozvolu koju očito neće dobiti, pa onda da postupi protiv njene volje. Rešavaju ovo poslednje, Kalman odjaše natrag u Fizešđarmat, saopštava Emi da je očev blagoslov već dobio, sada neka ima bar kapljicu strpljenja, jer polazi u Debrecin da zadobije majčin pristanak. Odlazi, zatim se vraća; čim se vratio iz Kišmeštarske ulice, dovodi iz Seghaloma Seniora, da umesto njega sa Raketom Banjai govori otac.

Na putu prema kući Hektor oseća da ono što želi, u stvari, nije ni tako nemoguće. Pametni Senior ga je upozorio da pri iznošenju argumenata nikako ne propusti da žalosnu činjenicu razlike u veri, o kojoj će sigurno uslediti užasni tekstovi, zamagli zlatnim dimom: kako je Gačarijeva vrlo bogata, kako bi na njenom posedu Kalman mogao da gazduje, neće imati više briga sa njim, ta i njegova je majka samo to

htela, da ga oženi jednom tako dobrostojećom devojkom.

Marija Rikl je svoga sina saslušala, zatim ga štampom pretukla. Suštinu njenog odgovora je sačuvala treća Parka, verni paž svoga starijeg brata: Marija Rikl je izjavila da jedan nikogović od dvadeset i dve godine, koji se svakog časa zaljubljuje u drugu, ne sme da se ženi čak ni ako bi hteo da uzme gospođicu iz bogate i dobre porodice, jer zaziva tragediju i na svoju i na tuđu glavu. Ako iko zna koga je donela na ovaj tužni svet, onda je to ona, njegova majka; Kalman je vetropir, ne poznaje ni sebe, bila bi šteta unesrećiti nepoznatu, nevinu devojku. Kalman da gazduje? Kalman da vodi posed? Proćerdao bi ga on do zadnjeg filera, ta kako bi ga ta šiparica od šesnaest godina mogla zauzdati ili savetovati, u najboljem slučaju razbacivali bi se oboje. Neće ga više pustiti da krene nikuda, ostaće tu pored nje, gotovo je sa regulacijom reke, njen će sin uzeti onu koju će ona, njegova majka, odrediti, inače nema zaustavljanja na nizbrdici. A stvar je i onako bespredmetna, Gačarijevi su borbeni kalvinisti, ona je sita borbenih kalvinista, kad bi samo mogla da zaboravi nekadašnjeg roba na galiji. Pa neka je ta Gačarijeva lepa kao nebeska zvezda — ona, njegova majka, ne bi mogla da sabere sve takve lepotice kojima se Junior zanosio — mora da je vrlo glupa ako je i na trenutak ozbiljno shvatila takvog vetrogonju kao što je njen sin. Neka se nosi u svoju sobu, sa Seniorom će isto tako imati ponešto da popriča, nije ona dečka pustila s njim da bi se upustio u tako besmislenu pustolovinu.

Treća Parka svom obožavanom bratu daje sav svoj ušteđeni novac da bi još iste noći mogao da pobegne natrag na Šar-ret. Junior opet beži svome ocu, od tada događaji munjevito slede jedan za drugim, jer je na vest o Juniorovom begu i Marija Rikl naredila da se upregnu konji da bi mogla lično da porazgovara sa ona dva mužjaka u Seghalomu.

U Seghalomu Senioru, koga bi ona najradije isto tako isprebijala, na kraju ne preostaje nikakav drugi argument, nego istina: devojci se desila nezgoda, ma

koliko da je to mučno, Junior mora da se ženi. Scena koja se odvija između muža i žene ostaje jedna od najubitačnijih uspomena Seniorovog života, a pobjeda koju odnosi je Pirova pobjeda. Marija Rikl na kraju popušta, ali pregovara samo sa svojom budućom prijom, onu kalvinističku drolju neće ni da pogleda, ni Rakelu Banjai ne posećuje u njenom domu već joj nalaže da ova dođe njoj u Seghalom, dok se Junior krije po Đarmatu.

U međuvremenu, u Fizešđarmatu, Ema cmizdri, malčice izigrava uvređenost, nedostaje joj grof Hektor, starici nije teško da otkrije zašto cvili. Rakela Banjai se natuštila; nije valjda da je poludela za letopiscem svoga dede? Ema, kojoj je Junior saopštio da se može smatrati njegovom verenicom, više ne vidi razloga za dalje tajenje, kroz plač priznaje, oni su se jedno drugom obećali, ona voli Kalmana Jabloncaija. Rakel Banjai se u početku i ne ljuti, ono što čuje je tako apsurdno da samo besno odmahuje rukom, saopštava da će ona jednom poći za onoga koga joj je bog odredio, nije valjda da joj je bog za životnog druga odredio upravo jednog Jabloncaija. Ona to bolje zna — izjavljuje Ema — oni su u životu i u smrti nerazdvojivi. Njena je baba sada već ljuta, i saopštava da će mladog Jabloncaija, ako ga još jednom vidi, udaljiti iz kuće zato što je pomutio Eminu pamet, na što će joj devojkica, koja je zbog svog stanja lako razdražljiva, doviknuti: e, ona će mu biti žena, ne može je sprečiti, a treba i to da zna da mladi Jabloncai zviždi na užegli letopis staroga Gačarija, otrpve se u kući pojavio zbog nje, dopalo joj se to ili ne, treba da je uda za Juniora jer mora. Reč koja je izgovorena pred skamenjenom, uništenom Rakelom Banjai, pečati sudbinu devetoro male Jabloncaijeve bedne dece koja će se tek roditi, i unesrećuje muža i ženu.

Nezakonito sklapanje braka se desilo 28. aprila 1822, zakonito 2. septembra, posle tri objave, kao što i treba. Susret dveju prija nema više živih svedoka, ali se scena može rekonstruisati. U istom su

se trenutku srušili vere, želje, ciljevi, rezultati dvaju života; Rakele Banjai je verovatno sa istom mržnjom gledala majku Kalmana Jabloncaija kao što je Marija Rikl gledala onu koja je vaspitavala Gačarijevu. Jedna zaljubljena šiparica nerazvijene sposobnosti rasuđivanja joj je otela sina, i sa sinom sve dalje nade; Junior će sada biti u svom elementu, moći će oberučke da rasipa novac, da pustoši dok ima šta. Očigledno više nikada neće učiti, raditi isto tako neće, da je ova Gačarijeva bar grbava, takva bi stisnula ključ od škrinje s novcem kako ne bi ostala sama kad forinte nestanu, ali je lepa, tako je lepa da je to posebno uvredljivo; tri Parke će pored nje izgledati kao tri moljca. Senior, koji počinje da boluje na Šar-retu, u očima Marije Rikl odvratan je gotovo kao i sin koga je izgubila; Senior je mrtav, Junior je mrtav takođe, a bar da je mrtva i devojka koja je sve to navukla na njih, koja je popustila preklinjanjima tog lažljivog šteneta, ta razbludna unuka kalvinističkog proroka. Neće da ih vidi više nikada, nje nema na venčanju, u Kišmešterskoj ulici joj ne predstavljaju mladu, od zaova sa njom govori samo treća Parka, kada se upoznaju. Na venčanju Eme Gačari u predivnoj crkvi njenog dede, za vreme propovedi velečasnog gospodina Benjamina Čankija, krnji su svatovi, jer nema Jabloncaijevih, tu je samo Senior, kome je sada svejedno i koji je za taj jedan sat, za ljubav svoje prelepe snahe, svog luckastog, nežno voljenog sina, ipak obukao svečano, crno mađarsko odelo. Lep je septembarski dan, nevesta se osmehuje sva rumena od dvostruke životne snage, bogata je, nezavisna, toliko mari za materinske kletve Marije Rikl i ukočeni stav Rakele Banjai — za koju zna da od sada isto tako neće više stajati pored nje i koja kao da je umrla — kao za oblak koji preleće iznad crkve. Blešte ampirski ukrasi, somot na maloj ogradi oko stola gospodnjeg je crven kao nar, grof Hektor, koji je doneo dispenziju debrecinske župe kojom mu se dozvoljava sklapanje braka po reformatskom obredu — novi nož u srce Marije Rikl — stoji malo zbunjeno, dok im sveštenik čita šta je apostol Pavle pisao o ljubavi. Od starih prijatelja, drugova po čaši, radozna-

lost je dovela na svadbu u Đarmat samo jednoga: stoji mladi trgovac Lajdenfrost, pogled mu miruje na licu četrnaestogodišnje devojčice koje se zapalilo od uzbuđenja, zastao je na licu Eržebet Gačari. Jedan od svedoka, apotekar Đula Korniš, stoji iza Eme, drugi, posednik iz Seghaloma Jožef Boroši, Seniorov prijatelj, stoji iza Kalmana. Junior razmišlja, dok odsutno prima k znanju da je ljubav strpljiva i da nikada ne nestaje, o tome da ga je majka proklela i isterala, da nikada više ne može kući, možda jedino ako bi ga Gizela pustila da se kradom noću ušunja kroz prozor. Ali koga bi on vraga tražio kod kuće, bar za sada? Ema je bogata, njena ogromna zemlja je prvoklasna, masna crnica, ima užasno mnogo gotovog novca — tašta mu je, bez ikakve primedbe, ujutro na dan svadbe predala na priznanicu zapanjujuće veliko nasleđstvo Gačarijeve, i saopštila mu da im i kuća stoji na raspolaganju, oni su se preselili kod Gačarijevih zbog bolesne kćeri Emilije, da bi pomogli svome zetu Karolju i da bi podigli devojke. Njen dom, kuća Širovih, stoji prazan skoro četrnaest godina, danas će se ponovo useliti u njega, čim se završi svadbeni ručak. Jutros je dobio celokupno imanje svoje žene; poslednja rečenica Rakele Banjai, pošto je suvog oka i bez komentara stavila i popravila Emin veo i venac, bila je da neće dobiti ni filera ako se bilo koje od njih ponovo pojavi, pa makar i kao prosjak. Više im ne pripada.

Siroče Karolja Gačarija je na kraju svadbenog puta očekivala bogata sprema; prijatelji iz Đarmata i dalji rođaci nadali su se da će moći da je razgledaju, kao što to običaji propisuju, ali Raket Banjai nikoga nije pozvala na gledanje spreme, samo je Eržebet piljila omamljena u tek pristigle stvari svoje starije sestre, Eržebet koja je oplakala Emin odlazak, i osećala da se od kada su odveli njenu sestru iz kuće u Velikoj ulici iselila radost i vedrina. Devojčica je bila upoznata sa svim što je prethodilo brzom svadbi, o tome ju je prva obavestila sama Ema, za koju je bila vezana mnogo više nego što su sestre obično vezane, baš zbog

toga što su bile, kao sirotice, upućene jedna na drugu. Eržebet se uzbuđivala, nadala zajedno sa svojom sestrom u svim fazama šar-retskih divljih sedmica, a kako je Ema bila pre blažena nego uplašena, to joj se razdoblje urezalo u pamćenje kao dokaz da se samo na taj način vredi predati strasti, u takvoj groznici, kao žrtva takvih sentimentalnih talasa, i ako do sada nije posebno obraćala pažnju ni na kojeg mladića, sada je i sama počela kroz prozor u Velikoj ulici da odmerava prolaznike; koji bi među njima mogao da pobudi njeno zanimanje do te granice kao što je to Emino zanimanje pobudio Kalman Jabloncai? Eržebet je, pod uticajem Eminih priča i prilično naturalističkih saopštenja, počela da se zanima za nešto što je do tada nedostajalo u krugu njenih misli.

O drugoj strani medalje, u vezi s onim što je prethodilo venčanju njene starije sestre, obaveštenje je dobila od svoje bake, Rakel Banjai se nije ustezala da svojoj četrnaestogodišnjoj unuci saopšti šta se zbio. Starica je izjavila: Ema je napustila red čestitih devojaka, vezu sa njom treba održati samo radi stvaranja žalosnog privida, da na nju, na Eržebet, ne bi pala sumnja, senka; ako ne paze — Emino posrnuće će upropastiti i šanse nevine Eržebet. Ali neka upamti, da nema nje, koju bi, kad dođe vreme, volela da uda prema svojim zamislama, na pošten način, ona, baka, prekinula bi svaku vezu sa Emom; sa droljama koje su robinje puti nisu nikada održavali veze ni Gačarijevi, ni Široi, niti Banjaijevi. Tako je spremu starije sestre mogla da razgleda samo njena mlađa sestra, stanovnici Đarmata su utvrdili da je ovo nedolično zatvaranje, u stvari, nastavak svih onih nepravilnosti koje su se desile oko udaje starije Gačarijeve. I ti ljudi su bili vaspitani prema knjizi Roze Kaloče, i oni su znali samo toliko koliko i Rakela Banjai, da nije uljudno žuriti sa svadbom, a ako se ubrzava, to daje mogućnosti za loše slutnje; Ema Gačari je debrecinskog mladića tek u aprilu upoznala, i dok se varoš prisetila, već su ih navešćivali, veridbe prosto nije bilo, ili ako je ipak bilo, onda su je verovatno slavili u tako uskom porodičnom krugu da čak ni susede nisu pozvali. Roza Kaloča je odredila šta ima da se

čini ako se porodice neveste i mladoženje do tada nisu pobliže poznavale, u takvim prilikama posete treba da otpočne rodbina mladoženje, a Jabloncaija starijeg nisu uopšte videli u Đarmatu do dana venčanja; buduća svekrva se ni tada nije pojavila, poštar ništa nije najavio, ni o obaveznom pismu, koje bi čovek u tim prilikama očekivao od supruge Kalmana Jabloncaija, i u kojem bi, kao što to običaj nalaže, Emu trebalo da pozdravi kao svoju buduću kćer. Kada i kako su ovu devojkicu zaprosili, niko ne zna, svadba sa krnjim svatovima je konačno otvorila put nagađanjima koja nisu ni bila toliko zlonamerna, koliko uplašena: u Đarmatu su voleli Gačarijeve, nije bila neka radost gledati staricu čije su lice brige izborale, koja je bila čutljiva ali prava kao jela, pa ni Emu, tu živu vatru, jer je u devojčinoj radosti i plamsanju bilo nečega nevaljalog, nečega nepristojnog.

Sprema Eme Gačari je stigla iz debrecinskog dućana Lajoša Varadi-Saboa; odakle je mogla da sluti Raket Banjai da je Marija, kći tog trgovca patricija, koju je dve godine pre Eminog rođenja mladi kalvinistički pop iz Tarče preko zadimljenog Šar-reta vodio kući da mu bude supruga, još pre tri godine, 1879, rodila onog dečaka koji se zvao Elek, a koji će jednom postati muž Emine kćeri Lenke? Iz dućana Lajoša Varadi-Saboa je posle svadbenog putovanja u Beč i Pariz, sa kojega je mlada prispela u očaravajućim toaletama, stiglo sledeće:

tri tuceta košulja,

dva tuceta ženskih gaća, vezom i porubima bogato ukrašenih,

dvadeset komada bogato ukrašenih sukanja, neke među njima sa šlepovima,

dva tuceta spavaćica,

dva ogrtača za češljanje,

šest tuceta maramica,

dva tuceta kompletne posteljine za dva kreveta,

šest velikih i tri mala jastuka,
trideset i šest krevetskih čaršava,
dva krevetska prekrivača od goblena,
jedan stoni prekrivač,
osamnaest noćnih povezača,
šest stolnjaka, trideset i šest salveta za običnu
upotrebu,
šest stolnjaka i salveta za različite prilike,
sedamdeset i dva peškira,
sto osam brisača, kuhinjskih krpa,
četiri velika, četiri manja tepiha, čipkane zavese
za osam prozora,
tri jorgana od atlasa s monogramom,
tri perine od atlasa,
tri dunje s paperjem,
četiri jastuka za služavke,
dva tuceta peškira za služavke,
jedno tuce posteljine za služavke.

S podacima o spremi se srećemo ponovo na čudnom mestu: u prvoj, tvrdo povezanoj pesmarici Kalmana Jabloncaija. Ona ista ruka, koja je tako zabrinuto dala da joj onaj mali beli miš izvlači planetu — sudbinu, koja je pisala: »Nema ničeg novog, celo posledopodne sam čitala, junak romana si ti. Opet počinjem da se bojim večeri, ali me umiruje saznanje da ćeš održati ono što si obećao«, kasnije zbraja prljavo rublje i u brzini ne može da nađe odgovarajuću hartiju, onakve domaćinske knjige kakve ima Marija Rikl — ona nema, nije imala, neće nikada ni imati, Ema Gačari nije za domaćicu. Evo muževljeve zbirke pesama, biće dobra da se nešto pribeleži. Gde je u

to vreme ljubav, ono osećanje koje savladava svako vaspitanje, uljudnost, običaje, što ju je vezalo za debrecinskog mladića iz bajke, koji je, uza sve, znao i pesme da piše? Ema je već odavno pročitala sadržaj sveske koja ne bi smela nikada da joj dođe u ruke, ali Kalman Jabloncai nije imao snage da uništi, a ni pameti da bar sakrije svoja dela; Ema već zna ono što u proleće 1882. nije ni slutila, ko je Muki Darvaši, kako ga je njegova erotska mašta koja stalno traži novog idola nosila od devojke do devojke. Pa je između pesme namenjene Ilki Gutman, i druge namenjene Margiti Čanak, na list sveske tvrdog poveza zapisala smrtnu presudu njihovog braka:

Pranje rublja 28. oktobra.

Krevetska čaršava tri,
stolnjaka osam,
salveta osam,
jastučnica sedam,
jorganska čaršava tri,
peškira šest,
ženskih košulja dvadeset i jedna,
muških košulja dvadeset i dve,
gaća jedanaest,
sukanja šesnaest,
maramica šesnaest,
čarapa četrnaest,
obojaka osam,
krpa za brisanje prašine tri,
krpa za brisanje tanjira tri,
muškog donjeg rublja sedam pari.

Ni Marija Rikl niti Rakel Banjai se od ovoga braka nisu nadale ničem dobrom, mada su se bogovi, koji su pomalo bili svesni svoje krivice, osmehivali toga dana kada je sklopljen. Devojka je bogata, lepa, mlađić je zaljubljen, vezan je i za zemlju, ako je uopšte nešto naučio onda su to poslovi u gazdinstvu, jer je na posedu Jabloncaijevih proveo onoliko vremena. Da bar jedno od njih dvoje ima pameti, mogli bi da se spasu onoga što ih očekuje. Ali Senior, koji bi mogao da posavetuje, koji je nepristrasan, koji voli svoju snahu, sada već naglo malaksava, a Marija Rikl sa sinom neće da progovori, snahu neće ni da upozna. Marija Rikl nema običaj da govori u vazduh, i ako je izjavila da toj posrnujoj kalvinističkoj drolji neće dozvoliti da uđe u društvo njenih kćeri, poštenih udavača, a da je ne zanima ni unuča koje treba da se rodi, bilo da je žensko, bilo muško, to znači: u kuću u Kišmeštarskoj ulici nema povratka. Junior u početku ne očajava zbog izgnanstva, Beč i Pariz ga teše tolikim svežim doživljajima, gazdovanje Rakele Banjai tolikim prividno nepotrošivim novcem, da 16. novembra 1882. zapisuje u svoj dnevnik sledeće: »Sa svojom malom suprugom razgovaram u našoj toploj sobi. Srećan sam i nezavisan.« Na sredinu plavkastosive strane nacrtao je kaligrafskim slovima i njeno ime, ispod njega još jedan cvet, sa dva listića, a ispod cveta je zabeležio: »Moja draga Ema!« Na ovu stranu Juniorovog dnevnika dolazi 1906, takođe u novembru, ali jedanaestog, novi tekst: »Kako je život bedan posle dvadeset i četiri godine. Žena se prokurvala, a ja usamljen ubijam život.« Dve godine i jedan dan pre rođenja Lenke Jabloncai, 16. novembra 1882, budućnost sve to još krije, Junior pliva u sreći i nevernički dosta lako podnosi i to što ne vidi Parke, psovača Imrea, podnosi loše vesti koje verna Melinda-Gizela ipak redovno dostavlja svom prognanom idolu: da Senior ne može više bez štapa da hoda, pa i ako korača, onda na čudan način izbacuje nogu. Emin deo imanja koji je, isto kao i Eržebetin, izdat zakupcu napola, mogao bi da osigura toliki dohodak da bi s minimalnim staranjem mogao ne samo da se održi, nego i uveća. Ali kao da iz trgovačke krvi Anzelmusovih u

Kalmanov krvotok nije stigla ni kap, Kalman zakupcu daje odrešene ruke, što Rakel Banjai nikada nije činila, i u Đarmat se vraća samo da se odmori od bančenja. U Pešti je život uzbudljiviji; dok to Emina trudnoća dozvoljava, oboje učestvuju na svakoj zabavi, sede u pozorištu, u operi, u kasini, izlaze na konjske trke, sede pored kartaškog stola, Ema zabacuje lepršave uvojke svoje smeđe kose i očijuka i kikoće se iz oblaka svojih skupih čipaka kao Verdijeva Violeta. A kada je zabava već zamara, vraćaju se kući u Đarmat, Rakel Banjai je pored svoje unuke pri rođenju Ernea Jabloncaija, koji je nedonošče, rađa se sa skoro punih osam meseci. Baka učestvuje i na krštenju, Eržebet oduševljeno neguje svog maleckog sestrića, na krštenje ne stiže niko od pozvanih iz Debrecina, samo smeli Lajdenfrost, koji je prisustvovao i venčanju, i koji je na tom čudnom venčanju zapamtio neobičnu lepotu Eržebete Gačari. Lajdenfrost ostaje nekoliko dana posle krštenja, a Rakel Banjai pazi da ni na jedan trenutak ne ostane sam sa Eržebetom, u koju ovaj prosto neprestano zuri. Lajdenfrost je katolik, takođe rođak Riklovih, neće je još jednom prevariti, u njenu kuću više neće ući pod tamo nekim izgovorom o Gačarijevom *Letopisu*. Saobraćaj između kuća Gačarijevih, Jabloncaijevih i Široovih, koji ne mogu da prekinu upravo iz obzira prema Eržebeti, obostrano je uzdržano-učtive prirode, Ema je uvređena što je Rakel Banjai ne primećuje, a i zato što u četiri oka jedva može da progovori sa svojom sestricom — kao da je kužna! Kalman piše o svojoj tašti-baki podrugljive epigrame i čita ih svojoj ženi.

Kada su malom Erneu počeli da niču zubi, baka često pomaže da se kenjkavo dete umiri, Ema često pošalje po nju, ili sama trkne sa detetom, nicanje zuba je, razume se, samo izgovor, Ema je, na čudan način, oličenje majke, sa nagonskom spremnošću za negovanje bolesnika, ali je to jedini način da priđe Eržebeti, jer sa svojom mlađom sestrom ima da se dogovori oko važnih stvari: mladi Lajdenfrost se zapalio, i u pismu Kalmanu se interesuje da li bi i on mogao da zahvati »iz istoga testa«. Eržebet, izbezumljena od sreće, lomi

po kuhinji sve što uzima u ruke, Kalman u ime svog prijatelja i rođaka govori sa staricom, dok se njegova svastika, sva uzdrhtala i rumena, skupila u susednoj sobi, scena postaje tako skandalozna da se mladi odmah pakuju i s malim Erneom zajedno napuštaju Đarmat. Eržebet nemo prima na znanje događaje, njena pisma otvara i zatvara baka, pošiljke koje dolaze od Eme cenzuriše s posebnom brigom. Iako je Ema opet trudna, odsedaju u Pešti u hotelu *Engleska kraljica*, s detetom i dojiljom, Juniorovi se provode cele sezone, leti se odmaraju na moru, a u međuvremenu Muki Darvaši i Lajdenfrost pokušavaju čestom razmenom pisama da organizuju oslobodenje Eržebete iz bakinog ropstva. Rešenje nalazi Ema koja svim srcem zastupa brak sa Lajdenfrostom: u detinjstvu su imale tajnu abecedu, njih dve su je izmislile za zaštitu od budnosti Rakele Banjai. Slova te abecede škraba na jednu šaljivu razglednicu, kakve njena baka nema običaj da bolje zagleda; šta se to uopšte na jednoj otvorenoj karti može saopštiti? Ganutoj Eržebeti škrabotine govore: PAKET. Ema često šalje pakete, Eržebet uznemirenog srca očekuje pošiljku, oseća da će uticati na celi njen dalji život, bilo kakav da je njen sadržaj. Ema svojoj sestrici šalje spavaćicu, u donji porub spavaćice je zašiveno pismo grofa Hektora: neka bude spremna; Ema će radi donošenja na svet nove bebe, koju očekuju sredinom novembra, uskoro doputovati u Đarmat i onda će on, grof Hektor, pomoći Lajdenfrostu, koji se od ljubavi već izbezumio, da postigne svoj cilj. Emini stižu prve sedmice oktobra s malim Erneom i dadiljom u đarmatsku kuću Gačarijevih, Lajdenfrost je već u to vreme u Seghalomu. Ljubavnici progovore nekoliko reči tako što Muki Darvaši prokrijumčari svastiku, koju je njena baka dovela da u njenom prisustvu vidi sestru, u sobu u kojoj se već krije Lajdenfrost. Junior, kao poslednji pokušaj, ponovo spominje eventualnu udaju Eržebete, Raket Banjai izjavljuje: posle one bezočne ponude odnedavno, ona ne bi ni ušla kod Jabloncajjevih kad ne bi morala da pazi na Emu koja će uskoro početi da poboleva, a što se Lajdenfrosta tiče, neće ni da čuje za njega. Ako ne želi da se ona scena

ponovi, neka govori o nečem drugom. Hektor i Lajdenfrost u međuvremenu odlučuju, Hektor drži da je to što su skuvali sjajan vic: Armin Lajdenfrost će Juniorovim kolima još iste noći oteti devojkicu. U Đarmatu se ne mogu venčati, nema tamo načina kojim bi popa, naslednika velikog Gačarija, mogli da navedu na bilo kakvu nepravilnost, ali se u Debrecinu očito sve može odmah rešiti. Crkva svete Ane je porodična crkva Lajdenfrostovih, Jabloncaijevih, Riklovih, tamo već prekosutra mogu da budu muž i žena i onda starica može da radi što joj je volja. Utoliko je važnije da se požure jer će uskoro stići novo dete, a oni će im biti kršteni kumovi.

Muki, razume se, kao i o svemu ostalom, i o ovome malo zna — begunci se ne mogu odmah venčati: velečasni gospodin od jedva šesnaestogodišnje neveste traži starateljev ili roditeljski pristanak. Vreme čekanja dok se Đarmat ne javi Eržebet provodi drhteći kod Šimonfijevih, rođaka mladoženjine bake. Raket Banjai ih ne pušta dugo da čekaju. Njen pristanak na brak donosi grof Hektor, on je jedan od venčanih svedoka novih supružnika. Inače, Hektor se prevario, Raket Banjai se ujutro posle otmice, kada je našla Eržebetino oproštajno pismo, nije pojavila kod njih, nije ništa tražila niti pitala. Kada je na Lajdenfrostovo požurivanje Muki Darvaši skupio hrabrost da dođe k njoj, staricu je našao pri njenom uobičajenom poslu, pozdrav je primila kao inače, nije stavila nikakvu primedbu ni o Eržebetini ni o Lajdenfrostu, samo je pomenula ime jednog advokata s kojim Lajdenfrostovi mogu da stupe u vezu radi prijema devojčinog nasledstva.

Završava se obred u Crkvi svete Ane na kojem iz porodice već prisustvuje više njih — drugi mladoženjin svedok je Geza Rikl — i mada kuća u Kišmešterskoj ulici demonstrativno odsustvuje sa venčanja, sada već dvostruko orođena sa Gačarijevima, jedan predstavnik se ipak krije tamo pozadi: Melinda-Gizela. Mladi par se prvi put pojavljuje u društvu na krštenju Juniorovog i Eminog drugog deteta, Lenke Jabloncai, koja je došla na svet 17. novembra 1884: oni su krsni kumovi. Stanuju u kući Gačarijevih, otuda

nose zbog divljeg vetra brižno umotanu plavu devojčicu u crkvu njenog pradede. Kada je stigla, Eržebet je pokušala da ode svojoj baki, Rakel Banjai je ne pušta unutra. Ne obraća pažnju više na ono na šta je toliko pazila pre i posle Eminog braka, stoji na pragu nepokolebljiva, crna, i zauvek isteruje mlađu unuku iz kuće koju je ova svojim begom uprljala, ujedno poručuje i Emi: ni nju neće više da vidi. Neće da pogleda ni novorođenče, nad plavom glavicom Lenke Marije Jabloncai odzvanjaju reči krštenja u koje se mešaju strahovita mržnja staramajke iz kuće u Kišmešterskoj ulici sa strahovitom mržnjom kuće u đarmatskoj Velikoj ulici.

Čim se Ema oporavila, grof Hektor je odmah završio koračnicu, natrag, natrag, samo natrag, u divnu blistavu Peštu. Ovoga puta ne idu sami već u pratnji mladog bračnog para, uz širokogruđi patronat Juniorovih ovo će biti svadbeni put Lajdenfrostovih. Lajdenfrostovi, koji su se u početku skoro preplašili od nestvarno mnogo novca, a naročito Eržebet koja bi se još uvek ponekad rastužila zbog bakinog držanja, brzo su se naučili novom životu, i oni stanuju u *Engleskoj kraljici*, pored Eminih, a mlada gospođa Ema s nadmoćnom sigurnošću vuče sa sobom svoju mlađu sestru od frizerskog do modnog salona. Eržebet se prvi put u svom životu uključuje u »pravi velikosvetski« život; Lajdenfrost, koji je upravo počeo sa trgovinom, svoj je dućan ostavio majčinoj brizi, i prvi put učestvuje u uzbudljivim kartaškim bitkama od kojih staje dah, prvi put se kladi na konjskim trkama, i upoznaje peštansku zlatnu mladež. Svi su srećni, svi se dobro zabavljaju, prijatno žive, čak i dadilja, bez koje Ema nikuda ne putuje, ali kojoj ne prepušta nijednu važnu stvar; Ema sama doji, sama hrani, ma koliko bila pospana, a ako je koje od dece bolesno, beži iz pozorišta, od kartaškog stola i šunja se kući, njen dečaćić i kćerčica pripadaju njenom vedrom leptirastom životu isto toliko koliko i lepršavi pramenovi njene kose. Najavljivanje trećeg deteta je bilo prva trudnoća koju je začudo teško podnela — malog Ernea i Lenku nije ni osetila. Ali će mala Ema, koja se sprema da pozdravi svet oktobra 1886, prvi

put udahnuti vazduh u Fizešđarmatu — Ema opet ide kući da se porodi — bez oca u kući, nisu više sa Emom ni Lajdenfrostovi, Eržebet je u međuvremenu i sama postala majka, a Lajdenfrost se, uprkos sprdanju grofa Hektora, nije ustezao da u Debrecinu ponovo stane za tezu. Ema je, uostalom, sama molila muža da ga briga ne zadržava od puta, dva porođaja su već prošla glatko, zašto bi sada bilo drugačije, neka se samo vrati u Peštu, ako oseća da je onaj kartaški revanš tako važan. Ema će pristati na sve samo da ne gleda u Juniorovim očima tugu koja se sve češće javlja: Kalmanu nedostaje gvozdena ruka Marije Rikl, njena nekadašnja ljubav, nedostaje mu Senior, taj dragi čovek, čak i stari Imre, i Debrecin, kako mu nedostaje Debrecin, i vetar je drugačiji kod kuće, i zvezde drugačije stoje. Ema oseća da se Kalman žrtvovao za nju, sve je zaslužio, neka ne kaže da je ona teret njegovog života. Junior će i otići, naravno, ne u Peštu, već u Debrecin, mora da sredi dug časti, mora da nađe tu svotu makar i pod zemljom, da je vrati onom poveriocu — članu njegovog ko zna kojeg tajnog društva, o kome nije ostalo podataka, ne zna se ni njegov pseudonim — s kojim je sedeo igrajući šmen d fer i bakara, dobijajući ili gubeći astronomske sume. Đula Siksaí, njegov zet, nekadašnji Henrik Herceg, čijem se kreditu toliko nadao, stidljivo saopštava: ne može da mu pomogne, Marija Rikl u odbranu interesa svoje kćeri svake sedmice kontroliše njen bankovni račun, svota koju Muki traži je tolika da niotkuda ne može da je ukrade. Ono što se uskoro može očekivati to će Junior, koji se pokunjen odvuкао natrag u Đarmat, kraj kolveke novorođene male Eme saopštiti u pesmi:

*Ljut sam tako, od pucanja
strepim ja za mozak svoj,
čovek glup je, danju sanja,
niti hoda, naglavačke čini stoj.*

*Svoje dobro ne poznaje,
otvoren ga grob već čeka,
mada čuje, razaznaje,
doboš lupa izdaleka.*

Kalman je u roku od četiri godine dokrajčio celu gotovinu, a krediti koje je uzeo na imanje izdato u zakup porasli su toliko da ne može da izbegne dražbu ako bi hteo da sredi dugove koje je napravio radi pokrića svog bezumnog rasipanja. Sada plaća po drugi put u svom životu; prvi put je to bilo simbolično, vlastitim imenom, radi čistote imena Gačarijeve, ono što je za to dao bilo je njegovo: prošlost njegove majke, porodice, Debrecina, cele mladosti. Ali ono čime sada sređuje svoj materijalni položaj nije više njegovo nego pripada Emi, koja u početku gleda u muževljevo lice preko povoja druge devojčice i tako pručava redove, koji ovoga puta ne govore o koralnim usnama i snežno beloj koži, pa ona u prvi mah ne može ni da shvati šta se zbilo. Od trenutka kada shvati, u lice Kalmana Jabloncaija već gleda druga Ema, nije to više ona omamljena devojčica. Ema ima troje dece ispod čijih nogu se zbog bezumlja Mukija Darvašija izmakla zemlja, ona zemlja koja je tako obilato snabdevala porodicu velikog Gačarija. U isto vreme i u kuću Lajdenfrostovih udara grom, Eržebet i njenog muža telegram poziva odmah u Đarmat, Eržebet nosi sa sobom i svog sinčića Đulu, pomišlja da baka umire pa hoće da se pomire. Ali, tamo ih dočekuje samo jedan rasplakani Muki Darvaši: pošto osim dugova časti ima i bezbroj meničnih dugova, a na mećicama je žirant uvek njegov pašenog, može li umesto njega da plati Lajdenfrost? Može, ali ako to učini, i oni će izgubiti celokupni Eržebetin miraz, pa će taj jabloncaijevski zemljotres pogoditi ne samo Emine, nego i njih. Eržebet uzima sinčića u naručje, ide plaćući Velikom ulicom, trči svojoj baki radi saveta, radi pomoći, Rakel Banjai kroz prozor saopštava da je svojevremeno rekla kako je dala sve što im pripada, ni krajcarom nije voljna da olakša njihov teret. Neka ode na doboš sve što su stvarale i čuvale generacije, a i ona lično se toliko trudila; kada sve bude prodato na dražbi, gospodin Jabloncai i gospodin Lajdenfrost će možda izvuci pouku iz lekcije, uozbiljiti se i naučiti kako treba radom svojih ruku izdržavati porodicu. Ema se kod kuće skoro izbezumljuje kada shvata da Rakel Banjai neće da pomogne, kuća Ga-

čarijevih odjekuje od plača sestara, od rezanja pašenoga. Posedi dveju devojaka zaista odlaze na doboš, porodica Kalmana Jabloncaija ostaje bez ičega, Lajdenfrostovi sa toliko sa koliko su nekada pošli na put: dućan u Debrecinu, iz kojega je iznenada iscurio kapital. Dobri odnosi između pašenoga se za neko vreme kvare, Lajdenfrost dugo ne može da oprostii Junioru što ga je na svom bezumnom putu povukao sa sobom, ali kasnije popušta. Lajdenfrost je dobar momak, čak i kad se vajka ne može dugo da se ljuti, naredno kumstvo prihvata isto kao i kad se Lenke rodila. Praunuk nekadašnjeg austrijskog oficira sada već može da se uhvati samo za trgovačku tezgu, gotovo je sa kratkotrajnim kraljevanjem dok su kao članovi Juniorove pokladne povorke uživali slatki život — na sreću, njegov će brak to izdržati. Lajdenfrost objašnjava Eržebetii da ne vredi da oplakuje ono što više ne može dobiti natrag, neka se uklopi u mnogo jednostavnije prilike, neka čvrsto drži paru, da njih dvoje treba da se hrabro bore i dalje, i da od samog početka vaspitavaju svoju decu na rad. Njegovi pametni sinčići, koji su dobri učenici, kasnije samo iz priča poznaju nekadašnji Gačarijev posed, Lajdenfrost će samo odmahnuti rukom ako se spomene nekadašnje bogatstvo njegove žene, i od zore do večeri radiće u svom dućanu koji ide sve bolje. On je, inače, jedini koji u svakoj prilici pokušava da pomogne svojoj svastici, koliko puta se ona njemu obratila, on je taj koji Emu Gačari uzima u obzir, prihvata, čak i voli. Junior će kasnije, pred nepoznatima, svoga pašenoga Armina uvek spominjati s pitomim praštanjem, govoriti kako je to čestit čovek, samo što, na žalost, nema mašte.

Posle dražbe koja će odneti i stari dom, jer će otići i drevna kuća Gačarijeviih — Raket Banjai ne licitira, pušta da ga kupe stranci — za te četiri sedmice dok su još mogli da upotrebljavaju zgradu koja više nije njihova, Kalman Jabloncai putuje u Peštu, sređuje svoje dugove i nikome ne otkriva koju je cenu i od čega je platio kako bi opet mogao da bude čist. Pozivaju ga u staro kartaško društvo, što on odbija pozivajući se na svoju novorođenu devojčicu, na ženu

koja je još slaba, i dok u hotelu razbija svoju osirote-
lu, brižnu, lakomislenu glavu pitanjem šta da radi,
seti se da postoji neko za koga je siguran da će mu
pomoći i ako propadne svet, pa i posle sto puta iz-
govorene reči da se nosi sa očiju, jer ga voli. Piše u
Debrecin, javlja o rađanju male Eme, o svojoj nesre-
ći, tragediji koju je svojom lakomislenošću izazvao,
preklinje za oprostaj, i bogoradi da spasu njega i
Emu zajedno sa nedužnom nejači, među kojima je
novorođenče još uvek paganin, jer više nema nikoga
koga bi mogao pozvati za krštenog kuma. Na odgo-
vor je morao da čeka, jer se u Kišmešterskoj ulici
odluke sporo donose, ali onda je ipak stigao: donosi
ga živa pošta, Melinda, koja je određena da postane
krštena kuma novorođenčeta, koja je jednako pogod-
na za posrednika i za špijuna, a koju prati i sobarica
Agneš i stari gospodin Pap. Ema ciči od sreće dok
je grli, Melinda-Gizela dobro zagleda svoju snahu,
ustanovljava da u Kišmeštersku ulicu slično stvorenje
nikada nije dolazilo, ali i to da je lično poznanstvo
u njoj samo još produbilo antipatiju koju je osećala
prema upropastiteljki svoga brata; što se nje tiče, ova
ženska može da joj se smeši i uzalud da leprša tom
svojom kosurdom. Melinda-Gizela i gospodin Pap iz-
bavljaju od paganstva Emu Jabloncai, zatim Melinda
želi da govori sa svojim starijim bratom koji, od časa
kada je ugledao svoju sestricu kako silazi iz kočija
u koje su upregnuti konji iz Palaga, niti vidi niti čuje.
Ema ljubomorno gleda kako, ruku pod ruku, brat i
sestra nestaju u jednoj udaljenoj sobi, zna da je Me-
linda mogla da donese samo dobru vest, neko reše-
nje, neki spas, pa ipak sluti zlo. Zatim se smiruje, jer
je lice njenog muža ozareno kada se vraća posle raz-
govora, i posle ručka, dok se Melinda odmara, saop-
štava joj odluku koja ih usrećuje: njegova je majka,
posle toliko godina, spremna da ga prihvati, sprema-
na i na mirenje, oni neće umreti od gladi, Marija Rikl
će sve rešiti, on će poći napred s Melindom da ugo-
vori pojedinosti. Sa Eminog lica nestaje oblak, sa
trogodišnjim Erneom i dvogodišnjom Lenkom igra
kolo i peva, sutradan maše za kočijama, Kalman joj
odgovara mašući šeširom, zla slutnja je obuzima tek

kada joj Melinda ne otpozdravi, samo gleda u nju — čak i sa svojih četrnaest godina kao da nema određen uzrast, s nekom oporom vedrinom na licu. »Bilo je tako komično gledati tvoju majku«, rekla je Parka Gizela Lenki Jabloncai, »kako se radovala. Ali ja sam znala čemu se ona raduje, šta je čeka. Mamu sam samo ja poznavala.«

Uspomenu na debrecinsku posetu Juniorovu treća Parka sačuvala je isto tako kao i svaki podatak koji se odnosio na njenog obožavanog brata. Kalman je plaćući upao kroz kapiju kuće u Kišmešterskoj ulici, i u tom je trenutku, skoro slep od suza, dok se nije osmelio da priđe majci, i sam očigledno bio ubeđen da je zgrešio, da je trebalo da sluša onu koja je pametnija od njega, koja ga je bolje poznavala nego što on poznaje samoga sebe i unapred je znala koliko glupost čini time što se na budalast način tako mlad ženi. Čak se pomalo i ljuti na svoju ženu, kao da je ona proćerdala imovinu Jabloncaijevih, a ne obratno, i kao da je Ema Gačari nasrnula na njegovu čast a ne da je on zaveo Emu. Marija Rikl je nebrojeno puta zamišljala ovaj ponovni susret, kako će taj razmetni sin stati pred nju možda u ritama, izgladneo, a kada je došlo do toga susreta, ipak se potresla. Jeste da je Razmetni obučen po najnovijoj modi, u mašni mu se sija igla sa dragim kamenom, ali Razmetni rida, i kao što je za ljubav jedne devojke izdao drugu, tako se sada odriče svoje žene samo da bi mogao da dobije pomoć; breme koje oseća na sebi je nepodnošljivo, troje male dece cmizdri kod kuće, i jedna se uplakana supruga žali kako je nemoguć položaj u koji je dospela — Ema Gačari nikada nije poznavala nemaštinu — pa se godinama nepomična majčina ruka ipak raširi. Ovaj je dečak lakouman, kartaš, nepouzdan, obistinile su se sve njene zle slutnje, ali je on ipak njen Kalman, njeno prokletstvo, njena divota, koji ju je lepo zamolio za oprostjenje i već uviđa kuda ga je odveo put kojim je skrenuo od nje, ona ga je žena povelu u propast, ta Gačarijeva koju, uostalom, Marija Rikl još nije ni videla; pored neke trezvene, pametne žene od njega bi mogao da postane čovek. Kalman se žali da mu niko ne pomaže, ni

bezdušna baba njegove supruge, i ako ga mama ne zaštititi, sa njima je gotovo, eno lovačke puške, on će ubiti maloga Ernea, Lenkicu, Emušku, čak i samu Emu, a na kraju će svršiti i sa sobom. Marija Rikl ne veruje ni u jednu reč o tom istrebljenju porodice, ali zna da je ponovo u njenim rukama kraj konopca kojim će moći da zauzda i priveže u domaću staju zalutalo blago; ako mu sad pomogne, Kalman će biti večito njen, prava je sreća što se venčao prema kalvinističkom obredu, to nije brak, to je samo naložništvo, ako se razvede od žene, može ponovo da se ženi, a i sa decom će već nekako. Ali još jednu nevernost neće oprostiti, to neka Kalman dobro upamti. Ovoga puta će još pomoći, jedna Parka je već izletela, i druga će nekako proći, a treća će joj, kako vidi, svakako ostati na vratu, toj je već svejedno, na sreću se u Debrecinu nije proširila vest o onome što je tom braku prethodilo, ni Anzelmusovi se nisu nikome podičili moralnim odlikama Eme Gačari, dakle, mogu da se vrate kući bez sramote, dosadašnje uzdržavanje, ukočeno držanje može da se objasni razlikom u veri kojoj se, naravno, ne raduje. Marija Rikl ne pominje svoj dalji cilj, raskidanje bezumnog, nedostojnog braka, Kalman oseća samo da se spasao. Za jedan mučni časak zasija sunce nad salonom sa dva stepeništa, iz kojega se otvara trpezarija, ona trpezarija u čijim će malim udubljenjima među letvicama parketa mala Lenke Jabloncai jednom toliko tražiti svoj izgubljeni crveni kliker. To je dan pobeđe Marije Rikl, Junior sa olakšanjem traži da jede, u svojoj radosti baca u vazduh treću Parku, sjuri se u podrumsku kuhinju, poljubi, obrne kuvaricu tetka-Klaru, čupne kosu sobarici Agneši, odjuri u Seniorovu sobu koja miriše na bolesnika, da ovome poljubi ruku, a zaviri i kod Imrea, tog psovača, starca koji je, osim što mu je oduzeta noga, zdrav kao dren, koji ga prima s vedrim psovkaama, i svoju radost začinjava frivolnim komentarima kako će konačno moći da upozna lepu ženu svoga unuka. Trenutak koji je mogao da odredi budućí život Lenke Jabloncai ponovo je u beskonačnom vremenu, i trajao je za dašak duže no što je dozvoljavalo njegovo realno trajanje: za to

vreme se sve moglo ponovo okrenuti. Ali lica te tragedije ne menjaju svoj pozorišni fah, Marija Rikl ne želi da daje nego da uzima natrag, i ponovo ne vidi u svojoj, sada već do kraja uniženoj, nesrećnoj snahi moguću saveznicu koja bi u interesu odbrane svoje dece znala da bude prema mužu i tvrda i stroga. Ovde je neprijatelj očekivao pretpostavljenog neprijatelja; Marija Rikl nalaže da se spremi dvorišna velika soba, i upućuje Klaru i Agnešu da su služavke tu da služe Jabloncaijeve, supruga mladoga gospodina Kalmana ne može da dobije od njih ni čašu vode. Ako joj je nešto potrebno, neka snabde svoju porodicu, gospodin Kalman i njegova žena od njih dobijaju samo hranu koju će mlada gospođa nositi iz podrumske kuhinje.

Junior, koji se vraća u Đarmat, ne zna šta ih očekuje u Debrecinu, pa i kad bi znao, ne bi to Emi saopštio. Ne može da podnese suze, neka se Ema smeje, sve je sjajno rešeno, od sada će živeti u velikoj debrecinskoj kući u blizini Eržebete, kako je samo mogla da zamišlja da su Jabloncaijevi isti kao njena strašna baba, kako je mogla da zamisli da oni neće pomoći. Ali se Emina radost, dok pakuje svoje i dečje predivne stvari i sve što im je posle brodoloma ostalo, posle nekoliko dana više ne može nazvati nepoduzrivom: unuka Rakele Banjai i Danijela Široa, čiji je deda pedagog bio tako ponosan na njene duhovne sposobnosti, konačno se osvestila, a instinkt majke troje dece joj pomaže da razmisli. Ako u vreme dok je bila prebogata nevesta niko osim svekra nije želeo da je vidi, kakvo će to biti zajedničko stanovanje? Kakvo bi moglo da bude — umiruje je grof Hektor, ta kuća je ogromna, divna, ima i veliku baštu, oni će u njoj dobiti poseban apartman. Kada su se kola koja su dovezla malu porodicu zaustavila pred odista lepom kućom u Kišmeštarskoj ulici i gvozdena se kapija otvorila, Ema za trenutak pomišlja da se možda u svojoj sumnjičavosti, zlim slutnjama, prevarila. U poređenju sa Fizešđarmatom, Debrecin je velika i uzbudljiva varoš, i možda će se odista sve srediti; Kalmanov otac je uvek bio ljubazan prema njoj, prema svekrvi nikada nije zgrešila, zašto je ne bi za-

voleda, pa će se onda u popodnevnim satima ona nalaktiti u jednom od ovih prozora, Eržika će često dolaziti, pa će opet svakoga dana biti zajedno kao u vreme njihovog devojaštva. Kalman vodi malog Ernea jednom rukom, a drugom Lenku, sićušnu Emu nosi majka, samo jedna osoba staje pred njih pod lukom kapije i bez osmeha pozdravlja svoju snahu, zapaža putnu toaletu koja je kupljena još u lepim bečkim danima, njen zlatasti veo koji štiti lice od prašine. Gizela Jabloncai se razlikuje od svih devojaka koje imaju četrnaest i po godina po tome što nema iluzija, zna da je ružna, i da očigledno neće biti nikome potrebna, stoga svojim jezikom seče i muško i žensko, bar ima tu zadovoljštinu da je se boje. Da je nekim čudom mogla da zna kako će, posle njene beznađežne mladosti, kad bude imala četrdeset i četiri godine, prvi muž Lenke koja tu baulja, detinje se kikoće i ima tek dve godine, zbog nje napustiti njenu divnu sinovicu i uzeti nju, dvanaest godina stariju, neprivačnu usedelicu, ispustila bi Emušku, svoje kumče koje joj je snaha stavila u ruke. Kalman se pripremao za veliku pozorišnu scenu koje nije bilo. Marija Rikl neće ni da se dotakne svoje snahe, u njenom prisustvu čak ni sina ne poljubi, ovlaš pogleda tri deteta, ali ne stavlja primedbe ni na njihov izgled ni na njihovu negovanost, samo saopštava da je spremila njihov konak, neka se Ema u njemu sredi onako kako smatra da je dobro i neka neguje svoju decu. Kalman će od sutra zamenjivati gazdu na salašu u Palagu, već je vreme da neko umesto bolesnog Seniora radi napolju, na imanju. Prijem je završen, Junior i njegova porodica ulaze u svoj novi stan, u zadnjem, dvorišnom delu.

U fizeždarmatskoj kući je udobnosti oko održavanja čistoće služio poseban kabinet za umivanje, Ema u početku i ne shvata kuda je dospela kada posle apsurdnog prijema stupi u rezidenciju nekadašnjeg podstanara. Tu vidi dva kreveta i tri dečja ležaja, jedan sto, jedan orman, dve stolice, jedan gvozdeni stalak s dvostrukim obručem u koji je neko uglavio lavor za umivanje, a na daščanom podu stoji krnji porcelanski bokal pun vode. Ema Gačari je bila luc-

kasta, lakomislena, neodgovorna, sanjalica, ali pametna devojka; što Kalman ne shvata odmah, ona će bogme zapaziti: beli hleb koji će od sada morati da jede zbog Juniorove greške žele da omeškaju njenim suzama. Strogi lik Rakele Banjai koja nije umela da zadrži svoju unuku od nepromišljenog odnosa sada uskrsava u Eminoj ličnosti: nema suza. Marija Rikl doživljava nešto iznenađujuće: snaha pruža otpor.

Kuća u Kišmeštarskoj ulici je pozornica svojevršnih prizora sve do proleća 1888, skoro dve godine. Kada Ema shvata da ne raspolaže služavkama i da se razgovor prekida čim pokuša da stupi u ulično krilo kuće, u bilo koju od soba svoje svekrve, Margita, njena zaova, koja je i sama već majka, nema nameru da je potraži, Ilona jedva progovara sa njom, kao i da ne žive u jednoj kući, svekrva od početka sa njom ne govori, u najboljem slučaju je ponešto upita Senior, šta je sa decom, ako uđe njemu, ili Psovač, koji ispod svojih divljih obrva s ljubavlju i lupeški gleda u lepu mladu ženu, i Melinda, iz inata i zbog obožavanja koje oseća prema Junioru; kada zapaža da Muki u Debrecinu ne samo što nije gospodar kuće, pa čak ni muž, već samo majčin sin koji ima neobračunate časove, jer kad završi posao u Palagu, nije baš raspoložen da se vrati kući, Ema stupa u štrajk. Svoju sobu ne sprema, posle jela ne pere suđe, jedino se brine za hranu, odeću, za zdravlje troje dece. Kalmanovo donje rublje, košulje, daje na pranje njegova majka, a Melinda popravlja, jer Ema Gačari slabo mari za prljavo rublje i čita ljubavne romane koje je nabavila u Pešti; oko nje su takve gomile prljavštine i nereda da su time oduševljena samo deca, svi su drugi ljutiti. U nedelju, kada svi stanovnici kuće u Kišmeštarskoj ulici odlaze u Crkvu svete Ane na misu, Ema zaključava vrata, ostavlja Lenku i Emušku, a sama odlazi sa malim Erneom na reformatsku božiju službu u Veliku crkvu. Ne može nikada da prođe ulicom, u svojim još uvek besprekorno lepim haljinama, a da se svi ne okrenu za njom. Ema se ispod zlatostog vela sa zanimanjem smeška damama i gospodi u čiji krug je nisu uveli »zbog njenog stalnog pobolevanja i slabosti«. Da bi njena samoća bila potpuna,

Marija Rikl vreda Lajdenfrostove, posetu Armina i Eržebete Gačari oni iz Kišmešterske ulice ne uzvraćaju, tako ni Eržebet više neće ući pod stakleni svod kapije, samo Ema odlazi k njima da pusti svojoj gorčini na volju. Eržebet joj svaki put da nešto malo novca, dućan, iako sporo, ipak napreduje, izdržava ih skromno ali bez brige, mada je pored maloga Đule stiglo i sledeće Lajdenfrostovo dete: Istvan. Darvaši pri tom u mladim ženama koje šetaju po korzou oduševljeno prepoznaje svoje nekadašnje ljubavi, zastajkuje da sa njima porazgovara, a one bojažljivo pitaju da li je istina ono što se čuje, da se sa šarmantnom Mukijevom suprugom, na žalost, ne može kontaktirati, jer je, prema teti Mariki i Giziki, bolešljiva. »Vrlo je slabe konstrukcije«, laže Muki, i zanemi jer Ema nailazi ulicom sa malim Erneom, a na Kalmana i mladu suprugu Rozu Nanaši sevaju ispod zlatnog vela ona dva velika crna oka. Puca od zdravlja i tako je lepa da je šarm plavuše Roze Nanaši pored nje zapravo bledunjav. Muki se plaši da se vrati kući, jer ga kod kuće uvek čeka loša vest, Melinda ga vrebava pod kapijom i odmah mu saopštava šta je optužnica toga dana: u njihovom stanu su se pojavile bubašvabe, mama se ljuti što Ema ne sprema sobu, pa joj je poručila svoju naredbu da sobu drži čisto, a Ema je uzvratila porukom da moli svoj miraz koji je Kalman spiskao na kartama, a koji bi bio dovoljan za poslugu, čak i za posebnu kuću. Kalman nastoji da se što manje zadržava u sobi u kojoj živi njih petoro i u kojoj uvek plače ili sedi na noši neko od dece. Ema je sumnjivo krotka, prestale su njene početne žalbe.

Marija Rikl ne razume situaciju, mislila je da će do razvoda brže doći i da će Gačarijeva odmagliti. Neshvatljiv je taj otpor, mlada žena silazi u podrumsku kuhinju, kuva svojoj deci, onda zagreva svoj kolmajz, uvija kosu u pužice i odlazi u šetnju. Ako se u vrtu sretnu, pozdravlja je, ali se dešava da je nedeljama ne vidi. I muž i žena u susednom krevetu su već na sličan način stranci i ne dodiruju se. Tokom napetosti Kalmanova se vatra stišala, i kad mu baš padne na um milovanje, na posedu u Palagu je ceo dan bez nadzora, ima tamo devojaka i žena do-

voljno. Ema jedva progovara sa svojim mužem, utoliko više razmišlja dok leži na nesprenmljenom krevetu i čita roman. Tetka Klara i sobarica Agneš dobijaju naređenje da od sada drže red i u sobi Juniorovih, inače će se cela kuća ucrvljati, s kletvama uzimaju na znanje proširenje radnih obaveza i nova opterećenja, mala Lenke Jabloncai će kroz nekoliko godina dobiti dosta udaraca zbog toga što je njena majka uvijajući svoje loknice, posprdnim otvorenim očima posmatrala sa prljavih jastuka kako služavke uređuju zapuštenu sobu. Mada trgovačka kći nije daleko od postizanja svoga cilja, Ema Gačari zaista pomišlja na mogućnost oslobođenja i stvara planove, oseća da nema ničega što bi je ovde vezivalo, svoje zaove prezire, Mariju Rikl mrzi; Senior koji umire i psovač Imre nisu pomoć, nisu normalno društvo, a što se Juniora tiče, mišljenje o njemu bolje da i ne izrekne. Sada se priseća Danijela Široa i svega što je od njega naučila, takvo obrazovanje kakvo su dobile dve Gačarijeve dobijaju samo dečaci, Ema divno piše, dobro koncipira i poznaje osnovne elemente trgovačke računice. Kaže Lajdenfrostu da joj negde pronade neko nameštenje, ne kod njega, zna da dućan ne bi podneo službenika, ali negde u nekom drugom gradu, možda bi mogla da bude kancelarista i zaradi toliko da nekako izađe na kraj sa decom, možda bi bilo najbolje u Pešti, gde ne bi mogao da dopre ni kalvinistički pogled Rakele Banjai koji ne zna za pomirenje, niti katolički pogled Marije Rikl koji je nesposoban za oprostaj. Eržebet se prestravi, misao je suviše revolucionarna, ali Lajdenfrost obećava da će već nešto smisliti. Razume se, ne bi trebalo da ona, Ema, pođe u službu, nego Muki Darvaši; kakav je to način da žena sama prihvati izdržavanje, teret troje dece? O svemu tome, razume se, grof Hektor nema ni pojma, upravo je počeo da piše novu svesku pesama, njegovi stihovi sadrže tužaljke zapuštenog muža i uzdahe njegovog srca uvek spremnog na ljubav, koje tako blaženo slušaju male crnooke rumene seljančice. Ema ga ionako ne pušta u svoj krevet, ako ga ponekad obuzme želja, Ema stavlja uslove da bi mu se podala: da pođu odavde, napolje u svet, bilo

kuda, samo dalje od Marije Rikl. Ali Junioru ne pada na pamet da ode; kad bi smeo da bude iskren, rekao bi Emi neka ide sama, bilo bi najbolje kada bi staru puritanku zamolila za oprostaj i ponovo se preselila svojoj babi Rakeli. Onda je vreme zaustavilo poslednji trenutak mogućnosti za spasenje, poslednji među poslednjima, u kome bi se Kalman Jabloncai i Ema Gačari još mogli uhvatiti jedno za drugo: a to je trenutak smrti. Kada je vest da su deca dobila difteriju stigla preko služavki u gornji deo kuće, Marija Rikl se prestrašila. Prividno se za unučad nije brinula, nije se bavila njima, ali ih je, pošto je svako dete nosilo Juniorove crte, često krišom gledala dok su se igrala u vrtu. I, što se do sada nikada nije desilo, sjurila se u sobu svoga sina u kojoj Ema sedi na ivici jednog kreveta neočešljana, neodevena, u krilu drži glavu malog Ernea koji se guši, čija su usta iskrivljena, otvorena, na jednoj ruci mala Ema koja jedva diše. Ne opaža ko stoji pored nje, ne vidi nikoga osim svoje dece. Marija Rikl grabi još zdravu Lenku i lično je iz tih stopa odnosi u kuću Anzelmusovih, možda će ovo jedno da se spase. Jer za ono drugo dvoje nema pomoći. A Junior i Ema nad dva mrtvačka sanduka, u žudnji za novim životom, u strašnoj potresenosti od smrti, u svojoj žalosti, grži savesti, veštački zagušenoj, pa ponovo rasplamsalaj ljubavi, padaju ponovo jedno drugom o vrat, grčevito se grle, pravdaju se dahćući, plaćući, slomljeni i nekako ipak srećni. Sada je još samo Lenke živa, ostalo je samo to jedno dete, i tragedija konačno dovodi članove porodice za jedan sto; na sahrani maloga Ernea i Emuške crni se cela familija, Marija Rikl plače. Lajdenfrost nekoliko dana posle sahrane saopštava Emi da postoji neka skromna mogućnost da se Kalman zaposli i pruža joj pismo s preporukom jednome svom peštanskom poslovnom prijatelju: ako mu se sa njim javi, može da dobije posao u kancelariji fabrike Ganc u jednom velikom, industrijskom pogonu koji se razvijao.

Parka Melinda nije bila prisutna na dogovoru koji su održali supružnici posle Lajdenfrostove ponude, ali se može rekonstruisati šta se čulo sa usana

Eme koja oplakuje svoju decu: ako želi da mu u ovakvom životu stvarno bude ponovo žena, treba da idu odavde, neka Junior prihvati to nameštenje. Lenku treba odmah vratiti od Anzelmusovih, neka on već jednom bude muško. Kalman omamljeno grli svoju ženu, u smrti dvoje malih vidi gnevni božji prst što nije stao uza svoju porodicu, uz Emu. Ne usuđuje se da se pozdravi sa mamom, kako bi to smeo, Lenku krade od Anzelmusovih slagavši da ga je poslala Marija Rikl, njihov beg štiti ponovo Melinda-Gizela, koja svom obožavanom starijem bratu daje ovoga puta novac namenjen plaćanju nekog većeg računa, potpuno svesna da će je idućeg dana, kada se sve otkrije, Marija Rikl pretući.

Juniorovi napuštaju kuću u zoru, takva je bila zora i onda kada su Jabloncaijevi krenuli u Šar-ret. Lenke još spava, nosi je otac. Melinda ne maše, njene su plave oči ironične i tužne, teško joj je bez Kalmana, ali ima u tome nešto veliko i divno, u onome šta će mama zateći kad se probudi — vredi, pa makar je zbog toga i pretukla. Sutrašnjica Marije Rikl zaista nije obična, trgovačka kći konačno shvata: pobedili su je. Nadmudrila ju je jedna kalvinistkinja, mala drolja od dvadeset i jedne godine, koja joj već drugi put krade sina.

O peštanskom životu Kalmana Jabloncaija i Eme Gačari izveštava više izvora: Juniorove pesme koje su nastale u to vreme, treća Parka, najmlađa kći Juniora i Eme — Irena, i lično Lenke Jabloncai, čija je memorija tokom godina skoro sve što se odnosilo na prve četiri godine života sa roditeljima prosejala, ali je sačuvala sliku njihovog stana i način njihovih rasprava.

Junior je počeo život Melindinim proneverenim novcem; čim je stigao u prestonicu iznajmio je prvu podstanarsku sobu koju je oglašavala cedulja u prozoru u blizini železničke stanice, smestio je dete i svoju ženu, a sam je sa Lajdenfrostovom preporukom krenuo — naravno fijakerom — u fabriku Ganc, gde je stvarno dobio nameštenje. Njegova plata i moguć-

nosti su bile toliko ispod onoga čemu se nadao — Junior je nekako zamišljao da će Abraham Ganc uzeti u obzir to što je on bar *pokušao* da studira na tehničkom fakultetu, pa da je, i pored toga što je pao, bar hrabro pošao na više ispita, i da će sa njim drugačije postupati nego sa ostalim kancelaristima — te je odmah pri stupanju na posao promašio ton, bilo da je govorio sa pretpostavljenim ili sa kolegama. Grof Hektor je bio, ako i ne zadugo, kralj života, pa ni u najgoroj oseći nije zaboravljao da se njegovo plemstvo može dokazati od trinaestog veka, ali u fabrici Ganc nikoga nije zanimalo da li je onaj pisar što će sa još petoricom mastiljariti deset časova na dan u jednoj uskoj i loše osvetljenoj prostoriji, rođak bana od Mačoa. Kada se prijavio, uzeli su od njega uzorak rukopisa, kroz strogi razgovor su mu ispitali inteligenciju, ali njegovo prezime, sjajan nastup, slavna prošlost njegove porodice nikoga nisu zanimali, od značaja je bila samo Lajdenfrostova preporuka, to što debrecinski trgovac jamči za novog pisara. Ema u početku čuje samo omladinsko izdanje priča o životu koji teče u fabrici Ganc, mada je njen muž zamrzeo miris kancelarije onog trenutka kada ga je prvi put udahnuo; ali je odlučio da bude junak, da plemenito trpi za svoju suprugu, za svoje dete, i da se ne žali. Ljutina i uzbuđenje eksplodiraju u njemu tek onda kada Ema u njihovom, već konačnom domu, u predgrađu Eržebetvaroš, stalno stavlja nipodaštavajuće primedbe na stan, malo joj je novaca za kuhinju, i ničim nije zadovoljna. Lenke je osim prvog šoka koji je doživela u životu (u podrumu njihove zgrade je bila pekara, devojčica, koju su voleli i kalfe i šegrti, često bi se došunjala da iskamči pokoju kiflu bez para, ali jednom je u neuobičajeno ranim jutarnjim časovima, kada je stupila u radionicu, videla da se inače beo zadnji zid crni od nekih linija koje se lagano podižu pred njenim očima, zid koji je tokom prve četiri godine njenoga života bio uvek stabilan sada je skoro leteo, vukao se nagore, gamad ga je vukla uvis, kolone bubašvaba) sačuvala uspomenu na njihove strašne svađe. Jer je njen otac, naravno, praskao, Melindin novac je odmah spiskan, Ema pojma nije imala o vo-

đenju domaćinstva, pa je porodica odmah pala u apsurdne prilike, premda se ni gospođa Lajdenfrost nije od svoje sestre oprostila praznih ruku. Iz Juniorove pesme *U uredu* može se zaključiti šta je Kalman Jabloncai urlao Emi koja mu se žalila: on sedi deset časova u kancelariji, nasuprot njemu je neki pogrbljeni, bivši trgovac, koji je video i bolje dane; pored njega ćelavi, bolešljivi drugi pisar, koji je do sada živeo od nasledstva, a sada pokušava da sastavi kraj s krajem od plate, jer je proćerdao sve što je imao; iza njegovih leđa treći ćupavi pijanac, koji ga je, u svojoj neutoljivoj želji za alkoholom, prvih dana pokrao, a u najmračnijem uglu čuči starac koji već dvadeset godina ovako mastiljari i uzalud čeka unapređenje. Junior u svojoj pesmi opisuje i jednog gordog, mršavog muškarca, to je večiti marljivi štreber, šefov ljubimac, koji ostale kancelariste gleda odozgo; sa više antipatije piše samo o šefu kancelarije, koji isto tako nije uzeo u obzir kolika je čast za fabriku što je Kalman Jabloncai stao u red njenih službenika.

Junior se u roku od nekoliko dana pokajao što je došao iz Debrecina, on bi od Eme da dobije snage, podstreka, ali žena nema nijednu dobru reč za njega, stalno mu prebacuje proćerdano imanje Gačarijevih, Junioru je dosadilo neprekidno plakanje, zašto ga stalno muči, šta je bilo, bilo je. Umesto da ceni što je došao sa njom i prihvatio ovaj nemoguć način života, on je, na kraju krajeva, ipak kako-tako izlazio na kraj s mamom, Ema je bila ta koja nije mogla da podnese Kišmeštersku ulicu, iako im je u poređenju s ovim život tamo bio zlato, tetka Klara je dobro kuvala, on je po ravnici jurio na svom konju Jančiju, a nalozi koje je izdavao na posedu u Palagu bili su za sve Sveto pismo. Jeza ga hvata kada treba da se vrati kući, jer čim uđe, Ema sručuje na njega otrov svoje gorčine: kakav dom pruža ova peštanska kuća gde je sve puno bubašvaba, u kojoj nema bašte gde bi se dete igralo, nema ni odgovarajućeg društva, kako će ova Lenkica da odraste; neka Junior potraži svoju peštansku rodbinu, da se konačno nađu s ljudima sa kojima bi se dobro osećala, neka Junior da novaca, devojčici trebaju cipele, haljine, izrasla je, neka Ju-

nior traži drugi stan, ovde smrad nužnika ulazi iz hodnika a žene su neučtive, ovde ona neće da živi. Nije nego, Junior nema drugih želja nego da se javi peštanskim rođacima, Riklovima i Lajdenfrostovima; Ema ne zna da ga je jedan od prvih puteva vodio do ovdašnjih rođaka, koji su ga ponudili kafom, raspitali se kako je, ali ga nisu ohrabрили da sledeći put dođe sa ženom: Marija Rikl je još odavno saopštila svoju verziju braka njenog sina Kalmana, tu nesavladivu antipatiju koja je poticala iz tuge što se Kalman venčao u kalvinističkoj crkvi. U velikoj porodici je trgovačka kći pojam, niko neće da joj se zameri; ako Mariji Rikl snaha nije simpatična, ni drugi ne žele da je poznaju.

Junior se pored pisaćeg stola stalno bori s gušenjem. Priziva u sećanje miris puste, njenih nepreglednih atara i tako je nesrećan kako još nikada u životu nije bio. Emimi predlozi da traži povišicu plate, da prihvati dopunski rad, da zahteva bolje radno mesto koje donosi veću zaradu, posebno ga nerviraju jer je pomisao na povišicu plate i bolje radno mesto iz dva razloga nemoguće: s Juniorovim držanjem nešto od početka nije u redu, premda je, kao što se to otkriva iz pisama koja je pisao Melindi, bio tvrdo uveren da je sve učinio da bi ga voleli. Ali se on i prema onima gore i prema onima dole podjednako nemoguće ponaša. Sa svojim pretpostavljenima pokušava da se ponaša familijarno, što nailazi na najhladnije odbijanje, a svoje kolege potcenjuje i zato pisari koji rade s njim ne mogu da ga podnesu. Uskoro stiže do najdublje tačke oćaja, kod kuće u takvom duševnom stanju obićno traži svoju lovačku pušku, i jednoga dana, kada se delila plata, beži od Eme, koja ga ćeka zajedno s Lenkom pred fabrikom, tražeći ga pogledom kroz rešetke isto onako sumnjićavo i nestrpljivo kao i sve ostale žene koje vrebaju svoje pijane muževe.

Junior odlazi u strogi centar grada, i ubeđuje sebe da interesi Eme i Lenke zahtevaju da tako postupi: dete ne hrane na odgovarajući način, stan je zaista oćajan, treba nekako da pokuša da nabavi novac. Dok izvršava određene i smrtno dosadne kancelarijske po-

slove, shvata da su fabrika Ganc i njegov sadašnji stan tako daleko od pozornice nekadašnjih njegovih zabava da se ne može ni zamisliti da bi neko naslutio kakvim radom izdržava sebe i svoju divnu ženu. Strogi centar grada, gde se pojavio, svojom poplavom svetlosti, saobraćaja, uticao je na njega tako da je kasnije pesmom ovekovečio taj doživljaj; tu nalazi i nekoliko svojih nekadašnjih prijatelja, eno ih, kavali-ri, šetaju obalom Dunava, kao što je u davna srećna vremena i grof Hektor činio. Muki Darvaši je u ono vreme pošteno isplatio svoj dug časti koji je iznosio užasne sume, otkupio svoje menice, svi su znali da je posle toga otišao na svoje imanje; ako je ponovo ovde, onda su mu očigledno kod kuće napunili novčanik. Mukija dočekuju raširene ruke, prijateljska grljenja i otvorena kartaška dvorana, on je doslovno pijan u svetu starih mirisa, boja, ukusa, i sa koliko je zle sreće igrao pre godinu i po, tako je te večeri bez prestanka dobijao sa onom sitnom svoticom novca, s platom koju je dobio od Ganca. Kada se posle ponoći vraća kući, on Emi, koja se obučena nalaktila na prozor: gleda na ulicu, očekuje muža i više nema snage ni za plač — nosi buket cveća, šampanjac, bombe i jednu čitavu pokućarsku korpu. Ne bi bilo pametno uznemiriti je priznanjem da je ovoliki novac zarađen na kartama; Junior, dakle, saopštava da im se sreća osmehnula, da im je pošlo nabolje, dobio je željeno novo radno mesto, koje vuče veću platu; neka Ema sutradan pođe u centar grada, neka kupi sve što treba i detetu i njima; uskoro će se preseliti na drugo mesto. Vreme do sledeće isplate brže prolazi nego do sada, Junior je na radnom mestu nadmeniji nego ikada, a u svojoj staroj kompaniji se pojavljuje vedar, veruje u svoju sreću, koja ga, razume se, neće pratiti večito. Kod drugog pokušaja ne samo što gubi celu platu, nego je primoran da uzme veliku svotu gotovine u zajam, kredit mu daje prijatelj u piću Pal Tatar, uveren da će isto tako imati pokrića kao što je bilo kod prvog slučaja. Novac je dao s rokom od tri dana, Junior, naravno, ne može da plati, i sada se već krije pred svojim poznanicima iz centra grada. Jedna od onih nelogičnih slučajnosti,

koje se u životu tako često događaju, dovodi njegovog poverioca, o kome Ema ništa ne zna, na trag. Trošeci poslednje krajcare novca preostalog od prvog dobitka, šeta svoje dete po jesenjem suncu i sama oslovljava prijatelja koga odavno poznaje iz društva: raduje mu se, pokazuje mu devojčicu. Tatar se interesuje zašto pored nje ne vidi njenog muža, Ema gorđo izjavljuje: Junior radi u fabrici Ganc, ali se, na žalost, kasno vraća kući. I Tatar je u novčanoj nepriključnosti, nije mu teško da potraži svoga dužnika, kancelarija u fabrici Ganc je sutradan svedok čudne scene: onaj nadmeni Jabloncaj koji stalno izigrava grofa, princa, preblede, zatim briznu u plač kao dete čim se njegov poverilac pojavio na vratima. Do večeri i Ema saznaje sve, Gačarijeva reaguje čudnom pasivnošću, ne plače, ne kune, ne žali se, samo gleda Juniora, koji pod teretom tog pogleda zamalo da poludi i izjavljuje neka uzme na znanje da je ona, Ema, kriva za sve, jeste, Ema kojoj ništa ne valja, nikako ne valja, i koja ga, ako je u stanju da ga tako gleda, takvim kamenim očima, očigledno i ne voli; koliko je Emin osećajni svet daleko od osećajnosti Melinde koja je oličenje nesebičnosti. Ema ne odgovara, nemo sluša i reči da je sada već svemu kraj i da, ako ne želi da joj se muž ubije, mora da piše u Debrecin: neka pokuša da ponovo traži novac od Siksaija, sada suma nije tako fantastično velika, Henrik Herceg ga neće, ne može po drugi put ostaviti na cedilu. Ema Gačari tepa Lenkici, češlja je, zatim je brzo stavlja u krevet, a sama seda da piše; na Juniorovo pitanje kome ide pismo, odgovara: Eržebet. Sa koliko uzbuđenja i muž i žena čekaju poštara, o tome svedoči Juniorova pesma, odgovor na oba pisma, koja su skoro u isto vreme napisana, stiže istoga dana. Iz pisma koje je iz Fizešdarmata vraćeno pošiljaocu s naznakom »Ne prima« jasno je da Emmini redovi kojima moli za pomoć nisu stigli Lajdenfrostovima; Irena, Emmina najmlađa kći više nije mogla da se seti šta joj je majka rekla, da li je htela da moli da je prime natrag u kuću sa detetom, ili se samo nadala trenutnoj pomoći i oproštaju. Rakel Banjai, u svakome slučaju, nikada nije saznala šta njena unuka želi, isto tako dosledno

nije do smrti progovorila ni sa Emom, ni sa Eržebe-
tom, kao što ih je dosledno isključila iz svoje kuće i
iz svoga osećajnog života posle njihovih prestupa, od-
nosno bežanja.

Konačno se javlja Debrecin, ali umesto Henrika
Hercega — Melinda. Odgovara da su Siksaijevi u Kar-
lovim Varima, gde Đula leči želudac, pismo ne žele
da pošalju za njim, jer se ne sme nervirati, uostalom,
u Đulinom odsustvu poštu otvara mama, ona donosi
i odluke, sada poručuje Kalmanu: *wie man sich ein-
brockt, so muss man auslöffeln*, što će reći, kako ko
sebi nadrobi, tako neka i kusa, ona para nema, ali
kad bi i imala, ne bi pomagala u Dunav vodu nositi.
Ali neka Kalman ne očajava, a naročito neka ne pravi
neku glupost, ona će, Melinda, pokušati da izmisli
nešto, neka taj Tatar čeka malo.

Grof Hektor je tih dana zbog svog očaja strašno
razdražljiv, svađa se sa svojim kolegama u kancela-
riji, Tatar ponovo dolazi po svoj novac, Junior moli
odlaganje; momentano, dok mu majka ne pomogne,
nije u stanju da plati, sem ako ne okuša sreću novim
zajmom. O novom zajmu ne može da bude govora, i
sam Tatar se guši, susret je mučan, pretvara se u
bučnu scenu kojoj ne prisustvuju samo pisari, nego
i sam šef. Time se preseca onaj slabi mostić sa koga
je Lenka Jabloncai, iznad uzburkanog mutnog života
roditelja, gledala u buru; fabrika Ganc ne želi u svom
uredu nekoga koji je očigledno notorni kartaš. Ju-
niora izbacuju na ulicu, koliko fizešdarmatska Velika
ulica čuti, tako i kuća u Kišmešterskoj ulici ne odgo-
vara na nova pisma koja preklinju za milodar, i ka-
tolički i reformatski bog jednako zatvaraju uši kada
Lenke Jabloncai traži da jede. Nema jela, nema kre-
dita, Junior i njegova porodica gladuju, svađe sada
već nikako ne prestaju, sećanje Lenke Jabloncai je
sačuvalo da su iz susedstva često kucali u zid, neka
bude tišina, a bakaln, koji se uvek smeškao njenoj
divnoj majci, više ih ne pozdravlja.

Junior nikada nije bio bliži mogućnosti da zaista
svrši sa sobom, sa Emom, s detetom, kao tih meseci,
samo je puška kod kuće u Debrecinu, koji se iz peš-
tanskog užasa čini kao rajski vrt. Stan je užasan,

memljive zidove bi bilo teško podneti i pored dobro založene peći, ali gde je ogrev, gde bilo šta što bi mogli da pretvore u novac? Od Juniorove igle za mašnu je ostalo samo mesto u svilenoj kravati koja je počela da se raspada, a za kiriju, za hranu, za lečenje Lenke, koja je dobila prvi grip svoga života, bolest kojoj će biti sklona do smrti i koju će iz godine u godinu dobijati, otišli su poslednji Emin nakit i ostaci njene garderobe.

Grof Hektor traži nameštenje, voleo bi da radi u dućanu, makar kao kalfa, u to se razume, nije bilo zaludno vaspitanje Anzelmusovih, ali takav posao ne može da dobije, nema kauciju ni lični kredit. Ima tek dvadeset i osam godina; kad pogleda u Emu, očajava: Ema je ponovo trudna, u kakve prilike će doneti to svoje nesrečno novo dete? Pod senkom Tatarove pretnje više ne može ni da priđe centru grada, a ne bi ni otišao u svom izandalom odelu, s tragovima nemaštine na licu, na odeći, Ema ne bi izlazila sa svojim neuobičajeno velikim stomakom ni kada bi još imala svoj kaput s krznom. Njihov će položaj na kraju ipak rešiti Tatar, koji nabavlja adresu Marije Rikl, piše joj u Kišmeštersku ulicu; ako ne poravna dug svoga sina, daće u sve novine oglas u kojem će objaviti da Kalman Jabloncai mlađi nije isplatio svoj dug časti.

Marija Rikl, u stvari, nije iznenađena što se u drugoj polovini 1888. poštar češće pojavljuje u kući u Kišmešterskoj ulici nego bilo kada od doseljavanja Jabloncaijevih; Kalman preklinje, udvara se, do neba kukumavči, pisma se pišu u ime male Lenkice, ona ih i potpisuje, sva, prstićima koje otac vodi svojom rukom. Mala Lenkica piše da je gladna, mala Lenkica piše da joj je zima, mala Lenkica moli lepo novaca, jer nema haljinu, kašlje, trebalo bi da zovu lekara, da je dobro hrane, mala Lenkica preklinje da ih njena baka blagog srca pomogne, inače će svi propasti. Trgovačka kći dugo razmišlja pre no što odluči, vapaji male Lenkice je nisu ganuli, poznaje Juniorov stil, ali o mogućnosti koja se pruža da sada konačno i zauvek uzme uzde u svoje ruke ipak treba razmisliti. Ako mala Lenkica toliko navaljuje, onda je Junior

u ozbiljnoj nevolji, i toliko se već uželeo reda, oslonca, da će se očigledno predati na milost i nemilost zajedno sa svojim zloduhom, onom Gačarijevom. Neće biti da je ovoliko uzbuđenje zbog cipela, lekova koji nedostaju maloj Lenkici, biće da je u pitanju ozbiljnija stvar, poznajući Juniorovu neodgovornost, možda nešto što zadire u čast. Kada u Debrecin stigne preporučeno pismo Pala Tatara, Marija Rikl odmah moli zajam od svog mlađeg brata Geze, ona nema toliko gotovine da bi mogla da reši nastalo pitanje, advokata Anzelmusovih šalje u Peštu s tim da isplati onog Tatara, koji nije nikakav gospodin, i da saopšti Junioru njenu poruku. Advokat poziva Juniora na neutralno mesto, tamo ima da sasluša šta je o njegovoj sudbini odlučila majka. Između dve ponude Marije Rikl, za prvu oseća, uprkos svim domaćim scenama i svađama, da je takav apsurd da u svojoj gorčini zaboravlja čak i da bude nadmen: čim bi došao u položaj da je se mora odreći, odmah bi osetio Eminu vrednost. Neće od Gačarijeve da se razvede, njegova majka nije u pravu što za njegov nemogući položaj okrivljuje Emu; on, jedino je on odgovoran za sve što se zbililo, a donekle i sama Marija Rikl, koja mu nikada nije davala dovoljno novaca u ruke, jer se bojala da će ga spiskati, pa je onda razumljivo što mu se zavrtilo u glavi kada je mogao sa Gačarijevim imanjem slobodno da raspolaže. Da sklopi nov brak sa onom koju će mu izabrati majka, to je maltene nemoralna pomisao, ako se uzme u obzir da dolazi od tako pobožne katolikinje: on ima ženu, o tome neće ni da razgovara. Druga ponuda Marije Rikl izgleda već prihvatljivija: trgovačka kći je spremna, radi očuvanja čistote imena Jabloncai i Rikl, da stavi na raspolaganje svome sinu posed u Palagu. Senior je već previše bolestan za bilo šta, ako zemlja ostane večitno bez gazde, opelješiće ih do gole kože. Neka se Junior s porodicom zajedno odseli na Palag, i neka vodi gazdinstvo tako da i sam može da živi i da majci obezbedi iznos koji je do sada dobijala od zakupca.

Junior je celo vreme peštanskog boravka patio od čežnje za zavičajem, velegrad ga je zabavljao samo dok je mogao da uživa u noćnim lokalima, danju je

i u vreme dok je bio bogat osećao da među mnoštvom, velikim kućama, nema dovoljno vazduha, nedostaju mu drveće, cveće, životinje koje se vrte oko njega, čak i zveri, zavijanje vukova na pusti, bežanje zeca, riđa njuška lisice koju bi ugledao izlazeći na čeku. Junior, koji u velegradu nikako da pogodi ton, na pusti, i uopšte u provinciji, oseća se kao kod kuće. Kada je 1911, navršivši pedeset i jednu godinu, završio svoj besmisleni, tužni život, žitelji Palaga su svi, bez molbe ili uputstva, na njegovoj sahrani: Junior je postao popularan na posedu zbog svog patrijarhalnog feudalnog stava, zbog lake ruke, zajedničke ljubavi prema zemlji, poljoprivrednih poslova u koje bi se s promenljivim uspehom i sam često i rado uključivao, onog šarma Jabloncaijevih, koji je odlikovao i Seniora, i učinio ga nesposobnim da od nekog propusta načini veliku aferu, zbog kojeg bi Marija Rikl danima vodila istragu na salašu, pa zbog toga trgovačku kćer nisu hteli ni da pogledaju. I Senior i Junior su ljudima bili dragi.

Muki se rastopio od pomisli da može ponovo na Palag, da mala Lenkica, pa i novorođenče, mogu da odrastu tamo, pod starom lipom koja je i njegovo detinjstvo štitila svojim granama. U novelama koje su se pojavile 1904. mnogo puta pominje pustu oko Palaga, večito priželjkivani nekadašnji edenski vrt, čije široko nebo zasvođuje bezbrižno detinjstvo koje ni od čega ne preza: »... vidim svog rođenog oca kako izlazi iz trpezarije. Pitomim treptajima svoga glasa uzvikuje naša imena. Kao pilići na poziv kvočke, jurili smo na zov najboljeg oca. Trčali smo ka pitomom, dobrom čoveku i vešali se o njegove ruke, kolena, s neizrecivom privrženošću trčkarali smo oko njega, s dubokom ljubavlju gledajući u njegove dobre oči. Kada smo se, vrlo umorni, uveče vraćali kući, moje sestrice bi jedva gledale od pospanosti. Kako smo lepo spavali posle dnevnog zamora! Kako je sjajan venac pleo oko srećnih detinjih lica sunčev zrak koji je u zoru, prikradajući se kroz listove žaluzina, tražio naša lica!

Otađa je prošlo dvadeset godina. Lipa, na čiju sam granu vezao svoju prvu ljuljašku, čije su zelene,

debele grane s takvom ljubavlju, s takvom zaštitničkom privrženošću štatile oronulu stambenu zgradu, ta lipa i sada stoji tamo, na svom starom mestu, ojačala, raširena, ostarela. Urezani inicijali imena su do neprepoznatljivosti srasli sa debelom korom, zamagljujući čak i postojeće uspomene. Stegnuta srca zastajem pod njom, i sam izgreban sudbinom, pogrešnim životom, tražim svoje male sestrice koje cvrkuću u prozoru — nema ih, odletele su u veliki svet. Tražim slavujevo gnezdo — nema ga. Čak je i mesto jorgovana zauzeo jedan trnovit bagrem. Osluškujem reči prekora svoje slatke majke — ne čujem ih. Tražim najboljeg oca, ne pojavljuje se. Odmara se u hladnoj zemlji, gde ljudi mogu da budu možda još srećniji. Padam na debelo stablo oronulog starog prijatelja, grlim ga i gorko plačem.«

Marija Rikl, razume se, ne bi bila ono što je kad ne bi odredila neki posebni uslov; advokat saopštava: njegova majka nije sigurna u sudbinu poseda ako Junior bude odlučivao bez savetnika; dakle, svoga sina podređuje ujaku Gezi; o planovima koji se odnose na gazdinstvo treba da se dogovara sa njim, on treba da ih odobri, i njemu treba svake sedmice da podnosi izveštaj. Geza Rikl će Juniora redovno nadzirati, njemu treba da otplaćuje iznos koji mu je stavljen na raspolaganje u vidu zajma, jer je ujak omogućio da se Tatar isplati. Junior se oseća ponižen, ode pola radosti; sada, kad treba uskoro da postane otac dvoje dece, ponovo mora pod starateljstvo, a njegovom sudbinom neće upravljati Seniorova pitoma ruka nego ujaka Geze, koga ne podnosi otkad ga zna. Ali, advokat još nije završio. Marija Rikl je poručila sinu da je ubeđena da je taj brak pogrešan, ako sada i nije spreman da ga raskine, pre ili posle će pristati na to, pa neka računa s tim da ona ne želi da saobraća sa svojom snahom; Emu, dakle, ni dalje ne može da uvodi u debrecinsko društvo, a ako bi to ipak učinio, može da se seli sa Palaga. Emu Gačari ne želi da vidi ni u Kišmešterskoj ulici; uostalom, neka nema iluzija, i sam će posećivati tu kuću samo kada pošalju po njega ili ga pozovu. Junior izbacuje ispod sebe stolicu, odjuri uzbuđen, advokat nosi u Debrecin Ta-

tarovu priznanicu i javlja da, na žalost, nije uspeo. Trgovačka kći se ne uzbuđuje. Junior je izjurio iz kafane ne primivši ni onu malu svotu koju mu je namenila da bi mu privremeno olakšala sudbinu; Marija Rikl spokojno gleda prolaznike u Kišmešterskoj ulici, nalakćena na omiljeno vezeno prozorsko jastuče, i čeka.

Mala Lenkica se uskoro ponovo javlja, prvo pisimo očigledno nije načinjeno kod kuće, pred Eminim očima, nego možda u pošti. Mala Lenkica — Kalman, ovoga puta moli baku da pokuša da savlada u sebi bes i prigrli ih na srce; neka ne traži od njih da je ne posećuju i da žive u izgnanstvu na Palagu; oni nisu zli, i mama je dobra, i svi oni mnogo vole baku. Pošto odgovora nema, mala Lenkica ponovo piše, onda više ne pominje Palag, javlja samo toliko da je bolesna i da pati, da je stan nezagrejan, nemaju šta ni da jedu; ako baka ne pomogne, ona će poći za svojim bratićem i sestricom. Dan kada ovo pismo stiže, zauvek ostaje u sećanju kuće u Kišmešterskoj ulici, jer Mariji Rikl niko ne sme na oči. Krije se tetka Klara, Melinda, Ilona, krije se Anuška, negovateljica oduzetih, sobarica Agneš, a tekst koji se iz Seniorove sobe čuje, to nemačko urlanje, jasno je i onima u kuhinji na šta se odnosi, a Melinda, koja govori dva jezika kao i njena majka, potpuno razume. Trgovačka kći ponovo rezimira nesposobnom Senioru kakva ju je kletva stigla kada je čula za ime Jabloncai, i baca mužu u krilo pismo male Lenkice: ako je neka ucena, sramna, podmukla pljačka, ikada imala tako veštu formu, onda je to ova. Ona je videla kako umire mali Erne, mala Emuška, oboje se ugušilo na njene oči; koji je to merač pomoću kojega bi ovde mogla da se izračuna istina, jer je isto tako moguće da je loše hranjena, uvek nazebu sklona, mala Lenkica, šćućurena u nezagrejanu sobi, stvarno ozbiljno bolesna i da će umreti, kao i to da Junior bezočno laže — istinoljubivost i laž jednako pristaju njegovom karakteru; ali šta će biti ako mala Lenkica zaista nastrada i ako ona, Marija Rikl, bude do smrti morala da nosi teret njene smrti? Zar da ovako prolaze meseci, godine, da uvek i odasvud u ime male Lenkice prema

njoj pružaju prosjački tas jer će tim tekstom — kako to dete koje ne živi sa njom, koje nikada ne vidi, ima potrebu za nekim posebnim lečenjem ili zbog ovoga ili onoga ne mogu da ga drže na Palagu jer mu to škodi — taj genijalni duo Junior-Gačari uvek moći da je ucenjuje. Ovako se živeti ne može! Melinda, koja je prisluškiivala iz hodnika, tvrdila je da Senior ni jednom reči nije odgovorio, a kada je njegova supruga izjurila iz sobe, pa je Melinda mogla da uđe, bio je bleđ, skrhan, prsti koji su se pružili da uzmu knjigu drhtali su. Marija Rikl se kasnije smirila, postala je spokojna, skoro dobro raspoložena, jer se setila nečega čime bi mogla da umiri ne samo svoju uzbuđenu savest, nego bi mogla da pomogne i maloј Lenkici, a da dobije u ruke jemstvo kojim će moći da prisili mlade na rastavu. Piše pismo koje šalje po Melindi na poštu i saopštava da je rešila da malu Lenkicu uzme od Kalmanovih; haljina uvek ima u kući, od Melindinih starih stvari ili od Margitine dece, i gde onoliko odraslih i kućica i maćica jede, hrana za jedno dete neće biti problem. Kalman će se osloboditi nevolje pa može da bude srećan što sve konačno može da počne od početka, a Gačarijeva, ako nekada bude htela natrag svoju kćer, neka se zbog Lenke odrekne Kalmana i neka pristane na razvod.

Moja tetka Piroška je u Juniorovoj ostavštini videla ono pismo u kojem je rešena sudbina Lenke Jabloncai. Supruga Kalmana Jabloncaija Seniora je pisala svome sinu da je za žaljenjem pročitala kako se na njega sručila nova nevolja, negovanje deteta, a naročit oporavak se ne može osigurati u njihovim mutnim prilikama, ona zadržava svoju ponudu od pre izvesnog vremena o pusti u Palagu, čak je i dopunjuje: spremna je da primi sebi Lenku. O rokovima nije bilo reči, ali se iz Juniorove pesmarice broj 2, s mekim povezom, može videti da je Kalman Jabloncai bio samo naivan, ali nije bio glup; tačno je razumeo majčinu nameru i, dok je god mogao, pokušavao je da se odbrani od opasnosti. Ovo pismo, pošto je stiglo u njegov stan, pošto nije mogao da ga sakrije pred kenjkavom Emom koja je bila pri kraju trudnoće, stvorilo je u kući tešku situaciju. Ema, koja

nije znala šta znači poziv u Palag u onoj formi u kojoj je ponuđen, i koja od onoga dana od kada je Kalman saopštio da nije voljan da prihvati majčinu ponudu koju je advokat preneo, nije imala nijednu dobru reč za svoga muža, bila je ushićena od radosti što ponuda još važi i prvi put u životu je malo mekša srca pomislila na svoju svekrvu koja se, izgleda, opametila i shvatila da bez novca, bez svega, o vratu s jednim četvorogodišnjim detetom koje većito pita, koje žudi za kretanjem, koje je većito gladno, ne može na miru da očekuje porođaj. Ako bi malo prihvatila brigu oko Lenke, i ne bi ih primoravala da stanuju zajedno sa njom, možda bi se pripitomila. Kalman je rekao Melindi kako ga je ludilo hvatalo dok je Ema trčkarala, brbljala oko njega i objašnjavala maloj Lenkici kako će devojčica otići bakici, gde će imati i cicu i kucu i sve što ovde nemaju, veliku baštu, jer bakica voli malu Lenkicu; kako je tražila među ono malo dečjih stvari šta bi mogla da pošalje sa njom, kako je sama donela pero i hartiju: neka Junior piše svojoj majci. Strašno su se posvađali, Junior nije napisao pismo, odjurio je od kuće, umesto pisma rađa se pesma od 29. januara 1889:

*Majka mi je pismom poručila,
da će moju kćerku prihvatiti,
nek je šaljem, ona bi joj zaštitnica bila,
srce njeno od mene će odvratiti.*

*Za to dobro, majko, uzvraćam vam hvalu,
ako biste za nju cara blago dali,
ne bih nikom dao tu kćerkicu malu,
ako biste dijamantom sveg me okovali.*

*To za mene ne bi bilo dobro delo,
ništa drugo, srce bi mi svelo,
pustimo to, dok mogu da stojim,
da sâm ćeru negujem i volim.*

Junior je dospao u najubitačniji period svog mladog života — još nema ni dvadeset i devet godina. Ema mu ne da mira; žena je sva od neprestanog pre-

kora i žalbe i samo Junior zna šta je u stvari ono na šta ga tera. Reći joj celu istinu značilo bi uzeti joj i poslednju nadu, šta će, dakle, čuti o tome. Zašto pruža otpor — Junior oseća da porodicu hoće da rastave i ne želi da dá svoje dete. Ostala je večita životna tragedija moje majke što nikada nije želela da upozna književnu delatnost svoga oca i što je umrla misleći da je Kalmanu Jabloncaiju Junioru bilo dosadno da se njome bavi, jamačno je nije ni voleo, pa ju je odbacio. Kada se Juniorova književna baština pojavila, najpotresniji deo njegove lirike je otkriće one borbe u pesmama, koju je sin Marije Rikl vodio protiv svoje majke i koja se završila potpunim porazom. Nije mogao da dá svome detetu da jede, nije umeo da osigura ni Eminu sudbinu, pa je dao Lenku i prihvatio sve uslove. Pesme koje su se rađale u tom razdoblju nisu uzdasi slatke ljubavi, Junior prvi put u životu zaista ozbiljno razmišlja o samoubistvu, o kojem je već i ranije pisao samosažaljive, nategnute pesme. Ali Junior bi sada zaista rado umro: u kući nema ni sanduk drva za ogrev, ni kašike masti, život sa Lenkicom koja traži da jede, koja stalno kašlje, sa drugim detetom koje tek treba da se rodi i sa Emom koja je od nemaštine poluluda, postaje tako apsurdan, da na poštu biva poslato pismo: rado će poći na Palag, kao što oni tamo žele; Lenke može čak i odmah, a oni sami možda malo kasnije. Kako Melinda tvrdi, ni u jednom od ovih sudbonosnih pisama nije bilo reči o novom unučetu Jabloncaiju koje je bilo na putu i tome se kasnije nijedna od Juniorovih sestara nije čudila: za Mariju Rikl je i Lenke bila previše, ne bi je mnogo oduševilo saznanje da se Juniorov i Emin bračni život nastavio, i to opet uspešno.

Ema bi najradije i sama odmah pošla na put, Junior je odvraca, to je u njenom stanju bezumno, i traži nešto novaca za hitnu pomoć i putne troškove. Marija Rikl ne šalje novac poštom, nema poverenja u svoga sina, taj je u stanju da ode i da ga prokocka, ili da ga dá Gačarijevoj za haljinu, pa će morati ponovo da mu šalje; ti su nepouzdati, po njih se mora poći, neka pođe njen zet, pripitomljeni otac porodice,

nekadašnji Henrik Herceg, nekadašnji dokoni, lum-perski član Kompanije Sova, Đula Siksai. Neka ih do-vede kući, šta tu neće još da napričaju: kako će po-slati samo Lenku, neka dolaze svi odjednom! Neka Siksai povede kao pomoć Melindu, i neka istera Ju-niorove iz one jazbine u predgrađu.

Henrik Herceg — Đula Siksai — sa grizom save-sti batrga se po neprijatnom mestu — ružnom, mrač-nom stepeništu — prema stanu Juniorovih na prvom spratu, žao mu je nekadašnjeg prikana, grofa Hekto-ra, i sam se oseća krivim zbog toga što je Junior ovo-liko pao, strašan je taj mitološki bes kojim njegova tašta proganja tu divnu Gačarijevu, bar on nije smeo da napusti Kalmana i da prihvati argumente trgovač-ke kćeri: ako mu *tutka* krišom, od njegovog šuraka će postati osiromašeni plemić koji celoga života para-zitski živi na teret drugih, prijatelja, nikada neće na-učiti da radi, nikada se neće uozbiljiti. Kada je njih dvoje ušlo u stan Jabloncaijevih, zanemeše od čuda, Emina je spoljašnjost nesumnjivo govorila da će kroz nekoliko sedmica biti ponovo majka. »Đula je počeo da gricka srebrni držak na svom štapu«, seća se Me-linda, »a ja sam u sebi zamišljala šta će reći mama kad se otkrije da ćemo uzalud uzeti k sebi Lenkicu; već je na putu sledeće dete kojim će moći ponovo da se preti porodici — bio je to veliki trenutak, og-roman. Lenke je svakome pružala ručicu, oduševlje-no je pravila kniksove, čarape su joj bile pocepane, razdragano je slušala kako ćemo uskoro poći na put, kako ćemo je povesti da putuje železnicom; imala je neki crveni mantilić i belu krznenu kapicu, to su joj obukli, i koža joj je bila bela kao ono krzno. Sada smo već znali, nismo ni pitali, zašto i Kalmanovi ne dolaze, Đula je tvom dedi dao novaca, zatim smo poš-li. Stvari tvoje majke su bile u jednoj vezenoj torbi; Ema nas je sve požurivala napolje, ona još nije znala da nikada više neće dobiti Lenkicu. Kalman je ridao, a Đula je iznenada počeo da psuje, govorio je straš-ne prostakluke, niko ga nije ukorio, samo ga je Ema gledala razrogačenih očiju, nije shvatala šta mu je. Lenke je pobedonosno silazila niz stepenice, sreli smo se s nekim stanarom užasnog izgleda, pohvalila mu

se da je vode njenoj baki, uplašila se tek onda kada smo je podigli u kola, a Ema i Kalman su ostali dole, onda je pružila ruke, ali smo mi poterali kola. U vozu je napravila čitav cirkus, onda sam je istukla, dugo je šmrkala, na kraju je zaspala. Ne uzbuđuj se, samo sam je malo udarila. Da si samo videla kakvu je šamarčinu dobio od moje majke nevini Đula koji sa celom stvari nije imao nikakve veze; samo je od tvoga dede i babe doneo vest da Kalmanovih nema zato što će, prema njegovom mišljenju, Ema kroz nekoliko nedelja roditi. Lenke je stajala usred sobe, onda više nije plakala, samo je gledala, s tragom plača na licu, pod nosom, na oteklim usnama. Onda se mama stišala, sela, kao da je ne drže noge. „Ne mogu da se borim protiv svoje kobi“, reče. Ne meni, ne Đuli. Samoj sebi.«

Ova će se rečenica čuti posle dvadeset i pet godina još jedanput. Izreći će je Lenke Jabloncai u Štamparskoj ulici Belindi Bartok, kada se Bela Majtenji ponovo razboleo od tuberkuloze pluća, i kada je shvatila da tada ne može povesti brakorazvodnu parnicu i da mora da ostane kraj njega, do njegove smrti ne može da se spase. »Ne mogu da se borim protiv svoje kobi.«

LENKE JABLONCAI

Marta 1889, dok Lenku skidaju sa kola pred kućom u Kišmešterskoj ulici, pred velikim kolskim ulazom koji se odozgo završava polukružnim rećkanim staklenim ploćicama, spuštaju, zapravo, jedno ćetvoroćodilšnje dete koje je od plakanja i oćajanja tolićko malaksalo da više ne pruža nikakav otpor. U sećanju moje majke je saćuvan taj trenutak, nekada ga je i opisivala, ćudili smo se oštrini slićka. Melindi-Gizeli taj dolazak nije tako jasno ostao u sećanju, premda je bila već šesnaestogodišnja devojćka; ona je zapazila nešto drugo, prividno vaćnije. Dolazak moje majke je u kući Marije Rikl oćigledno znaćio za svaćkoga nešto drugo; za moju prababu neku vrstu trijumfa, jer jedva da je i pomišljala šta mogu toga trenutka da osećaju ona ništarija od snahe i onaj slabić od sina. To što se Kalman pokunćio, ipak je nagovešćtavalo da će pre ili kasnije, pošto je već dao svoju kćer, radi materijalne sigurnosti, dati i Emu Gaćari, i da se krivudava matica njegovog ćivota joć može jednim odgovarajućim brakom uterati u pravo korito. Melinda je sigurno bila umorna, ona je na dugom putu morala da zauzdava novu ćlanicu porodice koja se bacakala, vrišćtala i plakala do besvesti kada je shvatila da je sa dve strane osobe krenula ka nikad nevićdenim krajevima i da nisu samo zašli za ugao; bogzna kuda su pošli ućasnim vozom koji klopara, a oca i majke nema niotkuda. »Nisu ćak ni laćgali«, rekla je moja majćka, »niko nije obećavao da ću se sućradan ili kroz nedelćju dana vratiti roditelćjima. Odjednom sam se našla, bez ikakve utehe ili objašnjenja u Debrecinu, na pragu jedne kuće u kojoj

sam nekada već stanovala, što sam, razume se, u međuvremenu zaboravila, a u koju su me sada uterali kao psa lutalicu. Zvala sam mamu, stalno samo mamu. Onda je tvoja prababa rekla da me je mama dala njoj, i tata, a i vi ste, Gizi, rekli da im nisam bila potrebna pa su me poklonili.« »Zašto, zar si im bila potrebna?« upita Gizela-Melinda. »Pa dali su te. Zamalo da poludimo s tobom u početku, najradije bih te tada bila izbacila kroz prozor.« »Uzeli ste mi moje haljine«, reče moja majka. »Zaista?« upita Gizela-Melinda. »To sam zaboravila.« »Ja nisam«, pogledala ju je Lenke Jabloncai. »Sve su mi haljine uzeli, sedela sam gola golcata, pa me je tetka Klara umotala u nešto, onda sam dobila drugu haljinu umesto stare.« »A«, setila se konačno Melinda, »pa da. Ona tvoja luda majka je sama šila tvoje haljine, i to istog kroja kao i svoje, izgledala si kao četvorogodišnja koketa, imala si cipelice sa trakama, na tvom turu se šepurio turnir veličine zemičke. Morali smo te pristojno obući; tetka Klara je donela za tebe nešto od mojih stvari.« »Bili su to odvratni dronjci«, reče moja majka. »Eh, odvratni!« prasnu Melinda. »Otrcani možda, ali odvratni ne. Ja se samo sećam da si se stalno dernjala, tukle te mi ili ne, a tvoja je kuma dolazila svakoga dana, htela je da te poseti, ali je nismo pustili da uđe da ne bi špijunirala.«

Onoga dana kada je Lenke Jabloncai, lišena svojih haljina, našavši se na prvoj od bezbrojnih gorkih stanica svoga života, stigla u Debrecin, od stanara kuće u Kišmešterskoj ulici nedostaje samo Margita, žena Henrika Hercega-Siksaija, koja je već imala troje male dece. Inače je brojno stanje potpuno: osim Marije Rikl i preostale dve Parke, Ilone i Melinde, tamo je živeo Senior, sada već i on oduzet, u svojoj sobi; tamo je živeo i Imre, psovač, koji se već bližio devedesetoj, i mada od izliva krvi u mozak ne može da stane na noge, u stvari je zdrav. Pozadi, u dvorišnom delu, kriju se dvojica krotkih podstanara, a u podrumu dve sobarice, Anuška i Agneš, i teta Klara, kuvarica.

Teta Klara i Agneš su bile sestre, u svoje vreme su u kuću Riklovih stigle s jednog od poseda Anzelmusovih. Kod Jabloncaijevih su počele da služe 1867. kada se, posle stečaja u Kešeljsegu, Marika izgubljenog miraza vratila u Debrecin, pa je Jozefa Bruner svojoj kćeri predala najbistrija dva člana svog sjajno vaspitanog osoblja: neka joj bar u moru teškoća što su se iznenada na nju sručile, pomognu iskusne ruke. Dve Sičove, Klara i Agneš, prispele su u kuću Riklovih još kao mlade dečje negovateljice, a Jozefa Bruner im je dala isto moralno vaspitanje kao i Anzelmusovoj deci: šta je držanje dostojno čoveka, šta samosavlađivanje, šta čistoća, šta vrlina domaćice, šta štedljivost, šta čestitost, o svemu tome je naučila osoblje isto kao i sopstvene kćeri. Agneš je bila starija od svoje gospodarice osam, a Klara čitavih deset godina, i premda su obe, kao i svako žensko stvorenje, bile očarane Seniorovom blizinom, a isto tako u svoje vreme, padale pod omamljujući uticaj mladoga Kalmana, na porodične mužjake su ipak gledale kao na leptire i pazeći da ne stradaju od njihovog silnog lepršanja. Od teta-Klare je ostala slika, od Agneše ne, o njoj znam samo iz majčine priče da je bila bezbojna devojka; i kosa i oči bili su joj bezbojni, njene besprekorne, vruskavo uštirkane sobaričke haljine uvek su mirisale na kamilicu. Teta Klara na fotografiji sedi pred nekom nejasnom pozadinom, iza nje se naslućuje neko jezero, jablani ili čempresi, nalaktila se na pleteni sto od trske; u crnoj je haljini do zemlje, na glavi joj crna svilena marama, na ramenu neka vrsta mantilje s resama, prema padu haljine se vidi da je i ona šivena od svile. Lice koje nam se obraća ispod povezače, na neki čudan način bi moglo da bude pre muško; to je onaj tip glave koja je i u mladosti prevelika, grubolika, ali je čelo neuobičajeno visoko, čelo naučnika, muškarca. Ako uz njenu sliku stavim slike Marije Rikl ili čak moje divne majke, uvek uplašeno vidim da ima neke sličnosti u obliku glave, u luku čela, u liniji usana — možda je i tetka Klara pripadala porodici, možda se Anzelmus više nego što je trebalo zagledao u neku lepu seljančicu?

Teta Klara na slici nosi očigledno jednu od haljina svoje gospodarice, a ta odeća istovremeno najavljuje i buduću sahranu: to je ona izvesna crna svila koju će svaka pametna usedelica sebi nabaviti, kako posle ne bi morala da se stidi kada se pojavi pred slatkom Devicom Marijom. Marija Rikl je vrednost haljine, koju je sama procenila, sasvim sigurno odbila od najamnine Klare Sič: listajući po domaćinskim knjigama moje prababe vidim da svoju otrcanu suknenu haljinu procenjuje na dve forinte, i time zadužuje račun sobarice Agneše Sič, par upotrebljivanih čizama takođe procenjuje na dve forinte. Sluškinje su, prema knjizi Marije Rikl, leti hodale u kretonu, zimi u pargalu ili suknenim haljinama, u keceljama, čarape su im bile plave, obuća kožna, radna odeća od listera. Posle dražbe u Kešeljsegu, Marija Rikl je sa poseda Jabloncajjevih dovela sa sobom i svoju sobaricu Anu Kiš; tri devojke nemaju ni minut odmora. Teta Klara kuva, Agneša poslužuje, sprema, Ana Kiš se stara za oduzete i podstanare, i ovako jedva postižu posao, a kako će kad se u kući pojavilo još i jedno četvorogodišnje derišće koje stalno vrišti za majkom, koje se odjednom našlo na stolu golo golcato, umotano u laneni čaršav, i zbog kojega se već moralo juriti na tavan, vaditi dečja haljina jedne od gospođica da bi bila obučena kako to hrišćaninu dolikuje. Dok su joj navlačili haljinu, moja se majka ritala, plakala, mlatarala rukama, i dok ju je ribala i oblačila, tetka Klara je očigledno mislila na Emu Gačari koja je jednom u dvorišnoj sobi čitala roman, pljučkala koštice od šljiva na pod jer nije htela da se pokrene da bi uzela tanjir, jela ih je iz fišeka, uvijala kosu, pružala otpor kada su joj naređivali da se stara sama o sebi i da ne lenčari većito. E, pa, od ovog šteneta neka ne postane takva drolja, lezilebovička, dovoljan je teret stari Kalman koji tamo stoluje u svojoj paraličarskoj stolici, stari Imre koji neće da umre, a ovde još treba udati Ilonu, nekome teslimiti Gizelu — tetka Klara je veliki pedagog. Detinjstvo moje majke su ozračivale dve vašpitne sile; ona diferenciranija, finija je Me-

lindina, a jednosmernija ali i pored sve brutalnosti zdravija je tetka-Klarina.

O tim prvim godinama malo znam, moja majka nije pričala o razvoju iz koga je proizišlo to što je postala korisna i upotrebljiva članica kuće u Kišmešterskoj ulici, a kakvo je, ipak, bilo to razdoblje, nije mi saopštavala u pozitivnoj već u negativnoj formi, i ne sluteći da mi time mnogo štošta saopštava. Prigrllila bi me uza se i kada ta nežnost nije bila ničim izazvana; i danas mi iz detinjstva zvoni njen glas kako u plavom sumraku naše spavaće sobe uzvikuje: »Ne dam te nikom. Nikom! Čuješ?« Čudila sam se, jer zašto bi me i dala, mene je možda želeo samo moj otac, dopola sam inače bila očeva, tako su se pogodili već pre mog rođenja, uvek sam bila ponosna što me nisu samo naručili, već su me i podelili, dok još nisam ni živela. »Mene su dali!« bio je nastavak rečenice, majka me je stegla kao da će me neko oteti.

Pošto joj nikada niko nije ispričao kako i zašto je, u stvari, odvedena od roditelja — Emu Gačari je isto tako poznavala samo iz opisa onih iz Kišmešterske ulice, jer nikada više nije smela da je vidi bez prisustva svedoka, a otac ju je izbegavao od sramote (šta bi joj mogao reći i da je mogao da razgovara sa njom; dok moja majka nije dovoljno odrasla da bi mogla da shvati njihovu tragediju, Ema Gačari i Junior su već tako duboko skliznuli niz padinu da priče o njihovim pustolovinama više nisu bile podobne za uvo jedne devojke) — oni su za nju bili više mrtvi nego da su uistinu umrli. Strašno se detinjstvo krilo u prostoj rečenici »mene su dali«, koja je objašnjavala i zašto me je u detinjstvu ostavljala samu jedino ako sam ja to zahtevala jer sam htela da pišem pesmu ili »roman«, ili sam sa svojom prijateljicom Agančoševom sastavljala naš novi pozorišni komad. Taj svoj običaj da me ne pušta sa očiju Lenke Jabloncai je sačuvala do smrti. Koliko puta se desilo, ovde, u našem peštanskom domu, da je, u vreme dok smo kasno noću imali goste koji je nisu zanimali ili sa kojima nije želela da se susretne, još pre njihovog dolaska odlazila u svoju sobu, pa bih zapazila: iza mo-

jih leđa se malčice otvaraju vrata. Znala sam, ona stoji tamo, u spavaćici i kućnoj haljini, kao uvek u mom detinjstvu kada bih se zbog nečega probudila plačući; stoji i viri da vidi je li sve u redu, to je činila i onda kada je znala da je moj muž tamo, kada je mogla da bude sigurna da mi se ništa ne može dogoditi. Našao bi se i u vreme mog detinjstva neko ko bi se prihvatio čuvanja deteta kad roditelji izlaze u društvo, koliko me je volela, moja tetka Piroška bi me primila i bez molbe, ali majka se nije micala iz moje blizine. Nisu njene društvene veze olabavile samo zbog našeg lošeg materijalnog položaja; tolike je probleme rešila, jamačno bi mogla da reši, da je to mnogo htela, i pitanja u vezi sa dočekivanjem gostiju, ali je sama prekinula stare niti time što nije prihvatila pozive koji su značili da ja moram ostati sama u stanu s devojkom. Kada sam odrasla i već počela da se osamostaljujem, dok sam još stanovala u svom starom domu zajedno sa njom, uvek bi me sačekivala, ma koliko kasno ja dolazila, sedela je za svojim dragim crvenkasto-smeđim stolom, s maramom preko ramena, ređala pasijans i pogledala čas na sat čas na vrata. Nikada nije htela da me ostavi samu, jer je, kao dete, Lenke Jabloncai poznavala samoću. Sa četiri godine su je počeli poučavati strašnim časovima noći.

Odredili su da spava u sobi devojaka, na Margitinom napuštenom mestu, Ilona je, kao i Melinda, osećala odbojnost prema detetu koje se iznenada nastanilo pored njih — kad bi ga pogledale, umesto obožavanog brata setile bi se omrznute snahe, radovale bi se ako ga nisu videle i mogle da predaju nadzor nad njim tetki Klari. Posle večere je devojčica skoro uvek bila sama, ležala je u Margitinom nekadašnjem krevetu koji je bio najbliže vratima, i iznad kojega je visila vezena traka za zvonce koje je dizalo uspavanu poslužu u prostoriji pored kuhinje u podrumu. Marija Rikl je imala još dve kćeri udavače, zbog Ilone i Gizele je morala da nastavi sa odlaženjem u pozorište, na balove, porodične zabave; dete su u tim prilikama stavljali rano da spava. Devojčica je već za vreme njihovog spremanja bila u krevetu, otuda je virila i posmatrala kako se oblače njene tetke, Ilona

se ulepšavala, Gizela-Melinda stavljala svoj šinjon u kosu, a na svoje ravne grudi pričvršćivala je umetke od tila. Zatim bi ostajala sama sa šumovima, granama koje bi malo-malo zagrebale prozorska okna, s iznenadnom škripom, šumom oraha koji se kotrljaju po tavanu. Ponekad je ostajala uz vatru koja se u početku crvenela kroz vratanica na peći, zatim bi se ugasila, i onda bi nastupao mrak. Nikada nije pominjala šta je videla u časovima samoće, kakve slike; da su igre njene mašte bile grozne otkrila sam iz smera njene fantazije, iz onih desetak bajki koje su mi preostale od njene ostavštine. A mogla sam da zaključim i iz nečega drugog, iz priče o zvoncetu o kojem je nekada pričala, opisujući sa osmehom svoj sopstveni dečji lik dok se, očajna, uspravlja u svom krevetu pa trza i kida nežne ruže i dve isprepletene ruke na vezenoj traci za zvonce iznad kreveta: neka neko dođe, ona se boji. Tetka Klara bi se lično javljala na poziv; u prvo vreme je verovala da će je odvići od kidanja zvonceta ako je dobro istuče, ali pošto je devojčica, premda bi plakala pre no što su je stizali udarci, i dalje klepetala i javljala o svome strahu u podrumsku kuhinju, prestala je s kažnjavanjem i rešila stvar merdevinama. Gospođice Ilona i Gizela će moći da ga dohvate ako budu imale neku želju, a mala Lenkica neka se navikne na mrak. Namotala je i učvrstila tu vezenu traku za zvonce tako visoko da je moja majka više nije mogla povući ni ako bi stala na krevet. »Tako mi nije ostalo drugo nego da se bojim«, govorila mi je majka objektivno. »U stvari, od svega, ali ni od čega toliko koliko od Hromog.«

Hromi je bio nakaza iz privatne mitologije Gizele-Melinde; među Jabloncajjevima je, pored Kalmana, Melinda nasledila najviše od njihovog književnog dara, maštovitosti; njena stalna sklonost ka katastrofi, kraju sveta, porodičnom i političkom slomu je bila divlji izdanak one iste fantazije koja je rodila i Hromog, izmišljenog za zastrašivanje kćeri Eme Gačari. Kada devojčica više nije mogla da izdrži usamljeno drhtanje u mračnoj sobi, išunjala bi se u hodnik dok bi joj srce lupalo od straha i tražila nekoga sa kim bi mogla da podeli stravu. Znala je da

se tetka-Klari uzalud nada, u podrumsku kuhinju se nije usuđivala da siđe, tamo su je samo tukli, šunjala se, dakle, prema glasovima, prema dvorišnom krilu, onamo gde su živela vesela stara gospoda. Obojica su patili od nesаницe, svaki je prema svom temperamentu pokušavao da se odbrani od napuštенosti: Senior je čitao, dok su Marija Rikl i devojke bile u pozorištu ili na nekoj zabavi, psovač Imre je pevao. Znao je da ga u tim prilikama niko neće prekorigiti, tulio je prostačke pesme iz sveg glasa, čak je i ovako savladan bolešću bio snažan kao bik. Majka je jedva dosegala do visoke kvake, ali se nekako ušunjala do svoga dede, pri svetlu lampe su se gledali — dete i oduzeti Senior. Oba Jabloncaija su se radovala maleckoj devojčici, živeli su u tako sramotnoj samoći da je njena poseta postala noćni događaj koji su očekivali, i kome su se nadali. Senior joj je od hartije makazama izrezivao svakojake čarobno zapletene šare, i pričao joj o junacima, bećarima, konjima, zvezdama i grčkim bogovima, kao nekada svojoj sopstvenoj deci, a psovač Imre ju je terao da pleše. U našem stanu u Hunjadijevoj ulici, u onoj Hunjadijevoj ulici koju je razorilo američko tepih-bombardovanje, gde je majka zidove svoje sobe ispunila slikanim zlatnim i crvenim pticama, bio je jedan crveni, vezeni džep koji se mogao okačiti o zid, kao oni u kojima se drže četke, samo širi i lepše izvezen. Mojoj majci su, posle smrti Marije Rikl, pri deobi, dozvolili da izabere samo neku uspomenu, jer je, kako su to rekle Parke, opremom i udajom podmirena, jer joj je trgovačka kći učinila više no što bi joj po bilo kojem pravu ili zakonu pripalo. Mama je izabrala crveni držač, u kome je Imre psovač držao šećer, tajnu poslasticu noći. Taj šećer nije dobijala badava, morala je da pleše za njega, četvorogodišnja Lenke Jabloncai je na izandalom tepihu — u Kišmeštterskoj ulici je sve što nije bilo pogodno za gostinske oči odlazilo u sobe vesele stare gospode — igrala svoj usamljeni ples u pradedinoj sobi, hvatala je krajeve svoje dugačke spavaćice, okretala se, klanjala, pravila knikseve, pa bi posle ponekog uspelog pokreta psovač Imre bacio prema njoj parče šećera, kōje ona nikada nije uspela da uhvati. (Majka

nikada nije mogla da uhvati nijednu stvar koja je letela ili bila bačena prema njoj, bojala se kad je nešto letelo prema njenom licu, plašila se i bube i leptira.) Slatkiš bi pao, a ona bi ga četvoronoške tražila po podu kao neka životinjica. Jednom je porodica došla ranije kući, pa su se vrata otvorila usred predstave; te se noći rodio Hromi, koji je stanovao u udubljenju za peć na zidu hodnika, pored unutrašnjeg stepeništa za tavan; taj je Hromi bio crn, strašan, užasan, i vrebao je danonoćno na Lenke Jabloncai. Danju je njegova moć bila nešto manja, ali je noću bio svemoguć: ako bi se Lenke usudila da izađe iz svoje sobe, on bi je odmah poveo sa sobom u pakao. Od tog vremena moja se majka nije usuđivala da poseti vedru staru gospodu, osim ponekad danju; u uličnom delu kuće, gde je živela njena baba, nisu je trpeli; Mariju Rikl nije zanimala kći Eme Gačari. Šta će, lunjala je po bašti, našla je neku kuglicu, nju je kotrljala, družila bi se ona i sa podstanarima, ali su joj i to zabranili. Jedna se mačka omacila, zadržali su sve mačiće, Melindu je uvek pratio čopor životinja. Moja je majka spustila mačiće u bure sa kišnicom, neka se okupaju, neka budu lepi i čisti, i čudila se što su potonuli. »Gle malog ubice«, rekla je Agneša četvoro-godišnjem detetu, »gle, majčina kćerka, gle.« Položila je pred noge prestrašenog deteta udavljene mačiće, onda je viknula kroz podrumski prozor: »Klara, dođite gore, pogledajte šta je uradila Lenke Gačari!« »Jabloncai«, plakala je moja majka, »ja se zovem Jabloncai.« »Gačari!« rekla je Agneš, stavila je uginule mačiće u keceljicu moje majke, neka ih nosi u stan, neka pokaže svojoj baki, moja majka je ispustila kecelju, pobegla je. Uveče je našla pred krevetom izdužene, glatke leševe: tetka Klara joj je toga dana, izuzetno, ostavila čak i lampu u sobi da gori, neka gleda šta je uradila dok porodica ne stigne kući iz pozorišta.

Kuća u Kišmešterskoj ulici je bila velika. Ne samo u dečjim očima, nego je i stvarno bila velika, ogromna. Pod zasvođenom kapijom su one koji dolaze peške očekivala mala vrata u kapiji koja je građena za dolazak kolima ili tarnicama. Kuća je tom kapijom bila podeljena na dva dela. S leve strane, posle ne-

koliko stepenica se stizalo u dugo usko predsoblje, gde je gosta dočekivao zidni čiviluk sa ogledalom, i ugrađenim držačem za kišobrane i štapove, koji je pokrivao ceo zid, a na posebnom stolu, kao u nekoj šeširdžinici, štrčali su stalci za ženske i muške šešire, razume se, samo za porodičnu upotrebu. Knjiga Roze Kaloče, po čijim su uputstvima civilizovali i moju majku, nije znala za šalu u tom pogledu. U boljem društvu gost nikada nije ispuštao šešir, i u »parloaru« ga je zadržavao u ruci, držeći ga za obod negde u visini kolena, kao na slici Tihamera Margitajja »Dobra partija«, a mogao se odvojiti od njega samo ako ga pozovu da to učini, i tada je mogao da ga stavi na tepih ili pod svoju stolicu. Onaj koga bi pustili da uđe, iz predsoblja je mogao da stigne u salon, otuda u trpezariju, iz trpezarije u sobu Marije Rikl, prozori ovih triju prostorija su gledali na Kišmeštersku ulicu, tačno na ono mesto, gde je danas u Debrecinu, u Betlenovoj ulici, velika zgrada socijalnog osiguranja. Nekadašnji graditelj tri ulične sobe je na svojevrsan način raščlanio ulični front: podovi ovih prostorija su na dve trećine širine bili zalomljeni, i nastavljali se sa po tri drvena stepenika do nivoa na dobrim pola metra ispod prvobitnog što je vlasnicima pružalo neograničene mogućnosti za maštovito uređenje stana, ali je otežavalo smeštanje nameštaja i prolazanje kroz ulične sobe. Iz predsoblja su se vrata otvarala na široki stakleni hodnik, odakle se moglo prići dvorišnim porodičnim sobama; u njemu su, u zeleno ofarbanim sanducima, čekali svoju kad-tad nastupajuću propast prokleti limunovi i smokve koji nikada nisu donosili plodove, ma koliko ih Parke negovale. Pored spavaće sobe Marije Rikl živele su devojke, u njihovom susedstvu, na nekadašnjem Kalmanovom staništu bio je Senior, a u nekadašnjoj gostinskoj sobi, u neposrednoj Seniorovoj blizini, psovač Imre. Na zidovima prostorija koje su imale izlaz na hodnik crnelo se carstvo Hromog, metalne ploče na otvorima kroz koje su se peći mogle ložiti spolja, i čunkovi kroz koje je fiju kao noćni vetar. Ispod kapije, preko puta porodičnog stana, plazilo se u dve dvorišne sobe, jedna je imala zazidan prozor prema Kišmešterskoj ulici; u njima

su stanovali podstanari, a bila je još tu i jedna unutrašnja, dvorišna prostorija, u kojoj su bile na gomili velika rolja, daska za peglanje, stočić za švalju koju su ponekad pozivali u kuću i sve vrste stvari od kojih se trgovačka kći nije mogla odvojiti ali koje nije trpela u svojoj blizini. Lenke Jabloncaí dugo nije znala da je jednom već u toj prostoriji živela, tu se valjala, pored njihove divne majke, na nikada neraspremljenom krevetu, s malim Erneom, tu je oko Emuškinje kolenke bila ona gomila smeća, ovde su se na sve strane šareneli ljubavni romani u crvenim povezima. Ispod kapije se spuštalo strmo stepenište u podrumsku kuhinju i u sobe služinčadi; na samom kraju placa, sada već najčešće prazna, zatvorena, jer su konji i kola bili napolju, na posedu u Palagu, bila je staja. Sobe Marije Rikl i devojaka povezivala je kupaonica bez prozora iz koje su vodila dva izlaza, ali su je mogle upotrebljavati samo žene. Senior i Psovač — njima je Anuška pomagala da održavaju čistoću — imali su na umivaoniku, lavor od porcelana, »lajbštul«, to jest stolicu za nuždu s pokrivačem od goblena imala je samo Marija Rikl, nju su devojke mogle da upotrebe samo ako su bile bolesne. Zahod se skromno uvukao iza žbunova jorgovana, bio je prekriven divljom lozom, leti su zadovoljavanje nužnih potreba otežavale muve zunzare koje su tuda letele, a zimi nizijski mraz koji je kroz daske prodirao do kostiju. Vesela stara gospoda su na poziv zvoncetom dobijali lopate. Na kraju kuće su na tavan vodile drvene stepenice koje su se završavale okretištem sličnim maloj čeki, neophodnim, jer bi inače po merdevinama teško mogli da podignu na tavan uzbrane plodove; dok bi se na izbočenoj čeki od skoro kvadratnog metra, na visini od jednog sprata, penjač ugodno odmarao, mogao je još i da pogleda uokolo, ako je bio raspoložen, i vidi tornjeve i kuće Debrecina.

Što se sluškinja tiče, ova kuća jedva da je i mogla biti neudobnija, ne samo zbog održavanja čistoće, tog mnoštva prostorija i posluživanja stanara, nego što su morale da jurcaju po bezbrojnim strmim stepenicama, da vuku neoprano rublje, pune činije, ogrev, Marikin izmet i pune lopate iza vesele gospode, trčale

su od jutra do sutra. Senior je odmah posle useljavanja predložio: ima dosta prostorija na desnoj strani, pored soba podstanara, dovedimo sluškinje iz podruma, ili bar kuhinju da uredimo ovde gore; Marija Rikl mu nije ni odgovorila. I šupa je bila u podrumu, prozori su, naravno, gledali na dvorište, kroz zastor od pletene žice ni leti ne bi mogla da uđe neka životinja. Na delu koji se pružao između dva krila zgrade bila je cvetna bašta, ispod raskrupnjalih žbunova jorgovana i jasmína izležavale su se životinje promenljivog broja. Mačke su stalno bile potrebne zbog miševa, a psi za »odbranu« kuće; razume se, nisu ih zbog toga držali, svaki Jabloncaj se loše osećao u životnim okolnostima u kojima bi morao biti lišen blizine četvoronožaca. U Kišmešterskoj ulici je bilo ponekad i gostujućih životinja, pokupljenih sa ulice, koje su tu imale prolazni dom, a kasnije su ih odnosili na posed u Palagu.

Porodica je za svaki obed odlazila u trpezariju; ako je neko želeo da dobije hranu u svojoj sobi, morao je biti ozbiljno bolestan, satnice doručka, ručka ili večere bile su tako nepromenljive, da su svi koji bi hteli da se nađu sa stanovnicima Kišmešterske ulice morali prema njima da upravljaju venčanja, sahrane, porodične i društvene događaje. Trgovačka kći se uvek pojavljivala poslednja, pozvonila bi sobarici da može da donese jelo, a porodica je ukočeno sedela na neudobnim stolicama. Inače, jela su većinom bila toliko vrela da su čoveku zubi pucali od njih, to je bilo teta-Klarino delo; njoj su toliko puta usred zime vraćali ponekada malo ohlađena jela nošena preko pola dvorišta — posluga nije smela da uđe u predsoblje iz kapije, nego je trpezariji mogla da priđe samo kroz zastakljeni hodnik — da je kasnije sve pripremala tako da kuhinju nisu više mogli optuživati, supa je mogla da posluži i kao voda za šurenje. Kada bi dolazile nama na ručak, moj otac i ja smo moju majku i Melindu uvek zapanjeno posmatrali: mi nismo mogli ni da držimo šoljicu sa kafom, dok bi njih dve vrele tečnost nadušak ispile — kao da su ih nekada vatrom hranili.

Deo nameštaja u tom stanu sam i sama poznavala, u Melindinom kasnijem stanu je stajala salonska garnitura boje višnje, Seniorova kožna garnitura i dostojanstvena, rezbarena, nemačka trpezarija. Barokni čajnik Marije Rikl je posle Melindine smrti nasledila majka, a kasnije ja, kao i četvrtaste crvene šoljice za čokoladu koje su stajale na četiri nožice ili čudesne vaze trgovačke kćeri, lovac u rokoko odelu koji sa svojim kerom vreba lepu damu što osvežava noge u potočiću. Lenku Jabloncai je navodila na razmišljanje cvetna vaza koja je bila načinjena u obliku dva naročita, granata drveta koja se klanjaju jedno drugom i jedno drugo upotpunjuju, moja je majka osećala da je rešila njihovu tajnu i pokušala je da sedini ljubavnike. Kada je već porasla do visine komode, prerasporedila je porcelane muzejske vrednosti, a kada su je uhvatili, uzalud je plakala, ona je htela samo da gospodin i dama mogu konačno da se sretnu, dobila je dobre batine zbog toga što je dovela u opasnost tolike vrednosti. U mom se sadašnjem stanu od nameštaja, ako se to uopšte može nazvati nameštajem, nalazi samo jedna stvar, jedna somotom tapacirana šamlica na kojoj cvetaju ruže što nikada ne venu, jedna je ružičasta, jedna crvena kao krv, jedna žuta; Marija Rikl ih je vezla kad je bila nevesta, pa ipak, kad ih pogledam, ne mislim na svoju prababu ili na Seniora nego na dete kome je to bilo sedište za vreme jela, u dane kada je stigla u Kišmeštersku ulicu.

Uspomena stiže iz daljine od skoro pola veka. Bili smo kod Melinde u stanu, prevrnula sam šamlicu pa sam čučeci među drvenim nogama pokušala da sa obe ruke plovim po okeanu iz mašte. Melinda me je zlovoljno upozorila da ne upropašćujem nameštaj i odmah je dodala da ga je, bogme, moja majka više cenila dok je sedela i jela svoj ručak i večeru; ne bi ni mrdnula na njemu. Moja majka se smeškala, govorila je s Melindom o prošlosti, jedva sam i obraćala pažnju, sadašnjost me je više zanimala, a od sadašnjosti još više budućnost. Što je to bila stolica moje majke, a jedna hoklica pokrivena salvetom njen sto, nije mi se činilo čak ni zabavnim; zapazila sam to,

ali me, u stvari, nije zanimalo. I sama sam bila dete, nisam želela da zamišljam svoju majku kao dete. Moja je majka bila majka, odrasla žena, supruga, moja sigurnost, moj oslonac u svetu, nisam se usuđivala da sebi dočaravam njeno nekadašnje lice ili njene suze.

A na ovoj je šamlici nekada proliveno mnogo suza. Majka onog smelog rođaka koji je sačuvao fotografiju Eme Gačari, a koja je bila čest gost u Kišmešterskoj ulici, zapamtila je sliku Lenke Jabloncai, šćućurene na toj šamlici, u prvo vreme su pokušavali da je posade za sto, ali bi ona pod vatrom pogleda ispuštala ili prevrtala sve, i urlajući od straha šačicama razmazivala prosuto jelo. Marija Rikl je hranjenje poverila Melindi, ali Melinda nije imala strpljenja. Time što bi moju majku, kod svakog zalogaja koji bi pao na stolnjak, štipnula ili cimnula za kosu, postizala je samo to da je dete plakalo pre no što bi i seli za sto, nije htelo da jede. Ilona je bila zaljubljena, glave pune misli o braku kome se nadala, Melinda zajedljiva, bilo joj je stalno dosadno, Marija Rikl umorna: sve tri su vikale na nju, i skoro istovremeno pronašle rešenje. Dok se dete ne nauči da jede, neka ga hrane dole u kuhinji, neka se muči s njim onaj ko baš ima vremena. Devojčica je toliko smršala da je kućni lekar, doktor Ujfaluši, kada ih je jednom posetio zbog Melindinog zapaljenja grla i opazio onako bledunjavu, tanušnu devojčicu kako se muva okolo, pregledao, podizao joj očne kapke i prepisao joj gvožđe. Okolini Marije Rikl toga dana nije bilo lako, ni njenim kćerima ni sluškinjama. Kakva sramota, dozvoliti da doktor Ujfaluši posumnja da Lenku ne hrane uredno; ko ne živi u ovoj kući i onako neće verovati da dete već pokazuje opaku krv svoje majke i da će odbiti i da jede, samo da im napakosti. Tetka Klara je saopštila da ona ne može da je savlada, iako je već pokušavala da joj silom otvori usta, pa da joj tako ugura jelo, ovo dete će se makar i ugušiti ali gutati neće. Lenku Jabloncai su ponovo prekomandovali za porodični stô, sama trgovačka kći joj je saopštila da jede

uredno, inače će je odneti Hromi, moja mama je plačući molila za oprostaj, svašta je obećavala, ali čim je ugledala pribor za jelo, čaše, počela je da povraća, morale su ponovo da zovu lekara, koji je konačno morao da sazna ono o čemu su nerado govorile.

Ujfaluši je rekao da je jedno vreme ostave na miru, da je ne sile ni na šta. Melinda, kojoj su je ponovo poverili, shvatila je uputstvo doslovno i uopšte joj nije nudila jelo; mislila je: ako izgladni, završiće se ovaj kalabaluk. Ovaj period života moje majke se čudno završio, pričom o jajima koja je, u izvesnom pogledu, dovela do tako tragikomičnog obrta da se posledice osećaju i danas. Imam dve rođake sa kojima ne održavam veze, sve tri ćemo poći u grob kao naslednice drevne zavade, nikada se nismo mogle upoznati, nikada za voleti, a svemu su uzrok četiri jajeta, umetničke tvorevine Ilone, tetke moje majke.

Svi su Jabloncaijevi bili skloni umetnosti, Margita je lepo pevala, Ilona je u detinjstvu, a i kao devojka, sjajno crtala i slikala portrete, cveće, životinje, predele iz mašte i stvarne. Slikala je na porcelanu, na drvetu, na hartiji, neke njene devojačke crteže Melinda je sačuvala, pa sam ih i ja još videla. Jednom je skuvala četiri jajeta i svojom kičicom je ta barena jaja preobrazila u figure kakvih ima u engleskoj dečjoj pesmi o Hampti-Damptiju. Ostavila im je krupne glave, naslikala im odelca, tirolska, dva su jajeta bili dečaci, u kožnim pantalonama i u šeširima sa zadenutim kičankama od čekinja, a dva tirolske devojke sa kikama. Svoja je jaja Ilona držala na polici u predsoblju, jer je volela da im se gosti čude i dive; jedno je u velikom razgledanju neki rođak razbio, kora jajeta je napukla, na jednom mestu se i odvojila, Iloni je bilo žao da ga baci, ostavila ga je na istom mestu, samo je oštećenu stranu okrenula ka zidu. Moja majka, koja je svojim velikim, tužnim zelenim očima sve zapazala, zagledala se i odjednom shvatila po napukloj kori da se tirolski momak, u stvari, može pojesti, da je to jaje, kakvo je ona dobijala u onom nekadašnjem domu bogzna gde i kada, odakle su je doveli u ovu užasnu kuću. Bila je gladna i konačno niko nije obraćao pažnju na njene prste. Razbila je, oljuštila i pro-

gutala sva Ilonina jaja. Njena tetka joj to nikada nije oprostila, premda je ni prstom nije takla, jednostavno je nije više opazala; ono jeste, kada je bila velika devojka, pustila ju je u svoju kuću — moja je majka u njenoj kući u Zilahu upoznala novu mađarsku književnost koja je polazila na svoj pobedonosni put — ali su njihovi kontakti zauvek prekinuti čim ih trgovačka kći više nije mogla naterati na dalje susrete. Ja se, na primer, nikada nisam susrela sa Ilonom, majka mi je ni na ulici nije htela pokazati, i njenu decu poznajem samo sa slika; komično je da su se među nama isprečila, neophodnije od planina iz bajke, tirolska jaja mlađe sestre moga dede.

Skandal sa jajima je podigao takvu graju da je problem koji je devojčica stvorila, preko Anuške, stigao do vesele stare gospode. Senior je zamolio da Gizela dođe do njega. Kada se pojavila njegova najmlađa kći, Senior koji je bio oličenje tišine, vedrine koja se miri sa svačim, počeo je da govori sa njom živo kako ga još nikada nije niko video. Ako su dve tolike devojke kao što su Ilona i ona nesposobne da izađu na kraj s jednim tako pametnim, dobrim detetom kao što je Lenke, ne zaslužuju od života da bilo kada postanu majke. Neka od sada daju malo Lenkici da jede u njegovoj sobi, on ima vremena da se bavi njome, ima i za to da je navikne da lepo jede. Čudi se što je stvar dovedena dotle, pogotovu što i Melinda, i Ilona skupljaju bolesne životinje, pse lutalice, neguju ih, žale; što muče ovu nevinu devojčicu zato što mrze njenu majku — zar ova Lenke nije isto tako Kalmanova krv? Melinda je poslušno unela šamlicu sa ružama, hoklicu, stavila stolnjak, pribor, saopštila majci da od sada treba da ide i jede kod Seniora; majka ju je pogledala kao da ne razume šta joj se govori.

Sećanje Lenke Jabloncai je sačuvalo časove koje je provela u društvu sa svojim dedom, tokom kojih je mogla da sluša Seniorove čudesne priče o kometama koje umeju da govore, i o paripima čija je majka oluja na Hortobađu i koji jedu žeravicu da bi brže leteli. Senior nije mogao da ustane sa stolice, samo joj je diktirao kako da postupa; dete se raspinjalo u na-

stojanju da na lepu reč sve uradi kako valja. Veliki deo svojih dana je od tada provodila u Seniorovoj sobi ili u bašti; u uličnom delu i dalje nije bila poželjna. Psovač Imre bi joj nekada poručio da je čeka onaj zidni džep pun šećera, neka dođe da pleše. Majka je tamo rado odlazila; slika Pešte i njenih roditelja je sve više bleдела, moja se majka čas krila od Parki i od svoje babe, čas je pred starcem igrala i pevala, čas je svoju malu šamlicu dovukla do Seniora, naslanjala svoju glavicu na njegovo uzeto koleno i tako posmatrala kako Senior iskopava iz sebe ono što su i Melinda i Kalman svojevremeno, kao deca, očekivali od njega: poeziju. Lekove je Senioru davala Melinda, prema uputstvu doktora Ujfalušija, a diskretni dopunski lek, koji je u sobu krijumčario Henrik Herceg pošto je ponovo postao čestiti građanin, Senioru je davala Lenke; moja majka bi ponosno sipala svežu vodu u čašu i stavljala na srebrnu kašiku Rihardove pilule za regeneraciju, te čudotvorne okruglice koje su služile za izlečenje od »tajnih bolesti«. Mojoj se majci celoga života gadilo od polnosti; prestrašila sam se kada sam tokom skupljanja materijala za *Starinsku priču* otkrila kakav je to Rihardov lek davala moja majka, prema uputstvima moga dede, koji je to činio radi jačanja dečje samosvesti i uvežbavanja njenih ruku. Bile su to pilule protiv polnih bolesti, koje niti su koristile niti su škodile, a sastojale su se od kamfora i lincure. Inače, Senior je od Melinde preuzeo i Lenkino češljanje; svojim veštim, još uvek snažnim rukama sam je držao u redu unukine uvojke, a kada su dete u septembru sa nepunih šest godina upisali u školu, on joj je pregledao i zadatake. Senior je poslednju godinu i po dana svoga života živio grejući se na vreloj i zahvalnoj ljubavi male Lenkice — na Melindinom neprijateljskom oklopu bi se pojavila sitna naprslina kada bi pogledala Lenku Jabloncai. Bila je Emino dete, ali i veran mali Seniorov sluga, a Kalman Jabloncai stariji očigledno je veoma voleo svoju unuku. Ilona je i dalje čuvala svoj homerski gnev zbog tirolskih jaja, najstarija Parka nije želela da vidi kod sebe kćer one kalviniističke kurve, nijednom nije dozvolila da se igra sa nje-

nim sinovima i kćerkom, a kad bi u majčinom domu morala da se sretne s njom, ne bi je ni pogledala; ali je Melinda već pogdekada progovorila pokoju dobru reč svojoj bratanici, čak je znala da joj namesti krivo vezanu traku. Majka je u takvim prilikama bila toliko zahvalna da bi joj i ruku poljubila, a Melinda bi zbu-njeno pogledala, i nestala sa detinjeg puta.

Onda je Senior umro.

Seniorova agonija nije bila ni laka ni kratka, u dvorenju su svi učestvovali, čak i Margita, samo su decu terali s puta, među služavke, koje su suznih očiju prepričavale kakve glasove pušta, šta teški bolesnik šapuće, i dokle još to može da traje, dokle još može da se vuče. Razume se, samo su dve osobe istinski negovale Seniora, pored doktora Ujfalušija; bile su to Melinda i Marika, majka i kći možda nikada nisu bile tako bliske kao te sedmice tokom koje se Kalman Jabloncai stariji sve više bližio grobu. Senior je bio do poslednjeg minuta pri svesti, Melinda ga je negovala danju, Marika noću. Supružnici su, posle tolikih godina prekinute životne zajednice, ponovo provodili noći u istoj sobi, i posle tako dubokog ćutanja su konačno ponovo razgovarali. Sluškinje su tu činjenicu samo osećale, sadržaj razgovora nisu mogle da saznaju, teta Klara je tokom Seniorove poslednje sedmice mogla da shvati jednu jedinu upotrebljivu vest — da je Marika poslala po Kalmana mlađeg, Senior hoće da se oprostí od svoga sina. Lenke se muvala među njima, uvek na putu, u velikoj gužvi niko nije pomišljao kako ona prima to što čuje i kako njena svest odgovara na mrak smrti koja se približava, na poremećeni kućni red, i na to čudo što joj je odjednom otac došao i ponovo postao dostižan.

Čim su je doveli u Kišmeštersku ulicu, saopštili su joj da ne doziva majku jer je Ema Gačari umrla, kao i mali Erne, kao Emuška; nikada više ne može da je vidi, a njen je otac oputovao daleko, odakle ne može brzo da se stigne kući, od sada će je oni vaspitavati, njeni su je roditelji, neka to upamti, njima dali još za majčina života. Moja je majka poverovala onome što su rekli, zašto i ne bi verovala? Kao što su

joj nestali brat i sestrice, mogla je nestati i njena majka; ni pojam putovanja nije joj bio nepoznat, ta i nju su vozom doveli ovamo iz Pešte. Vest koju je čula u kuhinji, da je Senior poslao po svoga sina, probudila je u njoj misli koje su prevazilazile njenu sposobnost izražavanja. Nije plakala, nije ni pričala, nemo je sedela s onim ustreptalim mirom, spremna na skok, koji karakteriše lovca na leptire: ako se prerano pokrene, lovina će pobeći. Bilo je leto, tetka Klara je vezala čistu kecelju, umesto papuča obula cipele i krenula na put. Iako je zastajkivanje pod kapijom bilo zabranjeno, moja je majka vrebala u kom će pravcu nestati i mislila da iz toga pravca može očekivati i svoga oca, otuda će ga dovesti tetka Klara. Pošto je zamišljala da se on nalazi strašno daleko, bila je spremna na višednevno iščekivanje, ali dok je Anuška bila gotova sa poslom oko Psovača i Agneš sa pranjem posuđa, tetka Klara je već bila ponovo sa njima, u kuhinji. Majka je mislila da Melinda, koja ju je otkad žive zajedno toliko puta prevarila, pa povrh toga i ismevala, igra jednu od svojih opakih igara. Melinda je ovoga puta očigledno namagarčila tetka-Klaru, nije istina da se njen otac vraća. Sada je već počela da plače, ali je to svakome bilo prirodno: na kuću se prostrla senka nestajanja. Tetka Klara je potražila neku krpu i kanap, dala joj u ruke jedan kočanj, zapovedila joj da napravi sebi od toga lutku, za sada ne sme da izlazi ni da ode gore. Kuća je bila tiha, samo se kapija otvarala povremeno, a u velikoj vazi u predsoblju su se množile posetnice kojima se raspituju za Seniorovo stanje. O onome što se kod Seniorove samrtne postelje zbilo između oca, majke i sina nije bilo svedoka, ali da promena koju je taj događaj doneo nije značajna, to su podjednako osećali i članovi porodice i služinčad. Iako je Marija Rikl poslala po Juniora, trgovačka kći i dalje ne želi da ima išta zajedničko s Emom Gačari i ostaje pri tome da se do rastave braka, osim u izuzetnim prilikama, njen sin ne pojavljuje kod kuće, a što se tiče vraćanja Lenke, o tome ne može biti ni govora. Ruka koja je nekada, pod oknima Anzelmusovih, tako čudesnom snagom držala i razigravala svoga vilovitog konja,

tako ljupko držala prste Marije Rikl za vreme plesa, delila karte, presipavala zrna pšenice i u vreme revolucije vitlala mačem, ta ruka, koja se više nije mogla ni podići, bila je u stanju da pred svojim razmetnim sinom otvori vrata roditeljskog doma samo na nekoliko časova. Mala Lenkica je, najzad, svoga oca srela uveče, kada ju je posle večere tetka Klara nosila na spavanje: Senior tada više nije bio živ. Junior je upravo izlazio iz sobe žalosti, lice mu je bilo naduveno od plakanja. Kada mu je pogled pao na kćer, i kad ju je ugledao onako vižljastu, mršavu, zaridao je, uzeo je u krilo, a moja majka ga je počela ljubiti i vrištati: »Hajdemo odavde kući!« Kalman Jabloncai, sada već jedini nosilac toga imena, mucao je nešto, zatim ju je spustio na pod i izjurio iz kuće. Mesto Juniorovog progonstva je i dalje ostao Palag, mogao je da učestvuje kao punopravni član porodice samo na sahrani, mogao je majci da pruži ruku kao oslonac, mogao je da nosi znake žalosti, i mogao je da, kao nasledstvo, ponese na posed Seniorove inženjerske instrumente, teodolit i durbin, kroz koji nikada nije jasno video nebo, jer kad god bi ga podigao ka očima, pogled bi mu se zamaglio: setio bi se svog većito oplakivanog oca kako posmatra i objašnjava nebo nad Alfeldom sa milionima zvezda.

Posle tog susreta nije imalo smisla bilo šta tajiti pred detetom, među čijim uspomenama su pojava i nestanak oca ostali kao neko priviđenje. Sa sobom je nije odveo, sa njom nije ostao, na sahrani se opet pojavio, onda je ponovo otišao; gde je, onda, kad ga toliko nema? »Na posedu u Palagu«, saopštila je Melinda, »ali jedan usamljeni muškarac ne zna da vaspitava devojčicu, pa te mi vaspitavamo umesto njega. On se u to i ne razume, a i ne sme mu se smetati u poslu.« »U poslu«, kezili su se u kuhinji, »lep posao, povaljuje Emu na belu postelju i seljančice pod drevovima, ili gleda kako njegova žena hrani paunove; više se stara za Emine paunove nego za stoku ili za setvu. Čudo da su stavili njeno ime na posmrtnicu.« Kada je tetka Klara opazila majku kako stoji na dnu stepenica u bešumnim crnim čohanim cipelama, odmah je promenila temu, i počela da joj priča o nekom

matorom stolaru koji se zvao Laslo, i koji se bacio u bunar u Sečenjijevoj ulici jer nije imao šta da jede, nije mogao da nađe posla. Urezan je u sećanje trenutak kada je Lenkina čohana cipelica ustuknula na prvoj kuhinjskoj stepenici a osetljive uši shvatile smeh sluškinja. Majci je bilo više od osamdeset godina kad je progovorila o tom danu u kojem je trebalo da oseti kako joj je život rešen, kako je rešena njena bedna sudbina, kako je srećna ne samo što joj otac nije nedostižno daleko, već joj ni majka nije umrla, oboje su živi, tu su, u njenoj neposrednoj blizini. Ali je moja majka pomislila: »Nije umrla? Strašno.« U očima njenog deteta, Emu Gačari, koja je hranila paunove, mogla je da opravda samo smrt, jer ju je kći u tom teškom trenutku osećala kao nekog dželata, kao onoga koji je lično odgovoran za sve što se sa njom, malom Lenkicom, dešavalo; za Hromog, za udarce, za podignutu vrpcu zvonceta. Ako hrani paunove i valja se po krevetu, naravno da nema vremena ili potrebe za malim detetom, ni ona ni Kalman Jabloncai.

Prvi javni nastup Lenke Jabloncai u debrecinskom društvu zbio se na dan Seniorove sahrane koja je, iako nije bila neočekivana, ipak bila toliki udarac da je potresla kuću u Kišmeštarskoj ulici. Imre je po cele dane kleo i ridao, psovao je onog nitkova boga, koji mu je priredio i to da je pre uništio njegovog sina nego njega, i da on, bedni devedesetogodišnji paralitičar, još uvek mora da živi i da jede hleb trgovačke kćeri kojoj je, očito, žao i troška za grob i za krst. Od prvih časova žalosti Marija Rikl se zatvorila, pričala mi je Melinda kada smo na brdu dugo razgovarale za vreme bombardovanja, u vreme noćnih bdenja; i da je izlazila iz sobe samo ako bi bila najavljena poseta radi izjavljivanja saučešća, pa su njene oči bez suza gledale na sentimentalne izjavljivače saučešća ispod crvenih očnih kapaka, ali hladno. Na sahrani je njeno lice bilo pokriveno sa tri teška vela; ako je i plakala, niko nije video. Moju je majku u sprovodu vodila tetka Klara, Melinda nije bila u stanju da se brine bilo za koga osim za sebe. Grobova Jabloncaijevih je bilo u Aradu, Mezeberenju, i ovde u Debrecinu;

ovde su ležali onaj Bela što je bežao u Erdelj i tamo nestao i njegova supruga, deca baronice Balužanski, njen sin Laslo koji je umro od sušice i njene dve kćeri časne sestre, i prvi rođaci Seniorovi; tu su sahranjeni i mali Erne i Emuška, zajedno sa Jožefom koji je još bio beba i o čijem postojanju mala Lenkica nije ni znala. Ali su prvi put sada za nekoga iz porodice kopali pravo veliko mesto za počinak — Senior je bio prvi stanovnik one ogromne, granitom opervažene, u bršljan obrasle porodične grobnice, na čijem su mermernom obelisku već u vreme mog detinjstva bila poređana imena pokojnika. Bila je to velika sahrana, sa mnogo popova. Lice Marije Rikl niko nije mogao da vidi, njena ruka u rukavici nije se mašila maramice, Melinda se tek kod kuće prestrašila, kada je skinula majčin šešir, od izgleda tog nesrećnog lica, skuvanog i izjedenog slapovima suza. Kalman Jabloncai je svoju porodicu dopratio samo do kapije, onda se odvezao na Palag. Ema Gačari nije bila na sahrani.

U jesen godine koja je prethodila Seniorovoj smrti, kada je kći Eme Gačari stasala za školu, iako je Lenka tek u trećem mesecu školske godine, 17. novembra, punila šestu godinu, Marija Rikl je odlučila da dete upiše. Školu za svoju unuku je izabrala posle dugog razmišljanja: dete je po majci bilo reformatske vere, što niko nije ozbiljno shvatao, a Marija Rikl je još u ono vreme, kada je odlučila da uzme k sebi devojčicu, saopštila svojim kćerima: Lenke će, čim stigne zakonom propisano vreme, preći u katoličanstvo, neka je vaspitaju kao da je već katolikinja. U crkvi sa njom nikada nije bilo nevolja, dete je provodilo srećne časove u baroknoj crkvi Svete Ane, divilo se svetlu sveća, pevanju, slikama; kada su Jabloncajevi ulazili u crkvu, Melinda je pružala svoj prst umočen u svetu vodicu mojoj majci, pa je devojčica sa njene hladne, koščate ruke, preuzimala na svoje prstiće te kapi koje čiste. Brzo je naučila kada šta treba da čini, sa ostalima je zajedno klečala, samo što se nije molila, jer nijednu drugu molitvu nije znala osim one koju je još od majke naučila, onu detinju pre spavanja. Melinda

je kasnije ispričala mojoj majci koliko je porodica raspravljala o tome šta konačno dete Gačarijeve da kaže bogu pošto je strpaju u krevet, jer bi mala Lenkica u početku svake večeri otplakala ono da se njene oči već sklapaju, neka je dobri bog čuva, i nju, i njene roditelje, i njenu braću i sestre. Glupost, rekla je trgovačka kći, što se roditelja tiče, trebalo bi da preporuči božjoj pažnji, u najboljem slučaju, onog svog nesrećnog oca, a braće ni sestara nema. Da bi se rešilo koju molitvu devojčica treba da moli, održavani su pravi porodični sastanci, na kojima su se kod Marike pojavljivale sve tri Parke, čak i Jozefa Bruner. Ilona je izjavila da joj je žao što sa njima nije i Kalman, koji bi mogao odmah da napiše za svoju kćer lepu molitvu u stihu; Margita je predložila da je nauče Zdravomariju, sa tim se nisu složile, odbacile su i Očenaš, ta Lenke nije još znala ni ko je Devica Marija, a dobro je što ima bar predstavu o Isusu ili o Bogu. »Moliće se na nemačkom«, odlučila je Marija Rikl, »*schläfrig bin ich, geh zur Ruh.*...« »Ali ona ne zna nemački!« reče Gizela. »Naučiče. *Schläfrig bin ich, geh zur Ruh, schliesse meine Augen zu, Vater lass die Augen dein über meinem Bette sein.* To je tačno ono što jedno dete treba da kaže kada se moli pred počinak, a pre ili kasnije i tako mora da nauči nemački.« Ovoj su molitvi, koja za uvo četvorogodišnjeg deteta nije imala nikakvog smisla, svoju majku naučile Ilona i Melinda, ona je svake večeri poslušno izgovarala, zatim je navlačila na glavu svoj pokrivač i čekala časove strepnje, šumove i Hromog, a nije imala pojma o tome šta je razgovarala sa bogom.

Prvobitna zamisao trgovačke kćeri, da je odmah, od prvog razreda osnovne škole vaspitava u katoličkoj ustanovi, ostvarila bi se zato što bi za ljubav Marije Rikl, koja toliko žrtvuje za crkvene potrebe, devojčicu rado primili u katoličku devojačku osnovnu školu, ali bi za nju trebalo platiti dvostruku školarinu pošto je inoverka; ali u očima supruge Kalmana Jabloncaija starijeg to ništavno malo telo i u njemu zatvorena duša ne samo što nisu vredeli četrdeset forinti nego ni četiri krajcare. Upisala ju je, tako, u Docijev institut u Cegledskoj, današnjoj Ko-

šutovoj ulici, koji je zbog dostignuća Roze Kaloče i Gedeona Docija zaslužen ustanova na glasu, i pustila bojažljivi brodić života unuke u nepoznate vode. U osmogodišnjoj ženskoj vaspitnoj ustanovi helvetske bogoštovne crkve poučavala su dva redovna profesora, tri učitelja, jedan profesor sa preparandije, tri nastavnika veronauke, jedan učitelj klavira i jedan učitelj plesa. Inteligenciju šestogodišnje Lenke Jabloncai su razvijali vežbama govora i shvatanja, učila je mađarski jezik, račun, zemljopis, prirodopis, nemački, ručni rad i telesno vaspitanje. U drugom razredu su je već učili crtanju i ritmičkom pisanju, u trećem je upoznala istoriju Mađarske, u petom fiziku, svetsku istoriju, u sedmom materiju matematike, hemije i antropologije, a u osmom razredu je učila i psihologiju i naučila pletenje, kukičanje, krojenje, šivenje, vezenje jednostavnijeg rublja. Jednoga od svojih vaspitača, Gedeona Docija, često je spominjala, dala je da se nasluti besprimerno znanje slavnog pedagoga, i onaj lak prezir sa kojim je gledao devojke koje su se kod table lako zbunjivale i koje je on otprve smatrao manje vrednim od dečaka. I sama sam zapamtila onaj mali ironični aforizam kojim bi ponekad Lenku Jabloncai oterao na mesto: »Pomrčina — ne vidi se, pali sveću, učitelju, ne stidi se, možete na svoje mesto, Jabloncai.«

Prvom, najstrašnjom od osam školskih godina, upravljala je Seniorova pitoma ruka. Inače je mala Lenkice za osam godina, osim računa i veronauke, iz svih predmeta dobila odlične ocene. Slabija ocena iz veronauke, neobična pojava, naravno da je imala svoje objašnjenje. Marija Rikl nije htela da kupi udžbenik veronauke svojoj unuci, zabranila joj je odlazak na reformatske božje službe i nije tajila da će dete, čim stigne u odgovarajuće doba, da se vrati u veru Jabloncajjevih. Dve okolnosti objašnjavaju što moja majka nije u toj slavnoj crkvenoj ustanovi dospela u veće nevolje zbog potpune neupućenosti u sopstvenu veroispovest. Nastavničkom telu su od početka bile jasne namere porodice Jabloncai, nije teško otkriti ni da ono što se dešava nije dečja krivica i da ova devojka neće ostati jagnje kalvinističke crkve, zalud

je uvedena u njihove matične knjige. Gedeon Doci, ako bi za vreme ponekog važnog ispitivanja svojom strogošću zaledio atmosferu u razredu, bio je dovoljno čovečan da zažmuri tamo gde nikom ne bi koristio, a detetu bi samo naškodio ako bi ga ukorio. Druga okolnost je bila iznenađujuća muzikalnost Lenke Jabloncai: ako ništa drugo, devojčica je sa apsolutnom sigurnošću poznavala i svirala na klaviru psalme i hvalospeve, improvizovala levom rukom pratnju uz prastare napeve. U Docijevom institutu je u svakoj učionici postojao klavir, Marija Rikl je muzički odgoj svoje unuke počela istovremeno sa upisom u školu. Gospođa Poš, učiteljica klavira, posle dve nedelje pojavila se kod Jabloncaijevih i saopštila da je dete ozbiljan talenat i da bi njeno muzičko vaspitanje trebalo s velikom pažnjom usmeravati. Mada su sva deca Jabloncaijevih učila da sviraju na klaviru, i to kod gospođe Poš, a sada se prvi put dogodilo da je, osim što prima nagradu za podučavanje, učiteljica klavira dozvolila sebi i bilo kakvu primedbu (Melinda je svirala na klaviru kao da tuca meso pa je ljuta što još nije omekšalo). Marija Rikl je samo odmahнула rukom i ono što je čula na jedno, pustila je na drugo uho. Ali su tvrdi napevi, koji su u školi tako sigurno odzvanjali pod njenom detinjom rukom, odbranili moju majku od svake posledice slabog učestvovanja na časovima veronauke: ona je pratila pevanje celog razreda, i kada je na kraju godine ocenjivana, u stvari je dobila ocenu za svoj muzički talenat, a ne za stvarno poznavanje veronauke. Poslednja godina Seniorovog života je prošla u društvu tablice, pisaljke i sušene zečje šape vezane za kanap. Čitao je sa Lenkom, objašnjavao, diktirao joj, ispravljao oblike slova, preslišavao je, vežbao sa njom, dok je u susednoj sobi Psovač urlajući pevao. Već sam bila žena kada se majka usudila da mi ispriča zauvek zapamćeni tekst te pesme, crveneći i u svojoj starosti: »Moja snaja Marika nije kurva, juhaha, da je barem takva sva, kad bi kurva bila, juhaha, i srca bi imala, ihaha.« Ako bi preglasno urlao, Senior bi uzimao svoj štap čija je srebrna drška imala oblik pseće glave i lupnuo njime po zidu, i onda bi na nekoliko minuta zavl-

dala tišina; mala Lenkica je pisala, Psovač bi počinjao novu pesmu, imao je velike zalihe, sklepaio je stihove za celu svoju porodicu. »Moj je Bela kurvin sin, lepa devo, šta ćeš s njim?« »Šta si sanjala, reci, čedo srca mog«, diktirao je Senior.

»Je li, ti si volela da ideš u školu?« upitala sam majku, pa sam se iznenadila kad je odgovorila: ne. Nije smela da se druži ni sa jednom drugaricom iz razreda, trgovačka kći je izjavila da će ona odrediti krug unutar koga sme da se kreće; ako bi je neka bez poziva posetila, ili je ne bi ni pustili, ili bi joj rekli da izvoli napolje. Uzbudila me je njena potčinjenost, ja sam od detinjstva imala širok krug prijatelja, to je spadalo u moj život, i zato sam smatrala da je prirodno što tako odvojena od svojih vršnjaka nije mogla ni da voli odlazak u školu. »O, ne razumeš ti to«, rekla je majka. »Nije u tome bila stvar. Znala sam se ja sjajno igrati i sama, bile su tamo životinje, moji klikeri, bašta, penjala sam se uz merdevine za tavan do isturenog odmorišta, čekala sam kada će i u kom pravcu na tornju istaknuti crveni barjak da tako pokažu gde je vatra, plesala sam svom pradedi, moj me je deda zaista voleo; kasnije, kada sam mogla da izlazim, bilo je tu Margitino kupalište, svirala sam klavir satima, izmišljala sam i glasno pričala sebi priče. Ja, u stvari, nisam žalila što kod nas niko ne može da dođe i što ja ne mogu da idem nikuda. Bilo mi je teško to što su drugi imali roditelje a ja nisam, iako nisam bila siročče kao prava siročad. Zavidela sam ostalima. Ako bih videla da je po neku moju drugaricu iz razreda došla mama i poljubila je, ili ju je otac vodio za ruku, počela sam sebe da ispitujem: kakva je to mana zbog koje nisam bila potrebna svojim roditeljima, zbog koje ih ne zanima kakva sam pa se i ne raspituju o meni? Niko nije shvatao da bi sa mnom trebalo razgovarati ma koliko mala bila, da bi mi nešto trebalo reći da se umirim; moj deda, koji bi to, mislim, rado učinio, ćutao je jer se bojavao bake. Na kraju, pošto su me toliko vodali u crkvu i toliko sam puta slušala da je Marija ona sveta Majka Božja, počela

sam i Hristu da zavidim, jer je i on imao majku. Volela sam da učim, ali školi nikako nisam pripadala. Nisam imala ni veru, ni pravu porodicu, samo jednu veliku rodbinu.«

Posle Seniorove smrti preuredili su njegovu sobu, Melinda je htela da isprazni njegove fioke, ali Marija Rikl to nije dozvoljavala, nikada se ne može znati kakve uspomene mogu da se kriju na dnu ladice jednog lepog muškarca koji je tako gadno završio. Lično je pregledala njegove stvari, iza zatvorenih vrata, pa ako je i našla nešto, o tome nije bilo govora; ono što je htela da zadrži prenela je u svoju sobu, ali je ponešto i spalila. Devojke su dobile po pramen očeve kose, Melinda je svoj nosila u medaljonu, Ilona u molitveniku, a Margita ga je nosila spletenog u prsten, za malu Lenkicu su zaboravili da odseku čuperak, ali ona nije imala ni nakita niti kakav drugi predmet u kome bi ga mogla čuvati, nije imala čak nijednu kutiju koja se mogla zatvoriti. Uz to, mala Lenkica je jedno vreme ponovo postala težak sustanar, uznemirio ju je otac koji se ponovo pojavio, oplakivala je Seniora koji joj je nedostajao. »Neka vaspitanje Lenkino preuzme stari, i tako nema druga posla«, rekla je Marija Rikl. Melinda ju je upozorila na starčev prljavi rečnik, trgovačka kći je samo odmahнула rukom, Lenke je to mogla da čuje i do sada, pa ipak nije prionulo za nju. Šamlicu i hoklicu preneli su u sobu psovača Imrea, ali su doživeli poraz. Imre je voleo svoju majku, ali samo kada je sam želeo da bude sa njom, a o tome da je propituje, da se bavi njome — nije moglo da bude ni govora. Kad bi mu palo na um, zatražio bi da mu pleše, a onda bi je isterao iz sobe. Marija Rikl je još jedno vreme eksperimentisala, nadajući se da je Psovač tako grub prema detetu samo pod utiskom tuge koja ih je sve obuzela, pa je naredila maloj Lenkici da od sada donosi novine svome pradedi, da bude ljubazna prema njemu; neka pokuša da ga natera da je zavoli. Moja majka je poslušno unosila *Debreceen*, politički, društveni i privredni vesnik, pokušala je da mu, prema zapovesti, čita o štampi Kalmana Tise, ali je Imre urlao: neka crkne Kalman Tisa; čitala je nešto drugo,

kako telefonsko preduzeće Budimpešte, o kojem nije imala pojma šta može da bude, ima već hiljadu pedeset i dva pretplatnika, čitala mu je o Trajanu Dodi, rumunskom podstrekaču nereda iz Karansebeša, o smrti vrhovnog rabina Francuske, o pljački stana udove Menjherta Revickog u Baćanijevoj ulici i o Esteri Temeri koja ima lepljive prste i o tome kako se naši domobrani vraćaju sa manevara, i da je nestao pas Šajo, žute boje s bakarnom ogrlicom oko vrata, vlasništvo Petera Burgera. Psovač nije mnogo slušao, u novije vreme navalio je da ponovo svira flautu, a zatim je opet samo pevao, i opet samo o svojoj snahi Mariki koja, kad bi bila kurva, ne bi bila toliko bezosećajna; proklinjao je boga, jezuite, crkvu. Posle izvesnog vremena više nisu pokušavali; dete je od Seniora naučilo da lepo jede, mogle su da mu postave za velikim stolom, upozorile su ga da ne obraća pažnju na Psovača: kada čovek već mnogo ostari, dogodi se da ne zna šta govori.

Psovač je za godinu dana nadživeo Seniora, često je vikom pozivao devojčicu da dođe k njemu, a uvek ju je trpeo samo nekoliko minuta, ali se često moglo čuti njegovo ridanje, jer se njegov i inače nesnošljiv život bez sina raspao, postao apsurdan: gde je njegov Kalman, koji je s Petefijem zajedno krenuo u boj iz Mezeberenja, njegov sin inženjer, njegov sin domobranski oficir, njegov sin zemljoposjednik, njegovo sve, njegova dika i ponos, onaj pametni, onaj lepi, onaj obrazovani sin? Senior je bio vernik, ozbiljno je shvatao svoje katoličanstvo, molio je i dobio je iz ruku opata-župnika Maruha poslednju pričest, Imre je umro ne primivši poslednju pomast, zadnjeg dana života je klicao Lajošu Košutu i uzvikivao: »Živela revolucija, nek propadnu popovi!« Da nije svekar Marije Rikl, crkva ne bi prihvatila da ga sahrani.

Likvidaciju Imreovog stana je ponovo vršila Marika, svojim kćerima nije dozvoljavala ni da priđu stvarima koje su ostale iza tog bezbožnika. Njegov skupoceni francuski sat lepoga zvuka dala je Iloni koja se spremala da se posle žalosti uda; inače, nije našla drugih pažnje vrednih stvari, samo veliku go-

milu pisama i veoma mnogo knjiga koje je, i ne pogledavši ih, pobacala u korpu za rublje i naredila sluškinjama da ih odnesu u sobu gde je onaj krš, uz uputstvo da na jesen i zimu njima lože vatru. Margita je dobila portret Magdolne Špet, Psovačeve rano umrle, plavokose supruge, a da bi i Melinda nešto dobila, Marika je zabola u jastuče za igle svoje najmlađe kćeri Psovačevu iglu za kravatu s mavarskom glavom od crvenog koralu, na kojoj su beli turban i crno lice bili od emajla, dok je nežnu minijaturu na kojoj je prikazan Senior zadržala za sebe i okačila u blizini svoga klečala. Od velike, bele Psovačeve kose niko nije sekao uvojak, i njega su, kao i Seniora, sahranili u gajtanom vezenoj mađarskoj odeći. Na tom drugom velikom porodičnom sastanku dozvolili su mojoj majci prvi put da stupa s njima u jednom redu, držeći se za ruke sa svojim prvim rođacima, Sik-saijevima; kada su otvorili veliki grob koji godinu dana nije otvaran, svi su zaplakali, suze su, naravno, još uvek bile namenjene Senioru, a ne revolucionaru prljavog govora. Na ovoj sahrani sin je Mariju Rikl ponovo vodio pod ruku, pratnja je bila samo deo one povorke koja je prošle godine ispraćala Seniora. Ali događaj je imao svoju senzaciju, ako ne na groblju ili za vreme verskog obreda, ono kasnije. Junior je žurno terao svoja kola natrag u Palag; najkritičniji časovi Juniorovog života su bili oni kada su se dve ravni njegovog života toliko približile jedna drugoj da je bio prinuđen da razmisli o tome koliko je nepremostiva daljina između debrecinske Palag-puste i debrecinske Kišmešterske ulice. Lenke, koju je poljubio, tu je nežnost primila sa tugom koja nije bila u stanju da se raskravi; šta je mogla da počne s ovim ocem, koga je poslednji put videla na Seniorovoj sahrani? Da mu se raduje ili da zbog njega tuguje bilo bi jednako nepotrebno, jer će ionako ponovo nestati i do sledećeg porodičnog događaja, recimo do Ilonine svadbe, neće ga moći videti. Njen se otac odvezao, u Kišmešterskoj se ulici nastavio uobičajeni život, niko nije hteo da veruje ušima kada su posle jedva tri četvrti satā pred kapijom ponovo stala kola i kada je neko počeo da cima zvono. Marija Rikl se uzбудila;

članovi porodice su znali da neće biti nikakve žalosti već možda jedino malo odmora, ali baš zbog toga, šta ih uznemiravaju kada je konačno mir i kada i ona sedi sa svojom šoljom popodneve čokolade, a tuđin nema šta da traži u kući gde su upravo sada sahranili svekra, glavu porodice. Moja majka nije ni ustala iz svog čučnja, po stepenastom podu je spuštala klikere u trpezariju, klikeri su skaćući jurili u dubinu, kao da su se radovali sopstvenom padu. Kroz prozor je pogledala Melinda, ona je javila šta se zbilo.

Melinda je za mene do smrti ostala mitološko biće, Medeja, Jokastina rođaka; ja sam je poznavala četrdeset i dve godine, ali za te četrdeset i dve godine je uvek, kad god bi se javila, bila donosilac loše vesti; moj se otac zaklinjao da će ona večito živeti, kao bogovi — nismo mogli da poverujemo kad je umrla. Melinda je razmakla zavesu i glasno povikala i tog popodneva, kriknula je: »Kalmančić!« Kuća se uzmuvala, nije bilo razloga za Juniorov povratak, i ako je on ponovo ovde, u varoši, onda se na Palagu nešto dogodilo, kao što je i bilo. Majka mi je rekla da je njen otac upao u kuću kao da je šenuo, bacio se na pod, onda je glavu zagnjurio u majčino krilo, Marija Rikl ga je gledala kao iznenađena lavica. Iz zasopljelih reči su razabrali da je, dok je on bio na sahrani, na koju, kao što je mami obećao, Emu, naravno, nije doveo, njegova supruga jednostavno pobegla, ukrala je i sinčića, maloga Šandora, ni oproštajno pismo nije ostavila za sobom, nijedan redak.

Za Lenku Jabloncai se niko nije brinuo, vest koju je Junior doneo bila je ne samo uzbudljiva, nego je i budila nade. Ta žena je otišla? Odnela je, ukrala svog sinčića? Pa to je pravna osnova za pokretanje brakorazvodne parnice! Neka Kalman samo bude jak, izdržljiv, možda će se sad osloboditi veštice iz Sarreta, koja ih je sve samo iskorišćavala. Kalmančić je dobio da pije, dobio je da jede, Marija Rikl mu je dozvolila čak i da se na nekoliko dana vrati kući, može da boravi u Seniorovoj sobi, ostalo će već videti. Nikad srećnije ožalošćene porodice od one u Kišmešterskoj ulici; te je večeri razmetni sin dozvoljavao da ga žale i da mu tepaju i večerao je za

trojicu. Lenke Jabloncai je jela malo, ali uzorno, a oni koji su sedeli oko stola nisu se brinuli zbog toga što je devojčica ovog i inače uznemiravajućeg dana saznala da je njena majka, za koju je verovala da nikada nije žudela za njom, da se nikada nije ni interesovala za nju, pobegla sa puste i odnela sa sobom onoga koga jamačno voli, svog sinčića, jer je mali Sandor, o kome se toliko govori, očigledno njen brat, dečko koga su umesto nje zadržali, onaj dečko koga vole, a ne kao nju... Veče je bilo skoro isto kao posle Ilonine prosidbe, čudo što nisu otvorili jednu od paučinom pokrivenih flaša iz spasenog dela podrumskih zaliha Psovačevog Kešeljsega.

Crninu nisu mogle da skinu.

Seniorova smrt je i inače nametnula duboku žalost od godinu dana njegovoj udovici, polugodišnju duboku, tromesečnu običnu i tromesečnu polužalost Parkama i maloj Lenkici, a Siksaijevim unucima polugodišnju. Za Mariju Rikl specijalna odeća nije značila posebne izdatke, izvadila je svoj žalobni pribor: trgovačka kći je već dovoljno puta dospevala u slične prilike, imala je za leto crnu haljinu od krepa, za zimu od bareža, crni okovratnik, rukavice, maramice sa crnim porubom, crni suncobran, veo, šešir, lepezu, a i nakit je mogla da zameni crnim ukrasima. Margita, koja je bila pored nje, i Ilona sa lepom ružičastom bojom svoga lica, nisu ni izgledale loše u crnini, Melinda je mogla bilo šta da obuče, ništa se u njenom izgledu nije ni kvarilo ni popravljalo, troje malih Siksaijevih je bilo pre smešno u korotnim haljinama, ali je prizor za žaljenje pružala jedino mala Lenkica, koja nikada, ni kad je odrasla, nije mogla da nosi crno, tako joj je loše stajalo. Seniora je svako voleo, pridržavanje propisa o žalosti je bilo prirodno, sa klavira se nisu čule pesme, samo lekcije male Lenkice kada bi vežbala, pozorišnu ložu na koju su se pretplatili za godinu dana prepustili su rođacima (Marija Rikl je tražila za to novac!), na koncerte i zabave nisu išli, pozive nisu primali, nisu ni drugima slali. Dodatak od pola godine, koji je čekao porodicu zbog Psovače-

ve smrti, bio je teško podnošljivo iskušenje. Za celo vreme toliko žuđenog vereništva, Ilona nijednom nije mogla da igra, pa su iz obzira prema smrti staroga Jabloncaija morali da odlože i planirano venčanje, a ponovo otežalaj atmosferi u kući u Kišmeštarskoj ulici samo je još bila potrebna obnova životne zajednice odbegle i na njihovu nesreću ponovo pronađene Eme Gačari i Juniora. Žalost je, zbog svog temperamenta, najlakše podnosila trgovačka kći, zaposlila je sebe, zamolila je da joj donesu gazdinske knjige Palaga, vodila je svoje beleške, knjigovodstvo, s vremena na vreme posećivala članove Anzelmusove porodice, i svuda je vodila sa sobom Ilonu i budućeg zeta, neka bar mladi udahnu toliko vazduha da im osećanja do kraja ne ogorčaju. Bilo bi strašno kad Ilonin verenik ne bi izdržao, dovoljno je zlo što je Melinda navršila dvadesetu i nema nikakve nade da će je bilo kada moći teslimiti. Melindu nije vodila sa sobom, neko je morao da čuva kuću, a najmlađa Parka je inače imala svoj zadatak, dobila je naređenje da pokuša da od Lenke isteše pravu gospođicu.

Odnos moje majke i njene dvanaest godina starije tetke spada u one teško shvatljive ljudske veze koje je skoro nemoguće prikazati. Jer, Melinda se gnušala moje majke, ali ju je i volela i ruka moje majke je uvek, na neki način, bila među žicama te paukove mreže osećanja u kojoj se Melinda koprcala. Majka je bila istovremeno kći njene omrznute snahe, ali i obožavanog brata, i na kraju života je Senioru, najvažnijem muškarcu u životu devojke Melinde, više značila nego bilo ko u porodici. Melinda se ne jednom suprotstavila Mariji Rikl i otpela njenu gvozdenu tvrdoću, ubitačnu nadmoć, hladnoću, a onda, posle nekoliko godina, mogla je da vidi kako se ta ista Marija Rikl zanosi posmatrajući Lenkinu lepotu, Lenkin čarobni humor, ljupkost, kako se ponosi zbog Lenkinih obdarenosti; Marija Rikl, koja osim Seniora i svoga sina nikoga nije obožavala, u punom smislu reći se zaljubila u sopstvenu unuku. Sama Melinda je obožavala nekoga koji je, na kraju, uzeo za ženu moju majku; istina, taj muškarac joj je pripao kad je moja majka već imala druge planove, ali se uvek osećala

kao da je podigla kašiku koju je kći Eme Gačari ispu-
stila iz ruke; a pošto je bila vrlo gladna, pokušala je
ostatak supe Lenke Jabloncai. Moga brata Belu je vo-
lela s bezumnom i udvostručenom snagom, jer mu je
istovremeno bila i maćeha a i majčina tetka. Narav-
no, ni to nije bila jednostavna strast, opet zbog moje
majke, preko koje je, doduše, došla do deteta, ali koja
joj je na kraju ipak otela oplođavajući zagrljaj muža.
Moja majka je bezbroj puta pričala kako bi joj, dok
je bila mala i dok ju je Melinda češljala, ova do krvi
izgrebala glavu, i u svojoj nestrpljivosti čupala čitave
pramenove kose, da joj se stalno rugala, da ju je ka-
rala za nešto što je bio greh njene majke a ne njen,
da je lomila njenu volju, šaptala joj na uvo neka se
mnogo ne nada jer, bogme, teško će naći nekoga ko
će hteti da uzme za ženu dete Eme Gačari, kako je
ismevala njene nade, uveravala je da nije ni lepa; u
detinjstvu joj je slala Hromog, a kad je odrasla —
sumnju; posle susreta s Kubelikom rekla je da je
moja majka toliko umetnik koliko je ona, Melinda,
španska princeza; lišila ju je i klavira, koji je pozaj-
mila od nje pa ga založila kad je dospela u težak po-
ložaj. Čim se otkrilo da ne može da plati na vreme,
Melinda ju je prisilila da proda Behštajnov klavir,
mada u to vreme nije ni imala potrebe za novcem,
prisilila ju je da ga proda onako reda radi, iz vaspit-
ne prinude, prisilila je da ga proda *tek tako*. Moja je
majka celoga veka žalila za muzikom koju su joj odu-
zeli, nikada više nije imala klavir. Pa ipak, do smrti
se nisu mogle odvojiti. Kada se Melinda posle rata
vratila iz Tirola, kuda je sa svojih sedamdeset godina
stigla nekom glupom slučajnošću koja zaslužuje po-
seban roman, i kada nije našla ni sebe, ni svoj stari
dom u Debrecinu, tako prirodno je saopštila Lenki
Jabloncai da hoće da se doseli k njoj i da će, ako je
moja majka ne prihvati, otvoriti slavinu od plina, kao
da je rekla da moli čašu vode. Moja ju je majka sva
srećna pozvala u svoju sobu koja je već tada bila praz-
na, ni reči o nekom otporu. Doselila se k nama, zbog
Melindinih nesređenih dugova zamalo da su popisali
i prodali sve što smo imali: bila je prijavljena kao
član porodice. Ali ni za vreme bombardovanja nije

ostajala bez moje majke, pozivala ju je k sebi, gore na brdo, za čuvara, kod nas je provodila božićne večeri i praznične časove nam je zacrnjivala večito bocajući opakim primedbama. Melinda i moja majka su jedna drugu pratile do Melindine smrti, obe bi se na neki čudan način uznemirile ako se kojeg dana ne bi našle, nekada bi se srele na pola puta, u Debrecinu, mora da su kretale istog časa, podstaknute istom željom da jedna drugu vide; majka me je vodila za ruku, a Melinda, ta večita usamljenica, udovica, koračala je sama, sa neizbežnim zembiljem od kanapa u ruci. Kad bi se potom našle, umirile bi se, pripalile cigarete, smejale bi se i gledale. Iz lepoga lica moje majke je na Melindu gledao Senior, iz Melindinih oštarih crta Marija Rikl. Ni u razdoblju njihovih kriza, ni u razdoblju njihove sreće, nijedna pozornica njihovog života nije više bila tako stvarna kao što je bila kuća u Kišmešterskoj ulici, sa čađavim strastima iza zatvorenih žaluzina.

Melinda je ozbiljno shvatila naređenje pa je usavršavala vaspitanje koje je započeo Senior. Moja je majka uskoro odgovarala na svako pitanje, znala je da pod stolnjak treba prostreti čohu, inače će pribor za jelo lupati kad ga spustimo na sto, naučila je da se hleb nikada ne sme zagristi nego lomiti, da se riba mora jesti posebnim nožem za ribu, da uz dinju ili haringu idu dve viljuške, ali da špargle, rakove, čikove, sitnu perad može da uzme i u ruku. Melinda ju je iz svega što je naučila povelala na ispit u kuću bogate Margite, u čijem su domu vladali ne samo vedrina i mir kojima zrači imućnost, nego je i hrana bila sjajna, i u kojoj je najstarija Parka, koja je vaspitanje dece i upravljanje domaćinstvom u potpunosti poverila vižljastoj, tužnoj gospođici, bila uvek spremna da izda naređenje za spravljanje nekog posebnog ručka ili večere, jer u vreme žalosti čovek i onako nije mogao da čini drugo nego da se najede finih stvari. Mala Lenkica se sjajno pokazala prilikom postavljanja stola, znala je uz koje jelo ide belo, uz koje crno vino, kada se poslužuje šampanjac, koje piće ide uz desert. Melinda joj je suvo rekla da je radila kako treba, mada joj je saopštila i da joj je način kako čovek tre-

ba da postavi praznični sto i kako šta treba da jede utuвила u glavu samo reda radi, Lenkica će sigurno ceo život provesti toliko prosjački da neće imati ni za čorbu sa zaprškom. Ova rečenica je neobično koristila mojoj majci, jer je iskreno uzrujala dve osobe, onu vižljastu gospođicu kojoj je to plavokoso dete što se jedva usuđivalo da mrdne kako ne bi navuklo na svoju glavu neku nevolju bilo sto puta milije nego Margitini sinovi i kći, ali i Margitinog muža koji se prema Lenki Jabloncai odnosio kao prema čoveku, a uz to i Melindu nije mogao da podnese. Đula Siksai je bio vrlo bogat, najbolja nabavka trgovačke kćeri, i na neki čudan način se vezivao za tri elementa: zemlju, vatru, vodu. Imao je veliki zemljišni posed, na kraju života je primio zaduženje zapovednika vatrogasaca, a njegovo je bilo i čuveno debrecinsko plivalište, po njegovoj ženi nazvano Margitino kupalište. Posmatrao je svoju majku koja je bila u crnini, i opazio je i on, ne samo gospođica, da igračke skoro i ne dodiruje, vidi se da se boji da će nešto pokvariti pa samo posmatra druge, decu srećnije sudbine, kako se zabavljaju; neće da sedne ni u kolica sa poni-zapregom maloga Đule, samo miluje nos i grivu konjića. Siksai je razmislio šta dobija, šta može da dobije ovo dete koje stoji u njegovom domu pored stola zatrpanog srebrom i kristalom, i koje bi Melinda htela da uputi u život sa tim ohrabrujućim tekstom kako ga ništa drugo ne očekuje do prosjačke činije. Iako se uozbiljio i sa osmehom pominjao svoja mladalačka bančenja, svoje henrik-hercegovanje, Đula Siksai ipak nije zaboravio ni mladost, ni Juniorove pesme, ni onaj mangupski šarm sa kojim im je njegov šurak redom otimao devojke, a čija je žrtva na Šar-retu postala i Ema Gačari koja je ovu malu nesrećnicu donela na svet. Margita, Zoltan i Đula, Siksaijeva deca, smejali su se u dečjoj sobi, njima su prvima u Debrecinu donosili iz Beča automatske igračke, u kući Siksaijevih je huktala železnica na navijanje, majmun terao bicikl, lutke govorile, meca igrao, lav rikao, mandarin klimao glavom, ako nisu želeli da se zabavljaju živim konjem, mogli su sestri na drvenog koji se pod malim jahačem nežno ljuljao. Henrik Herceg je osećao snaž-

no iskušenje da spakuje igračke svoje dece i da ih kolima pošalje u kuću u Kišmeštarskoj ulici, ali se na vreme predomislio: Marija Rikl bi jamačno prodala sve i primljenu svotu upotrebila za nešto korisno, dala bi da se poprave stepenice za tavan, ili da se iskopa novi bunar. Dok je posmatrao Lenku Jabloncai, koja je bila istih godina kao i njegova kći Margita, Siksai je sada izmislio nešto drugo. Te večeri nije rekao ni reč, ali jednom je doktora Ujfalušija, koji je došao k njegovoj deci, zamolio da svrati u njegovu sobu. Posle toga je Ujfaluši, prilikom sledeće posete Kišmeštarskoj ulici, našao da zdravstveno stanje Lenke Jabloncai uopšte ne zadovoljava, da je dete malokrvno, da izgleda nervozno, da bi ga trebalo poslati u planine ili na more. Melinda se nasmejala svojim krivim osmehom, Marija Rikl je samo odmahnula: nema ona za takve stvari. Kad bi dete imalo roditelje, oni bi ga sigurno odveli na more; njihova porodica može da joj obezbedi, u najboljem slučaju, Margitino kupalište, a ni to nije malo: ima tamo zimi klizalište, leti dva ogromna bazena, postoji poslastičarnica, pivnica, bife, dvorana za gimnastiku, to je pravi zaseban svet u varoši, ravan je nekom osrednjem primorskom ili planinskom odmaralištu na Tatri. Doktor Ujfaluši se jedno vreme nećkao, zatim je pristao, pa se drugoga dana Melinda pojavila kod Siksaijevih s maminom porukom: Lenke će od sada posle škole, i uopšte, uvek kada za to ima vremena, po naređenju lekara odlaziti u kupalište. Ona nema vremena da je prati i dovodi, neka Margita šalje po nju kola; snači će se već neka-ko tu među ostalom decom, a ona vižljasta gospođica neka radi za svoju platu. Đula Siksai je rekao da ga ta ideja ne raduje, on se ne raduje ničemu što je mamina inicijativa, jer na kraju neće biti zadovoljna, a on ne može ništa naročito da pruži, Melinda zna mogućnosti kupališta. Treća Parka je zaključila razgovor, u Melindinom životu se baš tada porazno završavala romansa sa jednim od podstanara, kome je već na prvu ureptalu aluziju teta Klara odnela otkazno pismo Marije Rikl. Melinda nije žudela za gužvom i vrevom u kući Siksaijevih, oplakivala je svoj raspršeni san, i bila srećna kad može da bude sama. Po moju

je majku sutradan došla gospođica kolima Siksajevih, u kupalištu ju je dočekaao Henrik Herceg, rekao joj da se oseća kao kod kuće, učitelj plivanja će je naučiti da pliva, bifedžija zna da nju mora besplatno da posluži, neka jede koliko može, a ako hoće da se igra, neka ide k deci u stan. Moja majka je posmatrala nenamreškano zelenu vodu, posmatrala je bazen kao što drugi gledaju u lice, kao da gleda svoju sudbinu. Dobila je kupaći kostim, vezali su je konopcem, čiji je dugi kraj privezan na jednu motku i tako je držali dok nije naučila da pliva — brzo su je oslobodili, učitelj plivanja je tvrdio da je i za ovo posebno obdarena, za plivanje. Od tada je, kad god je to mogla, svojim velikim, dugim zamasima, kružila u bazenu, čudesno dugo mogla je da ostane pod vodom, nekada bi se radi igre, opustila i pala na dno kao kamen, ko bi to prvi put video, vrisnuo bi, verujući da joj je kraj. Ona se krila u zelenoj polutami držeći se za dno stepenica koje su vodile u bazen, drugom rukom je zatvarala nos, uživala je da oni zamišljaju kako je mrtva, a nije imala pojma da će se kroz sedamdeset i pet godina, jednog januarskog dana lekari skupiti oko nje, da će joj otvoriti još uvek divni, dugački vrat da bi uzela gutljaj vazduha koji spasava život, a ona će umorno okrenuti lice, ispustiti klizave merdevine opstanka i lagano potonuti u tešku, zelenu vodu smrti.

Trebalo mi je dve godine istraživanja dok nisam uspeła da otkrijem šta se, u stvari, dogodilo Kalmanu Jabloncaiju i Emi Gačari dok su još živeli zajedno, i šta je prethodilo događaju kad je Ema posle smrti Psovača prvo na neko vreme, a zatim konačno nestala iz varoši. Pomagala mi je čitava vojska sveštenika, rođaka, poznanika, nekadašnjih očevidaca ili njihove dece, da bismo konačno saznali ono što moju majku nikada nije zanimalo.

Jer je Lenke Jabloncai, koja je imala pedeset i dve godine onoga dana kada je u naš stan u Hunjadijevoj ulici zažvonila Ema Gačari sa znakom smrti na licu, koja je sva bila nekako posebna, hodala u muškim ci-

pelama, ličila na ostarelu Higinsovu Elizu, koja je na naherenom šeširiću nosila plavu ružu i koju je brzo uterala unutra da je ne vide susedi, pukovnikovi, da ne vide kakvu je nakazu od posetioca dobila; tada je još uvek mogla da čuje od nje gačarijevsku verziju braka svojih roditelja: moja je baka umrla na debrecinskoj klinici samo tri dana kasnije. Ali moju majku to nije zanimalo ni onda, nije ništa želela da zna čak ni kada je i sa drugom stranom slobodno mogla da govori, držeći na kolenima u svom sopstvenom domu sinčića Belu, dajući time na znanje Kalmanu Jabloncaiju da više ne mora da se boji da će ozlediti svest svoje kćeri saopštenjem za koje još nije dovoljno zrela: moju majku nije zanimala ni Jabloncaijeva verzija.

Kako su posle znamenite popodnevne sahrane prolazile godine i kako je majka rasla, sa sve većom je gorčinom mislila na Juniora koji bi se čas pojavio, čas nestao, koji nikada nije zarađivao toliko da bi mogao da se stara o njoj kao drugi očevi i koji nikada nije spomenuo da bi voleo da je ponovo uzme k sebi. U Kišmešterskoj ulici su je tako zaplašili njenom majkom da se u vreme dok je Ema Gačari ličila na sebe ili bar bila relativno slična nekadašnjoj sebi, ne bi ni usudila da progovori sa njom, a u vreme svog velikog ljubavnog razočaranja smatrala je, da su njeni roditelji, njihovi mutni, nečisti poslovi, bili uzročnici tragedije njenoga života i tada joj je svaka uspomena na majku postala ne samo strašna već i omražena. Kada Junior više nije bio živ a Ema Gačari se preselila u Peštu, slala joj je svakog meseca novaca, bez ijednog propratnog retka, o životu i putevima svoje majke nije znala više nego o nekom potpunom strancu. Kad god bi neko doneo vest o njoj, zamolila bi ga da prestane; ne želi da je informišu. Ni sa Lajdenfrostovima nije održavala veze — svojevolejno je svoga krsnog kuma posetila samo jednom, strah koji su prouzrokovali detinji napadi groznice moga brata Bele, koji su za debrecinske lekare bili nerešivi, primorao ju je da ih zamoli za prenočište na nekoliko noći, dok svoga sinčića ne odvede na sve preglede u glavnom gradu; 1915. isto tako nije imala novaca za

hotel, kao što je i za putne i druge troškove morala da uzajmi od Belinde Bartok. Armin je bio dovoljno pametan da ne insistira na susretu između svoga kumčeta i Eme Gačari — kakve bi svrhe sve to imalo? Ništa više nije moglo da premosti bezdan između majke i deteta. Kada sam u vreme sakupljanja građe za ovu knjigu potražila nikada viđene rođake, i kada smo, smejući se, otkrivali na svojim licima zajedničke crte, pokazalo se da su Lajdenfrostovi poznavali imena svih mojih teča i tetaka, ali o mojoj majci ni pojma nisu imali, nikada nisu ni čuli da je »tetka Ema« imala dete po imenu Lenke. Lenke Jabloncai nije htela da progovori ni sa kim ko bi je podsećao na Emu Gačari. U toku posla najviše sam se zapanjila kada se iz dokumenata otkrilo da moja majka nije znala ni koliko je, u stvari, imala braće i sestara, da nesrećni brak Kalmanu Jabloncaiju i Emi Gačari nije doneo sedmoro nego devetoro potomaka.

Kada je Ema Gačari 28. aprila 1889. sela na voz da bi — po njenom uverenju — kao gospodarica poseda u Palagu, počela novi život u Debrecinu, na rukama je nosila Jožefa koji se 16. marta rodio u peštanskoj bedi, radosna je što je, zajedno sa Peštom, za njima ostao i njihov apsurdni način života. Već se uželela Lenke koja je sa svojim plesovima, večitom vedrinom, naročitim, izmišljenim pesmicama i pričama iz dana u dan postajala sve draža, a i najmlađeg Jabloncaija bi želela da pokaže svojoj svekrvi, koja je u to vreme baš navršila četrdeset i prvu godinu i za koju veruje da je konačno omekšala i da će im pomoći da postanu nezavisni. Kada je na pusti u Palagu ne čeka Lenke, kada na njen zahtev da odmah krene po dete Junior počinje da muca, mogu pred njom još samo nekoliko dana da taje, no na kraju ona ipak saznaje: Palag nije njihov nego mamin, Junior samo radi na nje-mu, i to pod nadzorom, za svaki filer moraju da polažu račun, mama ne želi da vidi Jožiku, i njima je zabranjeno da uđu u varoš, a Lenku joj neće vratiti; ako bi ipak pokušali da je otmu, moraju odmah da odu odavde, i onda zbilja ne preostaje ništa drugo nego

samoubistvo, jer Junior zaista ne može da ih izdrži. Gačarijeva tada shvata da su je ovoga puta konačno izdali, i ne samo to, da su joj silom oteli kćer, i to saznanje je smrtna presuda njenom braku. Da nema dete od nekoliko sedmica, Ema bi odmah krenula na put — kuda i sa kakvim materijalnim sredstvima, ni sama ne zna; razume se do toga neće doći, Jožika je bolestan, sa njim ne može da se upusti ni u kakvu pustolovinu. Sinčić ne samo što je slabog zdravlja, on je i ućtiv, uviđa da za njega nema ni mesta ni budućnosti u propalom životu njegovih roditelja, 16. maja ga već sahranjuju, njegov sandučić osim roditelja prate samo Lajdenfrostovi. Ema posle sahrane odmah kreće po Lenku, u pratnji Eržebet, gospođa Lajdenfrost je svedok da je ne puštaju u kuću u Kišmešterskoj ulici, a Marija Rikl, koja ih izdaleka opaža s prozora u kome stoji nalakćena, naređuje da se navuče reza na kapiju, a Melinda objašnjava zgranutim prolaznicima da je njihova jadna rođaka slabog nervnog stanja pa zato preti zakonom i tvrdi da su joj ukrali kćer. Od toga dana je bračni par blizak samo za vreme izuzetnih kratkih susreta udvoje koji, na njihovu nesreću, uvek donose na svet po jedno novo dete.

Ema Gačari prvi put napušta Juniora nekoliko sedmica posle Jožefove smrti, jedina koja zna kuda je otišla jeste gospođa Lajdenfrost koja joj je dala novaca za put: u Peštu, da okuša sreću. Unuka Danijela Široa je pametna i obrazovana, mnogo pametnija i obrazovanija od muža, ali je na radnim mestima gde se prijavljuje zapanjeno gledaju, još nema punih dvadeset i šest godina, a izgleda tako da joj se mogu činiti samo ponude, ali da je zaposle, to ne. Treba da izbledi njena lepota da bi na kraju, oko pedesete godine, Ema Gačari mogla uz Lajdenfrostovu pomoć da postane činovnica. U to vreme o onome što je nekad bilo svedoče još samo njena divna slova, nepogrešivi pravopis i sposobnost za pismene sastave; njeno lice i telo nose tragove burnog života. Za sada je niko neće ni za šta, ni za družbenicu, ni za vaspitačicu, nema preporuke; u fabrikama — otišla je i u Ganc — štipnu je i smeju joj se. Pokušava da se

vрати u Fizešdarmat, Rakela Banjai je ne prima, i ako ne želi da dospe na ulicu, nema drugog izlaza nego ponovo u Debrecin. Onu strast iz koje će potom da se rodi Šandor podgrevali su ponovni susret, objašnjenja, stid, ponovo rasplamsana želja, i sada već u oba srca iskrsnula međusobna sumnja. Čim se oporavila, Ema ponovo pokušava da preuzme Lenku i da predstavi novog naslednika, trgovačku kći ne zanima ni unuk Šandor, a o vraćanju Lenke ni da čuje. Ema je do sada troje svoje dece sahranila, ko zna hoće li novorođenče stići do njih, neka bar jedno od Jabloncajvih ostane u životu, i to ovo koje oni vaspitavaju.

Porodici, koja na salašu u stvari ne živi loše jer ima sve a Geza Rikl je korektan nadzornik, ostaje i nešto novaca; kada Senior umre nije samo iskreno ožalošćena (Ema nikada neće moći da zaboravi da je Senior bio jedini koji ju je bez reči prihvatio), nego se i nada: možda će smrt otvoriti kapije pred njima. Juniorovu veru je potkrepila objava žalosti na kojoj je pored njegovog imena odštampano i Emino, a i maloga Šandora, ali se vara: kapija se otvara samo poslednjeg dana Seniorove agonije, i samo za njega, Marija Rikl ne propušta da izjavi kako želi da se Ema »oseća loše« za vreme sahrane jer neće da je vidi među ožalošćenima. Saopštenje će odnos između muža i žene na Palagu opet staviti na oštricu brijača; Ema na dan sahrane sabira svoja mišljenja o mužu, svekrvi, posle toga oblači svetlu haljinu, peva kuplete, izjavljuje da ona nije u žalosti, ona ne spada među članove porodice, i kada Junior kreće na sahranu svoga oca, i Ema se penje u kola, ulazi u varoš, seda u poslastičarnicu, naručuje *croque en bouche*, jede s apetitom, poručuje da se za sinčića upakuju slatkiši. Još se nije ni smrklo a ceo krug Anzelmusovih već priča o skandalu koji je priredila; Ema je i inače na zlu glasu, premda tada još, osim do Lajdenfrostovih i u crkvu, nikuda ne ide osim, u najboljem slučaju, u kupovinu — Muki Darvaši je ne vodi ni u pozorište, da se slučajno ne nađe sa rodbinom — pa ipak je mnogo ogovaraju u Debrecinu. Trgovačka kći je preko Melinde pustila u promet vest da je ona obesno, samo sebi dovoljno, telesno i duševno bolesno stvo-

renje, nedostojna je porodice, bože sačuvaj da joj pre-
daju s mukom spasenu Lenkicu, ta uza sve ove loše
osobine još je i kačiperka. (Ova reč u Melindinom
rečniku je značila: haljina na njoj dobro izgleda, ljudi
je gledaju, brine se za svoju kosu.) Razume se, pored
svega toga je i druge vere, i to je nevolja; verovatno
će se, ili pre ili posle, ova veza završiti rastavom, Kal-
man je sklopio nepromišljeni brak.

U Eminu odbranu krug Lajdenfrostovih širi svo-
ju verziju, Ema Gačari je pre uzbudljiva pojava no
što bi mogla da izaziva sažaljenje; ni oni koji je sim-
patišu ne žele da veruju da nije njena greška što trgo-
vačka kći ne može da je zavoli. Ako je *nepodobna* za
vaspitanje male Lenkice, onda ne može da bude dobra
majka, ili možda zaista nije verna; ako bi to bila, ne
bi Junior, koji je u svoje momačko vreme bio uvek
tako veseo, hodao po gradu tako oborenog nosa. A
Ema Gačari je još godinama bila verna Kalmanu Jab-
loncaiju, čak i onda kada je ogovaranje već bacilo
njeno ime u blato, i kada se klevetnici nisu mogli
pozvati na drugo nego na njenu gordu glavu, na njenu
lepotu kojoj se svi dive na glavnoj ulici, na šarene
šlajere, na prkos s kojim je podizala bačenu rukavi-
cu. Živela je u zavisnim odnosima, a bila je drska, to
se dvoje nekako ne slaže, za vreme detinjstva moje
majke oni koji su živeli u zavisnim odnosima bili su
krotki, a osim toga je onima koji bi sa njom stali da
razgovaraju tvrdila nemoguće stvari, naglašavala je da
je za sve što se zbilo odgovoran Junior sa onima iz
Kišmešterske ulice, a ona je žrtva jedne nemoguće
situacije o kojoj se može čitati samo u romanu: ona
mora da ispašta za nešto što je drugi učinio.

Ema skoro svakoga dana prošeta Pijačnom uli-
com; ako se sretne sa nekom od svojih zaova, samo
ih ošine pogledom, ne pozdravlja, često gleda Lenku
na uglu Kišmešterske ulice ili pred školom, ne sme
da joj se približi, boji se za duševni mir deteta — bar
da se nije bojala! Moja majka nikada nije htela da
poveruje da ju je tražila, volela, da je zahtevala da
joj je vrata, a i to što je Lajdenfrost, njen krsni kum,
koga je 1915, posle smrti Eržebet Gačari konačno
upoznala, tako uzaludno pokušavao da joj objasni:

nasušni hleb je bio u rukama trgovačke kćeri, njena majka nije mogla da stavi na kocku život na Palagu nikakvim nasilnim postupkom.

Junior oseća da će mu pući glava, ljubaka se sa popustljivim seljančicama kojima piše pesme kao u vreme prvih debrecinskih pokušaja, vreba svoje nekadašnje obožavane poznanice na korzou, i njih opeva, te bogate mlade žene koje žive u sigurnosti; Ema nalazi pesme koje su ostavljene na stolu i ispravlja muževljeve pravopisne greške. Posle Psovačeve smrti više ne oblači izazovne haljine, ne ljuti Juniora, na protiv. Sama vezuje mužu crnu mašnu, još i maše za njim, ali kada Junior stiže sa kratke sahrane, Ema i Šandor su već iščezli, Junior juri kući u Kišmeštersku ulicu, isplače se, siguran je da je žena opet pošla u Peštu, i mada trgovačka kći nikada nije želela da vidi Šandora, na vest da je i on nestao uzbuđuje se i zahteva svoje jedino muško unučće koje nosi porodično prezime. Sluškinje jurcaju po ceo dan, pozivaju Anzelmusove, drži se porodični savet, Junior se nekoliko dana ne vraća na salaš. Muki u stvari nije nesrećan u progonstvu, Ema je zaista prema njemu sve drugo samo ne ljubazna, dobro je opet u roditeljskoj kući, oseća da ga je život izradio, želeo bi mir, pre svega sa svojom majkom.

»Ovo je bio jedan od poslednjih Eminih triкова«, rekla je Melinda mojoj majci sa toliko mržnje da sam se zabezknula one noći dok smo sve tri budne sedele na brdu u vinogradu a iznad naših glava su prema Debrecinu preletali američki bombarderi, »čak nije ni istinski pobegla, a koliko smo je mi tražili, mama je htela da Kalman pokrene brakorazvodnu parnicu. Onda se otkrilo da je u varoši, da je otišla Lajdenfrostovima, Armin je oputovao na Rijeku, Eržebet ga je očekivala tek kroz nekoliko sedmica. Ema se sa Šandorom zajedno skrivala u kući Lajdenfrostovih u Petefijevoj ulici, i pustila da se uzbuđeno pitamo kuda je mogla da ode. Margita ju je jednom ugledala iz svojih kola, Ema je kraj otvorenih prozora svirala na klaviru i pevala. A kako je samo bila bezočna! Primorala je gospođu Lajdenfrost da ne pušta u kuću nikoga koga bismo mi poslale, oterali su Anušku, Ag-

nešu, tetka-Klaru, Ema je vikala kroz prozor da mama dođe lično da moli za oprostaj. Naša je propast bila što smo pred Iloninim verenikom želeli da spasavamo što se spasti moglo, i što je mama rekla da trpimo. Kalmanu nije trebalo ništa više nego da Ema neće za njega da čuje, šetao je pod njenim prozorom, ubacivao joj bukete i pesme; tada ju je ponovo obožavao, Ema mu se smejala, a svršilo se tako što ju je domamio kući. U maju sledeće godine rodila se Piroška.« Kao ni za druge njene sestre i braću, ni za nju se niko nije zanimao u Kišmešterskoj ulici.

Dve godine posle Piroške Jabloncai, kasnijeg velikog pedagoga, supruge upravitelja-učitelja Jožefa Juhasa, koju i danas jedan čitavi debrecinski deo grada čuva u svom sećanju, ponovo dolazi devojčica; Gačarijeva, koja je vaspitana u školi Danijela Široa, izabrala joj je iskupljujuće ime koje na grčkom znači »mir«, krstila ju je: Irena. Ema je u svojoj nemoćnoj samoći pokušala da na Palag-pusti napravi neki poseban dečji raj: kasnije, mnogo kasnije, ne jedan starac ili starica među nekadašnjim izletnicima bi mi govorili: »Video sam tvoju baku na posedu kad je bila mlađa, vrtela se, igrala s nekom dečicom, videlo se to dobro kroz tarabu. Oko nje su skakali i psi, kao da su i oni igrali.« To je bila ona »bolešljiva« gospođa Jabloncai, ona koja ne voli društvo, ona divlja-kuša, ona nervna bolesnica, ona loša majka. Junior ju je stalno varao — drugi svezak Mukijevih pesama fiksira kao na nekoj temperaturnoj listi kolebanja njegovog osećajnog života i saznanje: Ema ga ne usrećuje, nekadašnji susret sa Emom mu je, bogme, doneo samo zlo.

Mala Lenkica nije poznavala svoju majku do svoje jedanaeste. Kada bi prošle u varoši jedna pored druge, Ema je naučila da joj se ne približi, da ne čini stvari još težima, Eržebet joj je objasnila šta bi javnim skandalima mogla porušiti u životu svoje kćeri. Moja majka se konačno sastala s njom prvi put 1896, kada je Lenkica imala nepunih dvanaest godina, posle rastave, u nezaboravnim okolnostima. Noću su je probudili, Melinda ju je digla iz kreveta, i njen otac je bio u kući, on je ridao, Melinda je naredila majci

da se obuče, u sobi je bio i lekar koji je razgovarao sa trgovačkom kćeri, onda su se kolima odvezli na pustu. Rekli su joj da je njena mama veoma bolesna, možda će umreti, hoće da se oprostí od nje, neka se ponaša onako kako to dolikuje velikoj devojci, ozbiljnoj. Kada su stigli, projurili su sa njom kroz nekoliko soba, onda su je u jednoj jarko osvetljenoj prostoriji doveli do kreveta u kome je neko ležao. Majka je ukočeno gledala u to lice iz kojega se malo šta videlo osim ogromne, talasaste kose. Ema Gačari, koja je bila bez svesti, rodila je mrtvog svog četvrtog sina, zamalo da iskrvari posle toga, malo je trebalo da je se oni iz Kišmešterske ulice zauvek oslobode, i zaista je zahtevala, na pragu smrti, da joj dovedu Lenku. Moja je majka o toj noći čuvala samo deliće uspomene, čak ju je i pominjanje majke uvek uzbuđivalo, a kamoli što je sad bila u njenoj neposrednoj blizini i videla je, pa ipak je nije videla. U sobi su plakala deca, jedan dečaćić, za koga se ispostavilo da je njen brat Šandor, dve devojčice, jedna malecka i jedna nešto veća; majka je počela da plače od straha, ali joj na pamet nije palo da poljubi Emu Gačari. Na svoje sestrice i brata često je mislila, i počela je istoga časa da oseća neočekivanu, strasnu ljubav prema njima.

Pošto je led ovako neočekivano krenuo i smrtna opasnost je dovela u majčinu blizinu, kasnije je povremeno mogla da odlazi na Palag, ali uvek samo u pratnji Melinde, i nikada nije mogla ostati nasamo sa svojom majkom, što, uostalom, nije tada više ni želela. Izleti u Palag su se pretvorili u mučnu dužnost: Lenki Jabloncai se činilo da je njena majka privlačna, ali neozbiljna, lakrdijala je, nutkala joj se, premda je očito ne voli, zar je nije u ono vreme dala drugima? Čim je mogla, povukla bi se iz njene blizine sa njenim sestricama i bratom. Ema je rekla Eržebetí: ako je ikad u svom životu vodila jalovu borbu, onda je to bila ona koju je vodila za Lenkin osmeh, za njenu nežnost, ali kao da je vetru tepala, moja majka nije odgovarala. Nikada se nisu mogle objasniti: pred Melindom bi bilo nemoguće bilo za koju od njih dve da upita: kako sam ja otišla od tebe,

ili da druga odgovori: ukrali su te od mene, jer bih u besu mogla da napustim porodicu. Moja je majka ostala tako uzdržana i onda kada je trebalo da bude sa svojim ocem; Lenke Jabloncai ništa nije znala o očevim pesmaricama, o pesmama koje plaču za njom. Suprotnost između dece koja su rasla na Palagu i nje je bila izrazito velika, oni sa Palaga su obožavali i oca i majku; što su Juniorova dela uopšte sačuvana, što smo pisma Eme Gačari i mi, njeni unuci, mogli da čitamo treba jedino njima zahvaliti, a lica moje bake i mog dede, koja su se ocrtala tragom reči mojih tetaka rođenih na Palagu, bila su toliko različita od onih koje je moja majka opisivala, kao da i nije reč o istim ljudima. Jer, nije samo Ema volela svoju decu toliko da je zbog njih trpela svoju nemoguću sudbinu, nego i Junior; voleo je maloga Šandora, dve devojčice, kao i svoga sina Jenea, kojim se konačno završio niz rođenih iz te nesrećne veze. Već odavno nije imao nijednu dobru reč za Emu, ali decu ipak nikada nije zaboravljao, i kao Senior njega i Parke, tako je on pričama uspavljavao svoju decu, i ležeći u travi učio ih poznavanju zvezdanog neba.

Godina proslave milenijuma još ne donosi već samo najavljuje promenu koja se bliži. Veza između Mukija i Eme Gačari u povremenim zagrljajima u zajedničkoj spavaćoj sobi na Palagu katkad još liči na brak, ali ton Juniorove pesmarice već upozorava čitaoca da se nešto sprema, ovoga puta to nije idila sa crnookim devojčicama pod pustarskim glogovim žbunovima, nije to više oduševljavanje u odama, ni nadahnuća nekadašnjih ideala, tu se oseća nešto drugo, nešto odlučujuće, tužnije. Junioru je dosadila supruga, izlazi iz sobe čim Ema počne o tome kako je strašno što ceo svoj život mora da provodi u progonstvu i poniženju zbog Mukijeve lakomisenosti i zbog toga što je bedan šljunčić njenog života za trenutak zaustavio pokret one mašinerije kojom je upravljala Marija Rikl. Težak je život na Palagu, a Muki bi voleo da zaboravi. Pošto u društvu nije predstavljena, i izuzev Lajdenfrostovih, bračni parovi nisu dolazili Emi, Junior priređuje lovačke zabave. Na sreću, njegova žena, dobrotom Rakele Banjai, zna čarobna jela,

očigledno je zabavlja kada u zoru pri polasku gospodi može svojeručno da napuni pljoske vinom začinjenim đumbirom, limunom i karanfilićem, i što uveče može da naloži da se umornim pobednicima skuva večera od ulova. Ali nema uvek lova. Muki beži iz nemirne atmosfere Palaga, najčešće u Siksaijevo kupalište, gde se krije od Lenke i ugađa ženama. Za vreme prazničkog razdoblja kojim se slavi hiljadugodišnje postojanje Mađarske, putuje u Peštu; Emi laže da traži posao, od toga ni reč nije istina, vrti se, tutnji stari grof Hektor među suknjama sa turnirima i šesirima s ružama, proživljava nekoliko vedrih, srećnih i veselih dana svog života. U milenarijskoj euforiji, uostalom, učestvuje cela porodica, Junior se sreće sa svojim zetovima, majkom i sestrama u starom Budimskom gradu. Budimpešta je neutralno mesto, pored toga je opšta euforija zahvatila i trgovačku kćer; Kalman, dakle, može da im se pridruži, i dok se Parke i zetovi zajedno zabavljaju, majka i sin dugo razgovaraju, delom u *Engleskoj kraljici*, delom u pozorištima — Marija Rikl svakoga dana veče završava u pozorištu. Emu ne pominju ni trgovačka kći ni Junior, zašto bi u Pešti raspravljali, ovih nekoliko trijumfalnih dana su tako lepi. S Marijom Rikl juri fijakerom na gumenim točkovima, korzira se uzduž i popreko po Štefaniji, maše maramom i smeje se od srca, električna svetlost mu zaslepljuje oči naviknute na plin, i dok županijske muzičke bande redom prolaze ulicama, obuzima ga tako neobuzdana radost da ne može sebe da prepozna. Maše poznanicima, među zapregama na Andrašijevom putu natkriljenom drvećem prepoznaje ne jednu debrecinsku.

Trgovačka kći, mada to još niko osim nje ne zna, ima sve razloge da bude vedra, našla je onu ženu koju je toliko dugo tražila: zaprošena je od nje Kalmanova za sada još vezana ruka. Zaprošila ju je polušaljivo-poluozbiljno jedna vrlo bogata udovica, koja nije ni ružna, iz Margitinog prijateljskog kruga, koja je još kao devojka obožavala Kalmana; ako mogu da se oslobode Eme Gačari, još uvek bi sve moglo da se nekako ispetlja. A zašto ne bi mogli da je se oslobode? »Sređićemo već nekako!« bodri nada

trgovačku kćer, dok kroz varoš odjekuje *Jambo-jambo* i *Funikuli-Funikula*, Parke zure u Šuciku, veštaka u gladovanju, a Siksai se potuljeno smeška jer je on noćas video i to što Parke nisu, kako je Karmen Roze u velovima iz Bruse plesala s lepezom od palmovog lista. Leti uspomena iz Herkulanuma, Junior oseća da dugo, dugo nije bio tako srećan kao sada, bez Emi-nih prekora, sa svojom porodicom.

Razumljivo je da novac kojim raspolaže nije dovoljan za dug boravak, posle dolaska kući pokušava da nađe ravnotežu obilatom supružanskom nežnošću: nije našao nameštenje u Pešti. Uzaludno se trudio, Ema mu nije verovala nijednu reč, znala je da je otišao da se zabavlja i radovala se što ga nije bilo. Njihov zagrljaj će iduće godine doneti na svet Jenea, ali u čast dečakovog rođenja ne rađaju se nežne očinske pesme, naprotiv. Nekadašnji glas žudnje se leđi u optužnicu i mudrijaško odmeravanje: »Nismo mi iste krvi, misao ista u našem duhu ne vrvi, tvoj biti ne mogu, ni ti moje zlatno breme, osvestimo se dok je još vreme, srce nam pući neće, za starim slatkim prahom zapalićemo sveće« — beleži Juniorovo duševno stanje i položaj supružnika sveska veoma mekih korica.

Mora da se 1898. zbio neki težak sudar među supružnicima, koji kao da je u nekim svojim trenucima obećavao izmirenje. »Oče naš, gospode bože, zdravo Marija, moli Ti se ovo dvoje bednih parija«, stoji u pesmarici, ali onda opet nastaju svađe, prekori, Junior u punom smislu reči stari od njih. »Gola mi je lobanja, naborano čelo moje«, žali se u pesmi. Kada Lenke Jabloncai počinje svoje školovanje u samostanskoj učiteljskoj školi, razdor među njenim roditeljima je već nepopravljiv, Junior smatra da je njegova žena kao i »njena duša postala prozaična, nema više snova, i hladnim očima samo budućnost vreb«. Pesmarica beleži sve kao dnevnik: grof Hektor oseća da je promašio život, još i više, sam ga je pokvario time što nije slušao savete svojih dobročinitelja, naročito svoje majke. Želi promenu, novu formu života, svežu, toplu simpatiju. Pesništvo Mukija koji stari ne vara ni njega ni druge; priznaje da je bezbroj puta

prevario svoju ženu, i da bi, u stvari, želeo da Ema potraži novu sreću, da izabere sebi drugoga, ova zajednica više nema nikakvog smisla. Aluzije koje se odnose na to da je žena sličnim držanjem odgovarala na muževljevu nevernost su nedvosmislene: »Bolje vam je, uviđam, šetati po Karcagu (!) povazdan...« Optužba očito ima osnove, Ema Gačari se i kao mlada devojka ponašala mimo pravila, a kao žena, u svom ponižavajućem položaju, naпусти, gde je bila okružena, ako bi uopšte bilo gostiju, samim muškarcima, oficirima, kartašima, lovcima, Mukijevim nekadašnjim društvom, sigurno je prevarila svoga muža. Njen dragi je sigurno bio oficir; slika jednog poručnika prečesto se pojavljuje, ne samo u Juniorovim pesmama nego i u njegovim novelama, da bi to bilo slučajno.

Marija Rikl je oprezna, ulog je suviše veliki da bi bilo šta rizikovala. Dok je ranije Juniora držala na odstojanju, sada mu čak naređuje da se vrati sa Palaga, Siksai dobija uputstvo da organizuje u kupalištu neko prividno nameštenje za Mukija, što bi ga vezalo za varoš; Henrik, dakle, imenuje svoga šuraka za upravnika kupališta, ujedno i za sekretara, raduje se što može da mu pomogne, još uvek ga tišti uspomena što onda, kada je bio zamoljen, nije stao, nije mogao da stane na njegovu stranu onako kako je, u stvari, želeo. Siksai ne zna šta je u pozadini, jedina poverljiva osoba trgovačke kćeri je Melinda, bezazlenost Margitinih je potrebna, inače bi ptica mogla da odleti. Junior sa radošću oseća da kod Siksaijevih, u kupalištu, redovno može da vidi svoju majku i toliko voljene sestre, mada u Kišmešterskoj ulici njegovo prisustvo i dalje nije poželjno. Povremeno imaju i gošću, neku Margitinu prijateljicu, udovicu; nju mora da prati kolima kući, nije to težak zadatak, ali i kad bi bio, šta je to prema tome što je, umesto u loše osvetljenoj, i spolja i iznutra hladnoj kući naпусти, mogao da bude u svom nekadašnjem svetu, u blistavoj okolini svoje sestre Margite, i što sada mogu da igraju staru porodičnu igru. U takvim prilikama je i njegova kći prisutna, mada je i ne gleda mnogo, nema šta da govori sa Lenkom, kasno je da joj tepa, a rano da joj kako valja objasni šta se dogodilo.

Dok je Ema sama na pusti, sa svojom decom, kod Siksaijevih se za ovalnim stolom improvizuju pesme, udovica pljeska rukama, tako je zabavlja što Kalman ume da izmišlja onako zabavne stihove i da se u svojim pesmama dražesno izdeva s društvom koje se tu zabavlja. Melinda se u pesmama svoga brata pojavljuje pod imenom Kišmešterske ulice Vesnika, Margita je Besna Dorka, Ilona je Ludmila Surlata, a reporter koji se stara za vesti, koji Vesnika Kišmešterske ulice snabdeva novostima, jeste Lenke koju šalju na sve strane.

Trgovačka kći ne čini ništa na silu, udovica je pametno uzdržljiva, niko ništa ne opaža, Marija Rikl čeka. Da bi počela konačno razdvajanje supružnika, za stolom i u postelji, iznajmljuje u varoši stan za svoga sina; avgusta 1897, kada se rađa Jene Jabloncai, koga, uostalom, takođe ne žele da upoznaju, otac, čije je zanimanje u dečjim krštenicama čas privatnik, čas činovnik, ali u najvećem broju slučajeva zemljoposjednik, već je upravnik kupališta, a ni mesto njegovog stanovanja nije više Palag, nego Košutova ulica. Junior misli da mu se bog posebnom pažnjom obratio, nikada mu nije bilo potrebnije da ima zaseban stan u gradu: Muki je, naime, prvi put u životu zaista zaljubljen. Marija Rikl i njen sin žele isto, i tragedija koja se sručuje na deseto, nezakonito Jabloncaijevo dete, nastupiće zbog toga što su kasno predočili jedno drugom svoje namere. Marija Rikl želi kao naslednicu Eme Gačari bogatu udovicu, Kalman Jabloncai devojkicu od koje nikada nije video ljupkiju ni dražu, onu devojkicu koja sedi na blagajni Siksaijevog kupališta i izdaje ulaznice.

U vreme kad kočija izjutra vozi u školu već dvoje dece rođene na Palagu, a mala Lenkica je pitomica Siromašnih školskih sestara, Ema Gačari ima samo trideset i pet godina i ponekada se čudi kako je relativno brzo završila svoj život: sada već, jamačno, sa njom ne može ništa da se dogodi. Ali uskoro će morati da shvati da je pogrešila.

Kataklizma je bila drugačija od svega što je do sada pored Juniora morala da doživi: Ema Gačari, izuzimajući početna vremena, nikada nije uzimala oz-

biljno muževljeve pustolovine. Da ovoga puta mora da se spremi na nešto ozbiljnije, procenila je po tome što Muki nije postao ni zanesen, ni grub kao ranije kada bi je varao, jedino što, eto, nikada nije bio kod kuće, a ako bi ipak bio, na njena je pitanja odgovarao preko volje. Ema je saopštila Eržebetii da Muki očigledno ponovo tera kera, gospođa Lajdenfrost je odmahnula: Junior je nesposoban da se zadrži pored ikoga, ni najveći matematičar ne bi mogao da otkrije koja mu je to već ljubav. Ali je Muki odjednom postao nepodnošljivo nervozan, a kao što se kasnije otkrilo, imao je i razloga: Lajdenfrost je saznao od jednog nameštenika Đule Siksaija šta se sa grofom Hektorom desilo: Junior ne samo da se zaljubio u mladu devojkicu, nego je u prisustvu devojinog oca i majke obećao brak, i više puta izjavio da će je uzeti za ženu čim uspe da se oslobodi Eme.

Ema je premišljala šta da čini. Da se rastavi od Juniora, da konačno napusti Palag, ode iz Debrecina, to joj je godinama bila sablažnjujuća želja koja nije popuštala, mada je znala da Kišmešterska ulica samo to čeka, sve se dešavalo i dešava se zbog toga i radi toga da bi je razdvojili od muža. Pa ipak nije mogla da makne; bez odgovarajućeg materijalnog obezbeđenja nije mogla da krene u svet sa svojom decom, samo je na Palagu mogla da očekuje od Juniora da će svojoj porodici obezbediti nasušne potrebe: zamišljati Mukija kako redovno šalje izdržavanje prava je smejurija. Posle pola godine više ne bi slao, ne zato što je zao, nego samo zato što ne bi imao. Trpela je i gutala, više ne zbog nade da će bilo kada moći da povrati svoje najstarije dete, bilo je jasno da je Lenku zauvek izgubila, nego što je sudbinu svoje dece samo na posedu mogla da smatra osiguranom. Ali je Melinda u poslednje vreme ne jedanput pravila aluzije, ne bi li, možda, ipak htela da raskine svoj brak — možda je sada došlo vreme da popusti? Ako je Junior do te granice kompromitovao jednu mladu devojkicu da mora da je uzme, možda će se one iz Kišmešterske ulice moći prinuditi da jamče za izdržavanje. Čim Marija Rikl napismeno potvrdi da je spremna da umesto svoga sina obezbedi izdržavanje Emi i njenoj deci, ona

će istog trenutka pokupiti svoje stvari i odleteti odavde, a Junior zatim neka bude srećan sa onom koju je izabrao; da se bar nisu nikada ni sreli. Ema se dogovara o svemu sa zetom, onda to kod prve posete prenese Melindi; ako prihvate njene uslove, ona će se rado skloniti.

Rezultat toga saopštenja je potpuni zanos u Kišmeštarskoj ulici, kuda još nije stigla vest o Juniorovoj novoj idili; ko bi se među službenicima kupališta usudio da rizikuje pa da preko Margite upozori trgovačku kćer? A i kad bi smeo, ko bi hteo? Emu Gačari ne poznaju u kupalištu, ali zato vrlo dobro znaju Hildu, novu Juniorovu ljubav, — a ko je ne bi voleo i žalio?

Ponovo mladoženja, Junior ovoga puta nije sebi izabrao prebogatu gospođicu koja pripada rodu znamenitih ljudi crkvene istorije, nego siromašnu devojku čiji je otac narednik, čija jedna sestra šije rukavice, brat je magacioner u fabrici, a sama porodica ima kantu. Kišmeštarska ulica ništa ne podozreva o Mukijevim namerama, trgovačka kći je toliko srećna da ponekada čak pokušava da zapeva svojim zarđalim glasom. Ako Gačarijeva pristaje na razvod, sada bi je trebalo još samo prisiliti da se odrekne svoje dece, nema smisla da ijedno ostane kod nje, ako više ne bude Juniorova žena, neka među nekadašnjim supružnicima ne ostane nikakvih dodirnih tačaka. Neka Melinda stavi Emi do znanja da će joj do smrti jamčiti izdržavanje ako ostavi decu kod njih. Društvo je i onako nije prihvatilo, svedok je tome ceo grad, mogla bi i sudskim putem da oduzme Juniorove sinove i kćeri, čim bi krštenicom sirotog pokojnog malog Ernea dokazala kako je nedolično brzo posle venčanja svojih roditelja došao na svet. Bilo ko od članova familije može da potvrdi na sudu da je Ema i kao devojka bila labavog morala, a u varoši se zna i za ona lovačka bančenja kojima žena nikada ne prisustvuje; na jednoj od tih terevenki su pijanci čak odstrelili paune u dvorištu. Neka Ema nestane sa Palaga, ali sama, izdržavanje će joj svakog meseca ona lično slati.

Junior i ne sluti da je akcija žena krenula u interesu onoga što je i sam toliko želeo, zaokupljen je nadama, brigama, pa je istovremeno i srećan i uplašen kada mu sestra saopštava da trgovačka kći moli Emu da dođe, hoće da govori sa njom o rastavi. Muki pojava nema da su u Kišmešterskoj ulici njegovoj supruzi već izabrali naslednicu, u svojoj radosti i uzbuđenju toga dana piše tri pesme, preklinje boga da ga oslobodi teškog bremena. Ema Gačari poručuje svojoj svekrvi da je daljina između njihovih mesta stanovanja ista, neka trgovačka kći dođe na posed, ona u tu kuću, pred čijom su je kapijom jedanput naočigled cele ulice isterali, neće nogom da stupi. Veliki je to trenutak kada trgovačka kći savlada svoju nagonsku reakciju, seda u kola i naređuje da je voze na imanje; čim su je ugledala, četiri deteta su se rastrčala na četiri strane: kada bi u Kišmešterskoj ulici hteli da je kazne, ona su Lenku Jabloncai plašili da će je vratiti majci, a Jabloncaijeve unuke na Palagu su obično zastrašivali da će ih odneti baki. Junior neće dočekati Mariju Rikl, pozivajući se na neodložne gazdinske poslove odjahaće nekuda na svom konju Jančiju. Tek pred mrak se usuđuje da se vrati kući, Ema pri svetlu lampe radi neki ručni rad, majka je otišla, deca su legla, a Muki očajava, jer se žena raspituje na koliko voća može da se računa ove jeseni. Ako Ema namerava da ostavlja zimmicu, onda Ema ostaje, a Ema ne može da ostane jer je Junior, na svoju nesreću, zaveo svoju novu ljubav, devojka očekuje dete, a ako joj to roditelji saznaju, u njihovoj kući ne može da ostane. Ema mora da ga oslobodi, inače će se dogoditi tragedija: Hilda ima za rođaku ne samo jednu staru, zatucanu kalvinističku bogomoljku koja na uvredu nanetu svojoj kući odgovara ćutanjem i potpunim povlačenjem, smatrajući da su događaji nastali po nedokučivoj božjoj volji: narednik je ponosan na neokaljanu porodičnu čast, na onaj ugled i simpatije koje uživa, toga, bogme, ne može dugo zavaravati obećanjima i pesmama, tim manje što je Muki, priteran uza zid, spominjao neke brze postupke i tajanstvene novčane izvore, a nagoveštavao je i da bi

njegove sestrice bile srećne kad bi mogle da upoznaju buduću novu porodicu njihovog brata.

Muki je, što niko ne bi poverovao, ovoga puta zaista našao ženu svojih snova, ova će ga ljubav stvarno pratiti do groba, i ništa nije moglo da naruši savršenu harmoniju doma izgrađenog u sporednoj ulici: Juniora će porodični život, koji je stalno želeo da legalizuje, u vreme svih njegovih briga i nevolja, uvek usrećavati. Kćerka koju je rodila narednikova kći, desetog Jabloncaijevo dete, i koja nije mogla da nosi porodično ime, briznula je u plač dok mi je pružala bezbroj puta čitano, u kataklizmama dvaju svetskih ratova sačuvano pismo, u čijem je levom gornjem uglu stajalo očevo ime utisnuto u hartiju emajliranim slovima: »... uskoro ću te posetiti, pa ćemo svi zajedno poći u bioskop ili u pozorište. Napiši mi dugačko pismo, ja lakše mogu da čitam od tvoje mamice. Poljubi umesto mene mamu, dedicu, kumu, sve one koji tebe vole, bezbroj puta te ljubi tvoj tata koji te mnogo, mnogo voli...«

Sloboda koju sad i muž i žena podjednako žele, na način koji je Marija Rikl odredila, nedostižna je: i Junior se zapanjio kad je čuo majčine uslove. Kako neko uopšte može da zahteva od Eme, pa bila ta Gačarijeva ne znam kakva, da se zauvek odrekne svoje dece? Ema je samo loša supruga, ali je celoga svog života bila savršena majka. Na kraju se sve mnogo jednostavnije rešava nego što bi bilo ko od zainteresovanih mogao i da zamisli: Junior, koji je Emu navikao da ga skoro nikada nema na posedu — svaki svoj slobodan trenutak provodi sa Hildom — jednoga dana neočekivano stiže kući i svoju suprugu nalazi s nekim u nedvosmislenom položaju. Nijedno dete nije kod kuće, Melinda, koja je mrzela Emu Gačari, jedino joj je to priznala, da deca nikada nisu bila u blizini ako se na salašu odigravalo nešto što nije za njihove oči. Među Juniorovim osobljem su u kuhinji radile uhode Marije Rikl koje su javile da Ema, ako u muževljevom odsustvu prima muškog gosta, decu uvek šalje u varoš Lajdenfrostovima. Sada je dokaz tu, ali radost nije velika, Muki sada više ni sam neće da trpi u kući Emu. Ne pravi skandal, ni mnogo po-

minjanu pušku ne skida sa zida, juri u varoš svojoj majci, i na dobrobit svih zainteresovanih pokušava da bude pametan i smiren. Čim saznaje šta se zbilo, Marija Rikl, prvi put od kada je sa njima prekinula, naređuje da je odvezu u kuću Lajdenfrostovih. Piroška i Irenka se nisu ni osvestile a već su sedele u kočijama trgovačke kćeri, konji su jurili prema Kišmešterskoj ulici, a Kalman je odjahao natrag na Palag. Junior je bio van sebe od uzbuđenja, osetio je da je stigao trenutak izbavljenja, njegova se optimistička duša nadala da će se o deci već nekako nagoditi, neka ta nesrećna Ema ide, glavno je da se on izvuče iz nevolje pa da može da se venča s Hildom. Marija Rikl je tražila i dva dečaka, ali Šandor i Jene nisu bili u kući, Lajdenfrost ih je poveo sa sobom u dućan, gde se obično igraju žmurke sa Eržebetinom decom. Ceo dalji život Šandora i Jenea je određen time što ih tog izvesnog dana Marija Rikl nije našla, i kad se, pošto je u Kišmešterskoj ulici predala tetka-Klari uplakanu Pirošku i Irenku koja je vrištala, odvezla po dečake pred dućan Lajdenfrostovih, Armin joj je saopštio da je njihova majka malopre bila tu i odvela ih na čezama.

Moja je majka u jednom razdoblju svoga života zamišljala da je paganka, a tako su joj se deca i rugala.

U Kišmešterskoj ulici nisu primali Lajdenfrostove, Agnesa je morala da vrati čak i poklone koje su slali detetu. Moja majka nije znala da čovek ima i krsne kumove, nisu joj nedostajali dok nije pošla u školu. Ali se u vezi s ponekom neočekivanom drangulijom, u školu prokrijumčarenom igračkom, ili novom tašnicom za užinu često otkrivalo da je poklon nečijeg krsnog kuma ili kume, a moja majka, u čijoj je glavici i onako bila potpuna pometnja zbog njenog teoretskog reformatstva i praktičnog katoličanstva, neko vreme je verovala da su njena majka, o kojoj je uvek slušala da je na sve spremna, ili njen otac, za koga su govorili da je neodgovoran, zaboravili da je krste. Njena baka je retko sa njom razgovarala, od nje je dobijala samo uputstva, Ilone se bojala zbog jaja, a Melindu o takvim stvarima nije mogla pitati; dugo je lupala glavu kod koga bi se mogla raspitati

šta je, u stvari, bilo s njenim krštenjem. Najveći deo dana, kada nije išla svojim usamljenim stazama po vrtu, kad nije sedela nad zadacima, kad nije odozgo posmatrala obaveštenja o požarima, ili kad nije plivala u Margitinom kupalištu, provodila je sa sluškinjama u čijem sećanju je uspomena na Emu Gačari, umesto da bleđi, sve više bujala i sve je više ličila na zastrašujuće mlade ženske likove iz Biblije. Agneš, Anuška, a naročito teta Klara, mada su joj stalno zapovedale, pa je i terale, u stvari više nisu mogle da se odupru tom nekako žalostivom, stidljivom šarmu koji je zračio iz ličnosti tog deteta: mala Lenkica je bila čutljiva samo gore u stanu ili među strancima, jer nije znala kada će kojom svojom rečenicom povrediti neko dotad nepoznato pravilo, u kuhinji je bila hrabrija, govorila je. Najbolje se osećala i bivala najsigurnija dole kraj ognjišta, daleko od tajanstvenog carstva Hromog, pored sluškinja i mačaka, i na njeno bojažljivo pitanje da li ona uopšte ima kumove, jer svi ostali imaju, teta Klara je mirno odgovorila da, naravno, ima, to su Siksaijevi, samo o tome ne treba mnogo da se priča. Odgovor nije mogao da bude pametniji: sluškinje su znale da je spominjanje Lajdenfrostovih zabranjeno, a malu je Lenkicu kuća Siksaijevih prihvatila, a shvatile su i to da neki odgovor moraju dati, nedopustivo je da se detetu u školi, zato što nema krsne kumove, rugaju govoreći da je paganim, ima ona dovoljno nevolja zbog toga što posećuje samo mise.

Moja je majka jednog Božića pripremila poklon za Siksaija (praznici u kući u Kišmešterskoj ulici — tako i Božić — odvijali su se uvek prema scenariju: u četiri posle podne paljenje svećica na jelki, predaja poklona, praznična užina, posle toga društvene igre, tombola, koju je Marija Rikl detinjasto volela, a čiji su zgodici, ananas, urme i kokosov orah, istovremeno predstavljali poklone Anzelmusovih, u redovno vreme riblja večera, kako to na Božić dolikuje, posle toga su Lenku odnosili na spavanje, a odrasli su uzimali karte. Na Božić i Novu godinu igralo se uvek u novac, Melinda i Marija Rikl su najkomplicovanije kartaške igre igrale s takvim strašnim kombinatorskim talen-

tom da Ilona i — dok je bila u kući — Margita sa njima uopšte nisu volele da igraju. Melindi i trgovačkoj kćeri nije bilo stalo da igraju, nego da dobijaju, za njih kartanje nije bila igra nego odmeravanje snaga. Ako bi ušao u partiju kalabrijasa ili taroka, Siksai bi posle izvesnog vremena rekao da on ni u snu ne voli mōru, a kamoli budan, stavljao bi na sto nekoliko zlatnika — koje bi Melinda i trgovačka kći odmah podelile među sobom, rekavši Henriku Hercegu da ih samo daje, ima ih on dovoljno — i pobegao. Kada bi, zatim, došlo vreme, probudili bi Lenku koja je spavala, naredile bi joj da se obuče, pa bi se po tvrdo zamrznutom snegu, u saonicama s praporcima odvezle do crkve Svete Ane, kuda su skoro u istom trenutku stizali Anzelmusovi, pa i sam Junior na saonicama iskićenim najčudesnijim borovim granama. Muki se držao svoje poetične vere, blago je prezirao Emu čiji se nemaštoviti Božić sastojao samo u tome što bi izvadila svoju Bibliju i pročitala rođenje Hristovo iz Evanđelja po Luki).

Moja majka nikada nije imala novaca, u doslovnom smislu ni krajcaru, trgovačka kći je smatrala da onoga čiji su roditelji rasipnici treba na vreme naterati na štedljivost; šta da čini, mala je Lenkica izrezala iz jedne svoje sveske prazan list, napisala divnim slovima, *Krsnom kumu za Božić od male Lenkice* i nacrtala je još i jednu borovu granu, jednog anđela velikih krila. Henrik Herceg, ako se i iznenadio, nije to pokazao, zahvalio se lepo, poklon uzvratio jednom lutkom, i nije opovrgavao sve dok ga dete jednom bojažljivo nije oslovilo sa »kume«. »Čuješ šta priča? Je li ova blesava?« upitala je Margita. »Zašto, mogao bih to da budem«, odgovorio je Siksai, prema onom kako je moja majka u svom sećanju sačuvala taj dijalog. (Siksai je bio protestant, ali uljudan protestant, koji se venčao u crkvi Svete Ane.) »Mada je Lenke mnogo otmenija reformatkinja od mene; konačno, potomak je jednog galijota i uglednog jeretika sa Šar-reta. Mogu da zamislim kako bi mama rado pod obojicom ložila lomaču.« Nikada od Seniorove smrti moja majka nije plakala od stida tako gorko kao tamo i tada. Margita ju je oterala kući, neka ne uz-

buđuje njenu decu, i neka se ne usuđuje više da čika-Đulu naziva kumom, njeni su kumovi Lajdenfrostovi, ali sa njima ne održavaju veze upravo zbog Lenkicine majke, svima je to veoma žao, među kućama Riklovih i Lajdenfrostovih je postojala vekovna rodbinska i prijateljska veza.

Njena je majka stekla novi greh: onaj po kome je ona odgovorna što krsni kumovi postoje a ona ih nema, i to bi bilo dovoljno da malu Lenkicu natera na plač, ali ju je čudan Siksaijev govor još više zburnio. Ta i onako su u njoj održavali svest da biti reformat, u stvari, znači biti niže vrednosti, pravi čovek je ipak katolik; reformat će stići u vatru pakla jer je jeretik, zato treba da promeni veru čim to bude moguće, da se bar ona spase. Sada je njen rečnik proširen novom strašnom reči: ona je rođaka robova sa galije! Ne samo da je jeretik, nego je i potomak robova, jamačno joj je familija puna takvih tipova kao što je Mari Jager ili onaj kapetan koji je Anu Simon udavio u reci. Majka je svakoga dana slušala šta tetka Klara čita u kuhinji iz novina koje su onamo dospеле; kuvaricu nije zanimalo ono što je zanimalo Seniora, preskočila je vesti o tome da su Turci objavili rat Grcima, da je umro Bizmark, da je izbio burški rat, ili o tome šta uzvikuje kapetan Drajfus, ali se rado bavila svim što se odnosilo na kraljeve, podrobno je raspravljala o poseti nemačkog cara Mađarskoj, ruskoga cara Parizu i o tome da se Franja Josif sprema u Debrecin i da je to razlog što na delu puta kojim se pretpostavlja da će petopreg proći od velike železničke stanice talijanski majstori putari stavljaju novu kaldrmu. U kuhinji je bilo govora o svemu što se odnosilo na visoku gospodu ili na posebno krvave i uzbudljive događaje, o peštanskom putu Karmen Silve, uzbudljivu istoriju lepe princeze sa Rigo-Jančijem isto su tako pretresle kao i onu senzaciju da je neki zidar pištoljem napao vackog biskupa. Moja majka je, dok sam bila dete, pominjala Savu Tanaskovića koji je ubio nekog draguljara, ili alansonsku kneginju koja je izgorela u pariskom bazaru i Blondena koji je šetao po konopcu, kao da su joj svi bili lični pöznanici; podrobno mi je opisala Lukinijev iz-

gled, a tridesetih godina, u vreme nekog skandala sa ucenjivanjem saopštila mi je da se tako nešto dogodilo i jednom srpskom kralju, ucenila ga je neka igračica. Čula je sve, zapamtila sve što su oko nje govorili, sve ju je zanimalo, nasuprot Melindi koja je bila zaista radoznala samo za tajne svojih poznanika. Jedan od najkritičnijih dana svoga detinjstva majka je doživela zbog tog zanimanja za sve i svašta: među Psovačevim izbačenim stvarima našla je knjigu koju je pročitala. Nikada joj tako nešto ne bi dospelo u ruke da njen pradeda nije umro u leto i da sluškinje nisu dobile uputstvo od trgovačke kćeri da se hartije ne smeju rasipnički bacati, valjaće zimi za loženje. U knjizi je bilo i slika, jedan pop, koji kroz izrez na haljini jedne mlade dame gura ruku prema njenim grudima, oko stola sedi više crnih tipova sa kapuljačama, iznad njih je raspeće, i neki bednik, kome su vezana usta a telo razapeto na nekakvoj klupi, dok jedan polugoli muškarac sipa vodu na maramu koja mu je bačena preko lica.

Mala Lenkica je knjigu pročitala do poslednjeg slova, pa su njene noći i dani posle toga bili obojeni zastrašujućim prizorima iz šund-romana M. V. Fereala. Večernje priče koje mi je pripovedala majka je gradila od onoga što je sama izmislila dok je bila dete; posle ih je i zapisala, pokušala da ih izda, neke od njih je čak i objavila. Ona Lakoverna Klara, koja bi poverovala i u najneverovatnije stvari, bila je, naravno, ona sama, u pozadini priče o veštici Borki očito je stajala Melinda, koja je tvrdila da neposlušnom detetu noću u snu veštica siše krv i zato je bledo i malokrvno. Beživotno telo psa štićenika koje je iskopano ispod snega zaista se jednoga snežnog decembarskog popodneva pojavilo u Kišmeštarskoj ulici pred detinjim očima moje majke. Čudesnu priču o *Zaćaranom drvetu* ili *Vilinskom vrtu* takođe je tamo izmislila zadivljujuća mašta plavokose devojčice koja je u svom prvom debrecinskom domu grlila stabla, lagano se kretala ukруг oslobađajući se tako svoje samoće, nadahnuta žbunjem jorgovana, vrtom koji u letnje večeri sigurno pohode vile i velikom šumom koja ju je privlačila i plašila istovremeno, jer iza te

šume je, kako su joj objasnili, bio Palag gde su joj živeli otac i majka, a tamo, po njenom uverenju, nju nikada nisu želeli. Među priče koje je sama izmišljala o ljudima od snega, spasenim psima, o čarobnom prstenu sreće sa plavim kamenom, o sovi koja čuva vodu života, o patuljku koji živi iza kore drveta, o čarobnom ogledalu pritisnutom na srce, koje pokazuje misli, o rodama koje nose debrecinski gunj, o žabama koje govore, odjednom je uplivao Ferealov spis o Sevilji iz vremena inkvizicije, u kojoj pohotni veliki inkvizitor povaljuje sve što želi, bila to svetovna plemkinja ili časna sestra, nasrće na čast namesnikove kćeri, a Sveti oficijum osuđuje nevine na mučenje ili smrt na lomači zato što su jeretici.

Posle čitanja te knjige, Hromi je dugo ostao u zapećku. Majka je u svojoj mašti videla članove Svetog oficijuma kako muče svoju žrtvu, kako joj nalivaju vodu u usta dok se ne raspadne, kako joj režu prste, lome noge, i na kraju joj navlače odeću srama pošto su je ispitivali na tri ukrštene klade, i spaljuju je na lomači.

Jedno od najstrašnijih popodneva u životu male Lenkice bilo je ono kada ju je trgovačka kći uhvatila kako guta Ferealovu knjigu; iako ju je već poznavala, stalno ju je uzimala i čitala ponovo. Marija Rikl je bila zatucano pobožna, posebno ju je uzbudilo što joj bezbožni Imre čak i posle smrti pokazuje šipak i kuži ovo derišće. Ne samo što je u besu pretukla devojčicu i svojeručno bacila u vatru tu sramnu knjigu, već je majci saopštila da takva okorela devojka zaslužuje sve; treba dobro razmisliti ne bi li, možda, zaista trebalo obavestiti Sveti oficijum o tome da u Kišmešterskoj ulici jedno jeretičko štene džabe troši hleb. Majka je plakala, zapomagala da je ne predaju inkviziciji, Melinda je ironično posmatrala scenu, Gizela Jabloncai na neki osoben način nije imala nikakvih verskih predrasuda i nije volela crkve, čak ni svoju crkvu. Majka je kasnije, tokom celog svog života, imala neke nevolje sa bogom i Hristom, u svoje katoličko-reformatsko vreme isto tako, u stvari, nije znala ni sa jednim šta da počne, volela je samo Devicu Mariju, zaštitnicu svake paćenice, i majke i devojke na-

čete časti, koja je bila jedino stvarno priviđenje među poetičnim ili suvo racionalističkim muškim božanstvima. Melinda je svoju majku posle velikih batina oprala, stavila joj obloge, iz njenoga se stava moglo osetiti da, što se nje tiče, može da čita tog Fereala, i neka ne veruje da je Sveti oficijum može odneti. Najmlađa Parka se opasno približila godinama koje joj obezbeđuju skoro isto toliku slobodu kao da je udata žena.

Gizela Jabloncai je u godini Psovačeve smrti navršila dvadeset godina, za rođendan je dobila na poklon kanarinca, tim je poklonom trgovačka kći, iako je za pticu i stručno opremljen kavez dala novaca, u stvari pecnula svoje najmlađe dete: ptica se poklanja ili devojčici ili starijoj dami. Doduše, knjiga Roze Kaloče teši neudate devojke da posle svoje dvadesete godine mogu da prestanu nositi detinji koral i tirkiz, i da mogu da stave čak i dijamantski prsten, ali je to bila mršava nadoknada za samostalni dom, a Melinda nije postala veselija ni zbog saznanja da je ostalo još samo pet godina obaveze da je prati gardedama i još daljih pet dok ne dobije punu slobodu, to jest, ako bude imala novaca, ako je neka bogata tetka od Anzelmusovih bude potpomogla: Roza Kaloča je dozvoljavala tridesetogodišnjoj ženi da vodi posebno domaćinstvo, da prima posetioce, čak i da sklapa prijateljstva sa muškarcima koji joj priliče, »naravno, u okvirima koji pristaju jednoj finoj, obrazovanoj dami«. Melinda je pokušavala, nije moglo ništa da joj se prebaci, nekada je izlazila i na kupalište, mada je znala da nije oličenje privlačnosti, a u stvari se u vodi nije dobro ni osećala. Kad to žalost nije sprečavala, trgovačka kći ih je odvodila na sve zabave, Melinda je dobro igrala, ali joj Junior nije slučajno nadenuo ime Vesnik Kišmešterske ulice, znala je svojim spletkama da nahuška devojke jedne protiv drugih, da ih zbuni opakim podbadanjima, i da ih podseti na nedostatke njihovog obrazovanja. Melinda ne samo što nije bila popularna, nju nisu podnosili, a nije bilo više Seniora koji bi i samoj Melindi objasnio da treća Parka napada pre nego što nju napadnu; ova devdžka nije gorda, već je ranjivija od bilo koje svoje sestre, ona zna da verovatno neće biti nikome

nikada potrebna, i da će radije odabrati da se o njoj govori kako zastrašuje svakoga ko joj priđe nego da je žali neki zlatni mladić u pepito-pantalonama, sa žirado-šeširo, koji pred *Kasinom* fiksira dame. Ali se zato pojavljivala svuda gde se očekivalo neko društvo, i na ledu, pod stoletnim, injem okićenim drvećem Velike šume, u blizini drvene nastrešnice koja ima oblik pagode, na veštačkom jezeru; Melinda se klizala sa tremom, osim Kalmana nije bilo nikoga ko bi je gurao na ledu u stolici na salincima, tu je samo Lenke koja se i na klizaljicama kretala savršeno sigurno i gurala svoju najmlađu tetku brzo kao vetar i čudesno spretno. Tokom vremena Melinda je organizovala pravu špijunsku službu, majka je morala da trkne u svaku kuću u koju bi odlazile Parke, da pod nekim izgovorom nanjuši da li se nešto dogodilo. Tako je Kišmešterska ulica uvek sve znala, majka se u pratnji Agneše ili Anuške prikradala i na crkvena venčanja, referisala bi kakva je bila nevesta; odlazila je i na sahrane, čak i na sahrane vojnika i samoubica kojima njena tetka iz pristojnosti nije mogla da prisustvuje, ali je želela da zna šta se dešava. Lenke bi donosila vest, opisala obred, položaj groba, broj venaca, čak i to, ako su sahranjivali vojno lice visokog čina, da su oči konja sevale kroz otvore na crnim pokrivačima za glave, ili kakav je bio zvuk doboša. Majka je naučila Melindino osnovno načelo da o svakome sve treba znati, a o sebi ne treba odati ništa, naročito u ovakvoj porodici u kojoj ima toliko toga što se drži u tajnosti; zapamtila je i to da izvesna stvar *ne postoji* sve dok se o njoj svet ne obavesti, privid je važniji od stvarnosti. Tako je Melinda u rezeda ili ble-dosivim haljinama, dok su druge gospođice oblačile ružičasto i svetloplavo, bolje znala tajne Debrecina od policijskog kapetana, i samo se osmehivala svojim krivim osmehom, u gradu koji je plivao u omami neprekidne ciganske muzike, po kojem su se leti širili teški mirisi što su izbijali iz šume, koji se zimi od vetra sa puste sav pretvarao u glatki led, u tom gradu, na sastancima na kojima su gospođice udavače, sve lepše od nje, spravljale čudesne voćne poslastice, časteći glavnoga gosta venčića njegovim monogramom

sačinjenim od raznobojnog ukuvanog voća. Najmlađa Parka je uvek znala da kaže nešto od čega bi svakome stao dah. Inače je njeno prisustvo bilo bitno: debrecinske porodice su, pozivajući Melindu, dokazivale da nemaju šta da tajе.

Ako je Lenkom i bila zadovoljna, nikada je nije hvalila. Priroda je Gizelina usta tako skrojila da do udaje nije znala za nežnu reč, ali je znala i volela da poklanja. Slala bi Lenku sa Agnešom na pleteno kolo, sama nije išla sa njima, ali je dete ispitivala ko je bio tamo, šta je ko trošio, poslala bi je i u panoramu i o tome ju je ispitivala; u stvari, i sama bi to rado pogledala, ali je imala osećaj da joj tako nešto više ne priliči, a Melinda je strahovala da ne ispadne smešna. Tako je samo od moje majke saznala da su se tamo mogle videti jedna sirena i neka žena što je poubijala celu svoju porodicu kako sa sekirom u ruci juri svoga muža koji beži u gaćama, iza nje se vidi prevrnuti sto i leševi njene dece, zatim smrt Julija Cezara, bitka kod Vaterloa i erupcija Vezuva. Referat je saslušala i Marija Rikl, ona je rekla da je karakteristično za vlasnika panorame da dovlači ovamo slike događaja o kojima narod ništa ne zna; zašto ne pokaže bitku kod Debrecina, kada su Rusi jurili po Pijačnoj ulici; u njihovoj kući stanovao je grof Ridiger, a u kući Kiš-Orbanovih je odseo carević (Kiš-Orbanovi su bili rođaci, kako Jabloncaijevima tako i Lajdenfrostovima); to neka pokazuju, a ne Vaterlo; i danas se seća kako se kao devojčica šetala među oficirima, grofov kalpak joj je dopirao do ramena.

Melinda bi ponekad podelila sa mojom majkom i svoje duhovne doživljaje. Slučajno sam otkrila da je 1897. za vreme svog boravka u Pešti verovatno videla komad *Trilbi*. Postoji neki indijski gušter koga zovu *geko*, moja je majka gekom nazivala najomiljeniji komad svog domaćinstva, primus na petrolej, koji joj je u starom debrecinskom domu omogućivao da ručak ne kuva u udaljenoj kuhinji koja se ne može zagrejati, nego u sobi, i da tako ne ostavlja mog bolesnog oca samog. Uvek sam mislila da je primus nazvala po indijskom gušteru, imala je čudesnu sposobnost izmišljanja i izdevanja imena. Ali mi je jedanput,

braneći Melindu, rekla da se znalo događati da njena tetka ipak nešto priča sa njom; prepričala joj je, recimo, *Trilbi*, od čina do čina. Naslov tog pozorišnog komada meni ništa nije govorio, nisam ga poznavala, kada sam pokušala da skupim sve knjige koje su uticale na život moje majke, pročitala sam i tu dramu. Srce mi se steglo: u komadu *Trilbi* se pojavljuje Geko. Geko je, u stvari, violinista, neki polusobar — polumangup, ali voli *Trilbi*, u svakom slučaju hoće da je odbrani, da je spase, dok jedna *Trilbi* ne pogine od Svengalijevog pogleda. Koliko li je puta, u sebi, moja majka kao dete ponavljala sadržaj tog komada koji je primenila na sebe, kako *Trilbi* ne može da se uda, jer devojka koja potiče od majke razbludne kelnerice i lakomislenog pijanog oca ne može da uđe u čestitu porodicu, pa tako ni njoj neće moći da se otvori put u kuću Jožefovih. Ali, možda bi neko mogao da pomogne? Bilo ko. Geko!

One godine kada je Franja Josif u Kremziru gledao pozorišnu predstavu pa je za vreme pauze zamolio da mu dovedu jednu ženu, gospođu Šrat, Lenke Jabloncai je završila svoje devojačke škole i trebalo je da se odluči o njenoj daljoj sudbini. Tanušno dete je bilo pametno, vaspitači su naročito hvalili njenu moć shvaćanja, smisao za sistematičnost, a učiteljica klavira, gospođa Poš, preporučivala joj je umetnički odsek nedavno otvorene Muzičke škole, jer bi ona sama — po sopstvenom tvrđenju — sada već mogla samo da uči od Lenke Jabloncai, od koje bi, kad odraste, mogla postati velika pijanistkinja. Marija Rikl nije uopšte obraćala pažnju na gospođu Poš, ali je poslušala ono što je govorio Gedeon Doci, znala je da će je zapanjujuća neopskrbljenost Lenke Jabloncai verovatno primorati da je dâ na škole, jer ova devojka nije ni za šta drugo nego za umni rad. Pa neka bude učiteljica; eno tamo je samostan Siromašnih školskih sestara u Ulici svete Ane, Svetičev institut, tamo ima odeljak preparandije, neka Lenke tamo uči. Devojku su upisali, Marija Margita Štilmungus, koja je Mariju Rikl ispitivala o porodičnim prilikama i ličnosti svoje nove

pitomice do nepristojnosti indiskretnim pitanjima, kako bi znala u kom pravcu da usmeri vaspitanje osobe koja će morati da napusti institut dostojna prihvatanja njihove katoličke vere, obradovala se kada je posle bezbroj negativnosti otkrila i nešto dobro: sudeći po rečima učiteljice klavira, Lenke ne svira loše, a preporučili su čak da ide u muzičku školu. »Upisati«, odlučila je Marija Margita Štilmungus, »u Institutu ima mnogo proslava, samostanu su potrebne dobre pijanistkinje.« Tako je majka primila na znanje da je od sada neće više učiti gospođa Poš, već da će svirati na klaviru u pravoj muzičkoj školi, radovala se jer je, svaki put kada bi sela za klavir, osetila da ono što je teško postaje lakše. Kao da je između nje i svakodnevice u kući u Kišmešterskoj ulici stavljen neki izolacioni sloj, muzika je bila spas, okretanje k sebi, a istovremeno i nešto drugo, kao da joj je neko poverio poruku koju ona treba da preda; osluškivala je to što neko želi po njoj da poruči, neko ko već veoma davno nije živ. Još je trajao raspust, bila je slobodna, pošla je ka Siksaijevima. Kada je, već u kupaćem kostimu, stigla do bazena, nije se kao obično odmah bacila u vodu, jer je kod Lajoša Viga, učitelja plivanja, neko upravo polagao ispit. O Vigovu motku za plivanje bila je okačena vitka, tamnokosa devojka, zamahivala je uplašeno i trudila se, izdižući lice iz vode. Pored ograde stajalo je više njih, jedan bradati, brkati gospodin, jedna dama koja je od uzbuđenja čas crvenela, čas bledela, jedna vrlo mlada žena, jedna vitka, prelepa devojka i jedan momak, svi su gledali plivačicu kojoj je Lajoš Vig sada odvezao pojas te je bez užeta pošla u vodu. Oni koji su stajali na obali istovremeno su se prekrstili, plivačica je okrenula lice, uhvatila je taj pokret, a moja je majka videla njen bojažljivi osmeh. Devojka je preplivala bazen, vratila se a njena porodica, jer se jamačno radi o njoj, stupala je uporedo s njom pored bazena, klicala joj, a ona se sad već i smejala. Lenke Jabloncai je samo stajala i gledala ih. Dok je, uz pljesak, devojka izlazila iz bazena hvatajući se za vlažne lestve, majka je silazila niz druge. Na onom tankom, vlažnom vratu visio je krst

o lancu, a vrat moje majke je bio go. U trenutku izlaska i silaska dva pogleda su se srele, odmerila se i zapamtila, a nijedna od dveju devojaka nije slutila da se upravo srele sa onom koju će do kraja života verno pratiti i slediti, sa prijateljicom kojoj ravnu nijedna neće nikada naći, sa onom prijateljicom koju bi obe htele da ponovo vide na nebeskim raženim poljima Helene Eder.

Fotografija na kojoj moja majka ima četrnaest godina jedan je od najneverovatnijih komada našeg porodičnog albuma.

Na slici, u dnu nekog nasipa zaraslog u travu, korov i u poljsko cveće, igraju tri devojke, moja je majka ona u sredini. Sve tri nose haljine do zemlje, svaka malčice odiže suknju, majci čak proviruje pod-suknja. S njene leve strane je neka nepoznata, bezoblična keza, a s desne jedna do guše usnirana devojka tamnog pogleda, u tamnoj haljini, očito rođake iz kruga Anzelmusovih; sve tri nose na glavi slamne šešire sa cvećem. Na tananom struku moje majke bela traka, pri dnu suknje četiri našivka od belog gajtana, oko mršavog vrata široka bela kragna. Četrnaestogodišnja Lenke Jabloncai je jamačno dobila uputstvo da se osmehuje na fotografa i ona je poslušala. Lice koje je sočivo ovekovečilo je ironično. Četrnaestogodišnja devojčica smatra da su komične istovremeno i činjenice i poza, njen stav »ja sam ljupka, bezbrižna i vedra mlada devojka«, i »meko krilo prirode« u kome njih tri »mlade dame« plešu. Gleda skoro prezrivo, ali ne u sočivo nego u stranu, kapci joj dopola zaklanjaju oči. Devojka sa kojom se bila srele u bazenu Margitinog kupališta imala je veliki zadatak: trebalo je da nauči Lenku Jabloncai da se nesputano smeje i da se raduje životu. Naučila ju je.

Na plivačkoj diplomu Plivališne ustanove Đule Siksaija, štampanoj u štampariji gospodina Kutašija na debeloj hartiji na kojoj su pečat grlile četiri sirene pokazujući više svoja leđa i grčevito umotane riblje repove nego svoju prednjicu, vlasnik instituta

Đula Siksai i upravitelj Jabloncai, na hartiji ukrašenoj slikom muškarca u prugastim pantalonama koji skače na glavu nipodaštavajući sve fizičke zakone (sa glave atlete koji pada glavom nadole šesirić sa obo-
dom ne spada!), i u steznike ušniranih djevu dama velikih stražnjica, obučenih u koketne gaćice koje se pod kolenom završavaju čarapama, 25. jula 1898. ovim potvrđuju da je pitomica instituta, gospođica Belinda Bartok položila veliki plivački ispit.

Moja se majka po drugi put sreła sa gospođicom Belindom Bartok, ne u plivačkom institutu Siksajevih već na sasvim drugom mestu: u zgradi samostana u Ulici svete Ane, za vreme prozivke imena pred ve-lečasnom nastojnicom Marijom Margitom Štilmungus i razrednim starešinom Marijom Karitas.

Majku na otvaranje nije pratio nijedan član porodice; pored nje su sa strane grabili tetka Klara i pas Bobi, koji su je ostavili pred kapijom samostana pošto je njena baba rešila da od sada može u školu odlaziti sama. Prvo je samo zurila, gledala ostale devojke, pokušavala da u svoju malu svesku upiše spisak imena: Balog, Balog, Bartok, Biro, Brukner, Fabijan, Fidrur, Hadhazi . . . bilo ih je tačno dvadeset i jedna. Dok su za vreme prozivke devojke ustajale i klanjale se, jednom ili dva puta je imala osećanje da je ovu ili onu devojku već negde videla, možda na ulici, možda na misi. Ali se toga dana osećala usamljenom, bez drugarice, izdvojenom; sve su devojke u preparandiju stigle iz katoličke devojačke škole, rastajale su se samo za vreme letnjih meseci; moja majka, koja je došla iz Docijevođ instituta, nikoga nije poznavala, sama je pošla i kući. Belindu Bartok je prepoznala kada su izišle kroz samostansku kapiju. Kao i onog letnjeg prepodneva pored bazena na Margitinom kupalištu, tako su i sada preparandistkinju pred samostanom čekali onaj bradati muškarac, ona starija smešljiva i ona mlada žena, ona lepa vitka devojka i momak veselih očiju. Belinda Bartok se uhvatila za ruke sa svojim starijim sestrama, usta nije zatvarala, pričala je ono što se toga dana dogodilo; devojke su jurile za njima, a

Lenke Jabloncai je koračala sama. Kada su Bartokovi stigli do crkve, pratnja je zastala, onda prešla ulicu i videla kako Belinda Bartok polazi da traži božju pomoć za put kojim je krenula; nekoliko njih je pošlo za njom. I majka je pošla, prvi put je ušla u crkvu bez poziva. Izišla je ranije od ostalih, kod kuće je trgovačka kći tražila spisak imena, predala joj je iškrabanu hartiju. »Belinda Bartok«, rekla je Marija Rikl, »to je sigurno dete Agoštona Bartoka, najmlađa kći. Veoma čestita porodica, gospođa Bartok je prisutna na svakom sastanku ženskog društva.« Kod Bartokovih se toga dana sigurno događalo to isto, i gospođa Agoštona Bartoka je verovatno na isti način zapazila prezime: Jabloncai.

Poznavala sam Bertu Tomanoci, suprugu Agoštona Bartoka. S nevericom sam je posmatrala kad sam bila mala, mada sam u svojoj okolini bila navikla na dobre vile. Ali je moja majka bila druga vrsta vile, nije bila krotko nebesko biće koje se leluja među cvećem, majka je bila i div; da je bila začarana ptica, bila bi orao, da je bila duh, bila bi Puk i Arijel čija je snaga čupala drveće iz korena, podizala oluje, pomerala brda. Berta Tomanoci je bila jednostavna, prizma sa jednom ravni, iz nje je zračila samo dobrota i uravnotežena, blažena ljubav. Kada je rekla svojoj kćeri Belindi da bi je radovalo da pozove unuku gospođe Kalmana Jabloncaija koja je u Ženskom društvu toliko poznata po svom dobročinstvu, nije imala ni pojma šta je uradila. Postupila je samo prema načelima svog života, a pošto je uvek živela daleko od onoga što nije dobro, zatvarala bi uho kada je trebalo da čuje klevetu i ukorila onoga koji bi se zanimao za nezgodna pitanja neke porodice; ako je i slušala o Juniorovom neobičnom životu, ili je do nje dospelo nešto u vezi sa Emom Gačari, to za nju nije imalo značaja pored činjenice da je dete vaspitala supruga Kalmana Jabloncaija, dakle, to je u svakom pogledu društvo koje priliči njenoj kćeri. Kada se dom u Štamparskoj ulici otvorio pred Lenkom Jabloncai, pred četrnaestogodišnjom ćutljivom i poslušnom devojkom ironičnog osmeha, raširila se kapija Zlatne zemlje iz čika-Forgoove bajke, i za Lenku Jab-

loncai je počelo ono što su joj u Kišmešterskoj ulici oteli: detinjstvo.

U Zlatnoj zemlji su živeli mnogi, baka, roditelji, brat i sestre Belinde Bartok — Ilona koja je tu stanovala već sa svojom novom porodicom, Margita koja se spremala za slikarku, Ferenc, tada još gimnazista, budući pravnik, i Belinda. U toj kući često ima gostiju; čim su naučila da pišu, i deca vode gostinske knjige; onima koji dolaze pružaju spomenare da nešto upišu ili ucrtaju; imaju dnevnik, improvizuju pesme, muziciraju, slikaju. Ovde svako redovno čita lepu književnost, nisu pretplaćeni samo na političke listove, i deca su pretplaćena na čika-Forgoove novine, *Mali list*; gospođa Agoštona Bartoka čuva svaki komadić hartije na kome stoji potez njene dece, tako sam mogla, dobrotom Belindinih kćeri, da vidim prve dopisnice Bartokove dece, zadivljujuće talentovane portrete članova porodice i poznanika koje je crtala Margita Bartok i opis Debrecina čijim je ulicama moja majka nekada koračala i koji je poslan čika-Forgou. »Debrecin, to drago mesto u kojem stanujemo, leži okružen romantičnom ravnicom i oranicama zlatnoga klasja«, piše Margita Bartok. »Tri godine je prošlo otkada smo se oprostili od planinskog Munkaša pa došli ovamo na Alfeld, kuda Mađara srce vuče. Otada ovde pohađam školu, udišem debrecinski vazduh, i već sam potpuno debrecinska devojka. Pošto sam upoznala mesne prilike, s radošću se koristim prilikom da o njima porazgovaram sa čika-Forgoom. Prvo bih pisala o našem stanu, o tom ljupkom, prostranom domu i bašti u kojima se tako dobro osećam. Kada stignem iz škole, ulazim u senicu koja se nalazi na kraju vrta, pored nje dva visoka stabla obrasla bršljanom, pod čijom senkom sedim često sa svojim sestricama i bratom, učeći ili čitajući *Mali list*. U blizini naše kuće se nalazi Čokonaijev spomen-park sa kipom Mihalja Viteza Čokonaija, nedaleko od njega je ev. ref. Velika crkva, sa Rakocijevim zvonom, tu je četrdeset i devete objavljena sloboda nacije. Iza nje se nalazi ogromna zgrada slavnog Kolegijuma i Ekonomske visoke škole. Sa železničke stanice polazi lokalni voz do šume, u kojoj sa leve strane vidimo ku-

palište Margite Siksai koje je ukras Debrecina, a Velika šuma je odista lepo i prijatno mesto sa Doboševim paviljonom i više letnjikovaca i kupališta. Leži na veoma velikom prostoru. Od znamenitosti, posebno mesto zauzima zimsko pozorište, zatim Korzo-palata u glavnoj ulici, a u Hatvanovoj ulici realka. Debrecin nazivaju još i kalvinističkim Rimom, a to mu ime i priliči. Ima, međutim, i katolika, oko deset hiljada, čiji je poglavar nedavno doseljeni premilostivi Nandor Volafka, koji je ponos i dika nas učenica, njegovi divni govori privlače u crkvu mnogo sveta. Znamenitosti proizvodi Debrecina su: medenjaci, debrecinski pereci, sapun, dobar beli hleb, slanina, kobasice, glinene lule, itd. Mogla bih još dugo da pričam o našem dragom Debrecinu, to je tako dražesna, lepa i čista varoš.»

Opis Margite Bartok nije samo tačan, već sa nekom posebnom sigurnošću ističe upravo sve one tačke grada koje će imati neku ulogu u životu Lenke Jabloncai. Pred Korzo-palatom će je sačekivati Ot i Majtenji, tu se neće Jožef pojaviti zbog Ninone, u Doboševom paviljonu će jednog dana njen prvi muž organizovali bife pored koga će zastati na čašu piva njen budući drugi muž, onaj Elek Sabo bez čijeg se dede ne može zamisliti zimsko pozorište, spomen-park, pa i realka; vlasnik Margitinog kupališta je zet njenog oca, a »taj ljupki, prostrani dom« koji je i čika Forgo mogao tako dobro da upozna iz detinjeg opisa Margite Bartok, postaće i njen dom.

Raspored kuće u Kišmeštarskoj ulici sam morala da upoznam preko rodbine. Ali da se u domu Bartokovih u Stamparskoj ulici kroz kapiju na zatvorenom tremu moglo ući prvo u sobu Belindine bake, da se otuda išlo u dnevnu sobu, iz nje u prijemnu, da je, zatim, zgrada pravila krivinu, da je sledila trpezarija, a za njom soba Agoštona Bartoka, i na kraju spavaonica i dečje carstvo, da je između stabala bila razapeta mreža za spavanje, ali da je u vrtu bila i ljuljaška, i da je Ilonka sa svojim mužem Emilom dobila posebno mesto preko puta krila sa trpezarijom, muškom spavaćom sobom i dečjom sobom na levoj strani zgrade koja je bila građena u obliku slova U, sve sam to

toliko puta čula da sam zauvek upamtila, a i sama u donekle preuređenom obliku poznavala. Majka, koja je prešla ovaj prag posle detinjih godina opterećenih strahovima od svoje porodice i inkvizicije, iz atmosfere tragedija stigla je bez prelaza u svet presovanih slika, kućnih antologija poezije i sabiranja izreka koje treba uzeti k srcu. Zureći je listala porodičnu zbirku zlatnih izreka, uvezanu u plavi somot, s natpisom: »Ne zaboravi«, u kojoj su stajale ovakve mudrosti: »Možemo da postojimo bez radosti, ali ne bez nade. Dublje je srce od najdubljeg mora.« Ilonka je svirala i pevala pesmu Kalmana Kovačija: »Ne znam zašto te volim, o, stari dični Debrecine, možda zato što me tu prva ljubav obasja, ili trave, drveća, poljskog cveća, ptica, Velike šume tvoje, romantičnog Hortobađa igrajući zračak to je.« U Margitinoj ruci je skoro uvek bio blok za skiciranje, crtala je, Ferčija je ispitivao njegov vaspitač, a dečko je posle svakog zadatka koji bi rešio bez greške mogao da trkne u bakinu sobu po slatkiše. Kada je moja majka prvi put stigla u kuću, prema zabeleškama Belinde Bartok, osim nje, te sedmice su dolazili još sledeći: »PRIJATELJI FERENCOVI, MLADI MUŠKARCI: Zoltan Feketa, Lorant Baša, Elemer Bakunek, Đula Paras-kao; MILOSTIVE GOSPOĐE: supruge Gabora Baše, Ernea Erica, Ignaca Bakuneka; MILOSTIVA GOSPODA, MUŠKARCI: Gabor Baša, Erne Eric, Ignac Bakunek.« Porodica je utonula u dečji roman *Put u Zlatnu zemlju* koji je čitala gospođa Bartok, moja je majka samo gledala. Tu je u porodici bio jedan otac, otac koga svi vole, koji se ne bavi mutnim poslovima, koji brani i sjedinjuje taj mali svet, osenčen — to je osetila — pored svih radosti, i nekom nerastvorljivom, pitomom tugom. (Margita, veoma talentovana studentkinja slikarske škole u Nađbanji, koja je izlagala i u Nacionalnom salonu, umreće mlada, ozledivši porodicu nezalečivom ranom, mada u stvari svi — i ona sama — slute da neće dugo živeti).

I u ovoj porodici se rađaju pesme: njih piše Margita; Margita ne samo što slika, razume se i u pisanje stihova, i Belinda sjajno piše sastave; Ferenc je pametan, vredan; Ilonki nije dovoljno njeno doma-

ćinstvo, često pretrči do svoje majke, uzima joj iz ruke posao; Agošton Bartok svaki slobodan trenutak provodi sa svojim, poučava, usmerava, štiti; Berta Tomanoci drži na okupu i čuva raj Bartokovih. »Slatka, dobra moja Belinda«, piše Antal Tihi, muž Belinde Bartok, 2. maja 1916. sa fronta, čestitajući godišnjicu braka Agoštonu Bartoku i njegovoj ženi, »drago mi je saznanje da su me tvoji dobri roditelji usvojili kao svoga, naučio sam da ih volim i poštujem, jer su tako dobri, tako čisti, tako prostodušni.« Posle šest nedelja u pismu Antala Tihog stoji sledeće: »Danas su samo misli bile drugačije nego drugih dana. Intenzivnije sam sa vama. Zamislio sam porodični ručak kod mamice, osetio sam i njihovu ljubav. Lepši, draži porodični život nikada nisam video.«

Lenke Jabloncai sluša čika-Forgoove priče, Melinda je nije uzalud poučavala, sedi prava kao trska, ljupko jede kad je ponude, i sluša priču kako osiromašeni roditelji napuštaju decu da bi mogli stići u Zlatnu zemlju, kako zatim pozivaju k sebi svoje sinove i kćeri, i kako najmlađi teško stižu do njih, kroz divlje pustolovine i opasnosti, kroz stalne napade crnih vragova koji se mogu pobediti samo ako se dodirnu šeširov na koji je nekada davno majka prišla traku, jer je predmet koji čuva dodir majčine ruke moćniji od svake zle sile. Moja je majka pomislila da ona, prema ovome, nikada ne bi mogla da stigne u Zlatnu zemlju jer nema nijedno parče haljine niti predmet koji je dodirnula njena majka, i jamačno će celoga života morati da bude sama, bez zaštite, jer, zaista, ko bi njoj i mogao da pomogne?

Prijateljstvo Lenke Jabloncai i Belinde Bartok je do smrti ostalo bez ijednog potresa, bez ijednog disonantnog tona i u njemu je bilo zaista lepo što se njihova naklonost nije zasnivala samo na sličnostima, već i na onome po čemu su se toliko razlikovale. Belinda je bila pobožna, majka nevernik; Belinda je prihvatila opravdanost muškog upravljanja, majka je prezirala mužjake, smejala im se; Belinda je u dubini srca bila monarhista, jer je kraljevski dvor tako lep i plemenit; majka ne samo da je bila republika-

nac, pre bi se reklo da je bila revolucionar, skoro anarhist. Belindin život su štitili, moja je majka bila nezaštićena; Belinda je svoju decu učila poslušnosti, moja majka pobuni; Belinda je bila bogata, čak i u razdobljima krize u poređenju s mojom majkom bila je imućna; majka se skoro do starosti borila s olujnim talasima, da bi, zatim, sa promenjenim životom prestale i njene brige koje, uostalom, nije shvatala ozbiljno. Belinda je bila krotka, moja majka samo učtiva; Belinda uljudna, a moja majka nije poznavala konvencije; Belinda je, u stvari, postigla sve svoje ciljeve, moja majka nijedan. Belinda je pre smrti primila poslednju pričest; moja majka, posle višekratnog menjanja vere, na smrtnoj postelji se nije brinula za onaj svet, nego nam se smešila onako dopola sklopljenih očiju kao sa fotografije na kojoj je imala četrnaest godina, na kojoj je njeno lice toliko ličilo na samrtničko, i saopštila nam: da je ono što smo o njoj i na njoj zapazili površno, jer je i ona sama bila tajna i da tajne nosi sa sobom. One su se međusobno smatrale tako zabavnim, očaravajućim i zanimljivim da su jedna drugoj postale stalni izvor radosti, a Zlatna zemlja iz kuće Bartokovih, mlada-laćke i zajedničke uspomene za njih obe bile su izvor nad kojim su se stalno naginjale ne bi li ponovo iz njega zahvatile, jedna da bi mogla da podnese potrebe postojanja, a druga da se ponovo okrepi kako bi i bez čarobne snage šesira posvećenog majčinom rukom mogla da prebrodi virove svoga života.

Lenke Jabloncai je naučila Belindu Bartok da se čudi. Belinda Bartok je naučila Lenke Jabloncai da se smeje. Godine 1890, godine kad je izbio bokserski ustanak, te godine kada će decembra meseca u Fizeš-đarmatu izdahnuti u osamdesetoj godini baka Eme Gačari, Rakela Banjai, Lenke Jabloncai se ne upoznaje samo sa svojom vernom prijateljicom, preko koje konačno, u kući Bartokovih, nalazi svoj dom, nego i sa nekim čiji će uticaj na njen život biti neizmeran: sa Margitom Marijom Štilmungus, nastojnicom časnih sestara.

»Preda mnogom stoji nezaboravni lik tete Margite, duboko poštovane i veoma voljene časne nastojnice naše«, držala je besedu Belinda Bartok 1942. na četrdesetgodišnjem susretu nekadašnjih školskih drugarica, »vidim njen vitki, uspravni stas, njene ruke, u crnim dopela svučenicima, ukrštene nad redovničkim pojasom, njene dobre oči koje nas vedro gledaju ispod sjajnih naočara — vidite i vi! I čujete, ona već govori: Možemo da počnemo, meine Süsse! obraća se ona svima nama; nikada nećemo zaboraviti njenu dobru, mudru nastavu, njene pouke koje su nam u mnogim teškoćama pomogle u životu, s ljubavlju čuvamo dragu uspomenu na nju.«

Margita Marija Štilmungus je one godine kada je Lenke Jabloncaí stigla u institut upravo napunila četrdeset godina. Ne vidi se na njoj, lice joj je bez bora, njene pametne oči nisu ponizno sveštene; ponosite oči ispod naočara, koje deluju na njenom licu kao da su oznaka njenog čina, spoljna oznaka kojom se razlikuje od ostalih časnih sestara. Predavala je metodiku i istoriju, oba predmeta neobičnim sredstvima. (Dok sam bila profesor, često sam se sećala onoga što sam čula od majke o nastavnim metodima Margite Marije Štilmungus, i to sam primenjivala sa većim uspehom nego ona načela koja sam učila pod nazivom metodika praktične nastave kojom me je Pedagoški fakultet Debrecinskog univerziteta uputio na posao vaspitača.) Štilmungusova nije lepa; Marija Karitas, profesor matematike i prirodopisa je sto puta lepša od nje, sasvim tačno: Karitas je uzbudljivo lepa, toliko je dekorativna da se može zaljubiti u nju, a pored svega, kao Mojsijev grm, plamti od vere; devojke su skoro sve pomalo zaljubljene u nju, izuzev moje majke, čija nejasna osećanja devojčice uskoro navodi u normalno korito jedna isuviše stvarna ljubav. Marija Aleksija niti je lepa niti je pametna, predaje mađarski i zemljopis; za časove Marije Bone ni Belinda Bartok ne sme da tvrdi da su živi — Marija Bona je kao i njeno ime, dobrostivo dosadna. Alojzija, nastavnica lepog pisanja, sitna je kao zrno masline, i lice joj je takvo; ta je mala redovnica ljuta, večno uzbuđena; sestra Alfreda, na-

stavnica gimnastike, tera »Svetičeve husare« da vežbaju u kabanicama koje prevazilaze svaku maštu, a gospodin profesor Hus, jedini muškarac među vaspitačima, učitelj muzike i pevanja, s mudrim mirom zauzdava bujna mladalačka raspoloženja. U ovom nastavničkom zboru direktor je Nandor Volafka; kada pitomice nisu zaljubljene u sestru Karitas, obožavaju njega, milostivi gospodin je muškarac privlačne spoljašnjosti, ima uspeha u javnosti, kako u crkvenom tako i u privatnom životu. Zahteva strog red, koji Štilmungusova i održava. Među časnim sestrama nijedna nije redovnica iz humorističkih listova ili šablonska časna sestra, svaka ima svoj prijatno-neprijatan karakter. Ali značajna ličnost među njima je samo jedna, a to je teta Margita.

Štilmungusovu sam i ja poznavala.

Poznavala sam, tačnije, sigurno sam videla i ostale, koje su još u doba mog detinjstva bile žive i radile u Svetičevom institutu, morala sam ih videti jer smo stanovali u kući pored samostana. (Moja je majka uvek uređivala svoje domove tako da je ulica na neki način morala da bude u vezi sa nekim razdobljem njenog prethodnog života. Da bi ostala blizu kuće u Kišmešterskoj ulici i Marije Rikl, za vreme svog prvog braka iznajmila je stan u Fiveskertskoj ulici, da bi mogla uvek da prizove u sećanje tetku Poš i svoj lik iz detinjstva sa psom Bobijem koji je svuda trčao sa njom, ili da vidi sebe dok ona trči na čas klavira s notama pod miškom; sa drugim mužem je počela svoj novi život u Ulici Domb, blizu nekadašnje sobe tetke Poš, a kada se stan nije pokazao dobrim, preselila se u Ulicu svete Ane, tačno u kuću pored samostana, pa je, nalaktivši se na zajedničku, nisku kamenu ogradu, čežnjivo posmatrala redovnice kako šetaju. Kada sam porasla i kada je trebalo da se porine za posebnu sobu i za mene, otuda nas je odvela u Hunjadijevu ulicu, zapanjila sam se kada sam iz Župnog ureda u Ulici svete Ane dobila matične izvode o rođenjima i smrtima Jabloncajjevih; u Hunjadijevoj ulici broj 24 nekada su živeli Siksajjevi kada su već bili prodali kupalište; kada bismo otvorili kapiju, moja majka bi verovatno čula gromoglasni smeh svog

davno preminulog teče. Hunjadijeva ulica je kasnije, u vreme američkog tepih-bombardovanja nestala, a majka se vratila u blizinu prve polovine svoga života, u susedstvo nekadašnje Kišmešterske, tada već Betlenove ulice, opet u Fiveskertsku ulicu, ovoga puta već sa mojim ocem; a kao supruga Eleka Saboa stanovala je dve kuće bliže Harmatijevom uglu nego u vreme kada je bila supruga Bele Majtenjija. Sigurno sam videla Alojziju, Alfredu, sigurno je da mi ih je pokazala i da je mene njima pokazala, ali su za moje dečje oči ti likovi koji podsećaju na jato pingvina svi bili isti, upamtila sam samo teta-Margitu.)

Kada mi je bilo deset godina, 1927, razred moje majke proslavljao je dvadesetpetogodišnjicu mature. Ja sam već bila rođena i u vreme dvadesetogodišnjice, ali sam bila premala da bih mogla da učestvujem. Ovo je bila prva prilika da pređem samostanski prag. Nerado, zlovoljno sam ga prešla; bila sam trapava reformatkinja, zatucano pobožna, uspaljeno ponosna što su me krstili kao kalvinistkinju, bila sam sirova i odvratno milostiva, uzimala sam majci za zlo što nije iste vere kao i mi, čak i to što hvali samostan u kome je provela, navodno, najlepše godine svoga života, hvali časne sestre koje šetaju svake večeri u vrtu.

Kasnije smo često razgovarale o tom danu kada sam upoznala teta-Margitu; moja majka je žalila što nas nije ranije upoznala, i što uz mene nije priložila uputstvo za upotrebu. Sastanak je počeo misom, nekadašnje školske drugarice i članovi njihovih porodica su se okupili u kapeli, meni se otprve cela stvar nije dopadala, miris je bio stran, strane boje, strani ukrasi, u stvari sam se i bojala. Iako sam živela u susednoj kući, nikada nisam bila tako blizu redovnica; te čudne haljine sada su šuštale i lepršale pored mene. Stajala sam između majke i Belinde, plašila sam se oltara, popa, kipova. Kada je tokom mise došao onaj čas kada vernici kleknu, kleknula je i moja majka, jedino sam ja ostala stojeći. Marija Margita Štilmungus je odmah pri ulasku stala iza majke; kada je opazila da ne klečim, nežno me je pritisnula na pod. Odmah sam se digla, ona me je ponovo vra-

tila. Onda sam se okrenula i iz sve snage lupila je po ruci. Za trenutak je slabašna stara redovnica bila u mojim očima oličenje vremena verskih ratova, lično odgovorna zbog mog pretka galijota, za krvavi verski sud u Požunu i Eperješu, odgovorna za sve bilo kada zatvorene crkve moje vere i poniženja koja su morali protestanti da otrpe. Po treći put me nije dirnula, njena se ruka sakrila u skute redovničke haljine. Majka je pobledela, Belinda je skoro plakala, ali sam i ja strepela šta će biti na kraju mise. Znala sam šta sam uradila i zašto sam to uradila, pa iako sam bila sigurna, da ću kod kuće moći da objasnim kako sada to nisam ja nego galijot koji čuva svoju veru i u spoljnim manifestacijama, ipak sam osećala da je ono što sam učinila apsurd; konačno, ova matora časna sestra nije mogla da prodre pogledom u mene, a ja sam u svom prvom besu i histeričnom strahu od tajanstvenih glasova, mirisa i reči pala iz onoga čemu su me kod kuće učili. U pogledu vere bila sam pod upravom svoga oca, u pogledu drugih stvari mnome su se bavili oboje; moje je vaspitanje zaista vrlo malo ličilo na školu Roze Kaloče, ali su mi mnogo puta objašnjavali da ukoliko ne mogu da prihvatim da neko ima drugačije ili u drugom obliku izraženo mišljenje o veri, mogu i sama da zatražim prijem u inkviziciju, a što se tiče boravka bilo gde van kuće, tu isto postoje pravila kao što se tačno zna i to posle koliko dana treba vratiti prvu vizitu.

Posle mise kapelu je prva napustila nastojnica, majka je odmah pošla za njom, mada nas ova nije ni pogledala, niti nam mahnula. Videla sam Belindu kako prestrašeno gleda u mene, mislila sam: sada se u sebi zahvaljuje što nije rodila tako užasno dete kao što je ova jadna Lenke; videla sam i to da je i ona pošla za majkom, možda će joj biti potrebna pomoć, ali je onda ipak zastala. Belinda je bila najtaktičnije stvorenje na svetlu, njen nagon joj je i sada šapnuo da je bolje da nas ipak ne prati. Prema nastojničinoj sobi pošle smo, dakle, samo nas tri, Stilmungusova, moja majka i ja. Redovnica je bila nema a moja je majka ćutala; osećala sam da ću zaurlati ako se nešto ne dogodi. Užasavala me je klauzura, i tamo su bili ki-

povi u plavim haljinama, u crvenim haljinama, u dedinjstvu sam se bojala kipova. Kada smo stigle u nastojničinu sobu, redovnica je konačno progovorila, i iz onoga što je rekla prepoznala sam to naročito stvorenje o kojem mi je majka tako često govorila. Jer se časna sestra nije obraćala meni nego mojoj majci, i nije karala mene nego nju. »Stidite se, Lenke«, rekla je Štilmungusova, »pa vi mi niste rekli da vaše dete nije katolik. Nije katolik, zar ne? Vi ste reverzalom dali pristanak da vaše dete bude kršteno u veri vašeg supruga, a to mi niste spomenuli. Bila sam vam četiri godine razredni starešina, jeste li me samo toliko upoznali? Šta li sad misli o meni ova jadna devojčica? I šta misli o mom redu? Odbila sam je od naše crkve zauvek.« Majka je spustila glavu na njeno rame, sakrila svoje lice u nabore njenog plašta. »Nemojte mi se udvarati, ne ljutim se«, rekla je Marija Margita Štilmungus, »kažnjavate vi sebe dovoljno, Lenke. Tražite, tražite, tražite, i nećete moći da nađete, jer na pogrešnom mestu tražite. Sklonite se i pustite me da priđem detetu.« Bila je visoka, suva, a ja ispod prosečnog stasa; kad sam je pogledala u oči, jer, prisilila me je da je pogledam u oči, imala sam osećanje da vidim kraljicu, a ne redovnicu. Onda odjednom više nije bila tako visoka jer je čučnula pored mene i osmehujući se ozareno uhvatila me za rame. Jedva sam se usudila da dišem u njenoj blizini, drhtala sam kao divlja zver pred ukrotiteljem. »Ti si veoma neučtiva devojčica, ali si me ipak obrađovala«, rekla je nastojnica, »jer ti bar veruješ u nešto.« Ustala je, izvukla fioku svog pisaćeg stola i izvadila jednu sliku koja prikazuje Isusa kao dete. Zamišljeno me je gledala, ocenjivala je šta će se sa tom slikom desiti ako je da u ruke ovom minijaturnom Kromvelu, onda mi je ipak dala. Mali Isus sa slike stajao je u košuljici, imao je kratku smeđu kosu i iznenađujuće moderan lik, širio je ruke. »Izvini se!« šaputala je moja majka iako je sa izvinjavanjem bilo uvek nevolja; bila sam spremna to da učinim, samo se nije moglo. Marija Margita Štilmungus, koju otada smatram mnogo većim pedagogom no što je to moja majka mislila, naglo je stavila svoju suvu

ruku na moje usne spremne da progovore. Progovorila je ona, rekla je: »Izvini što sam te uznemirila. Ostani uvek čuvar svoje vere.« Počela sam od stida tako da plaćem da me je prigrlila, i kao što je to činila sa mojom majkom dok je ova bila devojka, sada je mene umirivala; ja sam priljubila glavu uz nju, pa me nije bilo briga što licem udaram o raznorazne crkvene utvari. Njena čarobna ličnost me je očaravala i kada je umrla — posle ovog događaja živela je još tri godine, a potrebni su bili minobacači svetskog rata, istrgnuta vrata našeg stana kroz koja su stranci ulazili i izlazili, da bi iz moje sobe nestao mali Isus koga sam od nje dobila.

Na živote obe učesnice odlučujuće je uticao prvi isprekidani razgovor, septembra 1898. u sobi nastojnice samostana u Ulici svete Ane, kuda je Marija Margita Štilmungus pozvala četrnaestogodišnju Lenku Jabloncai radi malo bolje upoznavanja (pozivala je svaku svoju učenicu i primala ih je po spisku). Nikad srećnijeg susreta: posle toliko iskeženih, zbunjenih, nazoviskromnih lica koja se osmehuju iz apsolutne životne bezbednosti, redovnica gleda u savršeno drugačije, prerano sazrelo, tragično dečje lice; ona već poznaje njene zamršene odnose, ali je sada prvi put pogledala devojku koja raste među senima kuće u Kišmešterskoj ulici. Moja majka, sa već bezumnom žudnjom za jednom majkom, gleda u pametne oči žene koja je stvorena za majku a da pri tom ne mora da upozna muški zagrljaj; ona je to na drugi način nego supruga Agoštona Bartoka, ona zna nešto drugo pa i daje nešto drugo. To drugo, po čemu se razlikuje od svojih koleginica veliki je dar: Štilmungusova ume da usmeri ljude, ume da primi i ono što je njenom biću strano, ne protivi se ničemu što je ljudsko, to što je ljudsko shvata široko kao i njen učitelj Augustin. Pored toga je još i obrazovana, i to ne krnje obrazovana kao što su u to vreme mnogi od onih koji rade na ženskom vaspitanju, potpuno je obaveštena o svemu iz svoje struke, prati najnovija naučna dostignuća. Pozna je svoje druge redovnice, poznaje sebe, i

nastoji da upozna svakog svog učenika. Odmah shvata da ovakvo dete kao što je Lenke Jabloncai do sada još nije sreala. Dete se kreće i govori kao devojka koja je dobila brižljivo domaće vaspitanje i negde pod školskom odećom koju je nasledila od Melinde, sluti sedam Hristovih rana. »Ispričajte mi svoju biografiju!« upućuje svoju pitomicu koja bleedi i rumeni, koja u svom uzbuđenju preživljava jedan od tahikardičnih napada koji će joj se u toku života tako često javljati, a nastojnica će sada čuti naličje onoga što je s lica već upoznala od Marije Rikl: kao da je neko od istog dekora napravio drugu pozorišnu scenografiju. Saopštenja moje majke su oskudna, puna praznina, pa ipak se može krenuti njihovim tragovima: trgovačka kći je svuda naglašavala da je njen jadni sin Kalman žrtva jednog zbrzanog, mladalačkog, lošeg braka, jamačno je tako govorila i u samostanu prilikom prijema. Lenke Jabloncai ne pominje žrtvu, umesto toga se u njenom opisu pojavljuju dve nestvarne figure koje su još pre nekoliko godina umrle, ali im je sećanje stavilo vilinska krila na ramena: Senior i Psovač. »Opišite svoj karakter«, čuje Lenke Jabloncai uputstvo koje je još više prenerazi. »Brzo! Da vi niste vi nego neko treći, kako biste mi ga predstavili?« »Siroče sam«, kaže Lenke Jabloncai bez oklevanja; Marija Margita Štilmungus je upozorava da je ona, kao prvo, božje dete, kao svaki čovek, a kao drugo, nema razloga za žalbu, jer iako njeni roditelji zaista nisu bili uz nju, bila je njena dobra baka koju je varoška sirotinja uključila u svoje svakodnevne molitve zbog delatnosti u Ženskom društvu; a ni ostali članovi porodice Jabloncai nisu je ostavili bez pomoći. Moja je majka dobila dozvolu da se udalji, poklonila se i krenula. »Lenke!« čula je sa vrata i uplašeno se okrenula. Redovnica je stajala onako, s rukama skrivenim u skute rukava, kako ju je kasnije još bezbroj puta videla; na njenim naočarima u zlatnom okviru koje su delovale kao deo crkvenih utvari, blesnulo je septembarsko sunce. »Ovde nećete biti siroče, to vam obećavam!« rekla je Marija Margita Štilmungus i mahнула joj da može ići.

U samostanu su ubrzo zapazili: nastojnica voli Lenku Jabloncai. Ljubav časne sestre se ispoljavala u tome što je od majke zahtevala tri puta više nego od drugih pitomica, davala joj je posebne zadatke, knjige o kojima je trebalo da referiše, i skoro potpuno ju je izvukla iz domaće sredine. Kada nije bila u muzičkoj školi ili kod Bartokovih, moja majka se nalazila u samostanu, najčešće je tamo i vežbala. Verski život pitomica u institutu određivala su stroga pravila, nije bilo dana kada poneka od njih ne bi morala da provede neko vreme u kapeli; pitomice škole su sedmičnu ispovest i pričest vršile po razredima. Majka, koja je bila reformatkinja, morala je, naravno, sve to da izostavi; nastojnica bi je u tim prilikama pozivala u svoju sobu, pa su razgovarale. Redovnica nije držala posebne duhovne vežbe za jedno lice, bilo je reči o najosobenijim stvarima, jednom je naredila da dovede u institut psa Bobija, dešavalo se da zamoli Lenku Jabloncai da joj svira na klaviru, ispitivala je kako joj je prošla sedmica, tražila je da joj tačno opiše kakvo je Siksaijevo kupalište i šta tamo rade posetioци, zauzvrat je govorila o inostranim redovničkim domovima i o Rimu. Dok je išla u Docijev institut, Lenke Jabloncai je bila učenica koju su ocenjivali prema njenim duhovnim sposobnostima, svaki je vaspitač znao šta s njom namerava njena porodica, i premda su preduzeli sve da njihova pitomica, koja toliko malo živi u onoj veri koju je dobila krštenjem, zavoli Kalvinovu veru, samo posredstvom psalama i Biblije nisu uspeli u tome. Život toga deteta je bio u tolikoj meri protkan prvim verskim doživljajima, koji su ga svi vezivali za katoličku crkvu, da su njihova nastojanja ostala jalova. Ono, ako je zbog toga i nisu kažnjavali, Docijeva ljubimica nije bila, a kada je prešla u samostan, posle nekoliko meseci se znalo da reformatkinja Lenke Jabloncai uživa posebne simpatije nastojnice, da je jedna od najboljih učenica, pored toga je duša koja je za crkvu važna i koju treba pridobiti; neka je, dakle, čekaju srećne i vedre godine, dok ne stigne u ono doba kada će joj zakon dozvoliti da se vrati u katoličku svetu majku crkvu.

Karitas, ona divna Karitas koja je u svojoj redovničkoj haljini izgledala kao vitak plamen, bila je prva koja se približila majci, a to je već po sebi bio neočekivan slučaj, jer je Karitas, koju su pitomice obožavale, bežala od oduševljenja koje predstavlja teret. Karitas nije imala abnormalne sklonosti.

Koliko sam mogla da rekonstruišem iz majčinih reči, redovnicu je do te mere zadovoljavalo što je svoju zapanjujuću lepotu mogla predati da vene za Hrista, da nije ni obraćala pažnju na dečje obožavanje. Čim je opazila nameru Štilmungusove, Karitas se i sama dosetila da bi Jabloncaijevoj trebalo da dâ nešto, pa je htela da podeli sa njom ono što je najdragocenije, svoju veru. Sa svojih petnaest godina moja se majka u blizini kuće Bartokovih i Štilmungusove rascvetala, izgubila je svoj opori izraz lica; svojim crtama, vitkošću cvetnog stručka, dugonogim, gojaznosti nesklo-nim telom najavljivala je već onu izuzetnu lepotu zbog koje će posle mnogo, mnogo desetleća, skoro u svakom od oko dve stotine pisama kojima mi posle njene smrti izražavaju saučešće, postojati ova rečenica: »Nikada nisam video tako lepo stvorenje.« Karitas, i sama divna, preporučila je mojoj majci Hrista i mističku vezu između redovnice i njenog boga. Majka je rekla da ni reč nije razumela od onoga što joj je časna sestra šaputala, ali ju je očaralo što joj ceo samostan zavidi na Karitasinoj naklonosti.

Gospodina profesora Husa, nastavnika muzike, nije bilo potrebno posebno upozoravati; profesor Hus je na prvom času muzike bio preneražen: ispod prstiju te pitomice nije odzvanjala svirka samostanske učenice, nego laki muzički komad koji najavljuje umetnika, budućeg velikog pijanistu, ma koliko da je klavir bio loše štimovan. Moja majka svirala je čas ono što je pisalo u notama, čas nešto što bi improvizovala, među svetim zidovima je letela sigurna, hrabra melodija, klasičari su u tumačenju te devojke koja svira pričali ono što su u svetu i o sebi znali. Ali čim bi gospodin profesor Hus izišao, odmah bi pred nju stavljale note, pa je Lenke Jabloncai uz smeh zabavljala razred lakim melodijama pomodnih opereta. Ako bi neko zavirio u razred, pesma bi se

onog časa pripitomila u *Ave Mariju*, moja je majka zbog tih nekadašnjih časova muzike toliko volela operetu *Mamzel Nituš*.

Marija Aleksija je smatrala da veština Lenke Jabloncai u pisanju sastava prevazilazi školsku ravan, da je pesnička, neuobičajena, da je struktura njenih radova drukčija od radova ostalih pitomica, a što obično ne ide zajedno sa književnim zanimanjem, i za jezike je neobično talentovana. Marija Renata malo gunda, jer devojci nemački, istina, dobro ide, ali joj je izgovor užasan. Marija Renata je došla iz Austrije, čokće jezikom pri suviše zaobljenim rečima, mada nikada nije toliko ljuta kao Marija Alojzija, najprgavija među časnim sestrama. Alojzija ima lice kao zrno masline, podučava lepo pisanje i kao ljutito pile pijuće na sastanku časnih sestara: tačno je da su učenice sklone da se stalno kikoću, ali Lenke Jabloncai, kad ta započne da se kezi, ne može da prestane. Ona prihvata uputstva velečasne nastojnice da dozvoli Lenki Jabloncai da bude vesela, ali koliko se ta devojka smeje, to već dovodi u opasnost opštu disciplinu. »I da je tako, neka se smeje«, rekla je hladno Štilmungusova, a Alojzija je na sastanku o četrdesetogodišnjici ispričala Lenki Jabloncai kako ponekad samo što je kap nije udarila dok je morala da trpi njeno cerekanje. »Časna sestro, molim vas«, rekla je Belinda, koja je i posle četrdeset godina stajala u svom obožavanom starom institutu podjednako poslušna i spremna na izvršenje zapovesti, »sestro Alojzija, molim vas, jedna Lenke je morala da se smeje. Na ulici se uvek nešto događalo, i skoro uvek na vašem času, sestro Alojzija. Na žalost, najčešće su upravo tada nailazili vojnici.«

Belinda Bartok 1901. piše svojoj starijoj sestri sledeće: »... Iz teorije muzike smo polagale ispit početkom oktobra. Sutra ću imati prvi čas klavira. U subotu je stiglo kući pedeset i šest oficira, rezervista i dobrovoljaca, redovi i oficirski kor marširali su, uz vojnu muziku, Ulicom svete Ane u ponedeljak od 11 do 12. Upravo je sestra Alojzija držala čas lepog pisanja, a u našim redovima klupa je, naravno, nastalo komešanje. Domobrani dolaze kući dvadesetog, a kadeti tada odlaze.«

Za te četiri godine, od 1898—1902, koje je moja majka provela kao pitomica samostanske preparandije u Svetičevom institutu —

u razdoblju u kome Francuska osvaja Sudan, princ od Orleana pomoću zavere Lige rodoljuba hoće da restauriše kraljevinu, jedan anarhist po imenu Breši ubija italijanskog kralja, Kičener do temelja spaljuje imanja i magacine Bura koji se bore, a njihove žene i kćeri skuplja u koncentracione logore, razvija se bokserski ustanak, Rusi okupiraju Mandžuriju, grade željeznicu do Port Artura; na zaprepašćenje Lava XIII, francuski senat zahteva da mu se predaju na uvid statuti crkvenih udruženja i zanima ga ko su im članovi i koliki su im prihodi, u Mađarskoj zbog štrajkova žetelaca interveniše vlada i vojska, jedan bivši cistercijski đak koji se zvao Babič, sin Arpada Kostolanjija iz Subotice i Adi polazi putem nove književnosti, u Evropi ljubitelji pozornice raspripravljaju da li je Vajldov *Idealni muž* idealan i kakav to sablažnjivi zanat ima gospođa Vorn, Konrad je već napisao *Lorda Džima* i *Crnca sa Narcisa*, zainteresovane ne zabavljaju žilvernova nego oporija i realističnija velsovska viđenja *science fiction*-a, svetska slava je već zahvatila ne samo Hauptmanovu *Hanele* već i *Kočijaša Henšela*, a Fransov *Opat Koanjar* je već stari poznanik prijatelja knjige,

za te četiri godine, u vreme dok je Ibzen još živ, i posle *Solnesa* i *Borkmana* završava *Kad se mi mrtvi probudimo*, mladi Tomas Man šalje u svet svoje uspomenne iz libečke Kišmešterske ulice — *Budenbrokove*, a šezdeset meseci posle *Studien über Historie* pojavljuje se i Frojdovo *Tumačenje snova*, kada se još mnogi sećaju kakva je bila sahrana Janoša Aranja i u toku je skandal oko Jokaijevog drugog braka, Mora počinje da radi u novinama *Segedi Naplo*, već su izdali Ambruševog *Kralja Midu*, završen je *Žirofle i Žirofla*, gotov je i Miksatov *Čudan brak* koji se verovatno u debrecinskom samostanu nije čitao, jedan mladi čovek po imenu Moric radi u redakciji lista *Ujšag*, pesme Margite Kafke već donosi časopis *Mađarski genije* (Margit Kafka završava svoje školova-

nje u satmarskom samostanu, gde je, inače, nekada učila i trgovačka kći, iste godine kada su se prvi put srele Lenke Jabloncai i Štilmungusova),

za te četiri godine, kada stotine hiljada Mađara kreće u Ameriku radi održanja golog života, kada kuvarica Klara Sič i vremešna sobarica Agneš Sič traže i dobijaju jednodnevno odsustvo da bi mogle videti još jednom svog brata iseljenika, i Petefijeva godišnjica bi se održala u Šegešvaru, da članovi vlade nisu u većini otišli na bolovanje, jer nisu želeli da ožaloste dobrog kralja koji i onako ima mnogo briga (humoristički listovi prikazuju kukavne predstavnike mađarskog javnog života umotane u šalove, na invalidskim kolicima, kako se ozbiljno bave mišlju da, umesto nepopravljivog mađarskog agrarnog proletarijata, koji za državu i onako mnogo ne haje, radnu snagu koja nedostaje, nadoknade kineskim kuli-
jima),

u tom razdoblju,

kada se zastrašujuće podiže kvota zajedničkih austrijsko-mađarskih izdataka, a posle pada Kalmana Tise i Banfija Sel pokušava da stvori red u sve apsurdnijoj oluji u čijim zatišjima na pozornicu stižu Đurkovićeve kćeri Ferenc Hercega što minijaturene kućne probleme rešavaju genijalnim bračnim trikovima; kada jedan vek odlazi a drugi se vek najavljuje — na crtežu kojim se humoristički list *Borsem Janko* oprašta od XIX veka pajac gorkoga lica navlači zavesu na 1899. godinu, i te noći koja će osvanuti 1900. godinom dok u Mađarskoj zvone sva zvona, kod Siksaijevih su posle ogromne večere, livenja olova u vodu i punča, prvi put Lenki Jabloncai dali u ruku čašu šampanjca, kajzer Vilhelm još ne sluti da će bokseri uskoro ubiti nemačkog ambasadora i da će dalaj lama već sledeći godišnji kurtoazni poklon slati ruskom, a ne kineskom caru.

Lenke Jabloncai će naučiti sve što bi budući pedagog u pogledu poznavanja predmeta i metodike trebalo da zna, i kao da se nije rodila 1884. nego četrnaest godina kasnije, kada je dospela u samostan,

prilagođava se novom načinu života koji se po svemu razlikuje od prvih deset godina provedenih u Kišmešterskoj ulici. Moja majka tokom ovih godina ne samo da se razvija u devojku zaslepljujuće lepote, ne samo da se tada stvaraju temelji njene velike kulture, nego će se ona osloboditi svojih sputanosti i teškog tereta prvih strašnih doživljaja. U tim godinama pogled Marije Rikl se često odmara na unuci, kćeri njenog sina Juniora. Da je tako lepa, kakva se još u njihovoj porodici nije rodila, to je očigledno; da je neuobičajeno pametna i da je sposobna i za više obrazovanje, to joj saopštava Karitas lično, kao i da je, po mišljenju nastavničkog zbora muzičke škole, njeno mesto na koncertnom podijumu; u stvari, sve je to nevažno. Ono što u trgovačkoj kćeri uzburkava osećanja toliko snažna da već odavno nije verovala da je sposobna za njih, jednostavnije je saznanje: na tom mladom devojčkom licu ponovo je našla crte, nezaboravni pogled Seniora u mladosti. Sada već maše svojom maramom kad joj unuka putuje — gospođa Agoštona Bartoka je uvek vodi sa sobom na letovanja; mada jaja nikada nije zaboravila, Ilona je takođe počela da je poziva, jer je Lenke isto tako duhovita kao što su joj bili otac i deda; u njenom prisustvu živne i najdosadnije društvo, sedela ona kraj klavira ili ćaskala. Tolika je privlačna snaga te devojke da njoj za ljubav svako uvek prihvata pozive; unuka Jabloncajevih je tražena, hvale je, vole je onoliko koliko su nekada vredali i mrzeli Emu Gačari. Dok Belinda, posle *Putu u Zlatnu zemlju*, već krajcaru po krajcaru štedi da kupi delo koje će predstavljati osnovni književni doživljaj njihovog devojaštva, i nabavlja *Dolazi kroz raž* Helene Maters, svoju majku, umesto mladih muškaraca koji prolaze Ulicom svete Ane, uzbuđuje Margita Bartok, velika devojka, slikarka koja čas radi u kući Bartokovih, čas u Nađbanji. Margita je pravi slikar, razmišlja Lenke Jabloncaj dok pod njenim prstima klavir plače, žali se, oplakuje, kliče, seća se, raspravlja ili miluje, i razmišlja o tome šta bi bilo kad bi i ona mogla da bude umetnica; Marija Aleksija uvek ističe njene sastave, a ona ne samo da zna da obradi neku književnu tezu, piše ona i izmišljene priče, a mnoge

je sama sebi i pričala dok je bila mala, u svojoj užasnoj samoći. Roman *Dolazi kroz raž* je pisala žena — možda bi i ona mogla da postane pisac ili, ako ništa drugo, pijanistkinja.

Gospođa Agoštona Bartoka upisuje Belindu u kolon, u Institut za ples gospodina Alfeldija, naslednika Karolja Milera. Kod Karolja Milera je učila igranje i stara gospođa Majtenji, majka prvog muža Lenke Jabloncai. »Dospela sam u školu Karolja Milera, nastavnika igranja i bontona«, piše u svom dnevniku udovica Emila Majtenjija, Jozefa Hajnrüh, »gospodin Miler je ovaj zvučni naslov podario sebi potpuno samovoljno, jer su zli jezici tvrdili da je u svojoj ranoj mladosti učio za berberina. Bilo kako bilo, mogu da tvrdim da je svoje učenike naučio da dobro igraju. Kasnije je stigao u Budimpeštu i doživeo počast da uči kraljevsku princezu Mariju Valeriju. Kolon se sastojao od devojaka skoro iste dobi i gimnazista osmoškolaca, tako je korisno povezano sa prijatnim, pa su deca odgovarajućih godina provodila srećne večeri u Milerovoj ne prevelikoj sobi koja je bila osvetljena svećama, čiji je pod bio oriban i koju je on nazivao dvoranom. Kao i svaka devojka, i ja sam imala svog redovnog partnera, koji se najviše bavio sa mnom, koji mi je donosio bonbone, koji je s drugom igrao samo ako bi me majčinska briga odbila od plesa sa njim, pratio me kući itd., itd. Srećno detinjstvo, u kome se srce zadovoljava tako malim! Poslednje veče smo proslavili balom s boščama: svaka porodica je slala dobroga jela i pića, verujem da bi sam Miler mogao čitavu sedmicu da leži stalno pokvarenog stomaka, pijan, od preostalih mrvica. Učestvovala sam na mnogim zabavama u životu, ali se nijedna od ovih malih, jednostavnih plesnih večeri koje su trajale do ponoći nije mogla zaboraviti. Osećanje, bilo da je radost ili tuga, nikada ne obuzima čoveka tako neposredno kao u detinjstvu; u svojoj maloj ružičastoj tarlatanskoj haljini spremala sam se na zabavu toliko ispunjena srećom da bi ovo poglavlje mogla života — da nije usledio poslednji čardaš, i da se time nije zaključila divota koja je trajala šest sedmica — moralo biti među opisima srećnih časova.«

Kolon je i kod Milerovog naslednika bio tačno takav, čak ni tkanina za haljine koje su se mogle nositi na balu s boščama nije se promenila, i moja majka mi je pominjala nekakav tarlatan i ispričala da su joj za bal s boščama među plave uvojke udenuli tacetu. S dozvolom Marije Margite Štilmungus, Lenku je u prvo vreme gardirala gospođa Agoštona Bartoka, majke su razgovarale na stolicama kraj zidova plesne dvorane; kada u Dobrotvornom ženskom društvu trgovačka kći saznaje da njena unuka pleše kao leptir, jednom i sama upada sva u crnini kod Milerovog naslednika, i od tada devojkama sama dovodi. Senior je predstavljao pad, Imre prokletstvo, Junior ranu koja krvari do smrti, Ema užas, Melinda je bila pametni, nesrećni jež, ali je Lenke uspeh. U vreme prvoga braka, kada je moja majka s mužem krenula u Veneciju i poslednji put je poljubila, niz lice Marije Rikl su se slivale suze. »Nisam htela više nikada nikoga da volim!« rekla je trgovačka kći. »Sa mnom se život već dovoljno naigrao. Neka te bog sačuva, Lenke! Volela sam te.« Marija Rikl je imala časti, ugleda, ali pravog, blistavog društvenog uspeha nikada. Devojka koja u plesnom institutu naslednika Karolja Milera ide iz ruke u ruku sada joj i to pribavlja, društveni rang koji se ne daje na osnovu imanja već na osnovu lepote, duha.

Kada je dospela u samostan Siromašnih školskih sestara, njena suknja do zemlje još je bila teška, služila joj je čas kao lepeza, čas kao pajalica, ali u vreme kad je naučila Huskinu pesmu o *Dva mala vrapca*, već klizi u dugačkoj haljini. (»Nisam poznavala nikoga ko se kretao kao tvoja majka, prosto je lebdela onim svojim stasom kao stručak cveta«, sećala se nekadašnje devojkice udovica Đerđa Magoša, Natalija Dragota.) Ujutro proguta svoju kafu, kupi stvari i trči, a za njom juri pas Bobi koji se posle pred kapijom samostana okrene i odskakuće kući, da bi s onim tajanstvenim psećim osećanjem za vreme nekoliko minuta pre jedan krenuo ponovo na put, i pred samostanom, među devojkama koje izlaze, čeka svojom gospodaricu, dižući svojim sićušnim repom prašinu. I polazi devojkama, i polazi pas, izlaze na Baćanjijevu ulicu,

stižu pred Kasinu — današnji Klub narodnog fronta — i to je sad kritičan trenutak jer pred Kasinom stoje gospoda gimnazisti i studenti i gledaju devojkicu sa psom. Stoji tamo pravnik Laci Šami — u njenom drugom braku biće joj zet, uzeće za ženu Gizelu, sestru Eleka Saboa — tamo je i Zoltan Salai i Pišta Ozori i još koliko njih, koliko mladića uprepodobljenog lica ili onih koji oponašaju blazirane mondene; tamo je i onaj bezobraznik koji se zove Mikloš Ot, koji pokušava ne jednom da je prati do kuće, a tamo je i Bela Majtenji, sa svojom plavom kosom i sićušnim brčićima. Gadan je taj Mikloš Ot, moja majka će ga i kazniti. Hemijskim mastilom će ogromnim slovima zapisati na jednu svoju podsuknju koja je poslata na pranje: MRZIM MIKLOŠA OTA! Napis je pronađen u praonici, tetka Klara nosi dokazni materijal svojoj gospodarici; još se seća kakve su nevolje pravili prokleti muškarci u ovoj kući. Marija Rikl se ne zadovoljava istragom koja, doduše, otkriva da je Lenku do krvi uvredila Otova drskost, a ne nešto suprotno tome, ali je to dobra prilika da joj izloži svoje mišljenje o mužjacima i da stavi Lenki do znanja da muškarac prlja ženu čak i svojim pogledom. Gimnaziste će prijavit; protiv studenata sa univerziteta, na žalost, ne može ništa da učini, ali neka Lenke od sada dolazi kući kroz Ulicu svete Ane i Pijačnu, neka izbegava ugao kod Kasine. Proleće je, noću se jedva može spavati od mačje dernjave, trgovačka kći se ne šali. Lenke sada još ne podnosi Mikloša Ota, ali šta će biti kada jednom nekoga zavoli, u ovoj devojci teče isto tako Juniorova krv, kao i krv njene proklete majke. Zabranjuje Lenki nedelju dana da odlazi u pozorište, premda je najveće zadovoljstvo devojaka kada mogu da sednu u ložu, gde se oduševljavaju, plaču, gde do krvi plješću dlanovima; onda joj naređuje da iziđe na dvorište, pa joj pokaže kako mačor opšti sa mačkom. Moja majka bi da pobegne, moja prababa je zadržava tamo dok se ljubavna oluja ne završi. »To hoće muškarci«, kaže Marija Rikl. »E pa, pazi, jer je i tvoja majka ovako počela. Bez nas ili bez gospođe Bartok ne usuđuj se da progovoriš s muškarcem i ne zabora-

vi šta si videla. Hoćeš li da se valjaš trbuhom u prašini, kao životinje? Jer ljubav vodi tome.»

Bila je to dobra lekcija, očigledna, uticaj je trajao do smrti. Ono gorko gađenje, ono nemoćno osećanje izložnosti životinjskoj strasti, što je moja majka osećala u oba svoja braka, ni psihijatar ne bi mogao da izbije iz njene glave. Afera sa Miklošem Otom se inače završila u samostanu; Marija Rikl je podsuknju odnela Štilmungusovoj, da bi i škola na odgovarajući način potpomogla moralno-seksualni odgoj njene unuke. Moja majka je plaćući otišla nastojnici koja se bavila baš tim da sa časnom sestrom koja je predavala hemiju izvadi iz podsuknje mastilo. Kada je opazila uzbuđeno, stidljivo, uplakano dete, rekla je da Hristos nije umro na krstu da bismo se neodgovorno razbacivali rečju »MRZIM«, a osim toga, ko je još čuo da se podsuknja upotrebljava kao hartija? Otkad je sveta, mladići su uvek sa divljenjem posmatrali devojke, ne treba na njih obraćati pažnju, ona je već po Pauli Ot poručila da majka onog Otovog dečka dođe k njoj, neće više biti dosađivanja, i neka nosi odatle tu podsuknju.

Stupanje u društvo, u kolon, moju majku je neminovno suočilo sa suprotnim polom, sa kojima je do tragikomičnog slučaja sa podsuknjom razgovarala relativno bez predrasuda, ali je mačja svadba narušila ravnotežu: Lenke Jabloncai se jedva usuđivala da pogleda nekog dečka. A bilo je veoma mnogo prilika za sastanke. Mađarska pri kraju veka, mirno gledajući kako značajan deo stanovništva bez hleba napušta rodnu grudu, i puštajući da drugi, ne manje značajan deo, u nedostatku zaposlenja, umire od gladi ili vrši samoubistva, žderala je za obilato natovarenim stolovima ili u lepo pripremljenim *plain air*-ima. Stalno su stizale pozivnice za ručkove, večere, užine; članovi Društva su odlazili na majalise, na izlete, na večerice i manje zabave, na koncerte, u pozorišta, u Veliku šumu; devojke o kojima kutija s pismima Belinde Bartok referiše njenoj sestri Margiti, znale su leti da se ugoje šest, osam, jedanaest kila, a bilo je i od čega. Uzalud su odlazile na plivanje, tenis, išle u šetnje pešice da pozdrave u manježu poznanike ili u streljačkom

društvu vide veštinu muških rođaka, svi su se gojili, samo je Lenke Jabloncai, zajedno sa Belindom Bartok, uprkos modi ostala jadno mršava.

Devojke dobijaju svoje prve midere 1900, ali na njima nema šta da se stegne. Drugog avgusta 1900. Belinda piše Margiti u Nadbanju sledeće: »Juče me je krsna kuma pozvala za četvrtak, pa sam se pojavila. Ilonka nije mogla da pođe sa mnom, jer se nije usudila da obuče belu haljinu i mider. Pre užine je došla i teta Benke i Ilona, koja je sedela između Šarolte i mene. Meni je na užini bio: bela kafa, kolač, gušćije pečenje, vino, pivo, jedna velika bela torta sva od krema i voće. Gosti su otišli u pola osam, mi smo ostali i na večeri, vino mi je malo udarilo u glavu.« Posle godinu dana, 1. septembra šalje Margiti sledeći izveštaj: »Na misu u pola dvanaest pošla sam s mamicom. Prvi poznanik na koga smo naišle bio je Šanji Balog, kraj zgrade nekadašnjeg čizmarskog esnafa. U crkvi su bile: Margita Siksai, koja je, jadnica, toliko debela da jedva može da hoda, teta Pinkešdijeva sa Marčom, koja je svoju kućinastu kosu uplela u punđu, Bela Donogan u lepoj beloj haljini, Irma Engešter, ona sada frizurom oponaša Pesiku, kosa joj je sa dve strane začušljana niz lice, onda srećna nevesta Irma Rankai, Lujzi i Irena Albert, teta Fabijanovica i teta Hurirajeva, sa tri krasotice, itd., itd. Za sada svaki dan nekuda idem, a posle ću ionako biti vezana, jer hoću da krenem Jabloncajevima. Zbilja, danas sam pred crkvom videla i Jožija, veoma sam mu se obradovala. Za ovo leto više neću dobiti novi šešir, nego ćemo na florentinski staviti belo cveće. U subotu opet kolon, mislim da ću ići u beloj haljini s mašnom. Sestra Karitas se oporavila, pa smo je dočekale veselim klicanjem.«

Kiš Lap još uvek stiže u kuću Bartokovih, čitaju ga sa uživanjem ne samo devojke već i roditelji. Na slikama se vide dečaci bajna lica, s mačevima, puškama; objavljuju kako je Mađar najbolji vojnik na svetu, i čika Forgo besno upozorava kako unutar državnih granica svaka narodnost treba da zaboravi da je ikada pripadala nekoj drugoj strani: neka se izmeša sa stanovništvom matične zemlje, a on se raduje momči-

ćima koji ponosno izjavljuju da će, ako treba, poći u rat na svom di-điju. Neće proći ni dvanaest godina posle Lenkinog završnog ispita u učiteljskoj školi, pa će male delije, čim stasaju u mladiće, zaista poći u boj, i dok 1900. parlament ozakonjuje ženidbenu nameru Franje Ferdinanda i guši svoje negodovanje zbog Sofije Kotek, moja majka i Belinda sažaljivo gledaju ljupki crtež tih dečjih novina: male bosonoge švrće čuče u prašini, nemaju ništa, nikoga; čika Forgo, na sreću, ponovo nalazi pomirujuće objašnjenje: ima i u provinciji radosti, ne treba im šarena lutka, ni drveni konj, ni ljuljaška; o, kako je dobro igrati se piljaka u svežem pesku. Petnaest godina posle Lenkine učiteljske škole (kada *Kiš Lap* još uvek uspeva da razgali porodicu Bartok, i mada se njime zabavljaju Ilonina deca, list svi pregledaju, a devojke čitaju ruske, engleske i francuske romane, najčešće, razume se, *Prohujalo s vihorom* njihovog vremena, knjigu Matersove) izbiće oktobarska revolucija.

Moja majka, osim suštinske razlike među polovima, do udaje ništa nije znala o sopstvenom telu ni o bračnom životu. Biološko preobražavanje svoga tela je smatrala za gnusnu bolest koju bi zatajila da može, ali je to bilo praćeno takvim znacima da se odmah otkrilo. Melinda joj je saopštila toliko da će se to nešto kod nje pojavljivati svakog meseca, i neka pazi da zaista tako bude, jer ako ipak ne bi usledilo, istoga časa bi izletela iz njihove kuće i iz ljudskog društva u močvaru, kao Ema Gačari. Moja je majka bila skoro pogibeljno malokrvna, kada je bila devojčica nisu se brinuli za njenu ishranu sve dok je gospođa Agoštona Bartoka nije počela terati da jede; dešavalo se, naročito u prvo vreme, da se u njenom organizmu narušavao prirodni ciklički red. Tada bi proživljavala strahovite dane, osećala bi se krivom zbog nekog greha koji je počinila a da toga nije bila svesna, i čekala kada će je isterati, i mozgala kuda bi mogla da pođe. Junior je, doduše, stanovao u Debrecinu, ali ga skoro nikada nije viđala; nije znala rešenje, strepela je sve dok njeno telo ne bi rešilo problem. Da se udala pot-

puno neobaveštena, to mi je saopštila pre moje udaje, kada je s mukom tražila reči i pokušavala da me milostivom rukom prevede preko svih onih užasa koji me očekuju. Bilo joj je lakše kada sam joj saopštila da se za mene ne brine, neka bude sigurna da za to nema razloga. To saopštenje je nije baš mnogo oduševilo, ali se smirila i onda mi je otkrila sa kakvim su je dubokim neznanjem, i jedinom smernicom — uspomenom na mačju svadbu — iz Kišmešterske ulice poslali u novi život. »Bojale su se da ću slediti put svoga oca ili majke«, pravdala je i tada svoju baku. Nisam se raspravljala, imala sam svoje mišljenje.

Devojka tanka struka, koju su naučili da se grozi od osoba drugoga pola, i koja do udaje veruje da oficir ima samo na jednoj nogavici lampase, jer se nikada ne usuđuje da pogleda kakva je, u stvari, uniforma, ta devojka, koja uplašeno opaža kako je gledaju, dive joj se, prate je mladići, čuva dve slike o ljubavi. Prva je slika bezoblična, u nju spada i mačka, noćna dermjava životinja, sudbina njene majke, njen nestanak; a drugu poznaje samo iz romana, plemenitih pesama i nevestinske molitve iz svog molitvenika. Obe slike su podjednako irealne, samo se od jedne gadi a druga je gane; sopstvenu ličnost ne može da poveže ni sa čim, premda posmatra venčanja u crkvi Svete Ane, sebe u mašti nikada ne vidi kao nevestu; telo koje sa tolikim priznanjem uvažavaju momci što zure u nju pred Kasinom čuti. Ne shvata kako je njena majka mogla da dospe u položaj mačaka, ne zna po čemu se devojka razlikuje od žene, a to ni Belinda ne zna, ta šticeana maza, koju drže daleko od svega zastrašujućeg, od svega »gadnoga«. Najstarija Bartokova već ima decu, niko nije pitao niti objašnjavao šta se to desilo između Emila Vilhelmsa i Ilone Bartok što je imalo za posledicu Norin, Palikin, i Ilikin dolazak na svet; bili su jednostavno tu, bog ih je poslao, bebe obično stižu naglo, čim ljudi sklope brak. Lenke i Belinda između sebe ne pominju ova pitanja, saglasne su da su mladi muškarci opasni, bolje je držati ih na udaljenosti, ismevati ih, od toga ne može biti nikakvih nevolja ni kod kuće niti u samostanu.

Kolon na koji su je upisali i u kom je postigla tako izuzetan uspeh pružao je toliko zadovoljstva upravo zbog igre. Lenke koja je nekada igrala za šećerleme, leti od ruke do ruke, uživa u ritmičkom kretanju; i za ovo ima iznenađujući talenat. »A kad bih bila igračica?« pita sebe, dok leti, leti. »Pijanistkinja, igračica, ili pisac?« Od onoga koji je vodi u plesu uvek se malo povlači, jer voli samo kretanje, dodir je plaši. Ovako, zabacivši glavu, u igri lako povijena unatrag njen će pogled, na ulazu u plesnu dvoranu naslednika Karolja Milera, uhvatiti onog mladića koji će kasnije da joj se predstavi i povede da igraju valcer. Trenutak koji zastaje utisnut je ne samo u sećanje prisutnih nego i u Belindin dnevnik i dnevnik moje majke. Lenke Jabloncai je Jožefa upoznala u kolonu Karolja Milera.

Slike Jožefa, nezaboravnog, dobila sam iz albuma Belinde Bartok, fotose koji su pripadali majci pocepao je moj otac Elek Sabo.

Belindin album je sačuvao dva lica tog muškarca; na prvoj slici je tek oženjen, ruku skrštenih na grudima, gordo i samosvesno gleda u sočivo, elegantan je i nešto ozbiljniji nego što bi po godinama trebalo da bude. Jožef živi u svetu novca, na ovoj slici i sam izgleda tako siguran kao neko kreditno sposobno akcionarsko društvo. Na drugoj slici je mlad, još skoro bespomoćno mlad, ispod visoke stojeće kragne malo iskošena svilena kravata; i telo mu je dečačko, brkovi svilenkasti, dirljivi bonvivanski brkovi nad lepo oblikovanim usnama; oči, koje je snimak ovekovečio, smeđe su i pitome. Na ovoj slici Jožef pomalo liči na Karla IV, još nema veličanstvenih zamisli, a njegova ambicija ne ide dalje od želje da položi svoje kolokvije. Inače, lično sam se srela s njim kada je već bio stariji; sastanak nije naročito uspeo. Majka je želela da pokaže svoje dvadeset dvogodišnje dete, sada već doktora filozofije i gimnazijskog profesora — mene — svojoj nekadašnjoj ljubavi, želeći očigledno da mu poruči na taj način; ovo bi bila njegova kći da je onda, u vreme njihove mladosti drugačije rešio. Jožef je tada zauzimao značajan položaj u Narodnoj banci; impozantan portir,

bleštavi mesingani okovi, mermer i staklena vrata na okretanje trebalo je da proizvedu na mene utisak; sam Jožef je sedeo kraj svog pisaćeg stola kao Mussolini. Pogledali smo se, on je očito mislio o meni, kako ni trunku ne ličim na svoju vitku, plavokosu, zelenoku majku, izgledam, osim toga, suviše samostalna, previše emancipovana, a ja sam videla jednog dobro obučenog, krupnog muškarca koji stari, koji nije bio neprijatne spoljašnjosti, ali koji mi je od prvog trenutka postao antipatičan. Isto bi bilo i da je on vitez Gral, mojoj sam majci pripisala u zlo što nikada nije bila zaljubljena u moga oca, nego je nekada bila zaljubljena u Jožefa.

U roku od pola časa sam ga položila na pleća pod-muklim, oštrim malim pitanjima koja su se odnosila na kulturni život, dokazala sam mu da ne čita, ne vidi, ne čuje, da nema osećanja za likovnu umetnost, da se ne razume u pozorište, a nije bio ni dovoljno pametan da na moju drskost odgovori kako zaslužujem, da me on počne propitivati iz svog polja rada, iz privrede, bankarskog sveta, ili iz one umetničke grane o kojoj je zaista mnogo znao i sa kojom me je mogao srediti za nekoliko trenutaka: o kamernoj muzici. Pozvao me je na ručak, pošli smo njegovim kolima. U automobilu smo se odmah posvađali zbog nečega, prezirali smo se međusobno, on je u meni očigledno video kćer Eleka Saboa, a on je za mene bio idol koji je, pored onoga što sam predstavlja, značio i poistovećivanje sa mladošću, sa onim što je zauvek prošlo, i čiju sliku ne može da zamagli rimski profil moga oca, koji podseća na antičke srebrne dinare, njegova duboka, zapanjujuća kultura, iskričavost njegovog duha. Poveo me je kod *Gundela*, poručio je lanč od naročitih jela koja se moraju jesti na što komplikovaniji način i vrebao hoću li se izboriti sa zadatkom ili ću ostati beznadežna provincijalka. Sedela sam pored njega, pustila ga da me ispituje, ponašanje za stolom su i mene učili po Rozi Kaloči, a četiri leta provedena u inostranim institutima su me navikla na tuđe ukuse. Do kraja lanča smo konačno iscrpli sve moguće teme pa smo uveliko ćutali. U međuvremenu su u baštu *Gundela* dolazili na ručak i odlazili, nekolicinu

gospode ili bračnih parova, koji su prolazili ne obraćajući pažnju na nas, Jožef je glasno pozdravio, oni su se pravili kao da su nas tek sada opazili, dobro su me zagledali u vrlo ljubazno nas oboje pozdravili. Kada se to već treći put ponovilo, nasmejala sam se i dala mu do znanja da sam shvatila šta se dešava: »Sada oni misle da ste povelili svoju ljubavnicu na sunčanje«, rekla sam mu, a on je zasiktao, krv mu je udarila u lice, odakle mi takav prljavi način razmišljanja i prljavi pojmovi; gledala sam ga kao matorog bizona u rezervatu. Odgovorila sam mu, budimo sve-sni, nije pozvao na ručak Lenke Jabloncai nego mene, a ako se moja narav njemu ne dopada, onda neću već iste večeri da odem na koncert koji priređuje u svom domu; neka ni slučajno ne misli da me je njegov poziv dirnuo, radije bih pošla u pozorište nego na njegovu Kammermusik. Pribrao se, nekako smo se sredili, ali je onda već nastojao da me se reši, na Andrašijevom putu sam izišla iz kola. Htela sam da prsnem od besa što sam dozvolila da me nagovore na ovaj sastanak, na kome na ovaj način dvoje nekada zaljubljenih razmenjuju poruke; ona, umesto da sama ode, šalje svog poslanika i pravi se važna diplomom i doktorskim naslovom svoga deteta; tako poručuje, ova će devojka i sama da se snađe u životu, njene mogućnosti određuju njene sposobnosti; a on otvara svoj novčanik, vuče me u gradski park, razmeće se svojim bogatstvom; pa šta sam im ja da se preko mene igraju? Uveče sam ipak otišla k njima, imali su trospratnu kuću blizu Astorije, i sve sam učinila da dobro izgledam, da ne osramotim svoju majku. Primila me je jedna slabačka ženica, ona žena koju je konačno uzeo umesto moje majke. Nije uspevala da skrene sa mene pogled svojih pametnih, tužnih očiju, skoro celo veče sam taj pogled osećala na svom licu. Svako među pozvanima je imao nekada neke veze s Debrecinom, i svakome je ova rečenica nešto značila: »Kćer Lenke Jabloncai.« Pobudila sam sveopšte razočaranje, bila sam niska, tamnokosa, tamnooka i, uprkos svemu što sam unapred odlučila, ponovo bezobrazna. Nisam mogla da se zauzdam, kada mi je Jožef poново počeo obraćati pažnju na one vrednosti

i umetničke predmete koji su se mogli videti u njegovom stanu, da me uverava dokle je stigao, koliko je bogat i pokušavao da me ispituje o stilovima nameštaja. Na tome je iskrvario, nije znao da me je moj otac redovno vodio u muzej, i da je iz nedeljnih novinskih priloga od moga detinjstva izrezivao i lepilo u svesku reprodukcije znamenitih kipova, slika, zgrada, umetničkih dela. Pre no što je eterična kamerna muzika i počela, Jožefov glas se već izobličio u falš tonove, toliko sam ga nervirala, nijedna mu petarda nije eksplodirala, mada je ubacio i vrednost placa i kuće, nijednom nije doživeo da se kći Lenke Jabloncai zanese zbog opipljivog, stvarnog bogatstva i da se vrati majci zapanjena od onoga što je videla, govoreći da je čika Joži pravi bogataš. »Pokažite mi svoje knjige«, molila sam. Onda je već skoro kukurikao od nerveze, prišla mu je u pomoć žena, ona je pokazala svoju biblioteku, bila je puna nemačkih, engleskih i francuskih klasika, pravdala je svoga muža koji je zauzet, nema taj vremena za čitanje. Onda je počelo muzičko veče, na kojem se uz pratnju anđeoskih melodija odvijao pozorišni komad u kome smo igrali nas troje, četvoro, čak petoro. Muzicirali su u Jožefovom salonu iza bujnog sobnog bilja i iza secesionističkih buketa na staklenim vratima koja su se mogla preklapati ali i razvlačiti kao zid, kroz koja su bleštali upaljeni zidni lusteri iz trpezarije. Jožef je gledao i mene i svoju suprugu, iz ženinih očiju je izbijala ona ista bespomoćna tuga, kakvu sam ponekada viđala u očima svoga oca; ja sam zurila u njih ali sam iz daljine osećala Debrecin i svoga oca koji je znao da će do ovog susreta doći i koji je očigledno sa svim svojim mislima sada pored mene, razmišlja, hoće li u velikom poređenju izdržati probu bar u mojim relacijama, a osećala sam i uzbuđenu strepnju moje majke koja, doduše, nije htela da pređe ovaj prag, ali nije mogla da izdrži a da me ne pokaže Jožefu i sama ne sazna gde, kako i sa kim živi taj princ iz bajke.

Moja je porodica dobila čak dve verzije ovog susreta; prvu od mene, pošto sam odmah po dolasku kući istresla svoje mišljenje o nezaboravnom vitezu koji samo što mi nije pružio svoju štednu knjižicu da

bih mogla u filere da predam izveštaj o njegovom bilansu, koji ne čita, pravi se važan, smeran, koji je neprijatan, uspaljen i grub tip. Majka ga nije branila, nije negodovala, samo se rastužila. Onda je dobila i Jožefov izveštaj iz pisma Belinde Bartok. Belinda je svojim finim i krotkim stilom pokušavala da ulepša Jožefovo mišljenje, ali se i pored svih njenih stilističkih bravura otkrilo da Jožef još nikada u životu nije sreo odvratniju, uobraženiju, nepristojniju balavicu i da nema želju da me ikada više vidi. Bila je u pismu jedna rečenica koja je ranila moju majku: Belinda joj je pisala kako se Jožef čudio što je njegova supruga zavolela to bezobrazno derište, a za divno čudo i gospođica je bila ljubazna prema ženi i prema njoj se normalno ponašala. »Ti si bila naklonjena onoj ženi?« upitala je majka. »Misliš da je lepa? Pametna?« Znala sam, sada me pita: je li lepša, pametnija od nje ta Žena, znala sam da je ljubomorna na simpatiju koju sam, i za mene iznenada, zaista osetila prema Jožefovoj supruzi. »Ona žena sedi u jednoj kući muzeju i danonoćno je nesrećna«, saopštila sam joj. »Može biti da su joj svojevremeno kupili tog Jožefa, ali mu se ne raduje, to mi možeš verovati. Prosto sam je žalila.« »Surova si, jer si mlada«, rekla je moja majka. »Mislila sam, biće dobro ako se nađete, da shvatiš nešto što dosad nisi mogla, ali nije uspelo. Žao mi je što sam pozelela da se upoznate. Bilo je uzalud, možda je bila i greška.« Više Jožefa nikada nisam videla, moja majka, moj brat Bela još jednom ili dva puta, a sa mog i očevog vidika se otkotrljao. Moj je otac, uostalom, još doživio da Jožefu izmakne sve ono što je verovao da je sigurno, da unepovrat nestane trospatnica, nameštenje, mogućnosti, doživio je dan kada su Jožefa iselili. Majka je slala Jožefu pakete s namirnicama, da bi nekadašnji princ Bob njenoga života dobio pedalj barene slanine, a kao pošiljaoca je potpisivala Belindu.

Ali, sve je to još daleko u onom trenutku kada je Jožef, uz pratnju jedne devojke i jednog starijeg bračnog para, prešao prag dvorane naslednika Karolja Milera, koja u srećnim trenucima bala s bošćama sva blešti, Jožef je student prava, ima dvadeset go-

dina; kada se pojavi gardedame se došaptavaju, Jožef je najzlatnija zlatna riba, sin direktora banke, bogat, lep momak, za kojeg je svaki salon otvoren, ali kako ga tamo namamiti. Jer, Jožef je čas u Pešti, čas u inostranstvu, na univerzitet navrati samo da položi ispite, i premda je kao gimnazist dobro zagledao devojke, već dve godine ga nema na uobičajenom mestu, ne mogu da ga namame ni na žureve. Prate ga uzbuđeni, radoznali pogledi ako se ponekad ipak negde pojavi, najčešće samo na nedeljnoj misi, ali ni tamo ne ostane do kraja obreda, niko ga već godinama nije video da se pričešćuje zajedno sa svojom porodicom kao što je to red; Bartokovi dobro poznaju njegovu porodicu, Ilonkin muž je bankarski službenik, Bartokovi i Jožefovi roditelji odlaze u isto društvo, a gospođa Bartok i Jožefova majka pored toga mnogo i rado razgovaraju. Na lepom pametnom licu Margite Bartok se nadnela senka rane smrti, a Ninon, Jožefova mlađa sestra je ružna. Porodica zna da je ružna i Ninon to zna, majke se ubeđuju, Ninon će da izraste, njene oči, kosa, privlačni su, a i Margitino stanje se može lako promeniti, možda će brak sve da popravi. Pokušavaju da pomognu jedni drugima: Jožefova porodica ima veliki vinograd i voćnjak, možda je napolju vazduh bolji nego u Štamparskoj ulici; Jožefova majka poziva Margitu kod njih da se odmara, i preporučuje joj da u Venkertu drži kuru za gojenje. Margita to ne želi, ne voli strance, rado je samo sa članovima svoje porodice, a ako se baš oseća jaka, onda i sa drugim slikarima u Nađbanji. Umesto nje, da ne bi Jožefove uvredili, u Venkert izlaze sa roditeljima Ilonka i Belinda, a Agošton Bartok i supruga pozivaju Ninonu i njenog brata na domaće priredbe, ali uzalud. Ninon se zatvara, uzalud je njeni roditelji uveravaju da je u kući Bartokovih vole i cene, ona ipak ostaje kod kuće, a Jožef je solidaran sa svojom sestrom.

Od 20. februara 1897, kada je svoju sestru otpratio na kostimirano plesno veče pravnika i činovnika, i sam je razočaran i uvredu koja je naneta Ninoni uzvraća time što ni jednu devojku neće ni da pogleda, naglašavajući da se nikada neće oženiti, a ako se ipak i bude oženio, to neće biti devojka iz ovoga gra-

da. Moja majka je te godine navršila trinaestu; Jožef je, bez ičijeg znanja, tada uticao na njen život, a da to niko nije znao, jer je ožiljak koji je toliko unakazio lice Mikloša Ota da je moja majka bežala od njega ne samo zbog povređenog stida nego i zbog neprivlačnog izgleda, ostao od Jožefovog nespretnog udarca mačem, u onom do mature zaleđenom, ali odmah zatim održanom smetenjačkom dvoboju u kojem su se Jožef i izazvani Ot sukobili, pa je neiskusni, uspaljeni momak, koji je bio samo na nekoliko časova mačevanja, besprimernom srećom kod prvog sudara Ota tako ranio, da su mu lice tek posle nekoliko operacija uspeli da učine podnošljivim. Na zabavi pravnika i činovnika, čiji je raspored igara, naravno, sačuvan u kući Bartokovih, Jožefov otac i Agošton Bartok su isto tako članovi organizacionog odbora, kao i kasniji gradonačelnik, jedan od svedoka drugog braka moje majke, Endre Mark, tu su sve Parke, Melindine prijateljice, njihovi kasniji muževi, Karolj Gasner, Davidhazi, tu pokroviteljstvuje Jene Eric, koji je nekada u gostinskoj knjizi Belinde Bartok zaveden u rubrici MILOSTIVA GOSPODA MUŠKARCI, tu je otac kasnijeg kućnog lekara moje majke, stari Hutiraj, tu su među odličnicima istoričar književnosti Albert Kardoš, i ko bi naslutio da će ga, posle mnogo decenija, kada još mnogi članovi ovog društva budu živi i kada mnogi budu zauzimali značajne položaje, bez ikakve pomoći pustiti da iz debrecinske ciglane krene u Hitlerov logor smrti. Tu igra i doktor Kenezi, koji će pomagati pri teškom rađanju kćeri Lenke Jabloncai, tu je drugi muž Vilme, kume Margite Bartok, Mihalj Majerski, tu su Magoši, Vespremi, Večei, Kelčei, tu je jedan od budućih venčanih devera Lenke Jabloncai, skoro svekar njene mlađe sestre, Lajoš Rončik, novinar Đula Tan, Tideševi, Melindini kasniji tarok-partneri, Đerd Kubek i Šandor Oros; bal je pod maskama. Ninonu privlači upravo anonimnost, bezličnost, roditelji su srećni da nekuda ipak želi da pođe. Posle bala se mnogo govori u kući u Kišmeštarskoj ulici o tome kako je posle trenutka skidanja maski Ninon s celom porodicom nestala, i kako je tamo na balu Jožef ošamario Mikloša Ota koji je igrao sa Ninonom koja je

bila kostimirana kao sultanova kći i imala veo preko lica. Bilo je to mučno, nije moglo da se zataji, jer su mnogi čuli, a prisutne je uzбудio uzvik pripitog mladića: »Device Marija, jeste li to vi, Ninon? Zašto vi ne hodate stalno s maskom na licu?« Kasnije su devojku vređali upravo naglašenim nežnostima, nju više nikada niko nikuda nije mogao da namami, negovala je svoj sobni vrt, čitala je, crtala po cele dane, i kao da je htela da se osveti svojim roditeljima, što se iz njihove ljubavi nije rodilo lepo stvorenje nalik na njihovog sina; suprotstavljala se svakom pokušaju koji bi je mogao dovesti u dodir sa Debrecinjanima. Jožef je bio potpuno solidaran sa svojom sestrom, stavljao je užasne primedbe na džentrijevsku drskost, više puta je izjavio da su u ličnosti Ninone uvredili njega, i dok ne dobiju dostojnu zadovoljštinu, ni on nije spreman da se bilo s kim sastane.

Jožefov otac je bio mudar bankar, čiste glave, objektivan. Iako je svoju kćer voleo isto toliko kao i svog zgodnog sina, Ninonin slučaj nije shvatio tragično, niti ju je na bilo šta prisiljavao, imao je svoje zamisli o budućnosti, a to što dečko ne zuri kod Kasine u pitomice iz Docijevog instituta i samostana, to je čista korist, neka samo mirno igra Jevgenija Onjegina, još uvek je to bolje nego da je melanholičan zbog glumica iz mesnog pozorišta. U svesti debrecinskog društva Jožef i Ninon su živeli kao simboli bratske vernosti i sloge; porodice su posramljeno primale k znanju da Jožef ne prihvata pozive, a očevi, koji su imali kćeri udavače, ljutito su pominjali Otov slučaj, kao da su svi učesnici bala lično bili odgovorni zbog te neslane epizode. Kasnije, mnogo kasnije, kada je moja majka već bila gospođa Majtenji, Lenke Jabloncai i Ninon su razgovarale o tom balu s bošćama i o romanu koji se ispleo između Jožefa i Lenke Jabloncai. »Znaš li zašto je on onda postao Onjegin?« rekla je Ninon mojoj majci. »Nisu na onom balu pod maskama uvredili mene, Lenke. Uvredili su *njegovu sestru*. *Njegovu* sestru po krvi, koja je, u stvari, istovetna sa njim, dakle, uvredili su *njega*. Pored toga, celoga je života prezirao Ota sa njihova tri prezimena i plemićka predikata i celo to društvo, jer ste svi

zajedno bili plemići, čak i tvoj pradeda Anzelmus koji je haringu pakovao u fišek sopstvenom rukom. Mi smo onda imali samo para, i Jožef se radovao što je mogao da se duri. Ne poznaješ ti moga brata, budi srećna što te nije uzeo za ženu. Joži kažnjava i nagrađuje, Joži deli pravdu, Joži izjavljuje. Joži nije za banku, zalud je tako dobar ekonomista — Joži je, u stvari, idealni izvršilac presude.« Dnevnik Belinde Bartok je sačuvao Ninonine reči, sa odgovarajućim uplašenim komentarom.

Godine 1900, kada je održan znameniti bal s boščama, Lenke Jabloncai je stupila u šesnaestu godinu života. Uveče na balu, mada je tada polagalo ispit najmlađe godište, svi što znače nešto u varoši nalazili su se kod naslednika Karolja Milera, zid se crni od gardedama, gospoda u bifeu počinju zakusku finim jestivom donetim za bal sa boščama, ima i pića u izobilju. Ako bi neko hteo da baci bombu za vreme ovih poklada u Debrecinu, trebalo bi da izabere ovu dvoranu i ovu priliku, našao bi na jednom mestu one koji daju ton celoj varoši. Kod Milerovog naslednika je već tradicija da se, sa pristankom roditelja koji organizuju kolon, pozivaju i pripadnici drugih, radnijih godišta već uvedenih u društvo; koji u tim prilikama sa svojim muževima ili ženama, uvek odgledaju izletanje novoga roja, vesele se preozbiljnom ponašanju šiparica i mladića. U ono vreme je kod naslednika Karolja Milera učio da igra i Jožef, sa Ninonom; u stvari, ne bi trebalo da porodicu, kad se pojavi, dočekuje toliko uzbuđenja i iznenađenja, jer šta ima u tome što su došli, tu je »ceo Debrecin«. Samo što je ovo posle nekoliko godina prva prilika da su se Jožef i Ninon negde pojavili. Lenke Jabloncai svakoga poznaje iz videnja, i Jožefa takođe, ona je na osnovu primedaba Bartokovih već odavno u vreme šetnje ili na misi prepoznavala sva lica, samo o jednome nije znala ko bi to mogao biti, o mladom muškarcu sa kime Ninon hoda pod ruku. Lenke Jabloncai se i sa osamdeset godina sećala plave kose Ninoninog mladoženje, zanesenjačkih očiju; budući Jožefov zet je bio kao neki junak Ljermontova, nikoga ne bi iznenadilo

kad bi odjednom progovorio francuski a ne mađarski. Jožefov otac je u najvećoj tajnosti budući život svoje kćeri povezao sa jednim od najimpozantnijih, najsiromašnijih i najotmenijih mladića Budimpešte. U braku je muž imao otprilike toliko slobode kao što je imao Ninonin papagaj u zimskoj bašti, Ninonin otac je voleo čiste situacije, nije želeo da bude, pored toga što je otac devojke koju je priroda izigrala a zatim društvo ranilo, i otac devojke koja će i u materijalnom pogledu biti orobljena.

Nema tog operativnog nastupa koji bi mogao da se upoređi sa pojavom Jožefove porodice; Ot, koji je takođe bio prisutan i koji je posle dvoboja, naravno, održavao prividne kontakte s Jožefom, odmah je otišao. Moja je majka osetila napon trenutka, videla je da Melinda uzbuđeno prilazi svojim sestrama, ali majku nije ništa drugo zanimalo osim igre. Jožefova majka je potražila gospođu Agoštona Bartoka, koja je uvek volela i želela da štiti Ninonu, a gospođa Bartok je bila jedina u dvorani koja je smatrala da je ono što se dogodilo prirodno: Ninon je, konačno, drago stvorenje, morao je doći i njen veliki dan, devojka je u svojoj čudesnoj haljini izgledala trijumfalno srećna, njeno ružno lice bilo je ozareno od radosti. Jožefovi su se smestili, stariji je seo pored Agoštona Bartoka, mlađi je stao pred muzičare, ukrstio ruke i vršio smotru devojaka. Sve je među starijima poznavao, ali ne i one male šiparice koje su kružile u svojim naivnim haljinama, potpuno zanesene. Kada bi Melinda govorila o ovoj večeri, uvek bi ispričala koliko su se puta majke nadale da će se Ninon jednom ipak vratiti u društvo, jer su znale da Ninon znači i Jožef. »Kako su nameštale haljine, uređivale frizure«, sećala se Melinda, »bilo je uživanje gledati, dame su bile kao piljarice na živinskoj pijaci. Jožef je bio pametan kao đavo, mora da je sve zapazio, prizor ga je sigurno zabavljao.« Te večeri su Melinda i Jožef bili najbliži jedno drugome, Melinda je znala, Jožef će sada postupati tačno tako kako bi ona postupala kad bi joj život jednom dozvolio da mu se osveti zbog onoga što sa sobom vuče. Ninon je već bila izvan igre i previše srećna da bi u njenom srcu bilo mesta još i za

bilo kakvu ljutinu. Ali Jožef još nije platio gostima nekadašnjeg kostimiranog soarea. Dugo se nije pomaknuo — pričala je istoriju te večeri Melinda — onda je odjednom zamolio da mu Milerov naslednik priđe, taj je klimao glavom, zatim je Jožefa odveo Laslu Šamiju. Šami i Jožef su progovorili nekoliko reči, Šami je zinuo, to se jasno videlo, zatim su stajali, dok se igra nije završila. Pre no što je ponovo počela, u maloj pauzi, Jožef je zamolio Lasla Šamija da ga predstavi Lenki Jabloncai koju je, zatim, zamolio za igru.

Na konjskim trkama ili u bajkama se dešava da neki mali konj, o kome uopšte niko ne vodi računa, ostavi za sobom favorite i pre svih stigne na cilj, ili da kraljević umesto susedne kraljevine želi za ženu guščaricu. Jer mogućnosti da Lenke Jabloncai, koja je iz samilosti vaspitana u kući u Kišmeštarskoj ulici, dođe do izražaja bile su otprilike ravne mogućnosti-ma jedne pastirice u tom debrecinskom društvu u kojem je svaka devojka stajala barem na čvrstom, a najčešće na veoma značajnom materijalnom temelju; tako je bilo i sa Bartokovim kćerima. U krugu onih čije su se kćeri i sinovi pojavili na balu s bošćama, svi su znali da moja majka u miraz može da donese u najboljem slučaju svoja plemićka prezimena. Ugled Marije Rikl i Anzelmusovih, sjaj koji je nekada zračio iz Seniora, pokroviteljstvo supruge Agoštona Bartoka, potpora i ljubav nastojnice časnih sestara nisu ostali bez uticaja na nekadašnje Juniorove ljubavi, na nekadašnje debrecinske devojke koje su već postale majke devojaka koje odlaze na balove: Lenku Jabloncai su primili, voleli je, samo što sa njom niko nije računao kao sa društvenim činiocem: kada bi je pozvali u društvo, na njenoj apsolutnoj neimaštini i besperspektivnoj budućnosti još bi se više izoštrila slika materijalne sigurnosti domaćinove kćeri — mlade udavače. Debrecinjani su često pominjali Jožefa koji je posle one kostimirane večeri uzeo na sebe bajronsko držanje; mnogo puta su u živim bojama sebi predstavljali onu uz koju će on stati i uopšte šta će mu biti prvi korak kad se vrati posle toliko dugo zapre-

tane strasti i strastvenosti. Ono što se zbililo ni pomoću kristalne kugle se nije moglo predvideti.

Na balu s boščama najbeznačajniju haljinu je imala moja majka, onaj tarlatan, koji je, u stvari, samo jednom odista efektan, nasleđe iz Melindinih mladalačkih godina, već ga je i sama Melinda iznosila; dok je stigao do moje majke, sjajni materijal je bio već nalik na krila uginulog vilinskog konica. Njene druge, koje su sa njom zajedno stupile u svet, dobile su devojačke haljine koje su odgovarale velikoj prilici, šivene kod najboljih krojačica, a mlade žene, kojima su već bili dopušteni dublji izrezi i smelije frizure, za taj dan su se obukle sa posebnom brigom da bi šiparicama stavile do znanja daljinu koja odavde i preko linije braka odvaja devojkicu od žene. U toku velikog događaja moja je majka bila najsmirenija i najnepristrasnija. Srećom, jer bi se inače opšte raspoloženje odmah okrenulo protiv nje, ali majka, koja je poznavala Jožefovu povest i u salonu Ilone Bartok se već susrela i sa njegovim roditeljima, nije osetila kao posebnu senzaciju to što su je pozvali na ples, jer je celo večer letela od ruke do ruke. I sa Jožefom je proplesala celu dvoranu, onda se vratila trgovačkoj kćeri koja joj je mahala svojom lepezom.

Marija Rikl se te večeri kolebala između dva osećanja. Bilo je nečeg uznemiravajućeg u tome što je devojkica, koja tek što je na prvoj, detinjoj, zabavi stupila pred javnost, već dospela u položaj da je pažnja svih prisutnih bila upravljena na nju, ali je u tome bilo i nečega što ju je činilo srećnom: mora da su se Debrecinjani isto tako zgranuli kada je ona stigla prvi put kao nevesta na Seniorovoj ruci među one koje su isto tako naučili da je sin Imrea Jabloncaija nepouzdan, rasipnik, kartaš, kao što su to učili Mariku Rikl, a koje su i pored svega toga bile u Seniora zaljubljene do ušiju. Ali, trgovačka kći je istovremeno i negodovala, jer ona zaista nije verovala ni u priče o vilama, ni u čuda, pa Jožefov izbor nije smatrala odlikovanjem, već pre nekom vrstom šamara. U ovom su društvu uvredili Ninonu, dakle, nijednoj od njih Jožef ne želi da dogrli struk i posprdaujući se bira onu, čija se tarlatanska haljina olinjalo leluja oko

tankog pasa, koju tada vidi prvi put, koja ni pristojnu traku od somota nema oko vrata, koja je poput Pepeljuge, te Jožef njome pokazuje da je bič u njegovoj ruci. Ako su jednom naterali njegovu sestru na plač, on će već slomiti ponos gospođica i mladih žena i dok ne uspe da se osveti u velikom stilu, on će, umesto sa njima, plesati sa tom, po haljini bi se reklo, očigledno siromašnom rođakom koju su verovatno kod kuće sakrivali u sobi za šiče. Marija Rikl je te večeri odlučila da joj pokloni onu zelenu lovačku haljinu koju je pre dve godine, u početku učiteljske škole, na zahtev Štilmungusove, dala da se napravi za svoju majku, jer je nastojnica zahtevala da moja majka nastupi na nekoj dobrotvornoj proslavi. Haljinu od tada majka nije skidala od jeseni do proleća, u razredu su je zbog nje zvali Lugarica Lenke. Majka se, međutim, dobro osećala, smeškala se, Jožef je tada već igrao sa Ninonom, a i kasnije je igrao samo sa sestrom koju nikome nije predavao, osim plavokosom vereniku, zatim su otišli isto tako neočekivano kao što su stigli, ostavljajući za sobom nemir i prijatno uzbuđenje. Svi prisutni su osetili da je ovo veće bilo veće plaćanja računa i ako će Otova uvreda, za koju devojčice i mlade žene zaista nisu krive, biti izmirena time što je ono gordo štene plesalo sa jadnom malom Lugaricom Lenkom, onda se, u stvari, nije ništa ni zbilo, sledeći put će jamačno da se ponaša onako kako se to od njega očekuje, kao i svi drugi mladići.

Majka mi je rekla da Jožefa valjano nije ni pogledala, toliko ju je zanosila igra, Gizeli je u odlasku kući više pričala o Beli Majtenjiju, žalila se da taj momak dahće za vreme plesa, da su mu vlažni dlanovi, i da mu je kratak dah. »To liči na tebe«, rekla joj je Melinda, »to što je dobro vaspitan, zgodan, prijatan, to nisi ni opazila. Samo da dahće! Zar si ikada videla nekoga da igra a ne dahće?« »Videla sam«, bila je uporna majka, »ovaj to čini već na početku, a drugi dahću tek na kraju.« Melinda je samo odmahнула rukom, krotak mir Bele Majtenjija je i nju zgrabio, osetila je da ovaj Majtenji nikada ne bi mogao nikoga da uvredi. Bocnula je još jednom to naelek-

trisanu dete, saopštila je da bi ona bogme od stida pobegla u svet, kad bi bilo kada izazvala ovoliku senzaciju. Marija Rikl, prvi put od kada je Juniorovu uzela k sebi, nije progovorila ni nemački ni francuski da bi opomenula svoju kćerku a da bi sačuvala njen autoritet pred malom Lenkicom, rekla je šta misli mađarski: »A dobro bi to učinila, dete, onda mi, bogme, ne bi ostala na vratu.« Moja majka, koju su srećni doživljaji uzburkali, nije mogla da se savlada, pa je prsnula u smeh. Ova dva sićušna detalja koja su se desila na putu kolima prema kući, još jednom će se ponoviti u životu Gizele Jabloncai i Lenke Jabloncai: tako će se Melinda nasmejati kada gospođa Agoštona Bartoka sa ljubavlju i zabrinutošću bude šaptala nad šoljom čaja, srce joj je puno briga, nešto nije u redu sa Lenkinim brakom, kao da onaj dragi, čestiti, jadni Majtenji više nije onaj stari; koji razlog bi mogao da bude tom ohlađenju? A Lenke će Jožefu Hutariju, svom dobrom prijatelju i lekaru, užasnuo viknuti nad krevetom svoga muža Bele Majtenjija: »Bože moj, kako dahće!«

Te kalendarske godine, kada zelena lovačka haljina silazi sa moje majke, i u brzo naručenoj haljini za odraslu devojkicu ona izgleda tako stasita i lepa — kao zlatna sveća, kada dvadeset i četiri do smrti gornjena vola pred Ledsmithovu dovuče *Long Toma*, legendarni burski top koji su na Karolinskom i Ermelskom drumu žene tako uzaludno milovale i vencima spremale za slavu —

te kalendarske godine, kada sa celokupnim brojnim stanjem jednog engleskog izviđačkog voza pada u ratno zarobljeništvo i ratni dopisnik po imenu Čerčil, čije će ime kasnije biti dobro poznato kako Adolfu Hitleru, tako i svim državicima na pet kontinenta; te godine, kada je u Kini katastrofalno slab rod pirinča, princ Tuan postaje rukovodilac Kancelarije za spoljne poslove, a admiral Simor nastupa prema glavnom gradu Kine radi ugušenja pokreta koji je kineska omladina pokrenula za uništenje Evropljana i evropskih ustanova, pa ipak ne može da osigura život belaca, a sama Austro-Ugarska Monarhija je već toliko klimava da pojavljivanje oružanih snaga

polagano postaje uobičajeno u javnom životu i radnim danima države, jer čas pred austrijskim parlamentom husari razbijaju mase koje demonstriraju, čas na praškom Vaclavskom trgu puštaju na Čehe dragone, čas žandari zatvaraju sedišta mađarskih izbornih okruga pred nepoželjnim elementima, a predsjednici izbornih komisija krijumčare na liste izmišljena imena koja liče na ime opozicionog kandidata kako bi, objavljivanjem da su glasovi koje su ta imena dobila neispravni, osigurali apsolutnu većinu vladine partije u parlamentu,

te kalendarske godine, dok u Beču Liger čini sve da bi nagodba između kralja i Mađarske postala pusto slovo na hartiji i samostalno mađarsko domobranstvo i nezavisna carinska zona postaju ponovo samo san, a stanovništvo zemlje zabrinjavajuće opada, premda je Dikensovo, Tekerijevo, Balzakovo životno delo gotovo, a *Zločin i kazna* i prva dela Turgenjeva izdaju se na mađarskom, Lenke Jabloncai i Belinda Bartok razmišljaju kakvo bi čudo bilo potrebno da Marija Margita Štilmungus jednom ne izabere za pozorišni komad koji treba izvesti nešto poput muzičke scene J. Peca: *Štajerska škola sredinom prošlog veka ili sumnjiva pogača*, ili šaljivu scenu *Koncert u Tanjašu*, nego *Đurkovićeve kćeri*. Te kalendarske godine, dok dve samostanske pitomice uzdržanog daha slušaju kako Margita čita o plemenitoj muževnosti Filipa Derbleja, i potresu se svaki put kada Ilonka odsvira Huskinu pesmu o dva vrapčića koji mogu da slete jedan pored drugoga na telegrafski stub samo da predahnu, doživljavaju onaj odlučujući književni događaj koji će, a da toga nisu ni svesne, snažnije uticati na stvaranje njihove slike sveta od Štilmungusove, od porodičnog vaspitanja pa možda čak i od njihovog kasnijeg životnog iskustva. Belinda uspeva štednjom da sakupi novac, i biblioteka porodice Bartok se obogaćuje novom knjigom, *Dolazi kroz raž* Helene Maters.

Književnica, rođena 1853. u Mistertonu, supruga engleskog hirurga, nije ni slutila kada je sa dvadeset i dve godine napisala i pod svojim devojačkim imenom objavila svoj prvi roman, *Coming through the*

Rye — građen na autobiografskim elementima, koji odaje odlučnu moć zapažanja i opisivanja, bestseler koji izaziva gorke suze i potresenost, predstavljajući apoteozu ljubavi do groba koja, naravno, nije uprljana telesnim dodirima, a koji se u Mađarskoj pojavio u prevodu Emilije Ziči 1878, samo tri godine posle pojave u Engleskoj — nije ni slutila, dakle, koliko je to štivo štetno. Majke, škole, vaspitačice, nisu mogle brižnije da prave odbir štiva koje mlada devojkica može da uzme u ruke od onoga što su oko 1900. činile, ali je knjiga *Dolazi kroz raž* izdržala i najstrožu kontrolu, i zauzela mesto na policama za knjige. Kada sam se spremala za pisanje *Starinske priče* posle *Putu u Zlatnu zemlju* nabavila sam i tu knjigu; čitala sam je, u stvari, od prvog do poslednjeg reda sa mučnim osećanjem odbojnosti. Kao neka opasna mađija, knjiga je počinjala epitafom koji je imenovao upravo onu vrstu smrti kojom je umrla i moja majka, i sve što je toj smrti prethodilo, a na kraju, i smrt glavne junakinje je podsećala na način kako nas je majka konačno napustila. Dok sam skupljala podatke iz majčinog života, jednom me je već povredila njena morbidna igra s utapanjem, tamo u bazenu Siksajevih; ni epitaf iz *Dolazi kroz raž* nije bio lako štivo, jer je ta nadgrobna pesma i u svojoj loše prevedenoj ograničenosti nabrajala simptome srčane i plućne astme i tri preloma butne kosti. Priča o Heleni Eder, uostalom, nije me tronula već me je naljutila. Helena Maters je umrla 1920, kada je moja majka već bila četiri godine supruga svog drugog muža, moga oca, i tada ne samo da nije živ njen sinčić iz braka sa Majtenjijem, već sam na svetu i ja, pa je ta knjiga na neki način uticala na živote svih nas, na život Bele Majtenjija starijeg, Eleka Saboa, moje majke, moga brata Bele i moj, a u izvesnoj meri i Melindin. Pisac vrlo retko zna da odmeri šta gradi a šta ruši: Helena Maters, koja je od moje majke bila starija samo za trideset godina, sigurno bi se zapanjila kad bi joj saopštili da je u mađarskom Debrecinu jednu mladu devojkicu zauvek naučila da ostvarenje svoje srećne ljubavi ne čeka od zemaljskog života, da ju je odvikla od pomišljanja da se nade mogu i ostvariti, sugerisala

je njenoj svesti da je svaka nevernost, i muška grubost prirodna, da je to greh koji se u ime ljubavi može oprostiti; naučila ju je da se protiv nečasnosti i prevare ne vredi boriti, i da ponos može da navede na tanak led i patnju, ali u blato nikada; pored toga, usadila joj je u svest i to da čovek zaista aktivan može da bude samo u činjenju zla, dobro je uvek nespretno, nepodoznivo, ranjivo.

Kada ova knjiga stigne u ruke moje majke, neće proći ni šest godina i London će odjekivati od uzvika sifražetkinja; književnica iz stana svoga muža hirurga u *Harley Street*-u moći će da gleda mase demonstranata, a u mrtvačkom sanduku kraljice Viktorije će nositi lažnu smernost, manije jedne epohe; ta je knjiga najvažnije štivo samostanskih godina moje majke, pa ipak se dogodilo, kao neki udes, kao neka železnička nesreća. Moja je majka bila rođena predstavnicom ženskog pokreta, a da toga nikada nije bila svesna, borbena u svom feminizmu, sanjala je o nekom osobenom matrijarhatu, u kojem muškarcima neće pripasti nikakva uloga, a ne o jednakosti. Majka je živela zamišljeni život Helene Eder, trčala je po polju raži i strepela je kad će u njen život da uđe divna i opaka Silvija, da je zbuni i da je unesreći. Kasnije, mnogo kasnije, svi koji joj stanu na put biće u majčinim očima Silvije, čak i mala Cenci, kći Lajoša Zadora, od koje nežnije, naivnije, rano umrlo stvorenje nije dospelo u Jožefovo strujno kolo; ali će to biti svaka ljubavnica Jožefova, njegove obe žene, a na čudan način čak i sopstvena majka, Ema Gačari. Moja majka, kao devojka, plete sebi venac od svežega cveća, stavlja ga na glavu i u velikoj šumi trči prema proplanku, ne bi li se, možda, i ona saplela prema priči romana o svoga Pola Vošera. Ne susreće nikoga; devojka Lenke Jabloncai sedi u salonu kuće Bartokovih i čita Belindi, kada dolazi do hiljadu puta zamišljenog događaja: Vošer stoji na pragu, ima vrlo tamnu kosu, vrlo tamne oči, isto onako kao onaj iz romana: Jožef.

Priča o Jožefu i Lenki Jabloncai ne počinje na balu s bošćama, nego tamo kod Bartokovih. Kada Jožef, koji je bio u poseti kod Ilonkinih u drugom

križu zgrade, svrati na Ilonkinu molbu i kod Agoštona Bartoka, nalazi zajedno dve devojčice, Belindu, koja radi neki ručni rad zamršenog crteža, i drugu, koju odmah prepoznaje, iako ju je video samo one jedine večeri. Sada je gleda prvi put bez ikakve primisli, devojka sedi na vezenoj šamlici pored svoje prijateljice i čita joj nešto. Čita neku glupost, ali prizor nije ružan; Ninon nikada nije bila ovako zanesena, uvek je bila starmala, sumnjičava, a ova šiparica sa bala s boščama, koja sada nosi neku ljupku haljinu na tufnice, skoro se utapa u tekst koji čita:

»Neli«, reče Pol gledajući me odozgo, »kako od srca, kako radosno umete da se smežete. Svako bi mogao da pomisli da se nikada niste zaboravili, još nikada niste bili zaljubljeni«, reče sa karakterističnim oklevanjem u glasu, koje je zvučalo toliko čudnije, jer je do sada bio uvek tako samouveren, gord i hladan.

Okrenula sam glavu da ne bi video kako moje lice brzo menja boju. Radovalo me je što me zamišlja tako smirenom. Žena ne sme svoje srce da nosi na dlanu da svako može da pogleda u njega.«

Čim su opazile gosta, knjiga stiže natrag na policu. Kod Bartokovih je bilo uobičajeno poslepodne, gospođa Agoštona Bartoka je pozvala sve na užinu, a kako je Jožef bio prvi put kod njih, ugostila ga je s posebnom pažnjom. Jožef je sa dopadanjem gledao slike na zidovima, Margitina ostvarenja; slikarka je kći Bartokovih; kao uvek kada bi kod njih bio neki stranac, bila je tiha, volela bi što pre da ostane sama sa članovima svoje porodice i sa Lenkom. Dve devojke su se sjajno zabavljale, majku je posebno naelektrisala obilata užina. Melinda je volela samo da pomalo čeprka po slatkišima, bila je tanka kao nit, nikada nije jela s praviim apetitom, svoju majku su još u ranom detinjstvu zaplašili od jela prvo s knjigama stisnutim pod mišku i stalnim upozorenjima Roze Kaloče, zatim time što ju je Marija Rikl naterala da ispuni pauze između pojedinih jela. Dok bi posle supe iz kuhinje stizalo sledeće jelo, morala je da radi ručni rad, jer besposleni časovi vode u greh, a pored toga, tetka

Klara je kuvala za ostarele stomake, starački. Dakle, moja je majka odista jela samo kod Bartokovih pa je i sada jela toliko da se i sama postidela; kada je osetila da je posmatraju, digla je pogled. Jožef ju je gledao s neskrivenim dopadanjem. »Zuri kao Pol Vošer u Helenu Eder«, razmišljala je moja majka, »samo što ja još nemam osamnaest, tek mi je šesnaesta, ja još smem da volim tortu od šljiva, od kupina i đumbira.« »Što vam zavidim na apetitu!« reče Jožef. Ljubav koja je Jožefa pratila skoro dve decenije, a moju majku u stvari do smrti, nije mogla početi prozaičnijom rečenicom.

Ovom su se ljubavlju bavili svi značajni učesnici života Lenke Jabloncai.

Marija Rikl je bila nemirna i neodlučna, što joj se skoro nikada nije dešavalo. Izreka koju je čula od Anzelmusovih, i koja je kasnije postala porodična uzrečica: »Hrt za hrta, tragač za tragača« pravdala je njenog oca, njoj, potomku vrednih trgovaca — tragača, brak sklopljen sa ogarom Jabloncaijem nije doneo sreće. Jožef doduše nije bio džentri, premda je po svom društvenom i imovinskom položaju smatran takvim, ali je između dve strane materijalna razlika bila toliko zaprepašćujuća, da je Marija Rikl odmah osetila: ovo će verovatno biti nepremostiva prepreka. Jožef nije Junior, ima taj pametnog, trezvenog oca, Jožefu neće dozvoliti da upadne u takvu glupost kakva je brak sa devojkom bez imovine, Jožef ima takve mogućnosti da zaista ne može da stavi svoju budućnost na kocku za neku koja neće dobiti miraza, o čijem materinskom nasledstvu bolje i ne govoriti, čiji je otac sada upravitelj kupališta iz milosti — ako bi Jožef bio njen sin i sama bi učinila sve da ga udalji od Lenke.

Melinda je bila drugog mišljenja. Prema njoj, Jožefovi treba da zahvale životu što su mogli da stupe u dodir sa jednom Jabloncaijevom, Seniorovom unukom, i ako bi izabrali upravo Lenku, tu protegljastu žgoljavicu, koja još nema ni pravi devojački izgled, čije oči nisu plave nego zelene i čija je vitkost već

komična, čije su noge dugačke kao u komarca, moglo bi se prigovarati samo njihovom ukusu, a ne valjanosti izbora. Može biti da Lenke nema ni krajcare, ali je i onda u srodstvu sa kraljem Belom IV, a o Jožefovima bi se moglo svašta ispričati, ali da su došli sa Arpadom, to nikako. Gospođa Agoštona Bartoka je nalazila da bi bilo prirodno ako bi se ova idila dobro završila, Lenke je dobra devojčica, divna, pametna, duhovita, umiljata, ono što u njenoj porodici ne treba da se opazi, to se i ne sme, Lenke može da bude samo ukras bilo koje kuće. Belinda je bila toliko sigurna da će njena prijateljica biti Jožefova supruga, da bi ponekad već razmišljala kakva joj haljina priliči kao budućoj prvoj deveruši, a pošto je među mladićima koji su zalazili u njihovu kuću zaista niko nije zanimao, unapred je tugovala što će ona na toj svadbi biti usamljeno siročće — sestru Karitas ipak ne može povesti sa sobom za svadbenog devera.

Kada bi se našli u društvu, Jožefovi roditelji su bili zanosno ljubazni prema mojoj majci; da je Lenke Jabloncai makar i trunčice poznavala ljude, brzo bi shvatila da su isuviše ljubazni. Ali majka je bila zaljubljena i nepodozriva, zahvalno je pratila pokrete Jožefove majke, koja je, slično Ninoni, nesrećno izgledala, i kada ju je put naneo onuda, pomilovala bi zidove na kući Jožefovih. Posle mnogo decenija, kada sam je jedanput uhvatila kako u prolazu starom Ulicom Kadaš čini to isto, kao da nije prošlo pola veka, kao da oni što su ovde nekada živeli nisu mrtvi ili su tako daleko kao da su umrli, a, što je najglavnije, kao da nisu sa njom postupali onako gadno, opomenula sam je da ne čini to, ima u tome nečeg besmislenog, milovati zid. Ona me je pogledala, nije odgovorila, samo je polako klimala glavom, tako me je gledala i onda kada me je učila nečemu a ja sam to teško razumevala. Kad sam shvatila da Elektra, milovanjem a ne udarcima, pokušava navesti podzemne sile da puste još jednom u njenu blizinu nezaboravnu, večito oplakivanu i željenu Agamemnonovu mladost, nisu više bili živi ni ona ni Jožef.

O toj su ljubavi, uostalom, govorile obe strane, to je bila jedna od onih tajni na koje je moja majka

ukazivala na samrtnoj postelji, ovu nije odnela sa sobom. A i Jožef mi je na onom neuspelom lanču u *Gundelu* ispričao, verzija moje majke i njegova slagale su se skoro u reč. »Jožef je bio najlepši momak u varoši.« »Vaša majka je bila najlepša devojka.« »Sa Jožefom smo se uvek dobro zabavljali.« »Lenke je bila očaravajuća, zabavna.« »Kako je umeo da igra!« »Kako je umela da igra!« »Kud god da smo pošli, svaka je devojka gledala Jožefa.« »Kud god bismo pošli, momci bi gledali Lenku.« »Voleo je ono što i ja.« »Naši su se ukusi podudarali.« »Ako se nekoj udvarao, bila bi počastvovana.« »Jabloncaijeva je bila devojka, a ne bilo ko.«

Jožefa sam slušala mrzovoljno, majku smo i moj brat i ja jednako razdraženo slušali. Moj brat Bela je mislio na svoga oca, koji verovatno sa svojom tuberkulozom pluća i materijalnim padom nije mogao biti tako očaravajuća pojava, kome je balska dvorana škodila, i čiji se svaki smeh pretvarao u kašalj, a ja sam mislila o Eleku Sabou, koji nije ni znao da igra, kome je društvo bilo dosadno, koji je prezirao gospodu na korzou, zaista je samo voleo da čita i da sedi kod kuće, i u svakom je stanu pokušao da izgradi oko sebe jedno maleno selo, seoske običaje, prema tradicijama starog kalvinističkog kulturnog i naučno obrazovanog sveštenog sveta. Moj brat i ja se umnogome nismo slagali, ali u jednome sasvim sigurno jesmo: zbog nekadašnjih ukočeno primljenih zagrljaja sopstvenog oca — oboje jednako nismo mogli da podnesemo Jožefa.

O ljubavi Lenke Jabloncai je znao i samostan. Svetičev institut nikada nije isključio svoje pitomice iz života, verenica je mogla s prstenom da pohađa nastavu, verenik je mogao da je čeka u kapiji, samostan je vaspitavao buduće žene, majke njihovih budućih pitomica, a ne usedelice. Osim nekoliko brižljivo odabranih devojaka, nikoga nisu pokušavale da otrgnu od radosti koje nudi društveni život; pitomice su mogle, uz odgovarajuću pratnju, da odlaze u pozorište, na tečaj igara, mogle su da prisustvuju raznim zabavama, majalisima, dobrotvornim večerima, naravno sa dozvolom Štilmungusove. Alojzija, koja bi

pocrvenela kao ćurka kad bi videla da devojke pružaju vratove iz klupa kako bi mogle videti vojnike što prolaze ulicom, crtala bi krst na čelo novopečene verenice i obećavala da će se moliti za nju. Devojke su se sve venčavale u kapeli, a ne u crkvi Svete Ane, i u tim prilikama su sve časne sestre bile oko njih. O velikoj pažnji koju je pobudila Lenke Jabloncai na balu s bošćama, mnoge su majke ispričale Štilmungusovoj, koja je Ninoninu priču isto tako poznavala kao i druge redovnice, jer je Jožefova sestra takođe pohađala katoličku devojačku vaspitnu ustanovu, mada ne učiteljsku školu. Da se između Jožefa i Lenke nešto plete, nagoveštavala je, ne jednom, i gospođa Agoštona Bartoka, zadovoljnim osmehom proričući Lenki srećan budući dom. Marija Margita Štilmungus dugo nije stavljala primedbu na tu stvar, majka mi je rekla da je to već bilo pomalo zastrašujuće, zašto ništa ne govori kada sa svakoga prozora može dobro da vidi Jožefa, koji ne pristaje da čeka na uglu kod Kasine, nego je čeka preko puta samostana, pred župnim uredom, sada je više ne očekuje samo pas Bobi, nego i momak, nemoguće da to nije bila tema za razgovor tamo unutra. Ali, nastojnica je ćutala, nije preduzimala nikakve korake, a ona koja je to učinila, očitó po nalogu, bila je Karitas.

Odnos moje majke i Karitas se razlikovao od ostalih. Razred moje majke, iako je proživljavao razdoblje svojih dečjih ljubavi, bez prestanka je proganjao i sestru Karitas s nesvesnim biseksualnim zanimanjem svih mladih devojaka, Karitas je bez osmeha trpela pobožno divljenje i oduševljenje u nju zacopanih devojaka je prinosila na podnožje Marijinog oltara. Niko, zapravo, u zboru vaspitača nije odgojio toliko devojaka tako odanih katoličkoj veri kao Karitas koja se prividno nije ni trudila da to postigne. Mučila je devojke svojim teškim, egzaktnim predmetima, nije trpela nedisciplinu, nije obraćala pažnju na suze. Karitas je bila čarobna, i na svoj način isto tako nije mogla da bude nalik idealu lepote svoga vremena kao ni moja majka. Kasnije, kada sam molila Belindu, Marišku Tabajdi i ostale majčine drugarice iz razreda, da mi već jednom opišu kakva je bila ta žena, nikada nisam

dobila upotrebljiva objašnjenja: ispostavilo se da je Karitas imala lice koje se nije moglo opisati, Karitas je bila kao Orvelova soba, za svakoga drugačija. Kao što su zapamtile naočare i rukavice Štilmungusove, njeno držanje, lice, bore, smeh, ili Alojzijina praskanja, koliko su izveštačenost Marije Bone još umele da oponašaju, toliko niko nije bio u stanju da definiše Karitas. Pokušavale su u najvećem broju slučajeva da je opišu slikama iz prirode. »Kao Vezuv«, sećala se Belinda. »Kao glečer«, rekla je Mariška Tabajdi. »Kao vetar«, čula sam od Cice Vasilove. »Kao more«, objašnjavala je Iluška Biro. »Kao element«, uzdahnula je Vilma Terei. »Karitas?« odgovorila je Melinda. »Kakva je bila Karitas? Ponosna kao neko ko zna da Bog sa njim svakoga dana razgovara. Štilmungusova je sedela u svojoj sobi i ako bi se na neku zbog čega okomila, na tu bi pustila nju. Ja sam je zvala Karitas-lovac.«

Od 1900 do 1902, poslednje dve preparandističke godine Lenke Jabloncai, majka je bila pod uticajem različitih zračenja sa različitih strana.

Strašnu i blaženu Jožefovu privlačnu snagu je osećala bez prestanka kao i brigu kuće Bartokovih, naklonost društva je takođe izravnila tas Palaga na kantar u njenog života. Jer se na Palagu, kuda su je povremeno odvodili, uzalud približavala svojoj braći i sestrama, i devojke i dečaci su, držeći se za ruke, za suknje, živeli pored svoje majke kao štenad iz jednog okota, zurili su u nepoznatu gospođicu o kojoj su svi govorili da im je sestra, nagonili na nju bika, plašili je konjem koji hoće da ritne, otac bi se zbunjeno povukao, a njena majka joj se uzalud umiljavala. (Kada Ema Gačari konačno pobegne i odvede sa sobom dva dečaka, a dve manje Jabloncaijeve stignu u Kišmeštersku ulicu, tri sestre će se tek tada zaista međusobno upoznati.) Karitas ju je odmah posle upisa u samostansku školu odlikovala svojom naklonošću i češće je razgovarala sa njom nego s drugim devojka-ma, ali je sve to nakon Jožefove pojave počelo dolaziti do izražaja u drugoj formi i na nedvosmisleniji način. Karitas je pozivala moju majku u šetnju, odvodila je i u letnjikovac Reda koji leži izvan varoši,

gde su se časne sestre bavile vrtlarstvom, gde su čitale, radile ručni rad i radovale se slobodnijem, lakšem obliku života. Karitas je Lenki Jabloncai davala knjige, a gospođa Agoštona Bartoka i Marija Rikl istovremeno opazaju da je Karitas počela devojkicu, koja je još uvek bila kalvinistkinja, da vaspitava u časnu sestru.

Karitas-lovac nije bila početnica. Šesnaestogodišnjoj devojci nije govorila o nebu, nego o zemlji, o mogućnostima koje čekaju redovnice upućene na prividno zatvoren, ograničen život. »Našom pomoću možete postati što god želite«, govorila je Karitas, »naš Red vas može školovati i u inostranstvu. Bog voli muziku, možete da dobijete i najviše muzičko obrazovanje, pa posle toga da podučavate, ili čak svirate u okvirima koje Red određuje. Časne sestre mi javljaju da imate lepe sposobnosti, čak je i nastojnica istakla, prilikom jednog razgovora, vaš analitički duh, mogli biste postati čak i naučnik; sestra Marija Aleksija, pak, hvali vaše književne sklonosti. Sa toliko božjih darova treba smerno i pametno gazdovati. Od širenja hrišćanstva postoje u Mađarskoj redovnice verene za književnost, ali ako vas nauka više zanima, nema smetnje da završite fakultet, možete da predajete mađarski, ili istoriju koju toliko volite.« Majka se zahvalila Karitas na dobroti, i obećala da će razmisliti o tome što je čula, kod Bartokovih je odmah o svemu podnela izveštaj. Gospođa Agoštona Bartoka je gledala tu Jabloncaijevu, na koju se već toliko navikla i koju je toliko zavolela da je sebe ponekad hvatala kako je ubraja među svoju decu, zamislila je kako bi bilo kada bi ovu izuzetnu živost, ovaj um, iskričavi humor, iskoristili u slavu Božju i, u stvari, to nije ni smatrala nemogućim. Ali se Lenke u sigurnosti kuće Bartokovih smejala pokušajima Lovca Karitas kao nekom vicu. »Kada me odvedu sa sobom u letnjikovac«, objašnjavala je Belindi, »takve su — ko ih ne vidi ne bi ni poverovao. Marija Aleksija i Marija Renata su se prošli put loptale crvenom loptom, zagrnutе sukne pričvrstile pribadačama, a teta Margita je sedela pored bunara, čas bi čitala a čas njih posmatrala. One su me dovezle kući samostanskim

kolima, Joži je samo zinuo, jer me je čak do tamo pratio, čekao me je pred kapijom letnjikovca, ali je Karitas dala da se navuku arnjevi kola, Joži nije mogao ni da vidi unutra, mogao je da kaska kući po prašini, a ja sam se tako zabavljala.«

Tako su se Lenki Jabloncai udvarali Red siromašnih školskih sestara i jedan skoro završeni student prava, ali je samo prvi objavio svoje namere, a drugi ju je tek verno pratio, kao pas Bobi, okretao bi je na plesnim večerima, brinuo se o cvetnim ukrasima za njenu kosu i haljine, posećivao bi je sada već i u Kišmešterskoj ulici, pokušavao da zabavlja Melindu, što nije bilo lako, i nastojao da zasmeje trgovačku kćer, u tim prilikama je Marija Rikl bila momku uvek zahvalna, jer u toku desetleća njenoga života koja nisu bila laka, vedra stara gospoda koja su živela u njenoj kući i drugi, njenoj porodici pripadajući mužjaci, nisu se baš starali da bude vedro raspoložena.

Majka je provodila pretposlednju godinu u samostanskoj školi, kada je od Lovca stvar preuzela Štilmungusova, pozvala je k sebi i saopštila joj svoju molbu da oceni ne bi li bila raspoložena da se svrsta među njih. Ukoliko bi, može da započne odgovarajuće pripreme. Istina, trebalo bi da čeka još nekoliko godina, dok zakon dozvoli preobraćenje, ali je njen protestantizam ionako samo teorijski, od malena je dobila katoličko vaspitanje, i ukoliko pre bude svoje želje i svoj cilj uobličila, tako da se podudare sa onim što one smatraju da je pravilno za nju, utoliko će brže u njenom životu nastupiti mir i red. Majka nije oklevala, odmah je izjavila da ne želi postati časna sestra, ne oseća se pozvanom. »Vi još ne znate za šta ste pozvani, Lenke«, odgovorila je Štilmungusova, »vi sebe ne poznajete. Ja vas znam. Ostanite među nama, radite, nemojte da stupate u svet. Nije za vas.« Moja je majka, prepuna želja, ljubavi, nadanja, samo gledala nastojnicu i čudila se kako može toliko da greši. »Dala sam uputstvo sestri Karitas da se sa vama posebno bavi«, nastavila je redovnica, »mi smo tu, pružamo ruke, da vam budu oslonac. Sestra Karitas mi reče, voleli biste otići na veče trgovačke omladine. Idite. Opet ćete igrati i verovati da ste srećni. Ne za-

branjujem, idite. Ali ne bih volela da budete nesrećni, i hoću da vas poštedim razočaranja.« Majka ju je gledala vedro, detinje ponosno je pomislila koliko ona više zna, koliko može više da zna od Štilmungusova koja jeste dobra i pametna, bolja i pametnija od drugih, ali koju nikada njen Jožef nije poveo u igru. Na kraju razgovora, Štilmungus je ustala i to mi je majka toliko puta ispričala da je svaka pojedinost ostala zabeležena u mom sećanju. Digla se, spustila svoje naočare, pritisnula nekoliko puta oči kao da je bila umorna. »Lenke«, rekla je, »vi ste stvoreni za Red, zar ne shvatate? Za ovaj Red u kome možete da iskažete najbolji deo sebe, i u kome nema putene nego samo duhovne ljubavi, rada i obaveza. Bog ne da sve, ni vama ni drugima. Zar ne razumete šta vam govorim? Vi ste rođena redovnica, samo što još toga niste svesni jer vas je Ninonin brat obrnuo na jednom balu s boščama i jer vas stalno prati, a i Majtenjijev sin ide za vama, i još koliki. I još će ići. A vi vidite samo njih, sebe više ne vidite, vi pojma nemate o tome za šta ste se rodili.« Majka je slušala, mislila je u sebi kako je to čudno što ni Štilmungusova, ova žena zaista od vrednosti, ne može da se oslobodi prinude da vrbuje podmladak za Sirote školske sestre. (Koliko sam je puta kasnije videla kako u vrtu našeg stana u Ulici svete Ane nalakćena na zajedničku ogradu sa samostanom, gleda u njihovu baštu, gde među grmovima malina i ribizli redovnice šušte u hodu svojim odorama, nikada ne skrećući lice prema susednoj zgradi, našoj kući, i traži svojim pogledom onu o kojoj je već mogla znati da je više neće moći da vidi, Štilmungusovu, jedinu koja je već onda naslutila biološku strukturu Lenke Jabloncai, kada o tome u Mađarskoj nije smela da pomisli nijedna časna sestra, a kamoli čestita mlada žena.) »Možete i da letite, ne bismo vas zadržavale«, nastavljala je Štilmungusova, »ako ovde ne bi bilo dovoljno zabavno, mogli biste otići u inostranstvo ili stupiti u drugi red, ne u vaspitački, već takav čije pripadnice neguju bolesne i slabe, možete da ode te u kolonije, u divlje krajeve, gde možete da izživite svoju hrabrost i snalažljivost. Hoću da vam pomognem, zar ne razumete, Lenke?«

Nije razumela.

»Ali u čemu se ogledala ta ljubav?« pitali smo se jednom moj brat i ja, oboje pomišljajući na svoje ljubavi, naša se majka osmehivala, skanjerala, pokušavala da objasni. Da je stalno mislila na njega, da je bilo dobro saznanje da postoji, da se, ugledavši njega, prvi put ponadala da bi možda i ona mogla da ima svoj dom, takav u kome nije Marija Rikl centar, u kojem ima muža koga voli i koji nju voli, voli u nadoknadu za roditeljsku ljubav koja joj je toliko nedostajala i za ispravljanje nepravde gorkog detinjstva bez tepanja. »A pored toga što si mislila na njega i što si od njega očekivala dom, šta se dogodilo?« »Pa, pratio me kući. Vodio na ples. I bio uvek tamo gde i ja.« »I?« »Tada su godišnja doba bila drugačija«, sećala se majka, »u Debrecinu je leto bilo kao činija meda, imalo je miris, gustu zlatnu boju, a u proleće je počinjao da cveta bagrem i jorgovan, i u bašti Jožefovih je bilo isto, ako bih za vreme spremanja otvorila baštenski prozor, mislila bih, sada i on oseća da cveta bagrem. U jesen bismo izašli s Melindom u šumu, skupljali grane i žireve, zimi je na ulicama mirisalo na kestene i velike bundeve koje su pekli na žaru.« »Volela si ga zbog mirisa?« upitao je zapanjeno moj brat. »Ne. Samo kažem da su i oni postojali, i da ga uvek vraćaju. Svaki bagrem u proleće i svaki med i svaka grana i suvi list u jesen, a zimi miris kestena.« »A šta ste radili?« ispitivala sam je. »Razgovarali smo, o svemu. I smejali smo se. A onda, naučio je Bobija da peva. Bobi je za šećer puštao takve glasove kao da peva.« »Jesi li se ljubila sa njim?« sužavala sam krug. Moja se majka rastužila i šapnula: jedanput. Jožef ju je jedan jedini put poljubio, ali o tome da je ne pitamo, jer se toga stidi. »A šta imaš da se stidiš od tog jednog poljupca?« poučavali smo je. »Drugo ništa?« Majka je odmahivala glavom, i gledala nas tako tužno kao da se otkrilo da smo brat i ja pali u najniže dubine moralnog okuženja. »Čekaj«, sabirala sam strpljivo. »Jedan jedini put te je poljubio, ni onda mu nisi uzvratila poljupcem, onda su bili svakojaki mirisi«, oboje smo pri tom već pucali od smeha, »i više puta te je otpratio kući. Ali koliko puta te

je zaprosio? I kada?» »Jedanput zamalo da me za prosi«, rekla je majka, »odnosno, ja sam ga zaprosila a on zamalo da kaže *da*, ali se onda predomislio.« »Predomislio?« ljutili smo se nas dvoje. »Jednom zamalo da ti kaže *da*, osim toga psa je naučio da peva? I ti kažeš da te je voleo?« »Voleo me je i ja sam njega volela«, odgovorila je naša majka i nije više bila ni stidljiva, ni zbunjena, bila je odlučna, pomalo gorda, znalac velikih tajni, takvih koje ne mogu da pripadnu nijednom od njene dece. »Nikada nećete moći da volite nikoga tako kao što sam ja volela Jožefa i kako je Jožef mene voleo.« »Tako nikada«, rekla sam već skoro ljutita, »tako zaista ne. Mene, kao što si mogla da zapaziš, obično prose.« »O, tvoje ljubavi!« rekla je majka, »ili tvoje ljubavi, Bela!« Gledali smo se beznađežno, svako od nas dvoje kao nevidljivi predstavnik svoga oca, oboje ponovo ljutiti. »Ako te nije hteo uzeti, onda te nije voleo!« izjavio je moj brat. »Voleo me je«, rekla je majka. »Pitaj koga hoćeš, od onih koji još žive, koji su nas viđali i poznavali. To je bila najveća ljubav na svetu.« »Ali te nije uopšte uzeo za ženu«, prasnula sam, »dopustio je da se udaš čak i dva puta, da unesrećiš Belinog oca i da seksualno izgladnjuješ moga.« »To je bio takav svet«, odgovorila je majka. »Oboje smo imali svoj povučeni krug. I dosta razgovora. Dala sam ti sve slobode, razumeš? Sve. Odrasla si kao što to nijedna druga devojka nije, a i ti, Bela, oboje možete za sve što ste dobili da zahvalite Jožefu, našem bednom ropskom životu. Tante za bupe, vi samo to razumete. I u vama teče trgovačka krv, Anzelmusovi lepi unuci, dobijam osećanja, nudim ime, dajem ljubav. I vi mi znate šta je to ljubav! Voleli smo se, jeste, voleli smo se Jožef i ja, a da pri tome ništa od onoga što vi zamišljate nismo imali jedno s drugim. On se oženio, ja sam se udala, pa ipak smo se voleli i nikada se nismo zaboravili. A sada više neću da čujem nijednu reč.« Izišla je, a nas dvoje, brat i sestra, i dalje smo sedeli. »Oženio se radi novca«, rekla sam posle izvesnog vremena. »A nju ostavio. Pa još kaže da su se voleli.« Gledali smo se zbunjeno, kao dve otelotvorene greške života naše majke.

Belinda Bartok je vodila dnevnik od svoje desete godine, Lenke Jabloncai je počela da beleži svoje misli i ono što se sa njom dešavalo kada se upoznala sa svojom prijateljicom i konačno znala za jedno mesto, kuću Bartokovih, gde je mogla da svoje u sveske zatvorene tajne smesti na sigurno. Njene gusto ispisane sveske su postojale još do kraja dvadesetih godina, držala ih je u onoj ogromnoj drvenoj kutiji koja se mogla zaključavati, u kojoj joj je, na najveće nespojstvo porodice Majtenji, njen prvi muž poslao krompir-šećera, jer šta bi se moglo očekivati od snahe koja traži pet kila krompir-šećera kao verenički dar i koja ima takav ukus i takve zahteve. Videla sam i kada je svoje zabeleške bacila u peć, još sam osećala i neku vrstu trijumfa, eno već gori ono mnoštvo tajni, koje su se dogodile pre no što sam se rodila i na koje se stalno ukazuje. Mnogo kasnije sam saznala, i sama sam već tada bila žena, da moja majka nije htela da završi sa svojim uspomnama; bio bi to uzaludan pokušaj. Ako su pojedini izbledele u njenom sećanju, celina je ostala zauvek urezana, pored toga je i Belindin dnevnik registrovao ne samo njen život, već i svakodnevice i retke praznike njene najbolje prijateljice Lenke. Majka nije mogla da podnese to što je moj otac stalno pokušavao da otvori tu kutiju i nije želela da doživi da je jednom obije, kako bi na kraju otkrio u čemu je to od njega Jožef bio bolji te nikada nije mogla da ga zaboravi. S druge strane, Belindin dnevnik se sačuvao do njene smrti. Kada je dolazila k nama, u vreme kada je već sa svojom porodicom živela u drugom gradu, često je oko Dana mrtvih odsedala kod nas, i sa nama izlazila na groblje da pali sveće. Tada bi uvek donela sa sobom i svoj dnevnik pa bi ga posle povratka iz carstva mrtvih počele zajedno čitati. Meni i mome ocu nisu baš zabranjivale da ostanemo, naravno, niko to nije rekao tako grubo, ali majka bi učtivo napomenula da nas to što one čitaju jamačno ne zanima, do večere smo slobodni, možemo da idemo u šetnju ili u bioskop. Izvukli bismo se pokunjeni, dva Saboa, ja besna, a moj otac tužan. Jednom mi se ipak ukazala mogućnost da na slutim kakve su te zabeleške u dnevniku Belinde koja

je pisala tako sjajnim stilom. Kada je došla za Dan mrtvih, imala sam grip, ležala sam, a one su čitale u sobi pokraj moje. Dale su mi čaja, lekova, štiva za čitanje, zatim su se prijateljice povukle pod nisku lampu iznad trpezarijskog stola, moj otac je, po njihovoj želji, otišao od kuće. Pokušala sam da čitam u krevetu, onda sam ostavila knjigu, shvatila sam da, ako dobro načulim uši, mogu da razaberem Belindino čitanje. Da se desilo obrnuto, majka bi me odmah upozorila da čitam tiše, ona nikad u životu nije izvukla fioku koja nije bila njena, nije gurnula ruku ni u čiji orman, nedeljom su mogla na mom pisaćem stolu da leže ljubavna pisma koja su mi pisana u mom devojaštvu, dok sam bila na letovanju, niko nije na njima pogledao ni pošiljaoca ni marku. A ja, bogme, nisam rekla ni reč, čak sam jastuk stavila na suprotnu stranu i tako se smestila u krevetu da što bolje čujem ono nešto što od nas uvek sklanjaju. Belinda je toga dana čitala onaj deo u kome piše kako je Lenke izjavila da smatra blaženim Margitin život, jer kao slikarka, koja čas putuje da radi u Nađbanji, čas u Minhenu, može da dokaže svoj talenat. Kad bi ona ikada bila slobodna i nezavisna! Belindu je, prema rečima sopstvenog dnevnika, ta energija zapanjila, ona je uvek htela da zavisi od mamicе i tatice ili — ako ga bude — od svoga muža, želela je da ima zatvoreni porodični krug, sa glavom porodice, i sa obavezama koje sve povlače. Ali Lenke je htela da leti, da se oslobodi svoga sveta i objašnjavala kako je, prema njenom mišljenju, slobodna samo umetnica, bogatašica i radnica, jer svaka može da opstane bez pomoći muškaraca. Belinda je uza sve što je čula dodala svoje zamisli: Lenke, u nedostatku materijalnih sredstava i školovanja, jedva da može postati umetnica, ali bi bogatstvo, ukoliko bi je Joži uzeo za ženu, još moglo da joj pripadne, a ako bi pošla da radi — koliko to već ženi priliči — mogla bi da bude i nezavisna. Prema rečima dnevnika, moja se majka čudila zašto muškarac sme ono što žena ne sme, i opovrgavala je Belindinu tvrdnju prema kojoj je bog tako naredio, jer briga za život pripada muškarcu. Ali zar ta briga ne opterećuje više žene — do-

kazivala je šesnaestogodišnja Lenke Jabloncai, i navela primer Marije Rikl sa vedrom starom gospodom, koja više vredi nego ko zna koliko muškaraca. Prepoznala sam svoju majku, koja me je, od kad sam došla na svet, uvek učila da je muškarac stvor nižeg reda, zašto je priroda, ona mudra, koja je životinji dala mogućnost mimikrije i tako brižno sve uredila da svet ne izumre, upravo slabijem polu poverila zalogu budućnosti, stalnosti: potomka. Tada, sa svojih šesnaest godina, samo je ponavljala lekciju naučenu od trgovačke kćeri, a kasnije je imala priliku da se sama uveri u istinitost teza Marije Rikl. Pored oba muža je doživela da je većina mužjaka nesposobna čak i za zarađivanje nasušnog hleba i da žena mora da podmetne leđa u svemu, inače ode svet. Zapanjila sam se kada sam iz nekadašnjih devojačkih reči svoje majke shvatila kako se rano uobličio njen osnovni stav: od muškaraca ništa ne očekivati, i tako je uzalud. Ona je upravo bila ta koja je uvek sve svršavala, ona se uvek brinula o nama, branila nas, nikada nije bila slobodna, do svoje kasne starosti nije živela bez bremena.

U to vreme, inače, ni Belinda ni Lenke Jabloncai nisu računale sa Jožefovom izjavom ljubavi, ljubav, koja je ispunjavala moju majku, bila je zadovoljna sa malim. Jožef je sačekivao majku pred samostanom, pratio do kuće i pojavljivao se na onim sastancima koje je okretište veka dozvoljavalo za zabavljanje mladih devojaka, igrao se sa gospođicama, ako su to želele, učtive fote. Belindin dnevnik je zabeležio kako majka nikada nije imala ništa što bi mogla da dá u zalog, ni prsten, čak ni narukvicu, ništa. Kada je jednog dana iz svoje kose izvadila mašnicu, na svoju veliku sramotu, gospođa Agoštona Bartoka joj je kupila srebrni prsten sa visuljkom vera, ljubav i nada, nosila ga je sva srećna, a kasnije i krstić koji je dobila od Đule Siksajja; Melinda, koja joj je bila stalna gardedama, detetu Eme Gačari nije čak ni za igru htela da pozajmi delić nakita. Jedanput, kada više ništa nije imala, a već je bila dala i češljic, kopčicu za kosu, majka je

kao zalog ponudila gomolj krompira i tražila dozvolu da pođe po njega u kuhinju. (Igralo se u salonu u Kišmeštarskoj ulici, u blizini vitrine koja je bila puna sitnih, vrednih predmeta, ali Lenke Jabloncai nije smela da pipne vitrinu.) Belindin dnevnik je ovekovučio i epizodu s krompirom, njeni redovi govore o mislima snalazljive prijateljice, Bartokova — na svoju sreću — nije zapazila šta je u tom prizoru bilo disonantno, i nije se prestravila te savršene potčinjenosti Lenke Jabloncai. Jedan krompir, to je ono što bi otprilike mogla da dâ u zalog i Pepeljuga, ako bi ikada bila u prilici da igra neku društvenu igru. (Tu neobičnu fotu je inače, premda ju je majka otkupila, na kraju igre zatražio Bela Majtenji, Belinda je taj gest smatrala plemenitim, pa se zapanjila kada je moja majka rekla: što se nje tiče, Majtenji može i da ga pojede, Belinda je osećala da ne bi smela da se ruga takvim plemenitim osećanjima.)

Belinda je, posle članova svoje porodice, najviše volela svoju majku, ali ovo prijateljstvo nije uticalo na njenu ličnost, kao što ni u stvaranju svoje slike sveta Lenke nije bila pod uticajem ponekad u svemu različitih Belindinih ocena. Za Belindu je sveštenička odežda bila sveta, svoju majku nisu privlačili muški predstavnici crkve, nije joj bio drag katolički idol varoši, lepi Volafka, upravnik samostanske škole, koji je imao tako prijatno lice kao da je od marcipana. Jednom se prilikom, kao devojčica, uverila da sveštenička reverenda i posvećenost ne znače da su popovi lišeni zemaljskih želja. Svet seksualnih predstava moje majke je i inače bio gomila divljih, nerazjašnjenih zamisli, od normalnih reakcija ju je nepopravljivo zastrašila Marija Rikl, te je nesrećni Volafkin potez u njoj srušio više nego u drugim devojkama koje su vaspitavane u srećnijim okolnostima. Moja je majka videla u procesiji kako su se pred oltarom postavljanim pod svodom kapije kuće Riklovih Anzelmusovi bacili na kolena kada se približio duhovni pastir koji nije umeo da savlada svoje svetovne strasti, i sama se spustila na kolena pred pojavom odevenom u bleštavo praznično ruho, gledala je u monstrancu i razmišljala kojoj ruci da veruje, onoj koja

je pipkala po njenoj kecelji i pružala se ka njenim nerazvijenim grudima, ili onoj koja je blagosiljala narod doma Anzelmusovih. Belinda je tvrdila da je ona u ono vreme loše protumačila Volafkin gest — kad se moja majka usudila da joj o tome progovori, bile su već davno udate žene — no Belinda nije verovala u opaku stvarnost čak ni kada je u njoj živela. Ali je moja majka od tada sumnjala u svakoga popa, shvatila je da su i oni mužjaci, postoji samo jedan muškarac koji nije mužjak, jedan jedini izuzetak, a to je Jožef, koji je nekada zamišljen, drugi put sirov, nerazumljiv, tužan, ukratko najviše liči na Pola Vošera, i nastojala je da se ponekad u dane primanja pojavili kod Marije Rikl. Moj je otac kasnije pokušao da joj objasni, sigurno je pomešala redovnike koji su se zatvorili od sveta sa svetovnim popovima, moja mu majka nije verovala.

U toku dve godine je kuća u Kišmešterskoj ulici uvećana za dva nova stanara pa se i Melindin delokrug proširio tako što je, pošto je Lenke već na dobrome putu, sada iz Pirike i Irenke isterivala majčinu krv, a Emu Gačari i njene sinove je progutala ona tajanstvena Budimpešta, te je Marija Rikl ne jednom bila rasterećeno vesela. Kalman se, po njenom ubeđenju, nije micao iz varoši, nije jurio da bi, savladavši povređen ponos, tražio bezočnu Emu, koja je imala smelosti da mu pošalje svoju peštansku adresu, nije otišao za svojom dvojicom ukradenih sinova, sedeo je čas na Palagu, čas u svom stanu u Košutovoj ulici, i čekao da mu se srede poslovi. Junior je, naravno, čekao sasvim nešto drugo, Emin konačni pristanak na rastavu, pa je ne jedanput bežao u Peštu, čak je i spavao kod svoje žene, sa kojom je, znajući da će, kadli-tadli, ipak da se oslobode jedno drugoga, provodio najharmoničnije časove, ni na pamet mu nije padalo da napravi neku aluziju na okolnosti njihovog poslednjeg debrecinskog susreta — bilo je tako svejedno, tako beznačajno. Ema ga je rado primala, radovala mu se. Dok je trgovačka kći tešila izabranu udovicu čestim pozivima, i izvodila pred nju Jabloncajveve kćeri, kojima će, ako bog da, biti majka, ko-

načno se iz Budimpešte javio advokat Eme Gačari. Saopštio je da se njegova stranka slaže sa razvodom braka koji je za nju od početka donosio samo tugu, ali samo u slučaju da joj vrate bespravno oduzetu decu a njeno i izdržavanje njena dva sina i dve kćeri ne jamči njen muž, već onako kako je to prvobitno zahtevala: pismeno njena svekrva. Trgovačka kći mu se nasmejala u brk: preljubicama ne pripada izdržavanje, rekla je, neka Ema preda dečake, onda će razmisliti da li da joj, uprkos grešnom životu, svojim vezama pomogne da dobije neki pošten posao, razume se, tek posle završetka brakorazvodne parnice. Advokat — potonji principal Belindinog mlađeg brata Ferka, o čijoj smo tadašnjoj debrecinskoj poseti čuli od Ferenca Bartoka — bio je još u hotelu *Bika* kada su ga pozvali u Kišmeštersku ulicu gde se zgrnuo od promene koju je ugledao. Umesto nadmene Marije Rikl koja se domaločas borbenu raspravljala, primila ga je jedna skrušena žena koja je jedva smogla snage da govori, koja je promenila svoju raniju odluku, sačinila obveznicu prema kojoj Gačarijevoj i dvojici dečaka osigurava čestito izdržavanje, prvooj do njene smrti, a poslednjima dok ne steknu svoj hleb — devoojke joj neće predati — u slučaju da joj njena bivša snaha pošalje pravno valjanu izjavu koja će sadržati: da se nikada neće razvesti od Kalmana Jabloncaija. Advokat se Emi vraća s potpunim trijumfom što se tiče konačnog rezultata, doneo joj je i novaca, prvi mesečni iznos traženog izdržavanja, Ema ga je odmah potrošila, i mada nije imala pojma šta se dogodilo u Kišmešterskoj ulici, svekrvin uslov joj se nije činio tragičnim: bila je sita braka, a sa dva sinčića i klevetama koje prate njenu ličnost nije mogla da poveruje da je na taj način lišena neke sjajne prilike.

Iza ove neočekivane promene mišljenja ovoga puta se zaista krila tragedija: Mariju Rikl su konačno toga dana obavestili za šta je njenom sinu Kalmanu potrebna toliko žuđena sloboda i kako planira novi brak sa onom izvesnom mladom devojkom. Junior, koji je po-

sle Eminog odlaska sada već ponovo i najčešće večera-
vao u Kišmešterskoj ulici, i redovno posećivao svoju
majku, toga dana stiže na to da trgovačka kći zna ono
što je hteo da pritaji dok novu snahu ne dovede već
kao svoju suprugu. »Mama nikada u životu nije lomila
— razbijala, samo onda«, pričala je Melinda, »mama
je volela stvari. A tada je sve letelo, što na pod, što
na Kalmana. Mislila sam da je poludela. Tvoja je majka
bila u muzičkoj školi, spremala se za svoj veliki
koncert, ceo dan je i kod kuće lupala na klaviru para-
frazu Rigoleta, kod kuće su bile samo dve male. Piroška
je zapomagala da ne diraju, da ne psuju njenoga oca,
Irena se uplašila, nije smela ni da bežne, samo je
plakala. Onda je i mama prestala da tutnji, ni Kalman
nije više mucao o tome kakvo bi joj on anđeosko
čisto stvorenje doveo za snahu. Mama je onda već
bila ponovo mirna i tako je smireno upitala tvog dedu:
»Reci mi, koliko dugo hoćeš ti još da živiš, Kalmane?«
Tvoj je deda izjurio, nikada se više nije vratio,
ja sam bežala k njemu na Palag, ako sam ga se mnogo
poželela, kasnije smo čuli da mu je ona devojka
rodila devojčicu, zgranula sam se kada sam ugledala
to dete, više je ličilo na Jabloncaijeve nego bilo koje
od Kalmanove druge dece. Tvoj ju je deda i u školu
upisao pod imenom Jabloncai. Loncika je to prezime
nosila do Kalmanove smrti. Kalman je, inače, živio sa
svojom novom porodicom, onda je ponovo pisao pesme
Emi, od čije je odluke zavisila cela sudbina i budućnost
Hilde i malog deteta, pisao je pesme kletve, ali mu se
Ema smejala u oči, rekla mu je da joj ne pada na pamet
da mu da rastavu, mamino izdržavanje joj se uredno
dostavlja, nije valjda luda da za takvog nevernog,
nepouzdanog, neodgovornog čoveka kao što je Kalman
Jabloncai, ispusti iz ruke siguran hleb za sve. Ona ima
svoje mišljenje o Mariji Rikl, ali dok održava svoju
reč, održaće i ona, a ona, zaista, nije kriva što je
trgovačka kći spremna na svaku materijalnu žrtvu,
samo da Hilda ne uđe zakonito u familiju.«

Tokom poslednje dve godine, posle koje Siromašne školske sestre puštaju u život Lenku Jabloncai sa učiteljskom diplomom, majka je mirnija i uravnoteženija nego ikada. Njena je majka nestala iz varoši — zašto, kako, nije pitala, ali joj nisu ni rekli, nije trebalo da se boji ni neočekivanog susreta, a ni toga da će joj ponovo narediti da iziđe na salaš gde toliko nije volela da bude. Dve sestre su živеле u njenoj blizini, Piroška je bila devet, Irena jedanaest godina mlađa od nje, prema njima se računala u odrasle devojke, sada su se dve malecke borile sa knjigom Roze Kaloče, Lenke je deci šapnula da Hromi ne postoji, to je samo Melinda izmislila, neka se ne boje ničega. U muzičkoj školi su je hvalili, učenje joj je dobro išlo, s ocem nije imala dodira, da sa njim nešto nije u redu to je, istina, opazila iz aluzija sluškinja, ali se Lenke Jabloncai od ranog detinjstva čeličila da se po mogućstvu ne zanima ni za šta što se tiče njenog oca ili majke. Bartokovi su postojali, iz toplote njihovog bezbednog doma je na nju zračila stalna svetlost, Jožefova ljubav je bila očigledna, a koliko se još drugih momaka vrtelo oko nje i oko Belinde, najviše joj je za petama bio plavokosi Majtenji, koga je Belinda nazvala, po ličnostima iz *Dolazi kroz raž*, Džordžom Tempestom, dragim prijateljem koji je do groba beznadežno voleo Helenu Eder — Lenku Jabloncai. U kvartalu pred definitivom Karitas je neprestano podsećala na toliko puta učinjeni predlog Reda i nastojnica ju je stalno i ponovo pozivala k sebi, da bi joj stavljala do znanja šta ona smatra kao jedini put koji Lenke Jabloncai treba da izabere. Za mir budućeg života moje majke borile su se Štilmungusova i Karitas: ali je napolju na ulici sedeo u prašini drvoreda pas Bobi, a pored Bobija, kao da je već bio gazda psa i njegove gospodarice, stajao je Jožef: do tadašnje svesti moje majke ne bi stigla ni blagoglagoljivost apostola.

Nastojnica je povukla od devojaka sve dozvole, bilo im je zabranjeno da idu u pozorište, na domaće skupove, devojke su učile i međusobno se plašile. Majka i Belinda su se zajedno spremale za završni ispit, majka nije sačuvala tako reći nijedan od svojih dokumenata (kada smo u početku četrdesetih godina

morali da dokazujemo svoje poreklo, otkrilo se da joj nedostaju matični izvodi iz oba braka, kao da je htela da se oslobodi svoje prošlosti sa svim što uz nju ide), ali joj je ostala sačuvana učiteljska diploma prema kojoj je gospođica Lenke Jabloncai, ev. ref. vere, koja je prvoga, drugoga i trećega aprila godine 1902. na osnovu uspešno položenog razrednog ispita iz IV godine, pripuštena na ispit zrelosti za učiteljice i ispitana iz predmeta koji su određeni za ispit koji osposobljava za osnovne i narodne škole i dobila iz veronauke i etike, pedagogike, metodike nastave, mađarskog jezika i književnosti, domaće i svetske istorije, nauke o domaćem ustavu, domaćeg zemljopisa, prirodopisa, fizike i hemije, pevanja odličnu, iz računa, crtanja, muzike, nemačkog jezika, domaćinstva, telesnog vežbanja vrlo dobru, iz ženskog ručnog rada, na žalost, samo dovoljnu ocenu, a kako je određenim zahtevima odgovorila s odličnim, oglašena je sposobnom za podučavanje u osnovnim narodnim školama mađarskog nastavnog jezika. Članovi ispitne komisije su bili dr Nandor Volafka, Pal Palotai, Marija Margita, Marija Karitas, Marija Aleksija, Marija Bona, Marija Alojzija, Marija Alfreda i Lajoš Hus; na prvom listu diplome, iz malog luka trećine kruga na čitaoca gleda jedno mrko anđelče. Kada je iz ruke Štilmungusove primila diplomu, kada se oprostila od redovnice, majka je posrtala slepa od suza. Dok je stigla na dno stepenica, napolje na ulicu, već se smejala: Bartokovi su priređivali u čast svoje kćeri učiteljice domaći bal a na bal je bio pozvan svako ko je u životu Lenke Jabloncai imao nekog značaja. Nikada nije zaboravila samostan, ali šta je značio u njenom životu, to je tek kasnije zaista shvatila.

Marija Rikl je završila jalove pokušaje sa svojim sinom Kalmanom, ubedila je sebe — Junior je umro, kao i njegov otac, njegov deda, ali se, na svoje najveće čuđenje, iz dana u dan sve više približavala svojoj unuci. Nikada nije videla takvu devojkicu, takvu duhovitost bez trnja, tako smelu, tako zabavnu, tako privlačnu, koja, od kada je porasla, donosi samo radosti, koja kući služi samo na diku i koja će sa malo

sreće moći da sklopi isto tako dobar brak kao Margita ili Ilona. Mada ne liči ni na jednu od svojih tetaka, Juniorovo dete je nekim varničavim elementom uzbudljivo, ko se nađe sa Lenkom u društvu posle izvesnog vremena oseća da je malo pijan. Nije to seksualnost Gačarijeve, Lenkin osmeh, šarm je naravno Seniorov. To je ono jabloncajstvo, u koje se i ona zatreskala, samo drugačije zamešeno, ova je devojka tvrda, u ovoj teče i Anzelmusova krv, i njena, Marije Rikl. Trgovačka kći već tako davno nije nikoga volela da je skoro nezgrapna, ali Lenka oseća promenjenu atmosferu a oseća je i Melinda, i dve male, koje još uvek za vreme jela stiskaju pod miškom debele knjige i bubaju nauku o bontonu, gde i na koji način savija svoju posetnicu gost posetilac; to opažaju čak i Parke. Jedna od njih piše svojoj majci ironično pismo, čestita joj što je konačno našla onu unuku, koju može tako da voli kao prava baba, a po mišljenju gospođe Siksai, čiji sin Đula u to vreme počinje da hodi putem bogatih i nesrećnih ludaka (Đulica će postati morfinist i kasnije izvršiti samoubistvo), upravo je Lenke odgovorna što pored nje u društvu njena kći Margita ne dolazi do izražaja. Kako i da dođe do izražaja kada ta nesrećnica sa hormonalnim smetnjama teži skoro metarsku centu? Marija Rikl se samo smeje na te optužbe, gleda devojku čiji je struk vitak kao stručak cveta, naravno da je tanka, nisu je baš mnogo kljukali u detinjstvu, u kakvu se lepoticu pretvori kada počeshlja svoju kosu uvis kao odrasle devojke i kako sijaju te njene ogromne tamnozeleno oči.

Trgovačka kći je o Melindi uvek pretpostavljala najgore, živela je pored nje tako što je od početka slutila da je Melinda mina, na sreću nije doživela dan kada bi mogla da sazna da je Gizela Jabloncai preotela Lenki Jabloncai muža. Ilona i Margita su joj bile dosadne, imala je osećanje da je njihove sudbine uputila pravim kolosekom; Kalman se dugo igrao njenim osećanjima, a Junior više nije mogao da izazove ni tugu, nekako je postala ravnodušna prema njemu. Nije se više za njega brinula, i kao što je nekada obožavala svoga sina i Seniora, tako je sada počela

ponosno i očarano da obožava Lenku. Junior ju je uzalud preklinjao stihovima, pismima, uzalud je preporučivao njenoj pažnji, njenoj ljubavi svoju kćer Klaricu, o kojoj nije bio sposoban da se brine, taj sporazum između trgovačke kćeri i Eme je osujetio rastavu, niko na njega nije obraćao pažnju osim Melinde, koja je zbog svog materijalnog položaja bespomoćno posmatrala bratovljevo koprcanje. Trgovačka kći je procvetala, njen se nerazvijeni osećajni život okrepio, opet je imala nekoga: Lenku.

Diplomiranoj učiteljici, gospođici Lenki Jabloncai, na domaći bal Bartokovih šalju pet buketa, među njima majku je zanimao samo jedan, koji je zaista skroman, nekoliko stručaka ljubičica iz toplih leja. Lenke Jabloncai je do smrti verovala da to ljubičasto cveće prenosi neku tajnu poruku, nikada nije ni pomislila za koliko je taj fini mali buketić bio jevtiniji od čitavih rukoveti čudesnog cveća iz staklenika koje su poslali Bela Majtenji ili Zoltan Salai ili Pišta Ozori: Jožef nikada nije trošio uzalud. Bal kod Bartokovih se održavao u vrtu; na drveću, na omiljenim Margitinim stablima i na žbunovima posvuda lampioni, Lenke Jabloncai igra, igra Belinda Bartok — Margita Bartok ne igra, ni Ilona Bartok. Ilonki kao majci više ne priliči, Margiti je zabranjeno, samo skicira društvo, večito odvojena od zdravih, već je sve bliža smrti. Agošton Bartok je za ovo veče u štampariji gospođina Davidhazija poručio red igara, jer je veoma ponosan na svoju kćer koja je diplomirala, red igara je ujedno mali notes, Lenke Jabloncai tako predano kruži da i ne zapaža da je svoj ispustila. Kad su joj vratili, ona otkriva da je neko sitnim slovima upisao pesmu, kao u neki sićušni spomenar. Jožef pronalazi ko je bio prestupnik: mali Majtenji tesnih grudi, onaj bolešljivko koji je u gornjoj Mađarskoj pohađao trgovačku akademiju, i kome će otac, direktor Ištvanovog parnog mlina, sada kupiti radnju. *Sie sind fein, mein Herz ist rein, soll niemand drinn wohnen, nur Lenke allein* — čita moja majka poruku Majtenjija koji stalno kašlje, i nalazi da je drska. Belinda sutradan zapisuje u svoj dnevnik sledeće: »Verovatno je na mom balu održana Lenkina veridba sa Jožefom, jer je J.

opazio da je mali Majt. napisao neku pesmu u Lenkin red igara, iscepao je stranicu i zgazio. Sreća da mali Majt. nije video, ja sam svojim balskim cipe-lama ugurala parčiće hartije u zemlju pod grm, još je dobro što smo izbegli skandal i dvoboj.«

Belinda se pokazala lošom gatarom, veridbu Lenke Jabloncai će slaviti posle tri godine, 1905, a i tada ne sa Jožefom. Ali ko bi to mogao da zna te večeri ili makar sledećih meseci: Jožef se smeška, prati majku, mladi su smrtno zaljubljeni. Stvar ne napreduje, pa Marija Rikl odlučuje da pokuša da dovede Lenku do cilja. Ratni plan ne dogovara s Melindom, nego sa suprugom Agoštona Bartoka; Belindina majka se raduje što može da pomogne svojoj prijateljici u jednoj tako privlačnoj stvari kao što je Lenkin budući brak. Između 1902, 1905. i 1907 (Lenke Jabloncai će se te godine udati), kada najglupljom nacionalnom i najkorumpiranijom unutrašnjom politikom pripremaju svetsku kataklizmu do koje uskoro dolazi, samo u Budimpešti je bez hleba četrdeset hiljada radnika, seljaci koji neće da propadnu od gladi beže u Ameriku, kada se svakoga dana dokazuje da je nagodba sa Austrijancima nemoguća, kralj u ratnoj zapovesti izdatoj u Hlopinu, Kerber u austrijskom parlamentu, udaraju čvrge mađarskoj naciji koju nazivaju plemenom, a Borseu Janko — Biberče, u svojim karikaturama prikazuje istovremeno dva dolaska Mađara: Arpada, kako kod Verecke ulazi sa svojim delijama, i agrarne proletere kako kreću prema emigrantskoj lađi, kada železničari stupaju u štrajk, u parlamentu vikom utišavaju poslanika narodnosti koji se usuđuje da progovori na jeziku svoga naroda, kada vlada organizuje stražu za sopstvenu odbranu da bi zauzdala opoziciju, a kralj dobrostivo daje svoj pristanak za donošenje Rakocijevih zemnih ostataka u domovinu, neka javnu pažnju veže nešto lepo, što gane do suza, nešto što nije suviše skupo, što je dopadljivo, ali jevtinije od kajnske železničke pruge koju Mađarska treba da gradi a čime će da se zaboravi podignuta kvota i nedozvoljena samostalna carinska zona, centralni problem Kišmešterske ulice i doma Bartokovih predstavlja budućnost Lenke Jabloncai.

U tom razdoblju, kada mađarski javni život karakterišu epizode brutalnosti, gluposti, nasilja i korupcije, koje spadaju u apsurdnu dramu, Tisin profil se već ocrtava na vidiku, županije neće da predaju porez, u parlamentu se protivnici ne samo međusobno blate, nego i demoliraju dvoranu, kao avet u kući duhova povremeno se pojavljuje, zatim nestaje, zahtev za davanje opšteg tajnog prava glasa, a milostivi vladar, koji tako brižno vodi računa o Rakocijevim zemnim ostacima, uz asistenciju prvog domobranskog pešadijskog puča i kraljevskog poverenika Njirija, jednostavno raspušta parlament, a u parlamentu kuće Bartokovih se u napetoj atmosferi vode veliki dogovori. Dok se zemlja nezadrživo bliži bezdanu prvog svetskog rata, Ilonka Bartok, Margita Bartok, Marija Rikl i gospođa Agoštona Bartoka razrađuju ratni plan, na koji način da nateraju Jožefa da se izjasni. U akciju stupa i spoljni ratni saveznik kuće Bartokovih, Margitina krsna kuma Vilma, sestra gospođe Agoštona Bartoka, svi imaju svoje zadatke. Marija Rikl čini što poželjnijim boravak među žiteljima Kišmešterske ulice, Bartokovima je pripalo omekšavanje Jožefovih roditelja. Jožefovi roditelji se u novije vreme retko pojavljuju, premda su do tada bili česti gosti, a pametna Ilonka sluti zašto. Ne smatra to dobrim znakom: dok Jožefova osećanja nisu postala toliko poznata u javnosti, stari Jožefovi su posećivali kuću Bartokovih skoro svake druge sedmice, sada kada tajnu Lenkine i Jožefove ljubavi zna već svako u varoši, pri svakom se pozivu izvinjavaju i pozivaju se na poslovnu zauzetost starijeg Jožefa i na nedovoljnu svežinu stare Ninone. Ilonka dobija uputstvo da ne uzmiče, Vilma Tomanoci, čuvena domaćica, u interesu velike stvari nudi svu svoju kulinarsku genijalnost. Tako, dakle, sveti rat kuća Bartokovih i Jabloncajevih teče paralelno sa mađarskim i inostranim događajima. I dok se među crtežima u novinama već naslućuje lik radnika iz prvomajske povorke (iako se crtač ne usuđuje do kraja da ispiše: RADA, HLEBA! može se pročitati sa kakvom tablom izlazi gladni proleter na peštanske ulice), Ilonka ne prestaje sa pokušajima, otprilike u to vreme kada Japan objavljuje

rat Rusiji koja nije spremna da napusti Mandžuriju, Margita Bartok skuplja svoje slike za izložbu debrecinskih amatera, a gospođa Agoštona Bartoka lično odlazi da pozove Jožefove roditelje. Zaljubljenici omamljeni hodaju po debrecinskim ulicama, ponovo postoji mogućnost da na kraju časova u školi Jožef sa psom Bobijem pred kapijom čeka Lenku, jer u vreme odgoda roka, dok čekaju na Jožefovo izjašnjenje, trgovačka kći i gospođa Bartok Lenku i Belindu zajedno upisuju u zanatsku školu. Devojke se do suza smeju kada uz šice moraju u svakojake muške nepristojne predmete da uvuku učkur, a u međuvremenu u Rusiji omladina demonstrira, radništvo demonstrira, kongres Zemstva zahteva državu narodnih predstavnika, 1905. izbija ruska revolucija. Dok parlament Bartokovih zaseda, car čas sve obeća, čas sve povlači, rodoljube hapse, interniraju, streljaju, posle se, kao u starim igrama, klanjaju jedni drugima, rukuju se, prođu nekoliko koraka zajedno, a zatim iznenada velike sile otkoraćuju na suprotnu stranu diplomatske dvorane za igru. Car, dok je njegovom narodu zabranjeno da pređe granice, redom posećuje više svojih evropskih kolega, loptaju se sa sudbinom Maroka i Egipta, Sudana, afričkih kolonija, sa železničkom koncesijom u Erzerumu, Maroko prepuštaju Francuzima da zabolj Englesku, Egipat Englezima, da plaću Francuzi, kancelar Bilov godinu dana pre veridbe Lenke Jabloncai zahteva i za Nemačku »suncem obasjano mesto«, koloniju, a kajzer Vilhelm nalazi da je došlo vreme da se razvije nemačka flota. Od svega toga u mikrosvet Jabloncaijevih i Bartokovih dopire samo jedna vest, da je u Francuskoj zabranjeno otvarati školu bez državne dozvole, čak se i Alar, taj bezbožni Alar, nije uzdržao jer je već ionako propao, da govori kako i samo hrišćanstvo treba ukinuti. Ali pisma, koja odlaze i dolaze u ovom razdoblju, ne sadrže nikada nikakav putokaz koji bi ukazivao na lični život onih koji su ih pisali. Margita letuje u Lovranu, raduje se moru, javlja o dolasku Celestine Palije; Belinda se na Tatrama susreće sa Endreom Saboom, mužem Janke Nogal i upoznaje jednog elegantnog gospodina, koji isto tako dobro zna da igra

boston kao Jožef. »Pištu«, piše Ilonka, »još uvek boli stomak, ali se manevar koji se izvodi u Lenkinom interesu ne prekida.« Belinda piše Margiti sledeće: »Otišli smo uveče do Jožefovih, i mamica je došla sa Ferikom, išli smo peške, šuma je divna, napuštena, sveža. Jožefova majka je bila živahna, ali loše izgleda, i šalje našoj Ilonki poljupce.« Lenke, naravno, nije bila sa njima, stari Jožefovi i trgovačka kći nisu kontaktirali, ali je o Jabloncaijevoj bilo govora, Belindini su ipak zbog toga i pošli. Jožefovi su učtivo priznali njene zasluge, predlog gospođe Agoštona Bartoka da sledeći put možda dovede i devojku, nekako nisu čuli. Saveznici nisu klonuli. »Juče smo izišli u vinograd«, piše gospođa Bartok svojoj kćeri koja pomalo radi u Nađbanji, »bilo je pečenja, slanine, bio je i Jožef; bilo nas je trinaestoro, stigla nas kiša.« Ilonka, koja ima malu decu, planira zajednički odlazak u cirkus: »I Joži je došao da razgovara.« Prema svedočenju ladicice za pisma kuće Bartokovih, sva Belindina nada je bila u majalisu pravnika na kojem će biti bazar u dobrotvorne svrhe, a Lenke i ona će točiti vino u jednoj ribarskoj kolibi, pod Ilonkinim nadzorom. Na majalisu se na žalost ništa nije desilo, Jožef se ne izjašnjava, ali je »bio vrlo drag, ima nov elegantan štap, i neprestano je pevušio«.

Majalis pravnika je inače sjajno uspeo, Belinda čak dobija na tomboli; dobija i ona buket od zahvalnog i učtivog Jožija, ne samo Lenke, i kao nagradu na tomboli vešto bira njihovu sopstvenu činiju, koju kao ne prepoznaje. U pismu u kojem govori o tom majalisu Belinda se žali što su je korili jer je Hološi, učitelj plivanja, pokušao da joj se udvara, a ona ga nije dovoljno neučtivo odbila. »A ja sam tako nevinna. Čekam Lenku i Jožija«, završava se pismo. Iste godine 29. jula Belinda piše svojoj starijoj sestri sledeće: »Ilonkini su dobro, ali je i kod njih mrtva sezona. Skoro da poverujem da zastoj oličava opštezemaljsko raspoloženje.« Ovi su redovi zapanjujuće slični sa onim što je Lenke Jabloncaj osećala; moja je majka, kad god bi se pavela reč o njenim devojčkim godinama do prvog svetskog rata, uvek govorila mome bratu i meni da je to bilo dosadno istorijsko razdoblje,

prema njenim sećanjima se nikada ništa nije događalo.

U junu 1904. gostinska knjiga Bartokovih beleži osamdeset i sedam posetilaca. Jožef je bio deset puta, Lenke svakoga dana, Jožefovi roditelji nijedanput. Iste godine 21. juna Belinda od Margite, koja se nalazi u Njitri, traži note *Princa Boba*: Huskina čuvena pesma o kratkoj suknji i lošim cipelicama će do kraja pratiti život Lenke Jabloncai, i biće u njenom životu sažetak svega što je za nju značilo ovo razdoblje neponovljive, mučno lepe mladosti. Belindino pismo od 21. juna otkriva da prijateljice koje stalno zajedno igraju tenis svake sedmice održavaju sastanke na drugom mestu, prošle nedelje su Lenkini pozvali prijateljice, ove sedmice je red na Bartokove. »Naši su gosti bili teta Jabloncai sa Lenkom, devojke i onaj anđeo J. Možete misliti kako je bilo dobro. To su naši događaji.«

Porodica Bartok čini sve što se može zamisliti. Vilma Tomanoci u avgustovskoj jari od 35 stepeni saziva društvo: »Večera zamalo da se pretvorila u post: preterala sam u želji da bude dobro, pa sam kod kuće naredila Juliški i Žužiki da večera bude spremna napolju u pola osam, a one su je donele u devet, zakasnile su. A kada sam u šest časova pošla od kuće, već sam piliće i karmenadle stavila u prezle, paprikaš je već krčkao, jedna tepsija štrudle je bila već gotova, ona od jabuka, ali ona sa sirom se spremala tako dugo. Bilo nas je četrnaest. Dva Silađija su došla s violinama, sjajno su svirali, stigli smo kući u pola četiri ujutro.« (Sestra te dvojice Silađija će kasnije biti prva žena Belindinog muža, koja će posle nekoliko godina braka umreti.) Ali ni gospođa Agoštona Bartoka ne zaostaje za svojom mlađom sestrom Vilmom: »Juče posle podne su bile ovde Lenke, Deneš, Zoltan, Pišta, Joži; večeri su lepe i prijatne, dok se osvestimo, već je divna mesečina. Danas se spremamo da slušamo muziku.« Najveću dragocenost iz ladice za pisma Bartokovih predstavlja Belindino pismo upućeno Margiti jednog leta koje se odvijalo pod znakom mladalačkih maštanja, nada, dobre volje i ljubavi, i to pismo nikada ne mogu da pročitam a

da me ne gane. Iz tih redova mi zrači lice moje majke iz mladosti kao ni sa jedne slike. »Noćas sam se opet toliko plašila«, piše Belinda. »Razlog tome bio je što je u trpezariji vetar lupao gornjim prozorom koji je ostao otvoren, a to je zvučalo tako zastrašujuće, kao da pod prozorom krči neki ogromni stomak. Ja sam pri svetlosti sveće drhtala, a legli smo tek u pola jedanaest, bile su tu teta Jabloncaijeva i Lenke. Sa Lenkom sam sišla u ugao tamnoga vrta, pušile smo, Lenke u mreži za spavanje a ja na klupi, i sjajno smo porazgovarale o svemu. Onda smo dogledom posmatrale kometu koja se nalazila blizu Velikih Kola; od te komete smo mogle da osmotrimo samo jednu nejasnu zlatnu tačku.«

Akcija Bartok nije uspela ni u celini a ni polovično.

Ono, istina, na Margitinoj izložbi je prisutno celo društvo kuća Bartokovih i Jabloncaijevih, tu su i Anzelmusovi, ukočeno se pozdravljaju sa Lajdenfrostovima — i Armin Lajdenfrost izlaže; otkriva se da je vajar amater, Marija Rikl s gađenjem gleda njegove gipsane odlivke pastira i seljančice, uljane i akvarelne pokušaje Šandora, trećeg sinčića Eržebete Gačari (od Sandora Lajdenfrosta će jednom postati širom Amerike čuveni slikar Aleks Lajdenfrost), a mlađa sestra Eme Gačari sa istim uzdržavanjem posmatra crteže tušem i dva gvaša, radove Antala i Margite, oboje iz familije Riklovih. Majka pogledom traži Jožefa koji joj prilazi čim je ugleda, zajedno traže iz kuće Bartokovih već dobro poznate Margitine slike *Veče*, *Zimski kraj*, *Kupina*. *Mrtva Tisa* Lujze Kenezi visi pored studije staroga Čanaka rađene ugljem, Lenki Jabloncai se dopadaju obe, i ona i ne sluti koliko će se pojmovi, koji nemaju ničeg zajedničkog sa likovnom umetnošću, vezati uz ova dva prezimena: Čanak i Kenezi, u toku njenog života. Porodica Čanakovih će joj jedanput, u budućnosti, dvostruko biti važna: zbog nameštenja oca njenog prvog muža u parnom mlinu, i kulturnih i poslovnih veza dede njenog drugog muža. Inače, njen budući drugi muž se isto tako gura u mnoštvu kao i prvi; Bela Majtenji i Elek

Sabo gledaju Lenku Jabloncai i Elek Sabo ne sanja da će jednom ginekolog, doktor Kenezi, brat one Lujze koja je slikala *Mrtvu Tisu*, pomagati pri rođenju, njegove i Lenkine kćeri. Inače, porodica Majtenji je takođe na izložbi, stižu zajedno sa Jožefovim roditeljima, ali samo kruže naokolo, pozdravljaju se i odmah odlaze; Jožefova majka gleda moju divnu majku pored Jožefa tmurnim očima kao i Jozefa Hajnrih, supruga Emila Majtenjija. Jožefova porodica čestita Margiti i drugim poznanicima, toplo pozdravlja trgovačku kćer i Lenku Jabloncai, ali je ne poziva k sebi, naprotiv, pri odlasku odvode svoga sina — Jožef jedva stiže da se pozdravi sa majkom.

Marija Rikl se natmurila na toj izložbi. U kući Bartokovih se prave novi dogovori, Lenku ne zbunjuju svojim nemirom, zanatska škola traje još godinu dana, za vreme te školske godine ima vremena da se zaključi da li se promenila atmosfera u vezi sa devojkom. Ukoliko se Jožefova porodica i dalje bude uzdržavala, treba Lenku ubediti da ga se odrekne, šteta je trošiti vreme na tako beznadežno čekanje. Ako se Jožef ne izjasni do sledećeg leta, i na aluzije Ferencu Bartoka, koji je zadužen za ispipavanje, odgovori nekim nerešivim, tmurnim aforizmom, Lenke će poći za drugoga, uskoro će napuniti dvadeset godina, a oko nje se momci samo roje. Mali Majtenji da previsne za njom, očigledno čeka da se pred njim oslobodi put, a ono što nudi nije za odbacivanje, stari Majtenjijevi su za njega i njegovog brata upravo uređili ogromnu trgovinu delikatesnom robom. Saveznici su rešili da puste stvari da se razvijaju same od sebe; ako bi Jožef, koji je već zauzeo svoje mesto u jednoj od debrecinskih banaka, ipak uspeo da sprovede svoju volju, oni će se radovati najviše, ali ako bi se drugačije desilo, e pa oni ga neće hvatati konopcem. Naprotiv, još će ga i zamoliti da se okani devojke jer joj kvari priliku.

Supruga Agoštona Bartoka najviše razgovara o Lenkinoj sudbini sa svojom kćerkom Margitom. Margita je od bolesti sazrela, od života toliko različitog no u drugih mladih devojaka, sa njom se može razgovarati kao sa nekom starom ženom. Margitino slikar-

sko oko je sigurno: mladi se vole, ali Lenke od života ne traži ništa drugo nego samo Jožefa, a Joži, izgleda, traži i nešto drugo. Sama zainteresovana stranka, čija se sudbina odmerava pored tolikih šolja čaja, sušta je nada, ispunjenje svoje želje uopšte ne smatra nemogućim, ta zar se Bob, prestolonaslednik Engleske nije oženio sa Eni, ženom u kratkoj suknji, poderanih cipela, a Belinda, ta večita optimistkinja, jednostavno ne može da shvati koja je to tajanstvena prepreka koja inače govorljivog Jožefa još uvek sprečava da izrekne ono što u interesu svoje prijateljice i sama Belinda toliko očekuje. Zašto ne bi mogao da uzme Lenku za ženu, kada je toliko voli? Jer nema novaca, jer je siromašna devojka? Ta Jožefovi su užasno bogati!

Godine 1903, kada se Satmar i Nađbanja jednoglasno protive vojnom predlogu, na Balkanu se vodi gerilska borba; Albanija preti Makedoniji, Albert Apornji napušta Slobodoumnu partiju, zidarski pomoćnici stupaju u štrajk, u prestonici hara ludak s revolverom, u Šopronu iznenada usred leta pada sneg, ubijaju jednog misionara iz reda kapucina, a u jednom sanduku koji je pronađen u vozu na najveći užas nalazača leži dečji leš; u to vreme u debrecinskom pozorištu sa velikim uspehom daje se komad *Lotini pu-kovnici*

— i ove se večeri zauvek urezuju u sećanje Lenke Jabloncai, polukružno priljubljeni redovi loža u Čokonaijevom pozorištu, iz kojih se oni koji sede jedni nasuprot drugih međusobno posmatraju svojim dogledima, oplakuju malu gejšu kojoj preti nevaljalstvo markiza Imarija, do crvenila pljeskaju dlanovima na predstavama *Janoša Viteza*. Kasnije u životu, kad god bi gledala neku predstavu, muzika i u gledalištu prigušeno a na pozornici potpuno osvetljenje, zajedno sa karakterističnim pozorišnim mirisima, uvek su je podsećali na Jožefa koji gleda u ložu Riklovih

— događa se još nešto drugo. Lenke Jabloncai se uz pratnju dva rođaka Anzelmusa pojavljuje u reformatskom crkvenom uredu, najavljuje svoju nameru

da stupi među članove rimske svete majke crkve. U župnom uredu u Ulici svete Ane njen jedini uslov — da ne mora polagati nikakav ispit — prihvataju za volju trgovačke kćeri, sa obrazloženjem da je odrasla u katoličkoj kući, da je od redovnica dobila učiteljsku diplomu, očigledno je načisto sa svime što se tiče suštinskog i formalnog pristupa novoj veri. Prva ispovest moje majke je mučan doživljaj, ona muca kako se ne oseća grešnom, ona svesno nije grešila ni prema kome. Pop uplašeno gleda svoju neobičnu novu vernicu, ali situaciju spasava dvehiljadegodišnjim iskustvom svoje crkve, upozorava Lenku da je osećanje potpune bezgrešnosti greh po sebi, a pošto je to i ovako prenosno ali konačno priznala, dobila je razrešenje, penitenciju i prekor da više ne greši. Na obredu preobraćenja, kad su za ljubav Lenke Jabloncai koja kleči upaljene sve sveće u crkvi Svete Ane, prisutna je cela porodica, staro i mlado iz kruga Anzelmusovih, tamo su prijateljice i dobri poznanici. Lenke se zaklinje da priznaje sinod za obavezna rešenja i već pri odlasku kući razmišlja šta bi mogao da bude taj sinod. Lenke Jabloncai kreće u život bez ikakvog putokaza, bezverna između dve vere, i u tom pogledu na svojevrstan način siroče kao što je pored živih roditelja bila bez oca i majke. Reformatskog boga nikada nije poznavala, katoličkog nikada nije ni želela da upozna, u crkvi Svete Ane uvek joj je poznato samo jedno lice, lepo bestrasno lice Device Marije, one device koja nije imala dodira s muškarcima ali je ipak postala majka, svačija majka pa tako i njena, jedina majka koju poznaje — nebeska čistota. Lenke Jabloncai će 1942. da se vrati u okrilje reformatske crkve, jer nije želela svojom inovernošću da rizikuje mogućnost zapošljavanja svoje kćeri u kalvinističkoj verskoj školi; katolički pop odmahuje rukom kada čuje njenu nameru i kaže da time katolička crkva ništa neće izgubiti, a kalvinistička ništa neće dobiti, majka sa smeškom potvrđuje, nije uvređena. Marijina slika je i tako prati do smrti, slika one device koja je oslobođena zemaljskog taloga, pod nogom joj zemaljska kugla, na čelu zvezdana kruna.

Poslednjih meseci školovanja u zanatskoj školi slika je još nepromenjena: Jožef i pas Bobi stoje pred školskom kapijom, proleće donosi majalise, izlete, zaljubljeni se vole a da pri tom ne izgovaraju reč ljubav. Jožef je još i ljubomoran, mada zaista nema razloga; Jan Kubelik, koji pred gradonačelnikom Jožefom Kovačem u prisustvu Gradskog veća u avgustu polaže zakletvu mađarskog državljanina, u Debrecin dolazi zbog Marijane Sel i očaravaju ga samo ruke Lenke Jabloncai koje preleću preko dirki klavira, kada se društvo zabavlja upravo kod Selovih i kada violinist, koji kasnije postaje slavan u svetu, iznenada stupivši u sobu čuje devojkicu kako svira na klaviru. Trgovačka kći se mladom umetniku smeje kao da joj je ovaj ispričao vic: neka odmah pošalje devojkicu u Peštu, Prag, Beč, podstiče je Kubelik, bilo kuda gde bi mogla da dobije ozbiljno muzičko obrazovanje: kroz nekoliko godina biće poznata na svim koncertnim podijumima sveta, ona je bogomdani veliki talenat. »Budući zet Selovih je drag momak, a i lud je kao svaki muzičar«, govori Melindi Marija Rikl te večeri, pošto su se od Selovih vratile kući. »Lenke kao umetnica svet-skoga glasa! Ko bi plaćao za njeno školovanje i ko bi se vukao sa njom da je gardira? Quatsch.« Moja majka je malo obraćala pažnju na Kubelikove reči, više je vrebala vidi li ih Jožef i šta on na to kaže. Kasnije, mnogo kasnije, kada Jožefov lik nije više bio stalno u prvom planu njenog zanimanja, shvata da je toga popodneva mogla da se okrene njena sudbina, da Kalman Jabloncai nije prokockao zemlju Eme Gačari i da u kući trgovačke kćeri nije svaka aluzija na bilo kakav izdatak za luksuz bila beznadežna, glupa reč: Quatsch.

Onaj na koga Jožef ima razloga da bude ljubomoran, zove se: Hodasi. Uz maloga Majtenjija se priključio novi vitez, stariji od njih, imućan čovek, u blizini ima veliki, dobro vođeni posed, a namere su mu nedvosmislene. Jožef pravi ljutite aluzije, a da se sam ne izjašnjava, majka sa smehom poklanja Melindi, koja obožava cveće, Hodasijeve bukete; pas Bobi grabi pločnikom, zaljubljeni koračaju jedno pored drugoga, kao da ništa nije prirodnije, ovako oni

idu već godinama, u toj skoro zastrašujućoj omami. Hodasi, mrki, bleđi Hodasi, koji liči na bonvivana iz doba nemog filma, otvoreno govori u društvu: Jožefu ne pada na pamet da se ženi, e pa onda je šteta da obmanjuje tu Jabloncaijevu, a nije milostiv ni prema malom Majtenjiju, taj je opet tuberkulozan — širi o njemu — ona koja jednom bude pošla za njega moraće da ga neguje.

Vesti ne stižu do majke, ali stižu do kuće Bartokovih i stižu do Melinde. Marija Rikl je sad već odlučila da požuri događaje. Vilma Tomanoci priređuje 15. marta žur; svoje pozivnice razošilje na karticama s Petefijevim portretom, s okvirom u nacionalnim bojama — na žuru se zajedno zabavljaju stari i mladi, trgovačka kći je loše volje: Jožefovi roditelji su se opet izvinili, ali je Jožef prisutan i celo poslepodne igra sa Lenkom. Belinda, optimista, srećno posmatra svoju srećnu prijateljicu; Margita, koja po svom običaju u uglu crta, razmišlja, posmatrajući par koji kruži, kako ima nečeg nezdravog, nečeg uznemirujućeg u Jožefovom ponašanju, tolika strast što izbija iz njegovog ponašanja a istovremeno toliko uzdržavanje od bilo kakve izjave koja bi mogla da reši stanje ne pokazuju da stvari kreću u dobrom pravcu. Naprotiv. Belinda je ismeva kada posle žura kod kuće to pomene; prema Belindi, sve će se rešiti, bog je tako dobar da ne trpi zlo, samo mu se treba toplo moliti; »bog će već pomoći Lenki«. Bela Majtenji je mnogo voli, uzeo bi je čak za ženu — pokušava mlada slikarka. Belinda odmahuje rukom, Lenke i ne zapaža Majtenjija, ne vredni joj ni pomenuti, a i zašto bi to činili. Neka pripadne onome sa kim može da bude srećna.

Zaista, te 1904. godine moja majka ne samo što ne može da se oslobodi stalnog Hodasijevog pojavljivanja, nego i malog Majtenjija nije mogla da se otrese. Sin Emila Majtenjija i Jozefe Hajnrih nije bio neprijatan udvarač u očima trgovačke kćeri: u njegovoj novoj radnji kupce je mamila birana kolonijalna roba i svakojaki fini delikatesi, Marija Rikl je plavoga momka gledala blagonaklono već i zato što je posle završene trgovačke akademije izabrao čestiti trgovački

posao. Kako su i Hodasi i Bela Majtenji raspolagali sa više slobodnog vremena od Jožefa, koga je u svojoj banci stari Jožef i te kako nadzirao, obojica su stalno obletali oko moje majke; Lenke Jabloncai je učtivo izbegavala požurivanje maloga Majtenjija koji je tražio da sa njom izmeni nekoliko ozbiljnih reči o izvesnoj stvari, ali Hodasijevu prosidbu nije mogla da spreči: čovek se pojavio u Kišmešterskoj ulici, izjavio da prema gospođici Lenki gaji ozbiljne namere. Da je trgovačka kći zaista više volela svoju unuku od svih svojih kćeri, pokazalo je i to što je tražila vremena za razmišljanje i pustila u promet vest koja uostalom nikoga nije iznenadila, da je ovaj imućni, prijatni čovek zaposlio Lenku. Moja majka se grozila Hodasija, rekla mi je da bi ga se grozila i da nije bila zaljubljena u drugoga, bojala ga se i smatrala ga ružnim, sa tim suviše belim licem, suviše crvenim ustima, u kojima su bleštali neobično veliki i zdravi zubi; činio joj se kao gospodin Kredl iz *Dombija i sina*. Dobar ukus nije dozvoljavao da pred Jožefom pravi aluzije o Hodasijevoj nameri, majka je ćutala u nadi da je i do njega doprla vest, i da će Jožef konačno mrdnuti, da će njihov život nekako razrešiti. Posle žura od 15. marta ređe su se nalazili, da majka i Belinda nisu tako neiskusne kao što jesu, i one bi zapazile ono što su Anzelmusovi i Bartokovi tako tačno naslutili: Jožef je, umesto približavanja, u povlačenju. Inače, moja se majka spremala za koncert, nije baš imala vremena za sviranje *Dva mala vrapca* ili *Princa Boba*, a ni radovi koje je donosila kući iz zanatske škole nisu baš napredovali: vežbala je. Njena neuobičajeno velika zauzetost i Jožefovo lagano povlačenje pali su u isto vreme, zato se toliko nepodozrivo mladi devojački život moje majke kretao prema svom najkritičnijem trenutku i zato je na koncertu mogla da odsvira parafrazu Rigoleta tako da je dobila medalju. (Tu medalju, na kojoj Polihimnija pruža venac prema detetu koje svira violinu, a ispod datuma na pravougaoniku koji je utisnut u venac stoji urezano i njeno ime, sačuvala je do smrti.) Belinda u svom dnevniku opisuje haljinu moje majke i tok koncerta; trgovačka kći je toga dana svoju unuku obukla u bledoružičasto:

»Zinuli smo kad je izišla iz umetničke sobe, bila je divna.« Na koncertu je ponovo bio prisutan svako ko je igrao bilo kakvu ulogu u dotadašnjem ili kasnijem životu moje majke, ne samo Jožef, sa starom i mladom Ninonom i njihovim muževima, već i Majtenjjevi, Bartokovi, porodica Anzelmus, Čanakovi i Saboovi sa raznim plemićkim predikatima — Elek Sabo, koji je toliko voleo muziku da je koristio svaku priliku kako bi u njoj mogao uživati, sedeo je u prvom redu pored Vilhelmsovih, ali je došao i Nandor Volafka; a pozadi, gde se nadao da neće nikome padati u oči, šćućurio se i Junior, gledao je svoje divno dete za klavirom, onda je na pauzi otišao a da se nije usudio da joj priđe, dve male Jabloncaijeve i Melinda su pogledale za njim, trgovačka kći, kojoj je Melinda šapnula ko sedi iza njih, nije. I letela je Listova strasna muzika koja zahteva neuobičajene tehničke sposobnosti; majka je unela u svirku sve svoje želje, nade, i dok su njeni prsti, koji su verno prenosili sve tajne poruke te muzike, jurili po dirkama, mislila je da sada i stari Jožefovi mogu da vide šta ona zna, a i to da nije ružna i da bi im mogla doneti i slavu ako je prihvate. Tako slobodno i bez treme još nikada nije svirala; Lenkina dvostruka poruka je letela i utapala se u klicanje i u buru aplauza. U umetničkoj sobi su je čekale korpe cveća, Hodasijeva i maloga Majtenjija su bile sa crvenim ružama; kada je izišla, majka je sa sobom ponela Jožefovu kiticu ljubičica. Stari Jožefovi su izrazili svoje čuđenje kakav je ona majstor muzike, Ninon ju je zagrlila i tako joj čestitala. Pobedonosno veče se završilo u Kišmešterskoj ulici, Jožef je bio ozbiljan kao da se spremao na neki odlučujući korak. »Osećam, ovim uspehom Lenkin život uzima odlučujući obrt«, zapisuje Belinda u svoj dnevnik. Nije pogrešila.

Na dan 22. jula, na uvek zajednički proslavljani imendan moje majke i trgovačke kćeri, Jožef se zaista izjasnio: saopštio je mojoj majci da je neće uzeti. Šta se između njih desilo toga dana, to sam rekonstruisala iz novele moje majke koju je pisala u vreme svoga devojaštva. U toj se priči svi mogu raspoznati, ona sama, Jožef, trgovačka kći, čak i gospođa Agoštona Bar-

toka, jer ko bi drugi nego Berta Tomanoci mogla da bude ona što joj je savetovala da pokuša da živi od svoje diplome, i ako joj ni telo ni duša ne žele Hodasija — neka se ne udaje za njega. Belindina majka je od srca volela svoju majku, ali je shvatala i položaj Marije Rikl; u Kišmešterskoj ulici su rasle i Piroška i Irenka, tamo je bila i beznadežno neudomiva Melinda; trgovačka kći, ma koliko da je volela svoju unuku, ipak od svoje kuće nije mogla da napravi azil za usedelice. Krsna kuma koja se pojavljuje u noveli, razume se, samo po svojoj trezvenosti i ljubavi nosi crte Berte Tomanoci, njihove mogućnosti nisu bile istovetne, gospođa Agoštona Bartoka nije mogla da ponudi materijalno rešenje dragoj drugarici svoje kćeri, samo svoju pametnu reč, svoju taktičnu ljubav. Majka se iznenadila kada sam, posle mnogo desetleća, tražeći po njenim spisima, našla ovu njenu novelu koju je napisala neposredno posle njihovog raskida, i čestitala joj koliko je tačno shvatila u svojoj ranjenoj ljubavi jednu od programskih tačaka veka koju treba ostvariti — potpunu emancipaciju — i kako je jasno videla put svog zamišljenog spasenja iz mreže osećanja: iza njenih rečenica trče sifražetkinje i kišobranima udaraju policajce. »Pojma ja nisam imala šta je to sifražetkinja«, rekla je zbunjeno. »Samo sam htela da pišem o Jožefu.«

ELIN IZBOR

Napisala Lenke Jabloncai

Eli je sva bleđa ustrčala uz stepenice. Bacila je šešir na vešalicu, i čvrsto sklopila oči da bi zadržala suze. Usne su joj drhtale.

— Ni da plačem ne smem — šaputala je. — Treba da se pojavim pred gostima, da ih zabavljam. Bože, bože...

Zagladila je kosu tek onako, bez ogledala, vezala malu čipkanu kecelju i otvorila vrata na trpezariji. Vrtelo joj se u glavi ali je zato junački pozdravila te ljude koji su svi došli da joj čestitaju imendan.

Sto je već bio pun likera, sitnih kolača, i svi su se uveliko kucali u čast slavljenice koja je kasno stigla. Njena je majka glasno šapnula: »Gde si se zadržala tako dugo? Zar ne umeš da budeš tačna kada imaš goste? Ne bekelji se tako, nego se zahvali Lovasiju na cveću.«

Eli nije odgovorila, samo je klimnula glavom. U drugim prilikama tako vedre, sjajne sive oči su sada toliko bile tuđe, uplašene, da su je devojkice i dečaci u čudu posmatrali. Šta li se moglo desiti sa ovom samopouzdanom, smirenom devojkicom? Još nikada je nisu videli tako uzbuđenu.

— Eli, gde si bila? Gledaj, šta si sve dobila! — dovikivali su joj. Svi su žurili prema njoj sa svojim buketima cveća i radosno se kucali sa bledom slavljenicom. Samo Lovasi nije micao s mesta, gledao je devojkicu s ushićenjem fanatične zaljubljenosti. Eli je brzo stavila u vaze mnogo cveća i na požurujući

majčin pogled pružila je svoju malu hladnu ručicu Lovasiju, da bi se zahvalila na korpi cveća, ali se odmah vratila među ostale. Suze su joj se osušile i premda je bila nervozna, ipak je učestvovala u veselom ćaskanju.

Lovasi je spao sasvim na mamu, Eli mu nije pomogla, iako je to bio jedini muškarac u društvu koji je mogao da se ženi, ostali su dolazili ovamo samo radi zabave.

— Pored toga, lep je momak — bodrila je sebe gospođa Reti — istina da u njemu ima nečeg avetinjskog, ali se na to može navići.

Tako je i bilo, jer je Lovasi bio i elegantan, a i dobre naravi, samo je na njemu bilo nečega što je odbijalo. Možda njegovo žučkasto bledilo ili njegov nemirni pogled. No, svejedno, bio je imućan, imao je lep položaj, a današnja devojka mora da bude pametna. A tek jedna majka! Ona mora da se bori sa dvoje, s muškarcem i sa sopstvenom kćerkom. Premda, šta ova sirota devojka može da čeka? Možda ljubav?

Gospođa Reti se ironično nasmešila. Ljubav odleti, lanac ostaje. Lanac, koji zvekeće, koji se ne može skinuti, materijalne brige, svađa, mržnja, priželjkivanje razvoda. Ljubav je samo za bogate.

Dok je zabavljala Lovasija koji je, povređene sujete, nestrpljivo odgovarao gledajući Eli, kroz majčinu glavu su jurile mnoge pametne misli. On se na kraju pozdravio, otišao. Uskoro se celo društvo raspršilo. Eli je uzdahnula s olakšanjem.

— Mama, molim te, ja danas neću da ručam. Boli me glava.

— Nemoj, molim te, da se prenemažeš. Od tople supe biće ti bolje. A inače znaš da ne volim da sedim sama za stolom.

Eli nije odgovarala, znala je da je uzalud. Pojela je nekoliko kašika supe i bez reči odsedela ceo ručak. Onda je ušla u svoju sobu, zaključala vrata i bacila se na divan. Da se isplaće! Sada već sme.

Zidni časovnik je jedne za drugima otkucavao četvrtine, časove, sumrak se spuštao. Vetar je uz buku otvarao i zatvarao prozor, ali Eli to uopšte nije čula. Nije više plakala, samo je zurila u ništa. Odjednom je neko kucnuo, i spolja se začuo pitomi glas:

— Elice, da ne spavaš? Ja sam, tvoja kuma.

Bleda devojka je ustala i otvorila vrata.

— Želite li nešto, kumo? — upita neprijateljski.

— Došla sam da ti čestitam — ali je naglo začu-
tala kada je ugledala iznureno, nesrećno lišće.

— Devojčice, šta se dogodilo?

— Ništa, boli me glava.

— Elice, zašto nemaš poverenja u mene, ta ranije nisi imala tajne preda mnom? Zar više ne voliš tvoju staru prijateljicu?

Eli je ćutala, pokušavajući da bude jaka, ali je odjednom iz nje izbilo prigušeno ridanje. Gospođa Jaroš ju je prigrllila, milovala njenu plavu raspuštenu kosu i na njeno tepanje je u izmučeno srce ule-
telo malo utehe.

— Tako si dobra prema meni, kumo moja!

— Jer te volim, devojčice, i razumem tvoju mladalačku tugu. Nećeš više ništa da mi tajiš, je li? Da bi tuga odletela, treba joj otvoriti i vrata i prozore, ne zatvarati je u srce da nas večito muči. Reci mi šta te muči, možda će moje iskustvo moći da ti da neki pametan savet.

— Ne treba meni savet! A da nekako umrem, u tome mi nećete pomoći, znam!

— Hoćeš da umreš? Zar si učinila tako veliki greh?

— Jesam, jesam! Grešna sam što sam dopustila da neko odbaci i zgazi moje srce. Dozvolila sam da me neko osramoti! Ismejao me je, narugao mi se onaj koga sam obožavala. Odbacio me je. Bože! — i plakala je drhteći, cvokoćući.

— Smiri se, jedno dete moje, olakšaj svom srcu. Ako mi se požališ, biće ti lakše. Koliko me boli što toliko patiš! Slutim o kome je reč.

— Dobro, reći ću ti, ali samo tebi. Ali me posle nemoj tešiti time da je to svakodnevna priča. Znam

da nisam prva devojka koju su zgazili, ali to za mene nije uteha.

Gospođa Jaroš je bez reči poljubila svoju grozničavu, uzbuđenu ljubimicu.

— Ti znaš najbolje da nisam namiguša. Nije to moja priroda, ali od kada znam za sebe, volim samo Gezu. Nisam ja mislila na brak, samo sam ga volela. Ni njemu nije bila potrebna druga devojka, samo ja. O budućnosti nismo govorili, ali smo živeli jedno za drugo. Bar sam ja tako mislila i u njegovo ime. Bili smo zajedno iz dana u dan, ja sam i dodir njegovih ruku poljupcima milovala. Ali je mama, trezvena mama, odjednom počela sa mnom da govori razumno da je ona čula kako se Gezina porodica ne raduje ovoj velikoj odanosti, da to ovako nema smisla, jer ako Gezini roditelji ne pomognu, onda od njegove plate nećemo moći da živimo. Geza će uzeti bogatu devojku, a meni stoji na raspolaganju Lovasi. Biće mi dobro kraj njega i u izobilju ću zaboraviti svoje snove.

Gospođa Jaroš je sa saučešćem gledala iznurenu devojčicu, ali nije rekla ni reč. Pustila ju je da završi svoje gorke priznanje.

— Rekla sam mami da nikada neću pripadati drugome, osim onom koga volim i da se grozim Lovasija. Mama mi se narugala; ako je tako, onda neću biti ničija, jer me Geza neće uzeti. Nisam obraćala pažnju na mamine reči, ali sam i sama mogla da opazim da se Geza promenio. Ređe smo se nalazili, a i tada me nije pratio sasvim do kuće. Bio je mnogo »zauzet«. A danas, bože moj, danas! — i stisnuvši glavu rukama, nastavila je drhteći:

— Znala sam da dolaze gosti da mi čestitaju imendan, pa sam ipak otišla na korzo da bih ga mogla videti, i da bih makar samo na nekoliko minuta mogla sa njim da progovorim. Htela sam time da darujem sebe. E pa, dobila sam svoju veliku radost! Velikodušno mi je prišao i rekao podrugljivim glasom sledeće:

— S radošću čujem, Elice, da ste verenica! Čestitam! Kako li je srećan onaj Lovasi što može da se ženi iz ljubavi. Žao mi je, ali je to za mene nedozvoljen luksuz. Iako bi bilo lepo, zar ne? Predivno.

Zar ne, mala Eli? — i pogledao je u moje oči duboko, zavodljivo, kao što je to uvek činio. Nisam odgovorila, samo sam odjurila kući sa svojim ojađenim, odbačenim, ismejanim srcem. I sada, pošto sam prepatila videvši da ni gosti ni mama ne saosećaju sa mnom, ovde sam konačno mogla da se isplačem.

— I još uvek ga voliš?

— Ne znam. Volim ga i mrzim ga. Jao, šta da činim? Kako da umrem ne izazivajući senzaciju? Mama će me prisiljavati da pođem za Lovasija, a i ona je u pravu, jer nas dve tako teško živimo od male penzije. Savetuj me, šta da činim?

Gospođa Jaroš je zamišljeno gledala to nesrećno lišće i ponovo ga poljubila.

— Pre svega, smiri se; ne mogu da ti dam savet dok se malo ne dogovorimo. Vidim da ti onaj drugi muškarac ne treba, sa svim njegovim imanjem, bogatstvom.

— Ne, ne!

— A ovaj, koji se tobom poigrao a zatim te odbacio?

— Ne, ne!

— Budi ponosna, Eli. Stara je poslovice da ponos često vodi na led, ali u blato nikada. Muškarac koji se ne ženi dragom devojkom jer je siromašna i ne prinosi joj na činiji raskoš, imanje, ne zna da voli, a i ne zaslužuje pravu ljubav. Takav sebičan čovek ledenog srca samo bi te unesrećio. Nikada ne bi zaboravio da zbog tebe mora da živi jednostavnije, i večito bi ti spominjao kako je skupo platio svoj ljubavni hir. Zaboravićeš ga pa će doći drugi.

— Nikada, kumo! Ne treba mi više niko! Nikada se neću udati!

— Pa nemoj se udati, devojčice! Ali šta ćeš onda da radiš, koji ti je cilj?

— Kad bih ja to znala! — plakala je ponovo Eli.
— Ali šta da počnem? Ne mogu da ostanem kod kuće mami o vratu, a ona mi inače neće oprostiti ako ne budem Lovasijeva supruga.

— Elice! Kažeš da nećeš da se udaš bez ljubavi, a ni kod kuće ne možeš da ostaneš. Zar osim smrti za tebe ne postoji neki drugi spas? Rad!?

— Pa i za to treba novaca!

— A za šta imaš mene? Umesto venčanog dara kupiću ti onu malu trgovinu šešira koja ti se prošli put toliko dopala. A ti ćeš zauzvrat, umesto hvale, prestati da plačeš i postaćeš ponovo moje veselo dete. U redu?

U Elinom izmučenom srcu se stišao očaj.

Posle nekoliko meseci Eli se već sasvim navikla na novi život. Vešto je posluživala kupce koji su je prvi put potražili iz radoznalosti, da vide kako se gorda gospođica kreće u novoj sredini, onda su ponovo došli, jer je Elina radnja imala ukusa, a i cene su bile povoljne.

Gospođa Reti se takođe pomirila sa onim što se nije moglo izmeniti kada je videla da je Eli zadovoljna i vesela, ali je u potaji dugo žalila svog Lovasija koji je našao sebi neko dobro mesto i uskoro se oženio. Pratio ga je glas da nije dobar muž, jer je svoju ženu stalno mučio ljubomorom. Eli se nije zanimala za njega, njenu je antipatiju ugušilo saznanje da više ne treba da se brine zbog njega. Njena radnja joj je bila sve, nju je udešavala, lickala. Rad joj je ispunjavao ceo dan. A u slobodnom vremenu je uživala kao u zasluženoj nagradi.

O Gezi je ipak još uvek ponekada mislila. Ali ne sa ljubavlju, bol poniženja mnogo puta mučio je njeno srce. Nije se sretala s njim, ali je čula o njemu da se stalno vrti oko bogatih devojaka, udvara se ali nekako nema sreće. Ili njega neće ili devojka nema dovoljno miraza.

Jednog predvečerja, radnja je upravo bila prazna, a ona je pregledala računsku knjigu, vrata se otvoriše i uđe njen stari ideal: Geza. Sasa u zapučku, elegantan, zavodljiv, približavao se zapanjenoj devojci.

— Ljubim ruke, slatka Elice! Toliko sam već žudeo da vas vidim da sam nepozvan ušao u vaše svetište.

— Čime mogu da vas uslužim? — upita Eli ozbiljno.

— Čime? — smejao se onaj zbunjeno. — Pa, ženski šešir ne želim, jer ga ne mogu upotrebiti.

— A zašto ste onda došli?

— Da se malo zagrejem pored vas, drago moje nekadašnje sunce. Jer iako moje prilike nisu dozvoljavale da vas uzmem za ženu, zaboravio vas nisam! Pored vas je za mene život lep...

— Pardon! — prekinu ga Eli. — Odmah se vraćam.

Žurno je pošla u stražnju prostoriju gde su radile švalje i modiskinje. Tamo je nešto tiho objasnila, a zatim se vratila gostu.

Posle nekoliko trenutaka ušla je mala modiskinja i pričvrstila jednu tablu na zid. Na tabli su velikim, čitljivim slovima bile ispisane sledeće reči: U SALONU SE MOGU ZADRŽAVATI SAMO DAME, GOSPODA SE UMOLJAVAJU DA SAČEKAJU U POKRIVENOM DVORIŠTU.

Eli nije rekla ni reč, samo je pokazala na tablu. S prezrivim osmehom je odmerila muškarca koji se snebivao, a zatim mu je okrenula leđa. Izišla je.

Kad se vratila, Geza je već nestao.

U mlako prolećno veče, kad je zatvarala radnju, Eli je pošla kući kao na krilima. Zaista je imala dva blistava krila: rad i mir.

Po sećanju moje tetke Piroške, nekoliko sedmica posle pisanja novele, moja majka je već sve gledala na drugi način. Imala je osećanje da je taj materijalist, taj mladi muškarac — koji je već tako brižno gradio svoju budućnost i relativno brzo naučio — ako svom imanju ne dometne još jedno imanje, neće više dobiti novaca od kuće — u stvari i sam žrtva a predstavlja se hladnim i odbojnim samo da bi nju, Lenku, naveo da se što pre razočara u njega i da joj pomogne da ga zaboravi. Piroška je bila šiparica, neuobičajeno, tužno inteligentna — Jabloncajjevi koji su vaspitani na Palagu odrasli su u toliko posebnim okolnostima da su radi suštog opstanka bili primorani na stalnu zrelu budnost — samo je slušala šapat svoje starije sestre i Belinde iz susedne sobe: tu su se umešale opake sile, Jožef je u stvari nevin. Majka mi je ispričala kako je ona odgonetala ponašanje svoga nevernog ljubavnika: zamišljala je da se tek sada otkrilo kakvu ona, moja majka, ima porodicu, majku koja živi grešnim, mutnim životom, i oca koji je rasipan, nemoguć, pa nisu dozvolili da dete iz tog nesrećnog braka priviri u njihov čisti krug, što je, u stvari, i bilo razumljivo ako razmisli šta je postalo od njene majke i Juniora. »To je glupost«, viknula sam ljutito. »Ako te je voleo, zašto se nije pobunio? Zašto nije raskinuo sa svojom porodicom, zašto te nije oteo, kao Lajdenfrost tvoju krsnu kumu?« »Nije to bio takav svet«, odgovorila je moja majka. »Bio je to upravo takav svet«, dokazivala sam, »ali taj nije ni toliko učinio za tebe koliko je moj deda učinio za moju baku.«

»Ne govori o dedi i baki!« upozoravala me je. »Neću da čujem o njima. Jožef je bio poslušan sin, a iz takve porodice kao što je bila moja, zaista se ne uzimaju devojke.« Junior je umro u strašnim mukama sedam godina posle raskida Jožefa i moje majke; majka je hladno i objektivno posmatrala njegov hropac i, po sopstvenom priznanju, razmišljala kako bi i ona bila dostojna Jožefa da je imala čestitog oca. Posle trideset i dve godine, kada Ema Gačari omamljena morfinom ubaulja u naš stan, u onu izvesnu kuću u Hunjadijevoj ulici, u kojoj je posle dvanaest godina umrla Margita Jabloncai, udovica Siksaija — Henrika Hercega, i koju je, nekoliko godina posle toga američko tepih-bombardovanje srušilo do zemlje, Lenke Jabloncai je smireno izvodi napolje da ne prlja njen dom svojim prisustvom i da njen sin i kći ne vide Emu Gačari duže no što je potrebno. Kada sam joj konačno, i sama već udata, sa više sopstvenog iskustva pa i razumevanja zapletenih prilika njenog života, stavila do znanja koga je ona u stvari volela, ko je bio taj čovek koji ju je napustio, naknadno mi se već prohtelo da pregrizem svoj jezik što je nisam pustila da i dalje živi besmisleno mrzeći svoje roditelje. Od Juniora, od moje bake više nije bilo ni traga, a moja majka je tek tada, pod starost, proživela osećanje da je kobno volela jednog nikogovića lepog lica, jednog praznoglavog mladića koji je žudeo za novcem, a ne viteza, čija je čistota ustuknula pred burama života moje nesrećne bake i dede.

Oni iz Kišmešterske ulice nisu od gospođe Agoštona Bartoka saznali šta se dogodilo, nego od same moje majke. Melinda je bila prisutna kada je majka zamolila trgovačku kćer da saopšti Hodasiju kako ni u kom slučaju neće poći za njega. »Još uvek čekaš Jožefa?« pitala je Marija Rikl. »Ne čekam, sa tim je gotovo«, bio je odgovor, majka je bila mirna kao da je govorila o sudbini nekih stranaca. Trgovačka kći je nerado odustala od rešenja s Hodasijem, upozoravala je majku da je rešenje devojačkog života ipak brak, iako zajednički boravak sa mužjacima nije neka ve-

lika radost; ma koliko da je ona voli, ne može večno da ostane u Kišmešterskoj ulici, šta će sa njom biti kad ona, Marija Rikl, umre. Mali Majtenji će je rado uzeti, bogat je momak, neka pođe za njega, sem ako ne želi da bude redovnica kao što je to toliko puta predlagala Karitas. Ako bi joj dozvolila, odgovorila je Lenke Jabloncai, ona bi za sada radije da nešto radi. Trgovačka kći se začudila, ali ne previše, reč »rad« je od detinjstva razumevala. Nije se protivila, čak je lično odnela slavnom Školskom savetu rimokatoličke crkve poniznu molbu Lenke Jabloncai, stanovnice Kišmešterske ulice broj 11 u Debrecinu, za dobijanje upražnjenog mesta učiteljice u muškoj osnovnoj školi te crkve, u kojoj dole potpisana moli za milostivo poverenje Školskog saveta, a, da bi poduprla svoju molbu, prilaže preporuku velečasne Marije Margite Štilmungus, čijim pismom potvrđuje zrelost koja nadmašuje njene godine, njen besprekorni karakter, kao i izuzetnu podobnost za vaspitača. Vilma Tomanoci 23. avgusta 1904. piše Margiti Bartok u Nađbanju: »...Jutros sam bila u crkvi, pri izlasku sam razgovarala sa gospodom Jabloncai i sa Lenkom, pošle su Volafki da mu se zahvale što je Lenku imenovao za učiteljicu muške osnovne škole. Je li da je to prijatna novost? Ovde je vazduh svežiji. Ila se u subotu udaje.«

Školsku 1904—1905. godinu Lenke Jabloncai provodi kao pedagog katoličke muške osnovne škole, hoda u štofanjoj suknji do zemlje, u zatvorenim bluzama visokih okovratnika, nosi mider i nadalje samo iz pristojnosti, struk joj se može još uvek obuhvatiti sa dva pedlja. Ima dugi prut, kojim pokazuje slova na tabli, u svom razredu uči 104 dečaka, dva sata pre podne, dva sata posle podne, praćenje za nedeljnu misu je takođe njen zadatak. Pas Bobi je još živ, svoju gospodaricu čeka na istom mestu i do sada, samo na drugoj strani Ulice svete Ane, a pored njega džedži Bela Majtenji, prati mladu učiteljicu do kuće, u društvo, u muzičku školu. Moja majka te dve godine mnogo koncertira, svira *Labudovu* i *Elzinu pesmu iz Loen-grina*, a-na dobrotvornom — »crvenom balu« u *Kasini*, na kojem svaka devojka i žena nose crvenu haljinu,

a i mašna za frak gospode je takođe crvena, svira Šopenovu *Fantasia impromptue* na čemu joj se zahvaljuju beskrajnim burnim pljeskom. Dana 18. maja 1905. nastupa s Veberovim Klavirskim koncertom u F-molu uz pratnju velikog orkestra, ima ogroman uspeh koji je podseća na Jana Kubelika, ali se ne usuđuje da to glasno pomene. Za svaki njen nastup stiže bez posetnice kita ljubičica, Lenke Jabloncai je više ne zadeva na haljinu, ni u kosu ne stavlja od tih ljubičica, ali buketić uvek odnosi kući. Pošiljalac ljubičica je prisutan na koncertima, ali ne odlazi u umetničku sobu da čestita, kao nekada, iako, kao što to pamti Belindin dnevnik, ne skida oči sa devojke za klavirom. Vežbe i pripreme za koncerte ne idu nauštrb školskoga rada, majka sjajno obavlja sve dužnosti, a svojim posebnim pedagoškim darom postiže i to da je razred apsurdnog brojnog stanja ne samo poslušan nego i uči, sluša naročite priče koje dobijaju kao nagradu od svog mladog vaspitača ako završe propisanu građu. Čudne priče koje je svojevremeno izmišljala mala prestravljena Lenkica kada se branila od Hromog, mraka i samoće, ostale su u njenom sećanju, njih će pričati i svojoj kćeri, a na osnovu njih će, posle mnogo decenija, kći Lenke Jabloncai pisati svoje dečje romane.

Posle završenih časova počinje drugo razdoblje života moje majke: ponovo kuća Bartokovih, ponovo društvo, samo Jožefa nema, samo Hodasi nedostaje, taj je zaista nestao iz varoši, kao što je napisala u svojoj noveli. Jedan jedini dan u sedmici Lenke Jabloncai ne može da podnese, a to je nedelja, kada svoj razred vodi na misu. Svake nedelje se susreće s Jožefom i njegovom porodicom u Ulici svete Ane; moja majka vodi dečake iz pravca Grčke crkve, a Jožefovi se približavaju iz pravca Vargine ulice. Na sreću, za stati, progovoriti je nemoguće, muškarci skidaju šešire, žene klimaju glavom, majka, bleđa kao zid, uvodi svoje pitomce u lepom redu kroz crkvena vrata. Gotovo je bolesna već kad stigne subota, plače, koliko nedeljnih jutara preklinje čika-Kuršinskog, beležnika Školskog saveta, da je bilo kako oslobodi tog nedeljnog rada, prihvatice se bilo čega umesto toga, što god

on bude hteo. Nemoguće, razred mora da bude prisutan na misi, vaspitač takođe, a Jožefova porodica nema dovoljno finog osećanja da izabere neku drugu misu, a ne onu na kojoj neizostavno mora da se sretnu sa Lenkom Jabloncai; jamačno se Jožef drži tog vremena, on se u te dve godine čak i pričešćuje svake nedelje, uživa u svakom minutu iznuđenog zajedničkog boravka, hoće da vidi devojkicu koju izbegava ali ne može da zaboravi. »Ovaj će celog života ići na onu misu na koju i ja«, kaže moja majka Belindi, i sledećeg dana, kada Bela Majtenji krene kraj Bobija da je otprati iz škole do kuće, i ponovo zapitkuje kada bi već jednom mogli da razgovaraju o budućnosti, ta on već godinama čeka na to, Lenke Jabloncai mu kaže: »Danas!«

»Zašto si pošla za njega, kada ga nisi volela?« pitala sam majku. Pitala sam je nemilosrdno, mladalački netaktično, unapred sigurna u odgovor: reći će, bilo je dosta života u Kišmešterskoj ulici, htela je svoj dom, i to siguran, pa da se u brk smeje onome koji ju je ponizio, napustio. »Nisam videla drugog izlaza«, odgovorila je odmah Lenke Jabloncai. »Više obrazovanje je nudio jedino samostan, ali ja nisam htela da budem redovnica. A nisam mogla ni da ostanem svojoj baki o vratu, osim mene i osim Gizike u kući su bile još dve udavače. Hodasi mi je bio mrzak, a pored toga sam osećala da želi samo da se sa mnom pravi važan, bila sam lepa, popularna, morala sam da rešim svoj život, jer nisam više mogla da izdržim većitu napetost i neželjene susrete sa Jožefom. Bela me je voleo. Uzdala sam se u njega. A i žalila ga. Voleo me je kao što sam ja volela onog drugog, potčinjeno, predano, nevino. Mislila sam, ako živim pored njega, u blizini tako darežljive ljubavi, izlečiću se i sama, a on će konačno biti srećan, jadnik, neće preživljavati ono što sam ja morala da preživim pored Jožija, da ne naiđe na uzvraćanje, da se uzalud nada.« Moj brat je pušio pored nas, bez reči je odmahnuo glavom. »Zašto gledaš tako?« upita ga majka. »Bila sam mu dobra supruga, mogao si to od njega da čuješ hiljadu

puta.« »Pošla si za njega da moj otac ne doživi ono što si ti preživela sa onim majmunom? Da te se naša prababa reši? Da bi se izmakla Hodasiju? Da ne bi morala da gledaš Jožefovu njušku na nedeljnoj misi?« prasnu moj brat. »Htela si da usrećiš moga oca, a ja sam morao da dođem na ovaj bedni svet zbog tvojih dobročiniteljskih sklonosti!« »Bila sam mu dobra supruga«, rekla je moja majka, sada već nešto glasnije. »Što mu moje telo nije uzvraćalo i što su me vaspitali i pustili u brak bez imalo predznanja, nisam kriva. Nije red da me o tome ispituje, ne priliči se govoriti o tome.« »Čuješ, ne priliči sex«, upozorila sam svoga brata. »Da dopišemo novo poglavlje Rozi Kaloči, kakve sve teme dozvoljava između majke i njene dece.« Moja majka se nikada ni zbog čega nije ljutila, tako sam je retko viđala razbesnelu da sam se sledila kada je viknula. »Ako hoćeš da znaš, ni tvog oca nisam tako volela.« »Znam«, umirila sam je i onda sam već i ja zapalila cigaretu. »Rekao mi je.« Gledala nas je uznemireno, očigledno je htela da odgonetne kada i šta smo razgovarali. »Zdravo, Majtenji!« rekla sam svom bratu. »Zdravo, Sabo!« odgovori Bela. »Ostaje lozinka, Majtenji?« »Lozinka ostaje, Sabo.« »Kakva je to igra?« upita majka, sada već vedrije. »Kakva lozinka?« »Ona iz detinjstva«, rekao je Bela. »Bilo je dana da smo se pozdravljali sa: Neka crkne čika Joži! Tatica je znao.« Taticom je moj brat Bela zvao moga oca, Eleka Saboa. Moj otac u vreme ovog razgovora nije više bio živ, ali se njegovo prisustvo odjednom, gotovo čulno moglo osetiti, kao da je u sobi. Smejuljio se kao uvek kada bi mu uspela neka podvala. »Je li on to izmislio?« upitala je majka, ali u stvari nije očekivala odgovor. Lozinka i tajni savez sa dva derleta toliko su pristajali stvorenoj slici o Eleku Sabou, da nije trebalo ni ispitivati. I ona je zapalila, pušili smo utroje, pa smo prinosili dimnu žrtvu duhovima mrtvih muževa.

Dana 30. juna 1905. Belinda obaveštava Margitu koja radi u Nađbanji kao o gotovoj činjenici: »...prekjuče dva sata klavira, juče kod Ilonke, kupalište i misa, danas plivalište. Izašla sam sa Lenkom i beskrájno uživala u hladnoj vodi i plivanju. Zatim

smo nas dve otišle u kupališni restoran na pivo, pa smo pošle prema kući svaka sa slanom kiflom u ruci. Inače, o Lenki mogu da napišem novost: odlučila se. O tome mogu da znaju samo Jabloncaijevi, Majtenjijevi, mamica, Ilona, vi i ja. Dakle, zove se Bela. Ja ne primam ništa zdravo za gotovo, jer uvek sudim prema sebi, ali govorim vrlo trezveno i sada već mogu da kažem, neka to bude što pre. Premda, šta ja znam?»

Zvanična veridba Lenke Jabloncai i Bele Majtenjija obavljena je tri nedelje kasnije. Moja je majka rešila da još malo uživa u svom vereništvu, da pričekaju sa svadbom još neko vreme, ona bi za sada dalje podučavala. U Kišmešterskoj ulici, gde sada već moraju pripremati spremu, sve tri Parke su napale svoju majku: sad će još i da oprema ono Kalmanovo štene, pa zar nije dovoljno potrošila na nju. Majtenjijevi su dovoljno bogati da bi mogli da je uzmu i u jednoj suknji. »Bojite se da će vam smanjiti nasledstvo?» pitala je trgovačka kći. »Ne nadajte se, ne pada mi na pamet da umrem, i ako me naljutite, devojka će dobiti dva puta skuplju spremu nego što sam naumila.« Moja majka, naravno, odmah doznaje da njene tetke žale i tu popudbinu, ostavlja na stranu svoju učiteljsku platu, možda bi i time mogla nešto da pomogne. Sada bi već rado podučavala bilo dokle, nedeljna misa više ne predstavlja moru, sada pored nje korača njen verenik, čak joj pomaže i kod održavanja reda; Bela Majtenji je tako drag, tako dobar, da je prava radost biti sa njim. Sada već mogu iz pravca Vargine ulice da se pojavljuju Jožefovi, Lenke Jabloncai se od srca smeška, ima ko da je voli, ko da je prihvati, u čijim očima nije greh ni njena porodica ni njena sirotinja, neka bog da Jožefu sreće i snage da izdrži: morali su se rastati, pošto i osim njega ima ko da joj pomogne: Bela. Rana je bolna, zna, pratiće je do smrti, ali oseća i to: neće od nje umreti. Što se Jožefa tiče, on sada već izostaje sa misa, samo njegovi roditelji dolaze bez prestanka. Jožef ne posećuje više ni Bartokove, retko ga viđaju, često je u Pešti, u inostranstvu, i ponaša se kao da mu je krivo što je moja majka učinila ono na šta ju je on svojim

držanjem naveo. Ako bi se i pozdravili, majka se, prema Belindinom sećanju, klonila razgovora, nastojeći neupadljivo da ih izbegne.

Uvek me ganu slike koje čuvaju nevestinsko lice moje majke. Na jednoj ona sedi u stolici za ljuljanje, slika pokazuje njen divni profil, sa osmehom gleda neku drvenu tarabu koja je namolovana na platnu, u ruci joj knjiga. Ovekovečila ju je i jedna živa slika načinjena posle nastupanja u dobrotvorne svrhe; na toj slici zure u sočivo petorica gospode, dvojica su u civilu, trojica u husarskoj uniformi, a pored majke još osam dama: to je glumačka ekipa *Đurkovićevih kćeri*, reditelj, šaptač, svi koji su imali neku ulogu u produkciji. Majka je igrala Katinku, loše, zanosno i sa tremom, na pozornici je više nisu pratili mir i sigurnost koncertnog podija, ali je i sa osamdeset godina još mogla da mi govori tekst svoje uloge. Jožef izgleda nije igrao u toj predstavi jer ga nema na slici, ne vidim ni Belindu, ni srećnog verenika; moja majka je igrala ulogu one *Đurkovićeve kćeri* koju pukovnik Radvanji optužuje kako hoće da pođe za njegovog sina balavca zbog velikog imanja, ali koju na kraju uzima za ženu sam pukovnik ne mogavši da se odupre njenoj lepoti i ličnosti. »Hoću vaš novac? Ja? Tako još niko nije sa mnom govorio! Vaš sin je tamo unutra. Odvedite ga! Kažem, vodite ga, jer ću narediti da ga izbace kroz prozor.« U gala dvorani hotela *Zlatni bik*, publika je uzdržanog daha pratila njen tekst, iako je među brojnim sposobnostima Lenke Jabloncai nedostajao upravo glumački talenat, ali je bilo zapanjujuće slušati takve reči iz usta te devojke dok se u gledalištu muva uvek nadmeni Jožef, a prema Belindinom dnevniku, na kraju čina su uz mučan osmeh pljeskali i stari Jožefovi.

Ne samo što je iza Bele Majtenjija ostalo mnogo fotografija, već mi ga je, na moju molbu, brat opisao i kako je izgledao. Čak sam se i sama srela s njim, ako se susretom mogu nazvati oni minuti kada su me pustili da priđem njegovoj postelji jer, videla sam ga samo tada, na umoru; imala sam pet godina kada je umro. »Moj je otac bio čovek srednjega rasta, plave kratko podšišane kose, plavih očiju, tih, veoma top-

log srca«, pisao mi je moj brat Bela. »U porodici se duboko ukorenila tuberkuloza, još se sećam nadgrobnog kamena na groblju u Ulici svete Ane, na kome sam zgranuto čitao imena mnogih rođaka koji su preminuli između desete i dvadesete godine. Bio je obrazovan, inteligentan čovek, a to, kao što znaš, nije isto. Imao je osećanje za humor koje je dolazilo iz srca, još i sada mi odzvanja u ušima kako se slatko smeje Jokaijevim »gospama bujnih grudi«. Voleo je Rostanovog *Orlića* i neizrecivo je voleo domovinu. Kada su mu 1919. u salon uputili na konak jednog rumunskog generala, nije hteo da ga primi u kurtoaznu posetu. Nikada me nije udario, nikada izgrdio, gledao me je i voleo sa vrlo velike visine, iz blizine smrti. Ne znam da li je bio vernik, ali je svako veče stajao, pokraj moga kreveta i slušao kako se ja molim. Tada je tuberkuloza bila dugo, mučno trpljenje, jedan jedini put sam ga čuo da je planuo, još bih i sada mogao da pokažem na kom delu korzoa. Inače nije jadikovao. Merio je svoju temperaturu i bez reči uzimao piramidone. Možda znaš da je moj deda bio velika budža u Debrecinu, ali u mom ocu nije bilo ni trunke gordosti zbog toga. Pudar u Sekeljhidu se zvao čika Kiš, s njim je uveče na verandi sa koje se video Er pijuckao vino. Kod nas ‚sluškinja‘ nije bilo, osoblje me je izbacivalo iz kuhinje da sam leteo, čak im je bilo dozvoljeno i da me lupe po turu. Dok mu je bolest dozvoljavala, moj je otac radio u Prvom mađarskom osiguravajućem društvu, kasnije smo živeli ono malo Melindine zemlje i vinograda. Veoma je voleo da daje. Radio je posle podne od tri, ja sam uvek odlazio da ga sačekam. Čekao sam ga obično pred *Harmatijem*, jer je izlog bio čudesan. Na gumici za brisanje slika nosoroga, a kakve marke! U to vreme smo strasno igrali klikera. Jednom me je uveo u radnju i kupio sto klikera. Ne mogu da ti opišem kako sam bio srećan kada sam to blago zgrnuo u jednu staru čarapu. Nikada u životu nisam bio bogatiji nego tada. Znam, trebalo bi da pišem o Melindi, ali mi se otac priviđa, vidim ga kako šeta gore-dole u stanu.«

Slika koju moj brat stvara o svom ocu jeste bez greške, overavaju je reči moga oca koji je o Beli Majtenjiju govorio uvek sa toliko poštovanja, saučešća i simpatija, koliko je uzdržljivo, ukočeno, a ponekada i sa neskrivenom mržnjom govorio o nezaboravnom Jožefu. Saopštenje moga brata o svom dedi neodoljivo podseća na dnevnik njegove babe po ocu, iz kojega se otkriva da je vladin viši savetnik Emil Majtenji, direktor parnog mlina *Ištvan*, član brojnih društvenih organizacija, ponos trgovačke i industrijske komore, zaista bio nekada značajna ličnost javnog života. »Ime moga muža je bilo poznato u celoj zemlji na polju mlinarstva«, piše udovica Emila Majtenjija, »odlikovanje stiže za odlikovanjem. Materijalnu korist su strpali u džep spretniji direktori mlinova iz glavnog grada; pamet i znanje su tražili od njega u zajam, a on je iz bogatog skladišta svoje duše delio rasipnički ne očekujući protivusluge. Direkcija se ponosila time što je među kolegama glavnu ulogu nosio direktor debrecinskog mlina i može se smelo tvrditi da je on upravljao mlinarskom industrijom države. Međutim, nikada se nisu setili da u budimpeštanskim mlinovima činovnici desetog ranga imaju platu kao što je on ima. Žaloso je što ni on sam o tome nikada nije razmišljao.«

Jedan od najpotresnijih izvornika koje sam našla prilikom skupljanja građe za *Starinsku priču* bio je dnevnik svekrve moje majke, Jozefe Hajnrh, majke Bele Majtenjija, koji bi se, u stvari, bez ikakve izmene mogao objaviti kao knjiga. Ima u povesti ove žene nekog nesvesnog fiksiranog užasa, neke kaskijanske strepnje koja bolje otkriva zlatni mir od bilo kog istorijskog opisa koji pretenduje na naučnost. Udovici Emila Majtenjija je 1916, sa pedeset sedam godina, palo na pamet da napiše povest svoga života, ne u svim pojedinostima, nego onako kako je zapažala srebrne i zlatne pločice na ogrlicama, lančićima za satove mladih, u koje su vlasnici dali da se urežu posebno srećni datumi njihovog života. Pošto život deli obilatije tugu nego radost, dok sastavlja ono što treba zabeležiti radi ublažavanja svoje mučne samoće, Jozefa Hajnrh piše u predgovoru svoga dnevnika da će

fiksirati ne samo retke radosti već i česte tuge, i mada njen život niukoliko nije »zaslužio opštu pažnju, neka ga ipak ne zadesi sudbina savršenog zaborava. U sutonu svog života, u samoći koja ubija dušu, počela sam ove pribeleške, kada je tuga moj stalni sustanar, a radost tek gost koji brzo odlazi; neka prva polovina ove knjige pripadne lošim danima«. Datum: Debrecin, 9. juni 1910. Majka je tada već tri godine supru ga Bele Majtenjija, a moj brat Bela je u drugoj godini svoga života. Dnevnik Jozefe Hajnrih nije zgražavajuće štivo samo zbog nemilosrdnosti sopstvene pove sti, već i zbog toga što se iz njega otkriva nešto što je u suprotnosti s onim što sam od majke čula o tom razdoblju njenog života. Lenke Jabloncai, ako je po minjala svoje odnose sa rođacima prvog muža, činila je to tonom najveće ljubavi, zahvalnosti i poštovanja: nju su uvek samo mazili, njoj su samo tepali, obasi pali je poklonima; porodica Majtenjijevih je bila pre ma njoj bar toliko dobra koliko i Bartokovi. Za vre me vereništva koje je trajalo skoro dve godine, njena buduća zaova Olga vodila ju je na putovanja, terala je na kuru debljanja, nisu zaboravljali ni na njeno dalje usavršavanje, sestra Bele Majtenjija je svake sedmice priređivala žureve na kojima nije smelo da se govori drugačije nego francuski; majka je bila pri nuđena ponovo da uči da bi mogla da učestvuje u raz govorima i ćaskanju i sjajno je naučila jezik zajedno sa Melindom, koja je imala dobro osećanje za jezike i koja ju je uvek pratila. Stavili su joj na raspolaga nje svoju ogromnu biblioteku, Lenke Jabloncai je do bijala čitava naručja knjiga za čitanje, i zauvek su joj se urezali u sećanje klasični likovi svetske književno sti, snalazila se u londonskom dvorištu Krvavih srca isto tako kao kod ognjišta Pegotijevih; kneza Bolkon skog je smatrala za svog ličnog poznanika zajedno sa Žilijenom Sorelom, a Beki Šarp nesigurne pozadine, izbačena u svet, koja je bila prinuđena da se brine o sebi, ta Beki Šarp uprkos svim svojim svojstvima, koja su moju majku u stvari zgražavala, njenom srcu je bila bliža od Amelije, na koju je Lenke Jabloncai upravo zbog tužnih paralelnosti ozbornsko-joževskih karaktera sa svojim naivnim i bezrazložnim ushiće-

njem više ličila. »Obožavali su me«, rekla mi je majka kad je govorila o tom razdoblju svoga života, »bili su kao dobar lekar. Kraj njih sam se lečila. Nisam prema njemu osećala ljubav, ali je bilo tako prijatno biti sa Belom. Moja me je svekrva, kada god bih odlazila k njoj, uvek iznenađivala nekim novim nakitom. Moja me je svekrva obožavala.«

U dnevniku Jozefe Hajnrüh stoji sledeće: »Dana 9. februara 1903. mom Emilu je posle jedne srećno i veselo provedene večeri pozlilo i posle mučenja od deset do petnaest minuta umro je oprostivši se od mene. Umro je samo jedan čovek među milijardama, a za mene se srušio čitav jedan svet. Ipak me nisi dovoljno voleo, dobri mužu moj, jer je trebalo da me povedeš sa sobom. Da su iz Ištvanovog mlina izneli zajedno naša ohlađena tela, koliko bih tuge izbegla! Videla sam kako ga stavljaju u hladnu zemlju i živela dalje, čovek je ipak životinja, plašljiva životinja; godine prolaze, ozbiljno se stari, kad li ću poći za njim? Svakoga dana razgovaram sa njim u mislima, sate provodim pred njegovim velikim portretom. Dragi, dobri mužu moj, koji si uvek sa mnom rado delio sve moje nevolje i da je od tebe zavisilo, do groba bi put moga života bio zasut ružama a ti si mi naneo najveću bol! Život koji zaslužuje da se živi završio se njegovom smrću. Ne dozvoljavam tuđinu da zagleda u mene, uvek sam više volela da mi zavide no da me sažaljevaaju. Posle tri meseca smo napustili stan u Ištvanovom mlinu, u kome sam provela dvadeset i pet godina svog srećnog braćnog života. Skoro sam se srušila pod teretom boli kada sam napuštala konak koji je i pored mnogih nevolja bio takođe i svedok sreće; uz njega je bilo vezano moje materijalno i moralno blagostanje; postala sam kolebljiva, usamljena lutajuća ništica.

Onda je došlo leto. Moj šesnaestogodišnji sin Geza je umirao pored mene, u avgustu je umro moj dobri sinčić, koji je telesno uvek bio slab, ali bi sa svojom pameću, kojoj su se i profesori divili, i duhom koji je za tren oka sve shvatao, bio dika porodice. I ovaj novi udarac je trebalo izdržati. Već sam kao udovica izdržala tri veoma tužne ali mirne godi-

ne; moja kći Olga se ponovo udala, hvala dobrom bogu, njen novi brak spada u red srećnih. Moja dva sina su bila sa mnom. Ako je u nečemu moj dobri muž pogrešio, onda je to na polju vaspitanja svojih sinova. Po mom mišljenju, bila je to teška greška, ali namere su mu sigurno bile dobre i ja nemam prava da mu sudim. Emil Majtenji je dobro prolazio u trgovačkoj karijeri, hteo je da mu se i sinovi tamo dokažu. Ali iskustvo pokazuje da izuzetan otac samo u retkim slučajevima ima slične sinove. Možda bi sve dobro ispalo da im je on mogao naći nameštenje. I u odnosu na svoje sinove umro je u najgore vreme; ja sam činila sve što sam mogla da im sredim život; a što nije uspelo, to svakako nije zato što je nedostajalo dobre volje. Oba moja sina su se verila, to bi trebalo da bude radost mog tužnog života, ali i to mi je donelo samo tugu i žalost. Moj sin Bela je bio sklon grudnoj bolesti, on bi smeo da se oženi tek posle mnogo godina, moj sin Jene, dete moje jedino, koje me nikada nije nijednom reči uvredilo, bio je uvek pažljiv i nežan prema meni. Obojica su ortaci velike radnje koja bi bila zlatni rudnik da su raspolagali potrebnim obrtnim kapitalom, a čije je vođenje bez toga bilo mučenje. Na žalost, moja materijalna sredstva bila su nedovoljna. O ovim brakovima danas više neću da pišem onako kako mi to srce nalaže zbog nežnosti prema mojim snahama, ali istine radi mogu da pomenem samo to da su te dve svadbe sahranile sve moje nade. Bile su to devojke bez ikakvog imanja, siromašne, jedna od njih je bila kći čoveka i žene koje smo mi uvek prezirali. Za vreme venčanja osećala sam se kao na pogrebu, toliko sam patila. Za taj dan je vezana tuga moga života, koja ne spada među najmanje.«

Jozefa Hajnrih je bila takva majka i takva supruga kakva se retko susreće. Sestričina kanonika Treleckog, Hajnrihova, koju bez ljubavi prinudno udaju za Emila Majtenjija, njenog sopstvenog zeta, udovca njene deset godina starije sestre Kreščence, koja je umrla od kolere, da bi Kreščencino siročće mogao da vaspita član porodice, ta Jozefa Hajnrih koja se pet godina brani od muževljevog zagrljaja, i u povratku

sa bračnog putovanja kao devica beži u roditeljsku kuću ali je otuda isteruju, ta Jozefa Hajnrlih, koja će kasnije smrtno da se zaljubi u sopstvenog muža, i koja računajući i najstarijeg Majtenjijevog sina tek deset godina mlađeg od nje, koga je primila od Kreščence i uvek ga osećala kao svojeg, postaje majka sedmoro dece, ali samo troje uspeva da podigne. Sahranjuje jednu kćer od devet meseci, divnu sedamnaestogodišnju Adelu, svoga obožavanog pastorka, šesnaestogodišnjeg pametnog malog Gezu — svi su oni žrtve porodično nasledne sušice. Za troje koje je ostalo, Olgu, Jenea i Belu večito brine i strepi. »Sa svojim sam mužem bila vrlo srećna, ali sam zbog dece uvek živela u strepnji, ako bi se neko od njih zakašljalo, već sam mislila da je izgubljeno, uvrtilo mi se u glavu da nijedno neću uspeti da odgojim. Ali su se dani pretvorili u godine, moja su se deca, osim mog večito slabog sina Bele, lepo razvijala. Kako je moja lepa, sjajna, plavokosa kćerkica Olga rasla, tako mi se vraćala i volja za život. Svojih devetnaest godina je provela u prijatnom devojaštvu, svakoga je očarala svojom lepotom, divnim plavim očima koje su senčile tamne trepavice i večito kao krv crvenim usnama.« Olga Majtenji je ispishnica Margite Bartok, zajedno sa njom pohađa i zanatsku školu kao i školu naslednika Karolja Milera; njen prvi muž, od Jozefe Hajnrlih toliko omraženi Ferenc Bem, činovnik je Austrijsko-mađarske banke. Kada je moja majka upoznala svoju buduću zaovu, Olga se već i rastavila i u svom je novom braku našla toliko traženi mir; porasla je i njena lepa, pametna devojčica Lili. Jene, stariji Majtenji, ne izgleda bolešljivo, briga ima samo sa najmlađim, sa Belom. Među najveće žrtve života Jozefe Hajnrlih spada što ga, primetivši i na tom svom detetu senku rane smrti, ne prisiljava da sklopi razumni brak, ne sprečava ga kada se saznaje da je izabrao upravo Lenku Jabloncai. Očito je nikada nije zavela, ali majka to u toj meri nije opažala da smo moj brat Bela i ja sve do čitanja dnevnika Jozefe Hajnrlih živeli u uverenju da je ulazak naše prelepe majke u porodicu primila s najvećim oduševljenjem. Do skupljanja podataka sam Jozefu Hajnrlih zamišljala boga-

tom, otkrilo se da to nije bila, prinosila je neverovatno velike materijalne žrtve za svoja dva sina koji se u trgovinu nimalo nisu razumevali, da bi jedno kratko vreme mogla da izravna bezumno gospodsko ćerdanje, u čemu su dva Majtenjija toliko ličila na nekadašnjeg Juniora, koji je besplatno pakovao šećerleme gospodicama, jer se stideo da za robu prima novac. Jozefa Hajnrih je ojačala, nahranila, telesno pripremila svoju majku za brak, zatim je svoga sina u ime boga otpravila sa njom na put. Ako ispunjena žudnja produžava život, onda neka živi sa onom u koju je tako verno, s tako divljim zanosom zaljubljen.

Poslednje razdoblje verenništva, dok Lenke Jabloncai prati svoj razred na misu i uči one neizbrojive dečake, osvežavaju putovanja u Tatru i na Jadran, planinske livade, šumska odmorišta i talasi Lovrana i Crikvenice. Dugi letnji odmori su joj i potrebni, jer školski rad sa toliko dece nije malenkost, a pored toga nijednoga dana ne stiže ranije u krevet, bal sledi za balom, zabava za zabavom, koncert za koncertom, redovno ide u pozorište, najmanje četiri časa dnevno vežba klavir, pored toga ne odbija nijedan poziv, nalazi se sa Belom svugde. Jožef je posmatra na zabavama i ne uspeva da sakrije svoje negodovanje što nekadašnju Pepeljugu, na kojoj blešti čudesni, na poklon dobijeni nakit i koja je za tren oka ušla u krug bogatog vlasnika ogromne trgovine koja prividno sjajno zarađuje, vuku, nose s ruke na ruku. »Tvoja je lepa plava majka svojom ljubaznom naravi svakoga osvajala, podizala raspoloženje društva; imali su običaj da kažu o njoj: gde je u jednom društvu najviše ljudi tamo je i Lenke Jabloncai«, pisala je u svom pismu od 11. marta 1976. njena nekadašnja drugarica iz muzičke škole Gizela Bala.

Majka je rado bila zajedno sa svojim verenikom, dozvoljavala je samo, naravno, da je poljubi u lice, pa i to retko, kao nagradu. Bela Majtenji se ne raduje toj devojačkoj uzdržljivosti, ali se protiv nje ne bori, ima nečega ganutljivog u tom uplašenom treptaju kojim majka otklanja njegovo približavanje. Kako je mogao mladi čovek i da zamisli do kakvog će tragičnog sukoba između njih jednom dovesti ne-

srećne predstave Lenke Jabloncai? Gane ga i to koliko se buduća supruga drži njegove sestre, a pojma nema o tome da je Olga za njegovu verenicu ne samo zaista voljena prijateljica, nego i ono lice čije prisustvo onemogućuje njegov poljubac, dodir. Letovanja sa Olgom nisu toliko čarobna samo zbog doživljaja na obali mora ili na planini, nego i zbog osećanja apsolutne slobode: porodice Majtenji i Jabloncai smatraju da je pristojnije da Lenku Jabloncai, koja treba da se odmara, da jača, prate samo zaova, njen muž i dete — za kuru debljanja nije potreban verenik. Devojka sa Alfeldske nizije se zapanji kada ugleda Taturu, prvo neće ni da poveruje da je pred njom planina, zamišlja da je to oblak, ne može da se nadiše mirisa livada, pribadačom pričvršćuje svoju suknju, jurca, zaova očajava što ona zastaje pored zmije koja se sunča među kamenjem, hvali lep oblik njene trouglaste glave, šveljavu šaru na njenim leđima, ne beži pred poskokom: Olga ne zna da u jednoj od priča koje je Lenke Jabloncai izmišljala u detinjstvu, želje ispunjava zmija koja nosi zlatnu krunu, i ta zmija čuva one koji su usamljeni. Olgina ozbiljna devojčica ne skida očiju sa svoje lepe rođake koja ne liči ni na jednu od dosadašnjih poznanica i koja sa Lenki neshvatljivim ushićenjem reaguje na sve. Za Olginu devojčicu nije neuobičajen prizor ni veverica, ni vodopad, ni iznenađajuća ocrtna figura divokoze na sivoj pozadini sumraka, ali je Lenke Jabloncai skoro omamljena od svesti da se pred njom otvorio svet. Ako je ranije i boravila po nekoliko dana ili sedmica daleko od Kišmešterske ulice, u Zanki, Zilahu, u pratnji Bartokovih ili nekog rođaka od Anzelmusovih, nikada nije stanovala u hotelu. Sada u luksuznim hotelima učestvuje na večerama za koje gosti oblače večernju odeću, i ona sama takođe, Lili joj smireno pomaže u oblačenju i malčice je zabavlja trema njene buduće ujne.

Olga kupuje Lenki Jabloncai korpu da ide i bere borovnice, obilazi sa njom sva izletišta, i odvodi je svako veče u kur-salon da sluša muziku. U njihovom hotelu postoji i igralište za tenis, silaze i one da igrati, raste apetit moje majke koja je tada mlada devojka; dobija boju, popravlja se, jača. Jedno veče slu-

šaju Leharovu muziku, Lili, koja ništa ne ispušta iz vida i sve posmatra, prva opaža Jožefa koji ulazi u dvoranu. Majka se ispravlja kraj stola, duboko zahvalno misli na Belu Majtenjija, čijom dobrotom sada može da ga ne vidi, i mada svakog takvog trenutka u kome se bilo u dobrom bilo u lošem smislu uzbudi, rad njenog srca postaje nepravilan, uspeva da mu se osmehne, a kada je zamoli za ples, ne klone joj glas kada mu se izvinjava: njen verenik nije prisutan, a ona u njegovom odsustvu ne igra s drugim. Jožef dva dana pokušava da, pod okriljem sigurnosti braka koji se bliži, pronađe stari ton, ali uz Lenke Jabloncai na jednoj strani šeta Olga, na drugoj Lili, pa Jožef trećega dana putuje kući. Oskar Jasi piše Margiti Bartok: »...neobičajeno je toplo, sunčano, svi su vrhovi raskošni, bez oblaka, i svakoga dana se uz njih veru čopori poznatih turista. Mađari, naravno, šetaju dolinom, u cipelama od ševroa. Nekoliko puta sam bio preko u Tatrafiredu, dosta je prazno, ono žena što ima, sve su verenice, nikada toliko na gomili. I ja sam igrao tenis sa dve verenice, a jedna treća je posmatrala.«

Put sa Tatre ne vodi u Debrecin već na more; majka provodi najlepše dve sedmice svoga života u Lovranu i u Crikvenici. Ovde je još slobodnija nego na planini, more je njen praiskonski poznanik iz nekog ranijeg života, uvek ima gledaoce kada krene da pliva dalje od bove, i dok se dahćući i smejući se, ne izbori i sa olujom, ceo hotel *Margarita* stoji na obali sve dok se pod tutnjavom grmljavine konačno ne popne na suvo; samo je njena kapa za kupanje od mušeme pala kao žrtva. »Bila je poput neke lampe od alabastra«, rekla je odrasla Lilika, »iz nje je zračila svetlost. Upitali smo je zašto pliva uvek do takvih dubina, smejala se, otresala vodu sa kose i odgovorila da joj ribe odgovaraju samo tamo, u dubinama. Moja majka se plašila za nju, ali se i ona na to samo nasmejala, rekla je da je more njen prijatelj.«

Kada je letovanju došao kraj i kada su ponovo videli verenicu, Bartokovi su samo gledali, zapanjio se i Jožef: nikada još nije video nešto tako lepo kao što je ta devojka koja je kraj mora i među brdima

potamnela, ojačala, potpuno se odmorila, koja se oslobođeno smeje. Bela Majtenji ujutro i u podne u najvažnijim satima ostavlja dućan, prati svoju verenicu u školu i iz škole, Jozefa Hajnrih čuti, uzdržava se, njen sin sav sija, ko bi imao srca da mu naredi da ostane za tezgom, ko zna šta donosi budućnost? Belinda zapisuje u svoj dnevnik da će izgleda sve biti bolje no što je čovek mogao da poveruje, Lenke naziva svoga verenika: negovateljica srca, pa se već lagano i spremaju za venčanje. Majka je sada već zaista morala da prekine sa podučavanjem, umesto nje je tako odlučio porodični savet; da se ona pitala, zadržala bi nameštenje. Jozefa Hajnrih je znala bolje od svih kako je slabo osigurana budućnost njenog sina i u kolikoj meri ne bi škodilo kada bi mlada žena mogla da se stara bar o sebi, ali to nije mogla da dozvoli: činjenica da žena Bele Majtenjija, vlasnika prividno dobro uhodane kolonijalne trgovine radi, kvarila bi kredit firme, a to se Mariji Rikl nije moralo objašnjavati. Lenke Jabloncai se, dakle, sa prvim januarom 1906. rastaje od katoličke muške škole, a 26. februara, uz svedočenje Olginog muža Ištvana Tota i Geze Rikla, udaje se za Belu Šandora Jožefa Majtenjija, trgovca kolonijalnom robom. Njenom venčanju, kao i prilikom njenog preobraćenja, prisustvuju sve važne ličnosti njenog života, malo i veliko iz porodice Anzelmusovih, Majtenjijevih, Bartokovih, stare školske drugarice, bezbroj učenika škole naslednika Karolja Milera, kome bi se ipak učinilo da su svatovi krnji, zalud bi tražio nevestine roditelje i krsne kumove.

Po svedočenju Belindinog dnevnika, majka je svoje poslednje devojačko poslepodne provela u kući Bartokovih, pa je mucajući, rumena u licu, pokušavala da iz Belinde izvuče ono o čemu nikada do tada nisu razgovarale: šta je očekuje, šta može da je očekuje u braku. Belinda nije znala, isto toliko iskreno nije znala kao ni moja majka, ali je osetila patos trenutka jer su se bacile jedna drugoj o vrat, i tako oplakivale svoju nemoć, to što ne mogu jedna drugoj pomoći, ali osećaju: nešto će se dogoditi, nešto strašno, možda

i užasno, ali ne slute šta, u romanima se to ne opisuje jasno. Moja je majka skupila ostatak svoje snage, ušla je u samostan. Štilmungusova je, razume se, sve čula, o svemu je obavještena, Lenke Jabloncai je došla na tu nemoguću zamisao da je možda teta Margita načisto s onim o čemu je objašnjenje tako uzaludno očekivala od Belinde, ali se nije usudila da je pita. Časna sestra ju je blagosloвила, obećala je da će se moliti za nju, nije toga dana izgledala srećna, nije se slagala svojevremeno ni sa njenom veridbom, onda je moja majka poslala kući, sela je, sada već poslednji put, u Kišmeštarskoj ulici za sto sa večerom i razgledala lica koja su se okretala prema njoj. Melinda. Šta zna Melinda, koja je i sama nevinna? pa i da zna, ne bi joj rekla, za inat. Šta zna baka? Sve, jamačno. Ali posle onog događaja kad joj je pokazala mačku, ne može da uzme u usta tako prljavo pitanje, tu sigurno nešto sledi što izgleda da je među supružnicima obavezno, ali je onima koji nisu u braku strogo zabranjeno, nešto prljavo, nešto odvratno. Toga su dana rano legle, dve devojčice su bile potpuno obuzete blaženim uzbuđenjem pred svadbu. Ali majčine oči nije hteo san, pa je zgrabila svoju domaću haljinu i ponovo ustala. Mislila je na Emu Gačari koju skoro da i nije videla u svom životu, na svoju majku koja bi sada trebalo da je ovde, sa njom, ove noći, da bi je iz sumnji uputila na pravi put. Pojma nema gde je, a kada bi i znala gde je, ne bi sa njom progovorila. Odšunjala se u podrum teta-Klari, i kao mnogo puta nekada davno, privukla šamlicu do vatre koja gori danonoćno. Agneš i Anuška su već spavale, samo se večito budna teta Klara motala oko nečega. Odavno je prošlo vreme kada je u plavokosom detetu videla tamnokosu šar-retsku vešticu sa zlatnom koprenom, sada ju je već više volela od svoje gospodarice. Majka je samo sedela, obe su gledale u vatru. »Teta Klara je znala šta je u meni«, pričala je moja majka, »ali ni ona nije mogla da mi pomogne kao ni Belinda — teta Klara je bila stara usedelica, i mada je bila upućenija u te stvari, doba u kojem smo živeli zabranjivalo je svakome osim majci da o nečem sličnom napravi čak i aluziju. Ali je zato pokušala da me uteši.«

»Proći će i to, mala Lenkice«, rekla je teta Klara, pomilovala tužno lice koje je zurilo u vatru, onda ju je poslala da spava, da sutradan bude lepa nevesta, i da Ninonini raznesu o tome glas. U Belindinom dnevniku je stajalo da je gospođa Agoštona Bartoka istom umirujućom rečenicom, prepustila svoju takođe neupućenu kćer, biološkom šoku kada ju je udavala, šoku od koga se Belinda, koja je bila zaljubljena u svoga muža, nekako još i mogla odbraniti, ali Lenke Jabloncai nikako.

Svadbeni ručak u *Zlatnom biku* je bio velikaški, još malo pa zbunjujući; Anzelmusovi su često spominjali Mariju Rikl, kakvo ju je ludilo opselo pod starost da je na svadbu Kalmanovog deteta proćerdala toliku sumu novca. Ručak je počeo pilećom čorbom, japanskim biserima, u šolji; nastavio se dunavskim kečigama spremljenim na bretonski način, mladi supružnici su dobili i srnetinu u odličnom vinskom sosu sa finim varivom, štajerske tovljene biserke na ražnju, mešani francuski kompot, rog sreće sa cvećem od sladoleda i sitnim kolačima, sir, voće, crnu kafu, uz ručak pivo iz Kebanje, belo vino iz Panonhalme, crno vino *Chateau Hungaria* i šampanjac *Louis Francois Transsylvania*. Jožef je nedelju dana pre svadbe oputovao u inostranstvo radi završavanja neodložnih poslova, Junior se »izvinio« ne samo iz crkve, već i sa ručka, Junior je »bolestan«. Mladi posle crne kafe beže kući u Kišmeštarsku ulicu, svatovi ostaju kod stola. Lenke Jabloncai se presvlači, teta Klara joj namešta šešir koji priliči udatoj ženi. Roza Kaloča nije dozvoljavala pratnju mladim bračnim parovima koji odlaze na svadbeni put, moja majka i njen muž polaze na veliku železničku stanicu kočijom sa Palaga, samo teta Klara maše za njima. »Koliko je mama volela Lenku«, rekla mi je Melinda, »mislim da je osim moga oca zaista volela samo Lenku. Kada smo se posle ručka vratile kući i kada je osetila da je kuća prazna, da su Lenkine koferi nestali, suze su joj potekle. Uostalom, toga dana je više njih plakalo«, dodala je suvo, »i oni koji nisu ni bili na čuvenom venčanju. Plakala je Ilona, plakala Margita, a naravno i ja: sav novac koji je mama imala, otišao je na tu

igru; kao da je udavala princezu, takav joj je nameštaj poručila, porcelan je poručila iz Pariza i dala joj je toliko srebrnog pribora, da bi ostala bogalj za ceo život ako bi kutiju ispustila na nogu. Mama se zadužila da bi Lenke imala spavaću sobu od penaste jasenovine i rimske stolice s modrim presvlakama, trpezariju od mahagonija, sobu za pušenje i salon kakav niko u gradu nema. Inače, i Lenke je plakala, tako je pošla na svoje venčanje, zbacila je svoj veo da bi mogla da obriše lice. Setila sam se da su je, kada sam je prvi put videla, oblačili u beli kapison i onda je plakala, uzalud sam dušu namučila da je umirim.«

Bračno putovanje, koje je trebalo da ima zadatak da mlade približi telom i dušom, zadržalo se u sećanju muža i žene kao bedan doživljaj i odlučilo dalju sudbinu njihovog braka koji još nije ni počeo.

Bela Majtenji, najmlađi, najmaženiji među decom Jozefe Hajnrih, prvi put u životu ostaje bez pomoći: sam treba da reši svaki eventualni zaplet, što na dugačkom putu može da stavi na probu njegovu snalazljivost i snagu. Dovoljno je zbunjujuće i to što je ona za kojom je toliko žudeo već po pravu i zakonu njegova, može da je privuče k sebi, da je poljubi u bilo kom trenutku; i sama pomisao na noć koja dolazi bila je dovoljna da mu brže zakuca srce. Ali je mladi muškarac neiskusni putnik, ako je poprilično i putovao po zemlji, uvek je bio sa majkom ili uz Olginu pratnju; neko je uvek nabavljao nosača, poručivao, plaćao, sve sređivao, nisu mu dozvoljavali da ponese nijedan neseser, plašili su se za njega. Dok brzi voz juri Potisjem, sve ide dobro, očito se i majka sredila, ako se na nešto odluči, Lenke Jabloncai drži reč, takva je bila celoga života. Brak se odmah na početku okliznuo na takvim sitnicama koje se trezvenim umom ne mogu predvideti. Godine 1907. je zaista bezbroj nosača čekalo voz, ali kada moja majka i njen muž stižu u Budimpeštu sa besmislenim mnoštvom paketa i sa dva unapred predata nepomerljiva brodska kofera u prtljažnim kolima, putnici uzalud traže pomoć: posle građevinskih radnika i dimničara i nosači pokušavaju

da se izbore za veću zaradu: upravo štrajkuju. Bela Majtenji očajava: na svadbeno putovanje se spremio sa toliko novih novcatih odela, hteo je da zaseni suprugu svojim samouverenim, velikosvetskim ponašanjem, i gle, nemoćan je, a Lenke, umesto da lomi ruke ili da se žali, počinje da se smeje, ne prestaje, smeje se tako da mora da izduva nos. Lenke, rob porodice, Lenke, reporter Kišmešterske ulice, Lenke koju toliko nisu štedeli u prvih petnaest godina njenoga života koliko se ne obraća pažnja na neko nevažno, bezvredno parče kuhinjskog nameštaja, naginje se kroz prozor, više nekoj nepoznatoj dami, raspituje se zašto po njenom mišljenju nema nosača, i kada sazna objašnjenje, predlaže svom mužu da skinu stvari sami, pa će se onda već nešto naći. Bela Majtenji navaljuje na ogromnu količinu svega i svačega što se stisnulo u mrežu, ne uspeva da dohvati pakete, uzalud se diže na prste, pruža ruke, niži je od svoje žene. »Teško je to za vas, ja ću«, kaže majka, i već stoji u svojoj modernoj uskoj suknji na sedištu i dodaje svom mužu manje i veće kofere. Majtenji bi da zaplače i onda kada ga Lenke teši da se ne boji, sve će ona odmah srediti, uto je već sišla sa voza, opet se obratila nepoznatim ljudima, ispitivala ih, gde li to stoje fijakeri, odjurila, zatim se trijumfalno vratila s kočijašem, koji skuplja ručni prtljag na taljige, uzima kofere koji su unapred predati i kreće sa njima prema *Hungariji*. Lenke Jabloncai je srećna, tog trenutka je zaista srećna, mnogo srećnija nego bilo kada poslednjih dana; srećna je toliko, koliko je Bela Majtenji nesrećan. Jozefa Hajnrih je uvek uređivala život oko njega da ne bi osetio sopstvenu slabost a da ne primeti ni koliko ga štede. Sada je muž, i gle, već na prvoj poteškoći je pao; šta li će o njemu da misli Lenke, kako može da poveruje da će on postati njen oslonac, da će se brinuti o njoj u teškim životnim nedaćama, ako ni sa koferima nije mogao da iziđe na kraj? To više boli nego prva noć koju je tako, u stvari, i zamišljao, kada ga žena isteruje iz supružničkog kreveta i više kako ne dozvoljava da od nje napravi predmet takvih užasa. Majtenji se seli na divan, ako je i razočaran, nije iznenađen; ovo se slaže sa sli-

kom koju je stvorio o ženama, Lenke koja za tili čas ovladava poteškoćama, koja baca kofere, koja trči, ta Lenke se u tu sliku ne uklapa. Još nije ljuta, i mada je želela da bude drugačije, guta razočaranje, misli na Beč, Veneciju — ima još ogromno mnogo vremena do povratka u Debrecin.

U Pešti provode samo pola dana; na prepodnev-
nim šetnjama Bela Majtenji je ponovo zadovoljan, jer se Lenke ne osvrće naokolo, ne zanima je ništa, želi natrag u hotel; nikada neće saznati da je moja majka strepila da će jednom na nekom uglu ili pri još mučnijim okolnostima iskrsnuti Ema Gačari sa dva dečaka i onda šta će kome ona da kaže, a šta će njih dvoje — njena majka i njen muž — jedno drugom reći. Pritiska je i ono što je noćas iskusila, ono razređeno gađenje koje ju je obuzelo pri muževljevom približavanju. I poljubac je teško podnosila, ali dodir ruku i tela je budio u njoj takvu odvratnost i nagon za povraćanjem, da dok oko nje vri i roji se mirnodopska Budimpešta, na čijim ulicama je nekada i sama tapkala u cipelicama sa vrpcama, sa sićušnim turnirom na krstima, ne gleda naokolo; Lenke Jablonca bi najradije trčala da bi izbegla mogućnost da je Ema Gačari prepozna i pozdravi, jer bi tada morala da stane pred svoju majku koju nikada više ne želi da vidi.

Dolazak u Beč je već snošljiv. Tamo su nosači na svojim mestima, na pokret ruke Bele Majtenjija sve sređuju, njihova hotelska soba gleda na kapucinsku crkvu, mladi muž je izdržao probu i zviždućuci se sprema da povede svoju ženu na večeru. Majka radoznalo posmatra okolinu katedrale, opere, Anzelmusovi rođaci su joj mnogo spominjali *Zaher*, sada i sama tamo večera, mora da zapaža kako joj se dive. Ali joj jelo ne prija, zatim se odlučuje. Ako bih smela jednom rečju da okarakterišem svoju majku, napisala bih o njoj: bila je hrabra. Ne samo što se nje tiče, već uopšte, nikada nisam videla tako hrabrog čoveka kao što je ona bila; pored toga, nalazila je neku svojevrsnu radost ako je bila prinuđena da se bori, borba joj je više odgovarala, skoro zabavljala, nego ako sve ide glatko. Majci je, u stvari, građanski

mir bio dosadan, volela je opasnosti, to nismo osećali samo mi, njena porodica, već i naš prijateljski krug, zato joj se svako obraćao za pomoć i savet. Majka je i te večeri provedene u *Zaheru* odlučila: zamolila je Belu Majtenjija da je pusti da spava, pospana je, umorna je i bilo bi protiv njenog ukusa ako bi ponovio svoje peštansko približavanje. »Ali ja sam vaš muž!« prasnu nesrećni mladi muškarac. »Šta vi želite od mene?« »Ako me toliko volite, kao što ste rekli, nećete me dirati.« »Neću!« glasio je odgovor, i Bela Majtenji je ponovo te noći spavao na divanu, a težio se time da se možda pokazao suviše požudnim, treba da napreduje laganijim koracima. Možda Beč nije za ovu devojkicu pogodno mesto, ali se zato Veneciji jamačno neće moći da odupre. Da je moja majka ikada rekla Beli Majtenjiju ono o čemu nije govorila, već tek pod starost i to samo mom bratu i meni, kakvim su užasnim sredstvima pokušavali da izbiju iz nje eventualno nasleđe njene bludne majke, Bela Majtenji ne bi objašnjavao uzdržanost Lenke Jabloncai na način kako je to činio — da je on polučovek, očito se užasava i od njegovih usta, čak je možda i bolesniji no što to zamišlja — i ne bi jednom zaplakao detinjasto, gorko na divanu, zbog odbijene ljubavi.

Sutradan, u Beču, peva Selma Kurc; Majtenji kupuje ulaznice za operu. Sezona je u jeku, februar, teško dolazi do ulaznica koje nisu kakve je želeo, portir mu je nabavio karte za ložu na trećoj galeriji. Ovo veče ostaje u sećanju moje majke kao borba protiv siromaštva i bede, kao simbol očuvanja stava: »Ja sam slušala Selmu Kurc!« Davali su *Rigoletto*, majka je te večeri opet osećala da će, suprotno njenim očekivanjima, možda ipak još imati radosti u budućnosti, ta ovde je sa njom ovaj dobar momak, zahvaljujući kome može da korača ovim stepenicama, i posle navih crveno-zlatnih ukrasa porodične lože u debrecinskom pozorištu, sada na nju pada celokupna svetlost i pompa širom sveta poznate opere prestonice Monarhije.

Sedeli su visoko, parter je bio daleko, majka je gledala kroz svoj durbin obložen sedefom čudesno odevenu publiku i pozornicu. *Rigoletto* je poznavala

do te mere da bi iz takta u takt mogla diktirati šta kada sledi, ali ga nije još videla na pozornici; Olgini su joj kupili samo note. Kada je predstava počela, potresla se, ganula: kako i gde bi mogla da čuje pevačicu ravnu Selmi Kurc? Pevačica, rođena u Berlinu, 1907. je u svojoj trideset i prvoj godini već postigla svetsku slavu; njen blistavi glas je tumačio takvu gorčinu ljudske potčinjenosti, izrugane ljubavi, da su mojoj majci suze pošle na oči. Toliko je bila pod uticajem onoga što je čula, da u pauzi nije želela da izađe, zatim ju je Majtenji nagovorio da pogledaju u foaje, da se prošetaju bar malo, nije naročito udobno sedeti u ovoj loži bez vazduha. Ni gledati nadole nije dobro. Nekako tu unutra nema osećanja sigurnosti. Lenke Jabloncai se iz blizine divila operskoj publici, izmešana sa njom; zatim je poželela da se vrati u ložu, jedva je mogla da sačeka da se ponovo začuje pesma. Predstava je upravo došla do velike scene drugog čina, kada je na leđima osetila muževljev dodir. »Hajdemo kući, imam vrtoglavicu!« reče Majtenji, majka prvo nije ni shvatila šta želi, onda mu je došapnula, proći će, neka izađe na nekoliko minuta u hodnik. Ali je Majtenji odmahivao glavom i izgledao tako bedno da je majka uzela svoje stvari i izišla iz lože. Arija se prekinula, Majtenjija, koji se klatio, trebalo je voditi i hodnikom, u garderobi su mu dvoje pomagali da obuče mantil, još se i na ulici svom težinom navalio na svoju ženu, tek mu je negde na Burgringu bilo malo bolje. Na mucava izvinjavanja što joj je ovom glupom slabošću i mučninom pokvario večer, majka je učtivo odgovorila: ne mari. Marilo je — ta prekinuta arija pratila je majčin život do kraja, ona ju je shvatala kao sujevni znak da se čuva jer će, iako su bogovi milostivi, iznenada oko nekog njenog da se pokrene horizont, počće da mu se vrti, žaliće se na mučninu i slabost, a ona će morati da ostavi velike trenutke svoga života, svoju pravu radost. Bela Majtenji je još pokornije išao pored nje nego prilikom dolaska u Peštu i te večeri, zbog osećanja krivice, više nije ni smeo da eksperimentiše sa približavanjem. Muž i žena su spavali jedno pored drugoga kao dva sve uplašeni stranca.

Da su jedino kod kuće mogli biti bliski jedno drugom, tamo gde su Velika crkva, Jozefa Hajnrh, Marija Rikl, Melinda, Olga, Bartokovi, dekor na koji su navikli, koji ne nudi ništa novo, ništa uzbudljivo, to se otkrilo u Veneciji, kuda je Bela Majtenji stigao s velikim bolovima takve prirode da prosto nije mogao da o njima govori pred svojom ženom koja još i nije bila njegova supruga. Moju je majku Venecija očarala, zanela, bilo je to mesto upravo onakvo kakvo je izmišljala u svom detinjstvu, kao protivotrov i utehu protiv Hromog; htela je ceo dan da hoda, da zagleda sve, muzeje, crkve, riblju pijacu, htela je da vidi fabriku u Muranu, Lido, groblje, da sedi pred crkvom Svetoga Marka, da luta po Merčeriji. Ali je Majtenji drugoga dana po dolasku prinuđen da se obrati hotelskom lekaru koji preporučuje hladne obloge na bolno mesto, savetuje mu nekoliko dana ležanja i očito ima svoje mišljenje o doživljajima sa svadbenog puta tog mađarskog para koji ne može da učestvuje ni na zajedničkim obedima Bauera-Grinvalda, jer mladoženji hodanje pada toliko teško. Majka je shvatila da velika terasa hotela uzalud gleda na Kanal grande, uzalud plove gondole, zvone zvona, leti muzika i ovaj grad obećava doživljaje kakve joj nijedan neće pružiti u životu koji joj predstoji, ona ne može da mrdne iz hotela, njen je muž bolestan, mora da ga neguje. Kakva je, zapravo, njegova bolest, to ne zna, ali je ponudila svoje usluge; Bela Majtenji muca, ona ne može da mu pomogne, ne može da ga neguje, to je nemoguće. Izvukao se iz kreveta da bi osvežio oblog, majka mu je uzela iz ruku savijenu, vatrom zagrejanu mušku maramicu, umočila u hladnu vodu, iscedila i vratila se krevetu da ga upita gde ga, na kraju krajeva, boli, kuda da je stavi. Bela Majtenji je viknuo na nju, u svom očajnom stidu, da ga ne ispituje, ne želi da odgovara, neka ga pusti samog, neka siđe dole u hol, inače je tako veliki organizator, toliko spretna, mogla je da pročita dole na tabli najavljene izlete, neka uzme sebi kartu, neka ode nekuda, neka pogleda sama grad. Ni govora, negodovala je majka, ako je njen muž bolestan, sačekaće da ozdravi; neka ne izigrava komedije,

negovala je ona dovoljno bolesnika, neka joj lepo razumno kaže šta mu je, pa će mu staviti oblog; ta Bela ne zna ni to kako da ga stavi, pokapaće krevet, pokvasiće sve. Bela Majtenji je stigao do najniže tačke svoga poniženja, kada je morao da zamoli suprugu da oblog stavi na njegove upaljene mošnice, moja majka je sedela kraj njega sve dok se nije digao na noge, čitala mu je iz knjiga koje je dobila od Olge da joj se nađu na putu, menjala je obloge, gladila je peškir koji je stavljen pod njenog muža kao dodatni čaršav — ruka joj je bila hladnija od vode. Bračni život se završio pre nego što je mogao i da počne. Ostala je još jedna sedmica boravka u Veneciji i za to vreme Bela Majtenji je ponovo mogao da hoda bez bolova, ali su oboje brojali dane da što pre prođu; muž nije umeo da se snalazi, uvek bi zalutao, stajao je očajan u uskim uličicama, a moja bi majka istoga časa zapamtila ili osetila pravac, i za ruku ga vodila ako su bili u mnoštvu. Bela Majtenji je poželeo da siđe i sa izletničkog broda, spopala ga ista vrtoglavica kao u loži, moja je majka odmah sišla sa broda *Neptun* i predložila da se vrate u hotel da Bela popije čašu piva. Njihov brak će raskinuti debrecinski sud 1916. godine, i muž i žena s ljubavlju i sa saučešćem pružaju jedno drugom ruku i oboje govore posle izricanja rastave jedno drugome: »Oprosti mi.« Za četiri nedelje njihovog svadbenog putovanja nisu postali supružnici u punom smislu reči; Bela Majtenji, koji se odmah osnažio čim je ugledao Veliku crkvu kako se bliži, u njihovom debrecinskom stanu u Ulici Fiveskert br. 22, koji je u međuvremenu uređen, učiniće Lenku Jabloncai svojom suprugom. Pošto ju je osvojio na prepad, ne sme da je pogleda, ima osećanje da bi sa tom istom snagom mogao i da je bije, ona leži na neurednom krevetu kao neka žrtva.

Među Debrecinjanima koji su im bili zaista bliski, mladenci uostalom nisu uspeli nikoga da prevare svojom lažnom vedrinom: Marija Rikl uzdiše, gospođa Agoštona Bartoka čini isto: bogme, život je težak, ali je još uvek bolje ovako nego da sa Lenke zrači ona ista prezasićenost koja je Emu Gačari učinila tako omraženom. Moja majka Belindi govori samo toliko,

da se ne trudi da se uda, biti sa muškarcem je strašnije od svega što se može i u najmračnijim trenucima zamisliti. U stvari, u njihovoj sredini su uplašene samo dve osobe, Jozefa Hajnrlih i Melinda; obe osećaju da je pitomi mladi čovek, koji je prema svima tako dobar, zaslužio strasnu predanost. Lenke je očaravajuća, Lenke je vesela, Lenke je ukras svih balova, nadmeću se ko će da je povede u ples, Lenke je tako lepa u onoj beloj haljini u kojoj je ovekovečena kao mlada supruga, sa onim njoj toliko svojstvenim poluosmehom na licu, sa rukavicama do lakata, o vratu niska pravog bisera, na ramenu stola od labudovog perja, iznad tankog struka nad jedva ispupčenim grudima, da bi izgledala nešto punija, mnogo karnera od čipke, pa zbog toga svi zavide njenom mužu. Kada Lenke uđe u radnju svog muža i devera, zastaje posluživanje, kalfe, kupci, svi gledaju u nju, dive joj se, Beli zaista svi zavide. Pa ipak tu nešto ne valja, ili ako još nije tako, onda će biti; ova Lenke nije prava supruga, jedino je prava domaćica. Rado prima dobre prijatelje svoga muža, Kubeka, Ludanja, zabavlja ih, služi, nežna je prema svojoj svekri, prema muževljevoj sestri i bratu; Jožefa, ako se nekada sretne s njim na ulici, pozdravlja kao bilo kog od svojih nekadašnjih partnera u igri; pa je još i pažljiva, ako neko od njenih gostiju želi da igra karata, ona namerno pogrešno licitira, jer je isto tako strašan talenat za karte kao i Melinda, od koje je naučila sve igre, ali kao neka vaspitačica pazi da dobija samo gost ili da dobije Bela, njoj ne priliči da pobeđuje, ostali su za toliko slabiji. Ako se neko zanima za njenog muža, ona o Beli Majtenjiju govori najbolje, a taj je, inače, zatrpava svim i svačim. Kako ju je jadni Debrecinjanin koji se oženio mermernim kipom zaklinjao da već jednom kaže čime bi mogao da joj učini život srećnijim, jer on nema druge želje; stavio bi pred nju sve što ima. Ali Lenke Jabloncai, koja je i u vreme dok je bila verenica tražila samo krompir-šećer, ništa drugo, samo to, ne želi ništa da joj se od trgovaca u gradu kupi, ni da joj se donese iz dućana koji vode braća i u kojem se roba kvari jer nije dobro uskladištena i jer je niko ne kupuje, pošto

su to specijaliteti koji nadmašuju debrecinske prohteve. Trgovačka kći, kad uđe u radnju svog unuka-zeta, kod koga je uvek isplatila što je kupovala, često pogleda i u kancelariju i kara Majtenjijeve zašto ne prodaju so, gas, milikerc sveće, ta kod njih se ne može dobiti ništa što je svakodnevno potrebno, pa kakav je to trgovački moral da se trguje samo finim stvarima za bogate ljude? Ali Bela Majtenji se oslanja na trgovački njuh svoga brata Jenea, Jene Majtenji isto tako u njih svoga brata Bele, braća se vole i veruju da će moći da ovladaju svakom eventualnom teškoćom. Kao i mnogo puta u *Starinskoj priči*, ponovo će budnost Anzelmusovih zapaziti bezumno rasipanje i loše vođenje poslova. Godine 1908. pojavljuje se kod braće rođak savetnik za rođakom savetnikom: neka menjaju svoj način poslovanja, svoje dobavne izvore, karakter robe na zalihama, ali dolaze isto tako uzalud kao što je dolazila Marija Rikl. Jene se zahvaljuje na predlozima i sve ostavlja po starom, Bela postaje nervozan. Neka mu niko ne propisuje šta, kako i kada da radi, bilo mu je dosta toga što je uvek neko drugi određivao šta da se dogodi u njegovom životu. Upozorenje Marije Rikl Lenki da pokuša da ih navede na razumnije poslovanje ne dopire do svesti njene unuke koja je potresena saznanjem: biće majka.

Lenke Jabloncai nije želela dete. Njeno se telo užasavalo od porođajnih bolova i od ispitivanja koja prethode dolasku deteta na svet; Bela Majtenji je s gorčinom gledao kako se malo štedi, koliko ne uzima u obzir da učtivost od nje zahteva drugo držanje, više uzdržavanja; mojoj majci na pamet nije palo da prekine bilo koju od onih svojih delatnosti u kojima nalazi svoju radost, i dalje je plivala, igrala tenis, odlazila u društvo, dokle god je to mogla. Među svojim gostima primala je ponekada i Jožefa, njeno lice, držanje, ništa nije odavalo, iako je prilikom svakog susreta sa njim u njoj sevnulo sećanje na trenutke njihovog rastanka, mislila je o tome, da su stvari krenule na drugi način, a devojčica — jer šta bi drugo ona mogla da rodi nego devojčicu, kakve bi ona imala veze sa jednim, čak i iz njenog tela proi-

zašlim dečkom — bila Jožefovo dete, kako bi srećna čekala trenutak kada će moći da je ugleda. Ali je ono biće koje je nosila u sebi, iako još nije imalo lica i još se nije ni rodilo, već posedovalo asocijativni materijal koji se vezivao za njegovu nesrećnu malu ličnost: štrajk nosača, prekinutu ariju Selme Kurc i pregrejane obloge u Veneciji. Lenke Jabloncai je još više odlazila u društvo i još češće pozivala goste nego pre; sada kada je osećala da joj je potrebna naročito dobra ishrana, Bela Majtenji je poručivao iz sopstvene radnje fantastične hladne nareske a za večeru donosio šampanjac na sanduke. »U ponedeljak smo Gizi i ja večerale kod Lenke, to je već drugo takvo veče, uz šampanjac smo lumpovali učtvoro do tri sata ujutru. U takvim prilikama pevam do besvesti, njima se dopada, a kako da se i meni ne dopadne«, piše Belinda Margiti u kasno leto 1908. Toga leta braća otvaraju novo preduzeće, možda će time poboljšati zaista ne suviše živ promet; iznajmljuju u Velikoj šumi paviljon *Doboš*, tu toče pivo, prodaju sendviče, pecivo, delikatese. Napolju svira vojni orkestar, od šumske šetnje svi ogladne, u početku kantina donosi sasvim dobre prihode. Ceo prijateljski krug Majtenjijevih je u šumi na otvaranju i, naravno, goste ih besplatno. Marija Rikl se tako razbesnela da to nije mogla da gleda, odlazi kući, kakvo je to ludo gazdovanje. Jozefa Hajnrh preklinje Olgu, neka upozori svoju mlađu braću, Olga koja je Belu obožavala, i radovala se kada ovaj u nečemu nalazi zadovoljstvo, naravno da je ćutala. Ako iko zaista zna pravu povest o braku Bele Majtenjija sa »popularnom, slatkom, lepom, pametnom Lenkom«, onda je to ona; Bela joj je posle svadbenog puta sve ispričao i kod nje se isplakao. Na otvaranju se toči pivo, u ogromnim korpama stalno pristižu nove pošiljke kifli i slanog peciva; Debrecinjani se guraju oko kantine paviljona *Doboš*, tamo šetaju i kćeri dekana Saboa koje prati njihov brat Elek; one, naravno, ne zastaju, samo sa strane bace pogled na one koji se zabavljaju: nedelja služi za slavu božju, u najboljem slučaju priliči posle svete propovedi šetati po ovoj divnoj šumi, ali piti pivo, besciljno brbljati, samo zato što čovek upravo ima vremena,

nije običaj na obalama Kereša. Ali je gradski koncipist Elek Sabo ostavio svoje starije sestre na nekoliko minuta, popio čašu pića i našao mogućnost da ga konačno predstave supruzi Bele Majtenjija kojoj se odavno divi; Olga ga čak poziva na francuski žur, mali Sabo zna svakojake jezike. Zatim ide za svojim sestrama, gospođa Bele Majtenjija se i dalje bavi svojim gostima i nijedno od njih dvoje ne sluti da će posle osam godina stajati pred Šandorom Zihom, sveštenikom koji će ih venčati, a da će u to vreme neki od ovih mladih ljudi koji tu pijuckaju pivo, šetaju, slušaju muziku i govore komplimente, biti već u ratnom zarobljeništvu, a drugi već pokošeni junačkom smrću.

Lenke Jabloncai postaje majka 6. februara 1909, porođaj joj je bio lak, uzalud se plašila, dete je došlo na svet u njenom domu, i na radosne usklike lekara i babice: »Dečak!« osećala se kao da je prevarena. »Zaista je volela samo tebe«, govorio mi je često moj brat Bela, ne tužno, već objektivno. »Dok se nisi rodila, osećao sam da nešto nije u redu, ali šta može tako malo dete da shvati? Kada sam te onda video pored nje i spazio njeno lice dok te posmatra u krevetu, odmah sam znao da je tebe čekala.« »Ti si bio dečko«, rekla sam svom bratu. »Meni je rekla da se uplašila od tvog malog tela, od kupanja, što je morala da te dodirne *tamo*. Ta znaš dobro kakva je bila. Bio si dečko a ne devojčica, to je sve.« »Pa da«, rekao je moj brat, »bio sam dečko. Ali ja nisam bio kriv. Kao neki grčki heroj, od svojih najranijih dana sam ispaštao za nešto što nije bila moja greška.«

Posle rođenja Bele Majtenjija mlađeg, bračni par Majtenji doživljava čudan preobražaj. Mlada majka procveta, tako reći puca od zdravlja, muž požuti i počinje da kašlje. Nikada među supružnicima odnosi nisu bili tako dragi, topli i prijateljski nego kada je počeo grudni proces Bele Majtenjija; za moju je majku od syega jedno bilo bitno: da ima takav zadatak koji se može prihvatiti bez pobune njenog tela,

mogla je da kuva dobra jela i da pazi svoga muža. Ako je loše vreme, ne pušta ga da ide u radnju, drži ga kraj sebe, dete je zbrinuto kod kuće i bez nje. Bela Majtenji se igra sa svojim sinčićem, donji deo svoga lica pokriva maramom i tako se naginje nad njega. Njegov pogled pun ljubavi dečka će pratiti sve do 1924, a i Bela Majtenji mlađi je na dugom putu svog umiranja nosio sa sobom pogled oka svoga oca. Otac i sin su se strasno voleli, jer su obojica mogli samo jedan od drugoga da očekuju pravu privrženost. Lenke Jabloncai je u njihovom interesu sve učinila, završila, organizovala, postojala u najtežim prilikama, ali je i ocu i sinu do smrti nedostajalo ono iskonsko, naivno osećanje koje ni prema jednom od njih ona nije bila u stanju da oseća.

Od kada Lenke Jabloncai više nije predstavljala opasnost, stari Jožefovi su se ponovo često pojavljivali kod Bartokovih, gde su sada već Belindini udvarači predavali jedan drugome kvaku. Mlađi Majtenji im je posle izvesnog oklevanja učinio vizitu — ako ništa drugo, ono za inat. Jožefa nisu baš našli kod kuće, ali je posetu cela porodica uzvratila, a Jožef se povremeno, ne previše često, pojavljivao u kući Majtenjijevih. Jednog popodneva je majku našao samu u kući u Ulici Fiveskert; majka je sedela za klavirom, i svirala onu staru pesmu o kraljevni kratke suknje. Odjednom je ustreptala, osetila je da je gledaju, Jožef je stajao u salonu gde je ona svirala. Krenuo je ka njoj, u desnici u rukavici držao je okruglu, veliku kitu ljubičica, spustio je cveće na držač nota, i bez ijedne reči se nagnuo bliže majci. »Jedanput«, pomislila je Lenke Jabloncai, »jedan jedini put, osetiti kakav je poljubac kad ga daje onaj koga volimo. Jedanput. Jedan jedini put.« U tom trenutku nije marila kako su sa njom postupali Jožefovi, nije bio važan Bela Majtenji, koji je upravo bio na kontrolnom pregledu kod svog lekara, nije bilo važno ništa drugo, samo taj jedini trenutak kada bi možda i ona mogla da sazna kakav bi bio njen život da kraljevna nije bila prosjak i da joj nije cipelica bila pocepana. Jožef je osetio poziv, privukao je sebi i u životu prvi put poljubio. Moja majka mi je o tom poljupcu, koji

je još od vremena kada je bila šiparica čekala u stvari do toga dana, govorila kao o najvećem grehu svoga života. Izvukla se iz zagrljaja, okrenula Jožefu leđa, nijedno od njih nije progovorilo, Jožef je po pokretima leđa mogao da vidi da ona plače. Nije imao prilike za objašnjenja, jer je majka naglo ustala, zazvonila, zamolila da uđe moj brat, koga je Jožef uvek gledao sa nekim posebnim gađenjem, kao da je to negovano, plavokoso dete bilo neko odvratno biće koje spada u neku nepoznatu životinjsku vrstu. Majka je zadržala i sluzavku, neka se tu pred njima zanima sa malim Belom, u međuvremenu je Majtenji stigao kući i našao najkorektniju sliku: devojka i dete su bili u društvu sa Lenkom, jamačno je tako primila Jožefa. Majka je bila mirna, Jožef se brzo udaljio; majka bi pred veće obično pretrčala ili Bartokovima ili trgovačkoj kćeri, sada nije želela nikuda, rekla je da će radije ostati kod kuće. Bela Majtenji je tužno gledao i razmišljao šta da joj kaže od onoga što je čuo od svog lekara: da bi trebalo duže vremena da se odmara, na drugoj klimi — ali kako? Dućan guta sve pare koje imaju, nema dovoljno za put u Egipat, zašto da je zbunjuje, ova Lenke je i onako dovoljno nesrećna pored njega. Od Olginog muža ne mogu više uzeti na zajam, a kad bi ipak to i učinili, onda bi radije ojačao trgovinu, dok se to još uopšte i može. Majka je samo sedela, udarila pokoju dirku na klaviru, kakva tuga, kakva nerazrešiva žalost na tom licu — mnogo je da se zaplaši Bela Majtenji. Nikada nije saznao da je tada moja majka reagovala na šok koji je doživela od Jožefovog poljupca: očekivana, nadana ekstaza je izostala. Volela je Jožefa, ali je osećala da ni on ne treba da je dira, samo neka joj govori, neka je prati, da hodaju ulicama, da slušaju muziku, ne može da podnese ni njegove zube, usne, jezik, ni njegov dah. Moja je majka onda shvatila da ne samo što Bela Majtenji nije zdrav, na svoj način je i ona bolesna, čak veoma bolesna. Bilo je to teško popodne neizrecivih, teških misli. Da im je neka mistična sila pokazala budućnost, zagledali bi se oboje, Majtenji ne bi poverovao šta ga čeka. Bio je ubeđen da će ga u životu koji mu još predstoji grejati samo bespolna ljubav

jednog dečaka, niko ga ne bi mogao ubediti da mu još preostaje zaista značajna, zaista usrećujuća strast njegovog života, da će imati udela u divljim ljubavnim doživljajima, da će mu neko do krvi ljubiti kužna usta, i da će ga po zamršenim bespućima života prevesti tako milosrdnom rukom, za šta, osim Jozefe Hajnrh, prema njegovom uverenju niko nije bio sposoban, da će upasti u vihor jedne strašno značajne ljubavi, a da će ona, koja će mu pružiti taj doživljaj, biti Melinda.

Na dvanaestom listu dnevnika Jozefe Hajnrh stoji sledeće: »...Svojim snahama dugujem priznanje da su obe žene postale dobre supruge i domaćice, ja ih volim, ali materijalno pitanje nije rešeno; moji su sinovi osuđeni na doživotno robovanje siromaštvu, a ja, koja sam na kraju krajeva prihvatila da jamčim za njih svom imovinom svojom, provodim dane u stalnoj strepnji i ne znam kada će me taj bezumni, smeli brak dovesti do prosjačkog štapa. Deca su lišila bezbrižnosti čak i jesen i zimu moga života.«

»Dobra supruga i domaćica.« Ni muž o njoj ništa drugo nije govorio, ni posle rastave, nije ona bila kri-va, uzorniju suprugu nije niko mogao da ima, u nje-noj je kući bio red, svaku želju mu je ispunjavala, maloga Belu je isto tako brižno vaspitavala, kao što je njega požrtvovano negovala u bolesničkoj postelji. Ako bi je poveo u društvo, svakoga je očarala, a da pri tom nije bila koketna, mada je prema modi vre-mena gotovo bio znak pristojnosti voziti se malčice tuđim čamcem uz sigurnu obalu braka. Ono što nije ispričala o noćima onih nekoliko godina njihovog bra-ka takođe je bilo istina kao i ono o čemu je govorila; majka je i na tom polju svog bračnog života vršila svoje dužnosti, ali su te noći ostavile u oboma bednu uspomenu. Zato je njeno dnevno ispunjavanje obave-za bilo bez greške, gosti kuće Majtenjijevih su odu-ševljeno pričali o sreći domaćina. Moja je majka od-lazila i u trgovinu, molila je braću u kancelariji da je nauče nekom korisnom poslu, rado bi pomagala, ali braća nisu dozvoljavala da pogleda koliki je u stvari realni prihod, a koliko daju prijateljima »tek tako«, badava, šta zapisuju na račun dobrih poznanika koji

se nikada ne ispostavlja, šta dobijaju stari školski drugovi i dalji rođaci bez plaćanja. »Ne vredajte me!« rekao je Bela Majtenji kada god je moja majka povelala reč o trgovini. »Ne volim kada se time bavite. Radije popišite šta treba da nosimo na more, vi toliko volite da plivate, otići ćemo koliko god nas ima, dolaze i Olgini.« Trgovačka kći, koja je preko svoje rodbine stalno slušala zastrašujuće vesti o trgovini Majtenjijevih, i sama se nekoliko puta nudila, ima ona iskustva, radila je dovoljno kao devojkica u trgovini svojih roditelja, neka joj dopuste da pregleda knjige, možda je sve ono što se čuje u varoši samo lažna uzbuna, ali ako i nije to: treba je otkloniti. Belu Majtenjija su celoga života čuvali od hladne vode, kašlja, nazeba, od proplesanih balskih noći, bio je sit toga da se nad njim tutoriše, zabranio je i svojoj rođenoj majci da ulazi u dućan, a ne samo Mariji Rikl ili svojoj ženi. Istina da mu je trgovački posao mrzak, ali ako ga je već počeo, hoće na svoj način da ga vodi do kraja. Ne može biti ni reči o tome da u njegovoj radnji dođe do izražaja krajcarski mentalitet Anzelmusovog peraćeg sapuna, gasa i soli, bilo mu je dosta toga da mu, od kada je živ, na santimetar odmeravaju koliki treba da mu je korak. Poslednjih godina svoga života, kada je već Melinda bila njegova žena, Bela Majtenji je uvek činio ono što je hteo, ako su to mogla da izdrže njegova pluća, čak je i trčao. Melinda mu je dozvoljavala da tera kola, da kopa, da bere grožđe, da jaše, u svemu je tražila njegov savet, čak i u stvarima koje je bolje znala od njega, pa je Bela Majtenji u godinama pre svoje smrti bio tako savršeno srećan kao retko koji čovek.

Većina sačuvanih fotografija moje majke odnose se na to razdoblje njenog života. Ovi snimci ne čuvaju samo njenu upadljivu lepotu već i uspomenu na to da je nekoliko godina živela u blagostanju kao nikada pre, a ni kasnije. Haljine koje nosi sve su napadno bele, krase ih čipke i fini ručni rad, na jednom ganutljivom portretu svojom desnom rukom razvlači neku zavesu, upola je okrenuta i gleda prema posmatraču, u levici joj struk ruže. Ovaj snimak mnogo govori, sa njega na posmatrača događaja

njenog života gleda dvadeset četvorogodišnje stvorenje vrlo žalosnog osmeha. Slika sa suncobranom i skinitim šeširoom čuva ono njeno lice koje je Bela Majtenji mogao videti za vreme svadbenog putovanja, to lepo lice, to telo besprekornog oblika kao da je od voska. Iz devojačkog vremena ima Lenke Jabloncai sliku slične postave: na njoj je u kecelji, nosi haljinu na tufnice, nije umetnički očešljana, kao na onoj u senci suncobrana, ali kakav je to osmeh na tim usnama, u tim očima, slika je sušta savršenost, očarana mladost koja se smeje. Slikana je i sa Olgom, sedi pored svoje zaove kao da želi istoga časa da se dignu; na njenom šeširu, mlinskom kamenu, čitava bašta cveća, suncobran ovoga puta nije prugast, i on je bio, na njemu miruje njena ruka. Na toj slici njen pogled liči malo na pogled šiparice koja igra u Šepešombatu, kao da su to devojčice ironičnog pogleda povelili na bal pod maskama i sada sedi ovde sa jednom starijom damom, na glavi joj šešir koji priliči ženama; kako je komično što mora to da čini, kako tragično što ne može da ide svojim putem. Njena najnestvarnija slika je prikazuje sa mojim bratom; opet je u beloj haljini, svog sinčića od nekoliko meseci drži u rukama s rukavicama, na šeširu širokog oboda jedno do drugog red gledosanih medaljona. Izgleda kao neka antimadona, kao da su joj neki potpuno nepoznati stranci tutnuli u ruke to detence i sada pokušava sa zebnjom device, ali bez njene naklonosti, da spreči detetov pad. Ove slike čuvaju mnoge izraze njenog fotogeničnog lica, ali ni na jednoj se više ne vidi divan osmeh devojke iz Kišmešterske ulice. Gospođa Bele Majtenjija, ranije Lenke Jabloncai, od trenutka sklapanja svoga braka do rastave bila je nesrećna; pa čak i na licu njenog sinčića nedostaju onaj sjaj i osećanje sigurnosti koji karakterišu slike njenog drugog deteta, koje u haljinicama dobijenim od rođaka nije tako elegantno kao stariji brat, ali na svakom snimku sa njega zrači oduševljenje, slike iz ranog detinjstva drugog deteta Lenke Jabloncai kao da uzvikuju: Joj, kako je lepo živeti! Sa maloga Bele, čak i kada se bojažljivo smeška, zrači nesigurnost, neka uzdržanost, nesхватljiva tuga, kao da iza pozadine koja je molovana,

adilična, koja prikazuje šumovit kraj ili koja je skupoćenim igračkama napravljena uzbudljivo, na neki način zrači na njega budućnost koja će jednoga dana tako strahovito prekratiti život u muškarca izraslog maloga dečaka.

Jožef nezaboravni nije otišao iz varoši, nije se ni oženio. Moja bi majka svakoga dana išetala na korzo sama ili sa Piroškom i malim Belom, kao nekada, a u preostalom delu dana sebe darivala neolikim rečima razmenjenim u društvu poznanika ili samo videњem muškaraca. Njen je život bio monoton: skoro svakoga dana je posećivala svoju baku, svršavala ono malo poslova koje je trebalo da uradi u svom domaćinstvu, zavirila u radnju, šetala se, davala ručak, po podne odlazila do Bartokovih ili se starala za mir u kući kada je njen muž po lekarskom naređenju morao da leži. Posle užine su počinjale društvene obaveze, dan se najčešće završavao u pozorištu, na čaju kod dobrih poznanika, na žuru kod Olginih, eventualno u *Orfeumu* ili u *Zlatnom biku*; nikada nisu išli kući sami, uvek ih je pratilo nekoliko prijatelja, bili su budni do zore, kartali se i pričali. »Imala sam užasan život«, pričala je moja majka a ja sam je samo gledala, jer ono što sam o njenom životu čula zvučalo je zaista kao sve samo ne užasno. »Htela sam odmah da odem čim sam shvatila kakva je mora bračni život i da sam se prevarila i u tome što sam se nadala da će bar Bela biti srećan, ako ja ne mogu. Htela sam da nađem nameštenje ili da pođem u svet, da se okušam kao pisac ili da živim od muzike. Ali ja nisam mogla ni da pokušam, jer se uvek nešto događalo.«

Hiljadu devetsto jedanaeste, na primer, umro je Junior.

Junior nije umro lepo, nego onako kako je živeo, u nekim mutnim okolnostima, u ponižavajućim, užasnim patnjama. Piroška je te godine završila u Nađvaradu školu za negovateljice i zabavilje časnih sestara Imakulata, 14. juna dobija diplomu i prvi njen put vodi oću, jer Piroška nije zaboravila godine provedene u Palagu; Melindu ne može da podnese, ni trgo-

vačku kćer. Piroška voli svoje roditelje. (Ona je jedina koja kontaktira sa svojom majkom, koja se javlja Lajdenfrostovima, ona po nekoj pitomici koja stanuje izvan samostana krijumčari napolje svoja pisma i dobija vesti o Emi Gačari koja živi u Pešti ali posećuje svoje kćeri u samostanu. Naravno, ne sme da uđe, da ne bi navukla na njih bes i mržnju Marije Rikl, ali stoji pred samostanskom kapijom sa svoja dva sinčića i prati šetnju pitomica do kraja. U to vreme već i Irena uči prvu godinu u školi za negovateljice i zabavilje, dve male Jabloncaijeve koračaju i ne smeju da odaju nijednom reči da je ona dama koja pored njih korača sa svoja dva sinčića i kojoj, kad ih ugleda, čim iziđu kroz kapiju, krenu suze, za njih više nego jedna nepoznata lepotica.) Kada Piroška završi školu, seli se Lenki, radije živi sa mojom majkom nego kod trgovačke kćeri. I iz Ulice Fiveskert svakoga dana beži svome ocu — ne govori o tome Lenki — prihvata njegovu životnu drugaricu i svoju ilegalnu sestricu, nalazi se kod njih čim to može da učini, tamo je i onda kada Junior umire od uremije, nosi vesti o njemu Hildi koja pada u nesvest, koju je trgovačka kći oterala od onoga koji se sprema na daleki put. Dok Lenke nervozno hoda gore-dole, volela bi da se sve to završi i da ovaj za nju savršeno strani čovek ne pati i ne hropće tako strašno. Piroška kleči pred krevetom, hvata, ljubi Juniorovu ruku kojom mlata, Melinda upija znoj sa bolesnikovog čela, a Marija Rikl na suprotnom kraju kreveta šćućurena u naslonjaču gleda kako se od njih zauvek oprašta onaj kome je ona dala taj neuspeli život. Posle smrti svoga oca Piroška krade sve što smatra da je uspomena iz ličnog života njenog oca i što pripada samo Junioru; Marija Rikl i Melinda dugo traže dnevnik Kalmana Jabloncaija, njegove pesmarice, ali ne mogu da ih nađu, Piroška je sakrila sve što je u nastaloj gužvi uspela da iskrijumčari, celu duhovnu ostavštinu svoga oca.

Na sahrani su prisutni debrecinski rođaci, tu su prijatelji, poznanici, iznenađujuće ih je mnogo, na poslednjem putu pesnika Jabloncaija nalaze se i predstavnici debrecinskih novina kao i Čokonaijevog

kruga. Na šeširu Belice Majtenjija leprša duga crna vrpca, Piroška vodi jednom rukom svog malog sestrića, a za drugu ruku joj se hvata mala Irenka koja je stigla kući za sahranu. Belica plače, ne shvata šta se dešava, ali vidi dve svoje tetke kako plaču kada kraj Psovača i Seniora spuštaju Juniorov sanduk. »Ja nisam ništa osećala«, rekla mi je majka, »za mene je on bio stran, potpuno stran čovek, nije me zanimala njegova smrt, ni njegova sahrana. Uostalom ni mamu, jer nije ni došla.« Juniorovo deseto nezakonito dete, jedva nešto starije od maloga Bele, izazvalo je mučnu senzaciju na groblju, stajalo je pored svoje majke koja se umotala u mnogo velova, prilično daleko, ali je moglo da shvati šta se to gleda jer je stalno vikalo: »Ustani, slatki tatice!« i ko god je pogledao, odmah bi u preneraženim crtama devojčice prepoznao Juniorovo lice. »Baba se pravila kao da joj je u stvari svejedno«, rekla je moja tetka Piroška, »premda joj taj dan nije bio lak, u jednom sam trenutku pomislila da će pasti u nesvest. Melinda je užasno plakala, znaš da je uvek bila privržena tati i da mu je pomagala kada god je mogla. Bela Majtenji je pristupio da joj pomogne, njemu se obisnula o rame i tamo je lelekala. A tvoja je majka gledala u nebo, u vence i, razume se, u Jožefa, jer je i Jožef bio prisutan, taj je, bogme, uvek bio prisutan ako se kod nas nešto dešavalo. Belinda Bartok je ronila suze, Lenke nije. Bio je lep, jesenji dan, sredina septembra, Irenku su sutradan odveli natrag u Varadin u samostan, a ja sam uskoro počela da radim u zabavištu.«

Moja majka se nije protivila da Piroška primi posao uz posredovanje dragog, prijatnog Eleka Saboa koga su upoznali kod paviljona *Doboš*. Olga se zaista dobro dosetila da se njemu obrati za pomoć, Elek Sabo najviše vredi među prijateljima koji se pojavljuju kod Olge ili čak i kod njih, premda se možda i ne može zvati prijateljem, jer je tanak, nizak muškarac, uvek spreman na svaku ljubaznost, prijatan je partner u pozorištu, u šumskoj šetnji, sasluša ali i sačuva svačije tajne, očaravajuće je drag kada zabavlja društvo, kada se šali, ali ga niko još nije čuo da

govori o sebi i jedva može da se zna šta u stvari misli i o čemu čuti.

U kući trgovačke kćeri je mikrosvet Saboovih bio često predmet priznanja i razgovora; Lenke Jabloncai je celoga života znala za bezbrojne pripadnike porodice Sabo koji su bili revnosni sledbenici Žana Kalvina, a njihov strogi moral i ljubav za rad su ih isto tako karakterisali kao i naklonost prema umetnostima i naukama. Lajoš Varadi-Sabo, trgovac patricije, prema sudu Marije Rikl bio je veći gospodin od nekog kraljevskog princa i bar toliko široke ruke: Spomen-vrt, koji je džombastu peščanu pustinju između Velike crkve i Kolegijuma preobrazio u čarobno lepu baštu, nastao je iz zadužbine koju su ustanovili on i njegov zet Čanak, njihov veliki novčani dar je doprineo svojevrmeno da se podigne pozorište i muzička škola u kojoj je učila Lenke Jabloncai, a njemu i njegovom zetu Čanaku je palo na um da posle parnog mlina postave temelje debrecinske realke, što je bilo delo vredno svakog poštovanja, jer kada bi pošli kući iz dućana, bavili bi se više umetnostima, recitovali su, slikali, održavali kućne koncerte. Marika, najmlađa kći Saboovih, majka toga Eleka, tako se oduševljavala za muziku da joj je Lajoš Varadi-Sabo kupio najbolji klavir u Pešti i poslao joj ga u Kereštarču, kuda ju je muž Janoš Ađai Sabo odveo da bi šesnaestogodišnja milostiva gospođa mogla da sviranjem na klaviru svoju nostalgiju iz bekeške županije prenese u županiju Hajdu. Elek Sabo je već 1905. pripadao činovničkom koru županije Hajdu kao privremeno imenovani praktikant javne uprave bez plate, ali je već u godini rođenja Belice Majtenjija počasni podbeležnik, i očigledno ga čeka velika budućnost kojoj se može nadati ne samo zbog svojih izuzetnih sposobnosti, nego su mu u dve županije bili rođaci svi koji su nešto značili, Dabaši-Halasijevi, Detrei-Sakali, Simonfijevi, Vespremijevi, Kasanjicki, Porubski, Ovarijevi, Jakovi, svi su se ženili iz porodice Sabo, kao i Tašnadi-Kardoši, preko kojih se sa njim orodio budući gradonačelnik Magoš. Piroška Jabloncai je zaista dobila nameštenje čim je prijavila svoj zahtev, kada je Elek Sabo tražio protekciju, nije bio običaj da mu se sup-

rotstavljaju; ako je nešto zaista hteo, očarao bi i muško i žensko, premda nije bio neki delija. Uska ramena, za pola glave niži od Lenke, crna kosa mu je već dobro posedela, iako je tek trideset i tri godine star, čak mu je i snaga kao u nekog gimnaziste, vitak je, pokretljiv, premršav, ni u vojsku ga nisu primili. Na žurevima izaziva neodoljivo dobro raspoloženje, sjajan je kozer i domaćice ga obožavaju jer voli decu, četrnaestoro braće i sestara Sabo odraslo je u posebnom svetu *Hiljadu i jedne noći* parohije u Kereštarči, braća i sestre su razgovarali jezikom koji su sami izmislili i u vedroj sreći uživali u sopstvenom društvu. Sjaj Kereštarče sada zrači do Debrecina, Elek Sabo je prijatelj maloga Bele Majtenjija, uči ga nekoliko čudesnih igara sa obale Kereša, mali Belica vrišti od radosti kada vidi da je ušao na kapiju.

Piroška je zaposlena, a ona bi možda mogla da se vrati na mesto učiteljice, njoj i Belici pripada izdržavanje, možda bi mogla da postane sasvim nezavisna, prvi put u svom životu sasvim nezavisna. Šta bi bilo kad bi se rastala od Bele? Jasno je da se ni Jožef nije mogao smiriti, Jožef je još uvek neoženjen, i taj možda nešto čeka. Lenke Jabloncai klekne kraj svoga sinčića i gleda ga: ovo detinje lice je samo njeno, ono je lice Jabloncaijevih, nije Bele Majtenjija, dečak je drag, krotak, uvek pomalo uplašen, i oni koji nisu rođaci skloni su mu; Elek Sabo ga je takođe zavoleo, možda će ga i neko drugi zavoleti. Moja majka ponovo maštari, Belinda je više puta moli da to ne čini, brak je svetinja, ne može se raskinuti, moja majka odmahuje glavom i poziva se na mađarske zakone, a Belinda uplašeno na crkvu. Uostalom, Lenke Jabloncai svake sedmice odlazi kod Stil-mungusove, ne pominje joj planove, sa njom govori samo o prošlosti, a ako progovore ipak o sadašnjosti, onda se o Beli Majtenjiju govori samo lepo i dobro, što uostalom odgovara istini. Ali redovnica poznaje svoju učenicu, videla je ona to lice i kada je bilo i nepodoznivo i srećno, i slika koju Lenke dočarava o svom domu bi joj se činila verovatnijom kada ova divno obučena mlada žena, po čijim haljinama može da oceni šta sada bogati ljudi nose u svetu, ne bi tvr-

dila tako dobro uobličenicama koliko je zadovoljna i koliko je porodica njenoga muža dobra prema njoj. Belindu, koja i dalje u svojoj strogoj jednostavnosti oblači samo suknju i bluzu, bogme napušta rečitost, verenica Belinda samo muca, roni suze čim se pomene njen verenik. Belinda voli Antala Tihog, ljubav joj je uzvracena, kada Belinda govori o svom venčanju koje je objavljeno za septembar iduće godine lice joj je ozareno, kako i ne bi kada u braku dobija odmah i dete svoga verenika koji je ostao udovac, ne treba ni da čeka na božji blagoslov: da bi i u tome ličila na svoju najbolju prijateljicu, takođe jednog malog Belicu koji je skoro istih godina kao i mali Majtenji. Moja je majka, kao toliko puta u svom životu, ponovo sama sa svojim problemima; posle izvesnog vremena nema više duše da svoje brige sručuje na nesebičnu Belindu. Gospođa Agoštona Bartoka je revnosna katolikinja, isto je takav neprijatelj rastave kao i Stilmungusova, sa trgovačkom kćeri nikada nije bila toliko prisna da bi joj se usudila požaliti koliko je pogrešila kada je mislila da je dobra namera i simpatija dovoljna garancija za način življenja koji treba da važi za čitav život, Piroška tek što je iskoračila iz detinjstva, Melinda ne dolazi u obzir, pametna, draga Olga bi sve učinila da ona ne napusti njenog obožavanog mlađeg brata, Jozefa Hajnrh bi joj mogla dostojno prebaciti kako je nezahvalna, a Jožef ćuti. Lenke Jabloncai prolazi ulicama Debrecina, ljudi se okreću za njom, toliko je lepa; ne shvataju je, sva je od nemira, želje za bežanjem, sva od brige.

Na Belindinom venčanju su, naravno, svi prisutni, stoje u kapeli samostana, moja majka pokušava da se moli, ali joj se misli cepaju na sve strane. I Jožef je prisutan. Lenke Jabloncai prisiljava sebe da ga ne primeti. Sada opet vidi Belindu kao nekada, stoji onaj bradati muškarac, dve dame, lepa mlada devojka i momak; kada je obred završen, za trenutak se svi sabijaju oko nje, nestaje u njihovom zagrljaju, ali se onda porodica povlači, Belinda Bartok stupa ponovo do Antala Tihog, i svoj nevini, srećni pogled baca na svog zaista nađenog Pola Vošera. Bela Majtenji isto

tako obara oči videvši ovu čvrstu, nerazlučivu sreću kao i njegova supruga, a Štilmungusova izlazi iz ka-pele prividno i ne zapažajući Jožefov pozdrav.

Godine 1912. Lenke Jabloncai je uspela da olabavi i ono malo niti koje je vezuju za Belu Majtenjija; to ide lakše no što je zamišljala, jer je muževljevo zdravstveno stanje slabo, često ga obuzima gušenje i kašljanje i to upravo noću, Majtenji još uvek voli svo-ju suprugu, ali odbojnost tela koje leži pored njega, a koja se toliko oseća, počinje da hladi njegovo sek-sualno zanimanje. Lenke Jabloncai je već rešila: hoće da saopšti svom mužu, njihov brak se nije pokazao srećnim, neka ostanu dobri prijatelji, ali neka je pusti na slobodu sa Belicom, da postigne konačno ono što nikada nije imala, potpunu nezavisnost, u kojoj će moći da piše romane, novele, da svira klavir, da po-dučava, i da konačno stane na svoje noge. Čeka samo neki povoljni čas, kada bi to mogla da izrekne, ali je uvek nešto zadržti: proživljavaju teške, tmurne sed-mice, muškarac ima vidljive brige o kojima ne govo-ri ni kad ga ispituju; dok se njih ne reši, ni on ne može da baci na svoje rame nove terete.

Prvi maj hiljadu devetsto trinaeste porodica Mari-je Rikl i Majtenjijevi provode napolju, u Velikoj šumi, tamo je i mladi bračni par, Antal Tihi sa suprugom, tamo su Olgini, tamo je Melinda, majalis se priređuje na sada već potpuno praznom Palagu, odakle je već dav-no odlepršao šljager Eme Gačari; nisu više živi ni njeni veseli veliki psi, kao što je uginuo i Bobi, pod toč-kovima seljačkih kola, Bobi, koji je sa svojim vese-lim repom toliko puta dizao prašinu u Ulici svete Ane. Iz dućana donose ogromne količine jela i Bar-tokovi provode majalis napolju, a, razume se, sa njima je Elek Sabo, Elek Sabo je sada uvek dobrodošao tamo gde se pojavljuje prijateljski i porodični krug. Trgo-vačka kei, koju nije lako razvedriti, pored njega se slatko smeje, ko pogleda Eleka Saboa nikada ne bi zapazio sa kakvom je beznadnom pobožnošću i žud-njom zaljubljen u suprugu Bele Majtenjija, jer se pre čini da se udvara staroj gospođi. Jozefa Hajnrh u

svoj dnevnik zapisuje među divne dane svoga života onaj prvi maj, kada se Belindin pastorak i mali Majtenji zajedno igraju, a Piroška obilazi salaš, viri kroz prozore, kao da unutra traži sopstveno detinjstvo. Društvo se tu dugo zadržava, posle podne se još i kartaju, Elek Sabo mora da bude kraj dece, jer svi znaju da se kartaju osim njega. Kasno po podne odjednom se pojavljuje Jožef, Lenke Jabloncai ga jedva i pogleda, ali ga Elek Sabo utoliko pažljivije posmatra, kao da želi da odmeri sa kakvim sećanjima će jednom trebati da se bori. Jožef se pridružuje kartašima, vraćaju se kasno uveče, na jednom kolenu Eleka Saboa spava Belica Majtenji a na drugom Belica Tihi. Trinaestog maja 1913. ruši se plan bežanja Lenke Jabloncai, dućan Majtenjijevih pada pod stečaj, a Jozefa Hajnrih zapisuje u svoj dnevnik: »...strašno stanje, svemu je kraj, moja deca su materijalno propala, prosjaci su. Meni život sada može da donosi samo nevolje i tugu.« Bogatom trgovcu Majtenjiju se pomisao na rastavu nije mogla spomenuti, propalom bankrotu Majtenjiju je to nemoguće. Stoji tako Lenke Jabloncai na prozoru kuće u Ulici Fiveskert, gleda beskraino alfeldsko nebo, na dvorište dopire sjaj zvezda Velike crkve. Ima dvadeset i osam godina, za njenu desnicu se uhvatio jedan propali čovek, a o levu dečaćić od četiri godine. Vezuju je snažnije od okova.

Propast dućana Majtenjijevih nije bio spektakularni slom. Jozefa Hajnrih je do zadnjeg filera izmirila dugovanja svojih sinova — ovim je udovica Emila Majtenjija izgubila sve materijalno obezbeđenje svoje starosti — a za ispomoc braće koja su iznenada ostala bez hleba udružila se i uža i šira porodica. Jene se opet namestio u trgovačkoj branši, Beli su našli mesto u jednom osiguravajućem zavodu; materijalnom sređivanju situacije doprinosi Ištvan Tot, muž Olge Majtenji, isto koliko i kuća u Kišmešterskoj ulici. Marija Rikl je užasnim rečima grdila svoju unuku što je ispustila uzde iz svojih ruku i što je svoju sudbinu prepustila jednom mužjaku čak i kada je već

bilo očigledno da lađa tone, posle prvih neprilika trebalo je da zamoli Belu da zajedno sa svojim prijateljima, kupcima za gotove reči, napusti radnju i da ona sama stane za tezgu, stajala je tamo i njena prababa, i njena čukunbaba dovoljno, mora da to ima u svojoj krvi. Ali je, naravno, ipak pomogla Lenki, i time je zaista stigla do kraja svojih materijalnih mogućnosti, a nije slutila da joj je i životna snaga na izdisaju. Dve Juniorove sestre priređuju užasnu scenu, pominju staračku umnu slabost svoje majke, jer je Lenku, koju je sjajno opremila pri udaji, još uvek pomagala kada je i njeno sopstveno stanje klimavo. Ali je Melinda bila ta koja je najviše učinila za porodicu Majtenji.

Melinda je odnedavno naslednica, umro joj je jedan rođak, i ostavio joj nešto zemlje, kuće i parče vinograda, zemlju blizu Debrecina, a vinograd u županiji Bihar. Na vest o slomu svojoj bratanici je rekla: eno prazne kuće na vrhu brda s vinogradima, koristila bi i odraslom i detetu tišina, onaj dobar vazduh, a i činjenica da su daleko od brbljive varoši. Istina da poznanici nisu stavljali primedbe na događaje, čak su bili, ako je to moguće, još srdačniji sa Majtenjijevima nego što su to bili ranije, ali je to bilo teže podneti nego da su im u prolazu rekli: »Baš nam je žao što ste izvoleli da propadnete!« Moja je majka jedva dočekala ponudu, posle stečaja se jedva usuđivala na ulicu, strepila je da će se sresti sa Jožefom, od Jožefove reakcije, njegovog eventualnog ironičnog lica se plašila najviše, još je i tada sve gledala kroz Jožefovu prizmu, i zgražavala se nad osobenom zakonitošću svoga života: čini se, ona ne može i neće nikada biti bezbrižna. Zbog materijalnih briga su je se lišili roditelji, zbog nedostatka novca nije mogla poći za onoga koga je volela, a kada je izgledalo da se sreća okrenula i da je umesto prave radosti i ljubavi za neko vreme obećavala bar sigurnost blagostanja, život joj je ponovo pokazao šipak i gde je sada Jožefov osmeh, gle, šta se desilo sa bogatim malim Majtenjijem, koji je do sada pored upalih grudi i kašlja imao bar imovine, sada mali Majtenji ima samo sušicu, a propalog trgovca nije red napuštati. Moja majka se pakuje,

Piroška se seli natrag u Kišmeštersku ulicu, Lenke Jabloncai polazi na put sa dvojicom Bela i sa Melindom u vinograd u županiji Bihar.

Između dve sobe šenbrunsko žute bidermajerske kuće bio je trem popločan crvenim kamenom, u uglu trema ognjište. Porodica je podelila sobe tako što je bračni par zauzeo jednu, a u drugoj je spavao mali Bela sa Melindom. Bio je maj, topao, mirišljavi maj, a do uha Lenke Jabloncai, dok je skicirala svoju novelu na verandi, dopirali su razgovori Bele Majtenjija i Melinde. Posle propasti dućana Majtenji se slomio, govorio je, gušeći se, da je sada siromašan, da ne može svojoj porodici da pruži ništa drugo sem suve kore hleba, neka se moja majka, dakle, ne oseća obaveznom da trpi njegovu blizinu, jer sada već ne vredi da krije, ne samo što ga ne voli, ona ga se i gadi. Moja je majka uzbuđeno saopštila, ona je pošla za njega po sopstvenoj volji, a njegova je supruga i onda kada je bolestan, bedan i nema novaca; njihov odnos nije trgovački dogovor. Što se reakcije njenoga tela tiče, za to nije odgovorna, to je stvar njene prirode, ali to ne treba da bude prepreka da Bela koristi pravo koje mu zakon obezbeđuje. Inače, neka ne viče, neka ne plače, nema smisla priređivati scene, ona ima svoju diplomu, već odavno razmišlja o tome da bi mogla ponovo da postane učiteljica, a zna da predaje i muziku; ako treba, ona će rado da podeli sa njim teškoće. Najradije bi sve sama primila na sebe, i do sada je trebalo to da uradi. Umesto da joj zahvali na ponudi, Bela Majtenji se okrenuo i bez reči je ostavio. Muž moje majke se tada uverio da će propasti sve za šta se uhvati, još bi samo to trebalo da žena, koja je već na početku svadbenog putovanja mogla da skinе prtljag koji on nije mogao, sada dokaže još i to da može da nađe izlaz iz propasti. Neke iz lojalnosti ne trpi njegove zagrljaje, osim Lenke Jabloncai ima još žena na svetu.

Tamo na brdu, dok je u tišini apsolutno čistog vazduha Bela Majtenji ponovo ojačao a Melinda, ta Melinda koja je genijalno kuvala, iznosila je na sto čarobna.jela koja su i mali i veliki Bela dočekivali sa pljeskom, moja je majka postala svedokom čudnog

čuda. Melinda, negovateljica pregaženih životinja, lekar-ka bolesnih mačaka lotalica, Seniorova verna bolničarka, borbena kći, verni paž koji u Juniorovu ruku krijumčari novac i prima majčine šamare, pogodila je čarobnu reč na koju su unižena svest i bolesno telo odgovorili. U leto 1913. Bela Majtenji ne samo da je imao posebnu hranu, mnogo sunca na bregu, voćnu kuru, i ne samo da ga je jedna oporo zabavna, obrazovana žena koja mu je organizovala društvo žitelja brda zabavljala, već ga je i ubedila da ono što se sa njim desilo nije tako velika katastrofa, protiv opakog sticaja okolnosti ne bi mogao ništa ni da je gorostas; ako pogleda oko sebe, zapaziće da nije sam, svet je pun poraženih, nesrećnih muškaraca. Melinda je u leto te godine poručila sebi fotografiju, slika pokazuje matoru devicu koja ulazi u četrdesete godine, iz njene nespretno podignute kose čak i pred fotografom vire ukosnice. Na ruci joj iskočile žile, haljina loše skrojena, liči na svoju majku, nikada nije bilo žene nepodesnije spoljašnjosti za izazivanje velikih strasti, nikada sa manje mogućnosti da i sama postane igračka divljih nagona, pa ipak, u leto 1913. Bela Majtenji, koji više nema ni novaca, koji vuče sa sobom i samooptužbu da je posle propasti dućana teško oboleo i da je ubrzao kraj Jozefe Hajnrh koja se do smrti više nije oporavila, na najnižoj tački svoga života, kao muž žene koja ga je u toku celog braka samo učtivo simpatisala i pomireno trpela a volela nikada nije, taj Majtenji se zaljubljuje u najmlađu sestru Jabloncaija Juniora. Razlika između njih je tačno deset godina, Bela Majtenji je došao na svet 1882, Gizela Jabloncai se rodila 1872.

Majka je odmah opazila idilu koja se razvija i koja je ubrzo postala ozbiljna, pravila je zaleđinu ljubavnicima, odvodila Belicu u duge šetnje, daleko od svih onih situacija koje ne bi trebalo da vidi dete koje sve zapaža. Kako bi rado saopštila svom mužu i svojoj tetki da im daje blagoslov za taj brak, ali to iz mnogo razloga nije mogla da učini. Lenke Jabloncai nije mogla da pokrene brakorazvodnu parnicu protiv upravo osiromašenog Bele Majtenjija, ne bi mogla to da učini ni da je njen muž činio ono što čini sa

manje takta, nije mogla da provocira skandal, a nije mogla dozvoliti ni da o ljubavnicima počnu tračevi u Debrečinu. Kad bi Marija Rikl saznala da je matora Melinda otela muža sopstvenoj bratanici, pa morala da doživi da joj preti mučniji zaplet od one afere Junior — Ema — Hilda, to bi je tako pogodilo da posle ne bi više ni korak iz kuće načinila; sa tolikim bremenom neće da optereti život starice koju sada već zaista voli a koja nju, Lenku, gleda kao zenicu svoga oka. Ako Bela na odgovarajući diskretan način nađe svoju sreću sa Melindom a Melinda sa Belom, moja je majka rešila: neće reći ni reč — žalila ih je oboje.

Bila sam u toj bidermajerskoj kući na brdu, čak u najnestvarnijem dekoru, jer je drugi svetski rat bio u toku kada smo noću krišom ušli u grofovo lovište da bismo videli kako dolaze srne; posle slabih šumova pitomih zveri sledilo je brujanje teških američkih bombardera, a svetleo je ne samo romantični mesec, nego i svetleće rakete i tamo dole plamteći gradovi. Videla sam Melindu kako se zauvek oprašta od svog kraja, bila sam mlada, nemilosrdna, nisam još nikoga zaista volela. Tako me je naljutila da mi je došlo da je udarim, kako je samo plakala, kako se kolebala, nije htela da napusti brdo ni kada je front već bio na nekoliko kilometara od nas. Nisam osetila da među cvećem sedi za moje oči nevidljiva pitoma, plavokosa figura, ili korača po brazdama, proba lanjsko vino sa muljače, pevucka, smeje se, kašljucne — nisam to osetila, a Melinda se oprašta od ljubavi, od sreće, od samog života, od letâ svoga mrtvoga muža: ona je bila jedina među nama koja je sigurno znala: nikada se više ovamo neće vratiti.

U leto 1913. u dnevniku Lenke Jabloncai popunjavaju se mnoge stranice. Belindi, koja živi naj srećnije razdoblje svoga života jer očekuje dete, ne piše u često razmenjivanim pismima, ni reč o onome čemu je ona svedok u vinogradu, na brdu. Ne zbog toga što je sumnjala da će njena prijateljica sačuvati tajnu, bio je to zavet još iz njihovog samostanskog vremena: zaista značajna saopštenja ne poveravaju se hartiji koja može tako lako dospeti u nepozvane ruke. Ali znam da je dnevnik verovatno češće bio u

rukama moje majke, jer kada je preda mnom sredi-
vala svoju dragu drvenu škrinju, među vinjetama da-
tuma, čak su se tri odnosila na 1913. godinu. Pošto je
na brdu vođen je kuće bilo potpuno u rukama Melin-
de koja je želela da bude u isti mah uzorna kuvarica,
odlična domaćica, očaravajuća družbenica, negovate-
ljica bolesnika, drugarčina i ljubavnica, Lenke je ima-
la vremena da piše novele, da skicira roman, da vodi
dnevnik i da sa malim Belom odlazi u duge šetnje
po selu ili na brdu. Kada bi Belinda znala istinu o
onome o čemu pisma ne govore, jamačno bi se pre-
stravila: Lenke Jabloncai je retko bila tako uravno-
težena, srećna, kao toga leta 1913. Jožef nezaboravni
je još slobodan, njena veza sa Belom Majtenjijem je
prekinuta i mada zbog Marije Rikl nije mogla ni da
sanja o brzom oslobađanju, osećala je već da je naj-
teži problem njenoga života prestao. Istina, do smrti
svoje babe mora da stanuje zajedno sa Belom Majte-
njijem, ali više ne mora da živi sa njim, a to je velika
razlika. Nikada prevarena supruga nije osećala veću
zahvalnost prema preljubniku no što je to osećala
moja majka, nikada u svom životu nije bila tako než-
na prema Gizeli.

U jesen 1913. supružnici provode berbu u kući na
brdu, Elek Sabo im često šalje obaveštenja o člano-
vima porodice koje su ostavili kod kuće. U međuvre-
menu je i Irenka postala diplomirana zabavilja kod
redovnica Imakulata, stiže konačno kući u Kišmešter-
sku ulicu, gde se za njom osećala velika potreba, jer
je Piroška dobila službeni stan pored neke udate za-
bavilje, pa je sva srećna počela svoj samostalni život
u tom zabavištu koje će se u sećanje drugog deteta
Lenke Jabloncai urezati kao raj veselja i igara, u za-
bavištu na čijem zidu vise portreti Juniora i Eme
Gačari, a u dubini fioke se skriva duhovna baština
Kalmana Jabloncaija. Moj otac sam slika i sam raz-
vija razglednice na kojima su slike iz debrecinskog živo-
ta, šumski predeli, koje šalje na brdo; njegovim raz-
glednicama stižu umirujuće vesti, neka budu mirni,
devojke i babe se dobro osećaju, na Gizelinom lepom
imanju sigurno je vrlo prijatno. Do jeseni se i jedan
i drugi Bela u pravom smislu preporode i nevoljno

se vraćaju u varoš kada se to više ne može odlagati, ali Majtenji mora da prihvati svoje novo, činovničko nameštenje kod Osiguravajućeg društva. Moja majka odmah ide u Kišmeštarsku ulicu gde je Irenka prima prilično mračno; vaspitne metode trgovačke kćeri su strože nego one kod redovnica Imakulata, pored toga je Marija Rikl još i bolesna, pa je u Melindinom odsustvu negovanje spalo na Irenku. Trgovačka kći je zaista klonulo primila povratnike, kako je jesen postajala vlažna naočigled je slabila, njen kašalj koji ju je gušio — bolovala je od astme — budio bi kuću i prestravljavao Lenku koja ju je držala za ruke i koja je bespomoćno saučestvujući trpela zajedno sa njom. Mojoj su majci polazile suze na oči dok bi sa njom dočekivala kraj ponekog napada, imala je osećaj da je ne bi ražalostila ničim i ne bi menjala njenu sudbinu ni u slučaju da Melinda i Majtenji ne paze na privid, ako bi je javno učinili predmetom podsmeha. Kako je mogla i da nasluti da će i ona jednom upoznati ovaj užasni, grčeviti kašalj i onda se više neće igrati davljenja, kao u detinjstvu u bazenu Margitinog kupališta, nego će i ona sama doživeti užasne poslednje godine svoje babe i njene će ruke neko stezati onom istom nemoćnom, očajnom ljubavlju dok njeno mršavo telo potresa napad.

Moja je majka, inače, zapala u nevolju: dnevnik Agoštona Bartoka o toj godini zapisuje sledeće: »Uveče 20. septembra 1913. bilo je venčanje našeg sina Ferencsa sa Marijanom Terfi u Budimpešti u Kristinavaroškoj crkvi; a od 16. septembra do kraja oktobra moj zet Antal leži bolestan od tifusa. U međuvremenu, 9. oktobra u našem starom stanu, odvojena od svoga muža koji leži bolestan od tifusa, Belinda je rodila devojčicu Marijanu. Posle uspostavljanja normalnih prilika, 2. decembra, prilikom prve posete Ferija i njegove supruge, održali smo krštenje male Marijane.« Prijateljice se ne nalaze do krštenja Marijane Tihi, Belinda živi u karantinu zbog muža koga lično neguje; o njoj se devojčici brinu Bartokovi. Marijanino krštenje, dakle, nije samo radosni praznik, već je posle dugog vremena istinski sastanak. Kuća Bartokovih je puna gostiju, Lenke Jabloncai kada bi i

htela, ne bi mogla da govori o intimnim stvarima, ali videvši Belindinu radost, porodični krug u kome je sve na svome mestu, i u kome se raduje novorođenčetu, prvom detetu braka koji se toliko razlikuje od života Bele Majtenjija i njenog, nema srca da harmoniju poremeti svojim nevoljama. Kao što je to često činila, iz kuće Bartokovih odlazi pravo u samostan, Štilmungusova u roku od pola sata saznaje od nje istinu. Redovnica ne bleđi, ne crveni, samo odmahuje glavom i ne govori: »Jadna moja dobra Lenke«, nego kaže: »Jadna dobra Gizela.« Zatim pita svoju majku: »Recite, jeste li sada konačno srećni?« Moja je majka samo gleda, zatim umesto suza prsne iz nje onaj stari smeh koji je toliko ljutio sestru Alojziju: Štilmungusova je odgonetnula tajnu i stvorila red u njenim za-bludelim mislima. »Pa da«, osvesti se moja majka, »srećna sam. Presrećna.« Štilmungusova joj ne dozvoljava da se dugo raduje, kvari joj raspoloženje. »Čim budete mogli, vi ćete se rastati, zar ne, a za svog sinčića, bogme, vas nije briga. A kakva je to velika radost kada dete raste bez oca! Mislite li vi nekada na svoju sestru Klaru?« Pitanje nije prijatno, moja majka se brzo pozdravlja, Klarika, kći Juniora i Hilde će sada već napuniti deset godina, a Lenke Jabloncai neće ni da čuje za nju, ne dozvoljava da joj priđe, u stvari i ne zna kako i od čega živi Juniorova osirotela porodica. Ema Gačari dobija izdržavanje od Marije Rikl, to je moja majka čula, ali Hildi ne daju ništa, Hilda nije supruga, Hilda ne postoji, mala Klara ne postoji, iako joj je polusestra, ide već i ona u samostansku školu. Lenke Jabloncai je unuka trgovačke kćeri, i premda je i sama već odavno majka, a ako neko poznaje mutna porodična stanja onda je to ona, pa ipak ne prašta, ne poriče nasleđe Rakele Banjai, jer ne želi da zna za svoju sestru Klaru. Proći će decenije, već je blizu smrti, kada mi kaže ovu pomirljivu rečenicu: »Trebalo bi nekako da središ u Ministarstvu unutrašnjih poslova Klarinu stvar. Svi smo znali da je i ona Jabloncaijeva, da je naša sestra a tata nije bio kriv što nije mogao da je ozakoni; tvoja prababa je mrzela Hildu, i da ova ne bi mogla ući u porodicu, mami je slala izdržavanje samo dok

se ne rastavi od oca. Molim te, učini nešto da bi mogla da dobije ime Jabloncai, da bi konačno postala zakonita.« Moja tetka Klara se nasmejala, nije joj bila potrebna takva čast, kada sam joj pomenula šta predlaže moja majka. Celog detinjstva je patila zbog Jabloncajevih, sada joj još samo fali da postane plemkinja koja može da dokaže svoje rodoslovlje do tatarske najezde onda kada je to najnezgodnije.

Majka reorganizuje svoje domaćinstvo — Majtenjijeva plata je delić one nekadašnje svote koju je obično od njega dobijala u vreme postojanja radnje, sada treba da pazi na svaku krajcaru. Život teče dalje prividno u svom starom koritu, samo je Bela Majtenji revnosniji posetilac kuće u Kišmeštarskoj ulici, samo Melinda češće navraća do svoje bratanice Lenke. Moja majka okleva koliko bi trebalo da otkrije od istine svojoj srećnoj prijateljici, zatim rešava: za sada ništa. Belinda sva zrači od zadovoljstva, osim toga voli Belu, voli i Melindu, saopštenje bi je samo dovelo u mučnu pometnju, sa Belindom se može podeliti svako dobro, ali treba paziti na nju, a moja majka ume da bude tako veran prijatelj da guta ono što ima da kaže pa radije govori o Irenki; devojka teško podnosi atmosferu u Kišmeštarskoj ulici, bilo bi pametnije kada bi i ona otišla da radi. Elek Sabo će već urediti, kaže Belinda; neka se seti — i Pirošku je on zaposlio, usrdnijeg od ovog malog čoveka nije bilo još na svetu, neka mu moja majka kaže nešto na sledećem Olginom francuskom žuru. Lenke Jabloncai odista spominje Irenku Eleku Sabou, on obećava da će se na sledećoj sednici školskog saveta pobrinuti i videti šta bi se moglo uraditi. Trgovačka kći ga veoma hvali, kada stiže sa dobrom veću da je uspeo da obezbedi za Irenku neko pomoćno zabaviljsko zaduženje, zadržavaju ga i na užini i to ne kod Majtenjijevih, nego kod nje.

Iz tog razdoblja ostalo je mnogo pisama, a ako se obrati pažnja na datume, sadržaji su im zapanjujući. Gizela Jabloncai, koja je skoro i jedino Margiti Bartok, umetnici, dozvoljavala da joj se približi, u

proleće 1914. piše Belindinoj sestri sledeće: »... pošto si se udaljila, slatka mala prijateljice, umetnice, stigla je iz Budimpešte moja rođaka sa kćerkicom, u subotu su se vratile kući, nisam mogla da budem svoja ni za minut. Od tada je bio dva puta francuski žur, jedan na kome se služila gušćija džigerica kod Olge, i jedan starinski, sa štimungom, sa klavirom, kod Belindice. Na ovom poslednjem nije bilo francuskog, ali je bilo vrlo ljupko. Toga sam četvrtka, pošto sam devojčici gošći prepustila svoju pozorišnu ulaznicu, odlučila da pišem svojoj maloj prijateljici, umetnici čije slike prima već i Salon, pa je onda od svega toga ispalilo da ni Belindica nije otišla u pozorište, već je podelila sa mnom svoju samoću. Razgovarale smo o osećanjima, o ličnim stvarima, ona mi je čitala iz svog dnevnika. Kao da je moja otupela duša doživela očišćenje; to sam već više puta osetila među vama. Dok sam slušala Belindicu kako čita, prohtelo mi se da plačem, da oplakujem ono što je i u meni postojalo nekada i što je konačno nestalo. A ti, slatka mala prijateljice, kako si? Videćeš, još će se ljudi hvaliti što su ti prijatelji, sad si već krenula putem karijere. Ja bih ti pisala šta je novo, ali ne znam. Stalno sam bila na žurevima u familiji ili sam nešto posluživala ili radila po kući, pa i ne znam šta se dešava u velikom svetu. Znaš, Margitka moja, imam ja jednu veliku novost, koja se samo mene tiče. Zamisli, počinjem da živim sa Belom Majtenjijem u pravom prijateljstvu. On ima vrlo dobro srce. Sve mi čini po volji i time me toliko nagrađuje. Veoma se radujem što je tako, što naglašava svoju naklonost prema meni. Nisam mogla ni da zamislim da će tako nešto biti.« Slikar Viktor Jasi takođe piše Margiti: »... brine me gde da provedem leto. Ne znam šta da radim sa ovim bednim kratkim julom. Možda ću poći u Nađbanju da slikam. Inače, sada slikam jednu lepu damu, Lenku, mogu ti reći, zadivljujuće neuspešno.« U jednom od svojih pisama kojima Margita odgovara Belindi, spominje neku ljupku devojkicu: »... odmaglila je od kuće, iz istih razloga kao nekada Irenka Š. Sada traži posao, molila me je da joj napišem ne bi li mogla dobiti neko nameštenje kao družbenica u krugu mojih

poznаницa. Zna nemački, francuski, razume se u domaćinstvo, svira na klaviru i harfi, vrlo dobro igra boston, pliva. Volela bi da uđe u neku gospodsku kuću.« Agošton Bartok 20. maja 1914. obaveštava svoje starije sestre da je njegov sin Ferenc položio u Budimpeštanskom domobranskom okružnom sudu ispit za vojnog sudiju, a da je 18. juna u podne postao otac, mali Andraš je na svetom krštenju od svojih krsnih kumova Antala Tihog i Belinde, osim prvog imena, dobio i imena Đula i Agošton. Dana 25. juna 1914. rešavaju se brige Viktora Jasija, više ne mora da se plaši »bednog kratkog jula«, dnevnik Agoštona Bartoka o tom danu piše sledeće: »Dana 25. jula 1914. uveče u 6 časova, pošto je istekao rok a Srbija na ultimatum Monarhije od 23. jula nije dala zadovoljavajući odgovor, odlaskom barona Gizla, našeg beogradskog poslanika, nastupilo je ratno stanje; već 26. jula je počela delimična mobilizacija, a 31. jula, pošto je Rusiji, koja je stala uz Srbiju, takođe objavljen rat, počela je potpuna mobilizacija; dana 3. avgusta je nemačka vojska, a 6. avgusta naša vojska u napadu prešla rusko-poljsku granicu i time je počeo svet-ski rat ogromnih razmera na čijoj su jednoj strani Rusija, Francuska, Engleska, Belgija, Srbija i Crna Gora, a na drugoj strani samo Nemačka, Austro-Ugarska, a kasnije još i Bugarska i Turska. Zbog mobilizacije su došli kući iz Nađbanje, gde su bili na letovanju, Margita i Belinda, njeno dete i dve sluškinje, a moja supruga Berta iz Budimpešte. Moj zet Antal Tihi je 1. avgusta, kao rezervni poručnik železničkog puka, sa svojim pukom pošao u galicijski Pšešlov, a moj sin Feri, pošto još nije dobio naimenovanje za vojnog sudiju, prijavio se kao rezervni poručnik 12. domobranskog puku u Satmarnemeti.«

»... Ne znam šta se dešava u velikom svetu«, čitamo u pismu Melinde Jabloncai, »brine me gde da provedem leto«, uzdiše Viktor Jasi. Debrecinsko društvo kome Lenke Jabloncai pripada odlazi na francuski žur, jede sendviče sa gušćijom džigericom, učestvuje na klavirskim soareima, amaterskim predstavama,

svakoga dana je u pozorištu, u bioskopu, igra na balovima, organizuje izložbe, ali skoro niko ne zapaža da je u međuvremenu odobren plan izgradnje mađarske fabrike topova (ni izgradnja debrecinskog univerziteta nije uzbudljiva tema), a ni to da novi izborni zakon, koji mogućnost glasanja posloprimaca uslovljava tridesetogodišnjom starošću i dužim stanovanjem u jednom mestu i time radnike koji u nedostatku posla lutaju iz mesta u mesto isključuje iz mogućnosti da izraze svoje glasačke namere, liči na kabaretsku šalu a ne na zakonodavstvo jedne pravne države. U pismima nema ni reči o tome da je država u najužem smislu reči došla na ivicu propasti, da je državni dug dostigao dvadeset milijardi — kada je Kuenova stranka preuzela vladu nisu našli dovoljno gotovog novca ni za nekoliko dana. Gospoda i dame odlaze na tenis, zimi na klizanje, na ritmičku gimnastiku, na jednoj slici moga oca za sankanje pripremljene drvene stolice na salincima stoje na ledu između venaca pereca nabodenih na štap i lampiona, a dok se u kantini Margitinog kupališta radnički pokret organizuje iza maske pivske pene, vruskanja pereca i oštrog dima cigareta, više oduševljenih ljubitelja umetnosti priređuje žive slike. U međuvremenu, kao posledica balkanskih ratova, prestaje svaka mogućnost izvoza na Balkansko poluostrvo; posle okupacije Bosne i Hercegovine čitav jug je jedno žarište, zlato nestaje iz prometa, prestaju isplata u gotovini i krediti, banke koje raspolažu manjim kapitalom redom propadaju, raste broj samoubica, na pravoslavnom vladiku je izvršen atentat bombom, Hrvatska i Slavonija negoduju protiv prisilne upotrebe mađarskih imena naselja i natpisa — bila je potrebna zaista samo jedna iskra i vatra je planula. Na njen plamen nisu baš obraćali pažnju; Gizela Jabloncai sanja o Beli Majtenjiju, Lenke Jabloncai o Jožefu, Jožef o karijeri, Belinda Bartok o drugom detetu. U predvorju sobe kraljevskog savetnika, gradonačelnika Endrea Marka, sekretar gradonačelnika, podbeležnik prve klase slobodnog kraljevskog grada Debrecina, član školskog saveta Elek Sabo očarava sve koji zakucaju na njegova vrata; u tom muškarcu ima neke privlačne snage koja

karakteriše glumce. I on je naklonjen pozorištu, čiji poslovi takođe spadaju u njegovu nadležnost; kad god može, prisustvuje čak i probama. Kada u Sarajevu odjekne pucanj, ne izbija samo svetski rat, nego i startni pištolji ličnih života daju znak za promene i izmene. U parlamentu Tisa drži govore u ime Monarhije, naređuje da se Karolji i Andraši izvedu iz sale, sarajevski atentat naziva problemom koji dodiruje međunarodnu situaciju, »čuje se lepet krila istorije«, navode njegove reči kod Bartokovih. Toga dana skoro svaki član debrecinskog društva liči pomalo na pijanca; u muzičke komade, francuske žureve, nove knjige, premijere, senzacije nedavno otvorenog i omiljenog bioskopa uvukao se neki neuobičajeni, euforični element, svi su pomalo gordi što su svedoci tako značajnog istorijskog obrta, svi očekuju nešto veliko, neku strašnu kaznu, koja će ujedno osigurati večitu slobodu domovine i konačno odrediti njeno mesto međ najvećim nacijama sveta. Sve novine donose sliku Franje Josifa koji se klečeći moli bogu, kralj o svemu razmišlja, sve odmerava, obećava munjeviti rat, Lenke Jabloncai sva srećna vidi da se Jožef putem svojih veza oslobodio obaveze vojevanja, Gizela Jabloncai nema razloga za plač, Beli Majtenjiju čak ni protekcija nije potrebna, on je zaista nesposoban. Sa sveopšteg mahanja maramama iz društva koje je sviknuto da bude zajedno izostaju samo dva člana, Olgina devojčica Lilika, koja je iz neobično pametnog deteta izrasla u obrazovano stvorenje koje zapanjujuće oštro zapaža i mali Elek Sabo koji je upravo toga dana postao član rukovodstva Debrecinskog filharmonijskog društva, koji takođe ne ide, ne može da ide da brani domovinu, nikada nije ni bio na obuci; kada je bio mali, njegov ga je krsni kum, slavni očni lekar Imre, profesor u Kološvaru, izlečio od trahome, i zbog toga mu je vid ispod one granice koju vojska zahteva. Mali sekretar gradonačelnika nije oduševljen, ali pljeska jer i drugi tapšu, Antalu Tihom koji odlazi u vojsku poklanja malog u Rimu blagoslovljenog svetog Kristofa, niko ne shvata odakle tom revnosnom kalvinisti tako nešto; detinjstvo kćeri Eleka Saboa je bilo obojeno uzbuđenim očekivanjem čuda, ni-

kada nije znala šta će kada da izmili iz neke očeve fioke. Prijateljstvo između Eleka Saboa i Belinde Bartok u stvari tada počinje, posle odlaska Antala Tihog Elek Sabo se često pojavljuje u kući Bartokovih, čas kod Ilonkinih, čas kod starih, čas u Belindinom domu. Dolazio je on k njima već posle rođenja Marijane, ali nikada toliko i toliko puta kao kada je bilo najpotrebnije da uteši Belindu i da mladu majku, čiji su ga pastorak i kćerka Marijanka voleli isto kao i sva deca, umiri optimistički nameštenim vestima koje donosi iz Gradske kuće. »Lekši mi je bio kao brat«, sećala se Belinda. »Nikada mu to neću zaboraviti.« Čitala sam, Belinda je zaista mogla da mi bude majka, ali sam je i ja uvek štitila kao maloletnicu, ako sam ikako mogla, nisam mogla da je uplašim stvarnošću. Nisam sumnjala da je Elek Sabo bio stvarno njima naklonjen, veoma je voleo Belindu, mnogo puta ju je pominjao. Samo, Elek Sabo se tako retko tokom svog života okretao u nekom pravcu; ako bi to ipak učinio, uvek je iza osnovne namere postojala i neka druga. »Belinda mi je toliko pričala o njemu, kako je bajan, kako dobar, da sam i ja počela da obraćam na njega više pažnje«, rekla je Lenke Jabloncai. Klimnula sam glavom, razumem, stvarno sam razumela Eleka Saboa, na njegovom mestu ni ja ne bih krenula iz drugog ugla.

Inače, Elek Sabo i Jožef su uglavnom podjednako često odlazili u kuću Majtenjijevih. Ako gradonačelnikovog sekretara nije bilo, Jožef bi o njemu uzgred, podrugljivo, primećivao kako je nizak, ne zna da pleše, pojma nema o kartama, ne odlazi u Kasino. Bela Majtenji bi u tim prilikama nervozno branio svog prijatelja. Elek Sabo nikada na Jožefa nije stavio ni jednu primedbu; ako bi to ipak činio, jedino bi hvalio njegovu dopadljivu spoljašnjost, njegove sposobnosti, sjajan nastup. Kasnije, kada mu je već bila supruga, Lenke Jabloncai se zapanjila kolika je žestina strasti kojom je njen muž mrzeo Jožefa. »Ali vi ste ga uvek samo uzdizali!« čudila se. »Nemam običaj da ispljavam svoja osećanja«, odgovorio je Elek Sabo. »Dok vas nisam zaprosio, vi niste ni slutili da vas volim.« Moja se majka zamislila, zatim se nasmejala: bilo je

zaista tako. Nikada niko nije mogao da pogodi šta je u stvari u tom malom čoveku.

Poslednju trećinu 1914. godine i prvu trećinu 1915. obeležavaju česti sastanci Lenke Jabloncai i Belinde Bartok. Moja majka je radosna kada može da se oslobodi dosadnih ljubavnika, maloga Belu vodi svuda sa sobom. Iz muzičke škole stiže pismo u kojem se raspituju zašto ne nastavlja muziciranje, dete je više ne vezuje toliko, moja majka okoliša, ne može da kaže da njenoga muža nervira vežbanje, a pored svega i ne smatra da jednoj majci priliči da stane na podijum. Tako se pesma čuje samo za sopstveno zadovoljstvo i to sve ređe; sada za klavir češće seda Belinda, muzikom zaziva svoga muža. U međuvremenu, osamdeset i pet nemačkih divizija koje su upućene na francusko-belgijsku granicu probijaju sistem utvrđenja Belgije i već prete Parizu kada Žofr pregrupiše svoje trupe pa se Nemci posle septembarske bitke na Marni povlače do reke Ene. »Slede užasne godine«, kaže Elek Sabo na žuru koji više nije francuski (Francuz je neprijatelj!), »rovovska borba. Jadni mi. Jadni oni.« Melinda prvi put u životu ružno pogleda malog čoveka i upozorava ga da neprijatelja ne treba žaliti. »I Međunarodni Crveni krst ih žali«, progovara Lilika. »Kad bi što pre bio kraj«, ne da se moja majka. »Trebam mira, spokojstva. Od nevolja je dovoljno i to što je baka bolesna. Strašno je i pogledati je kako se guši.«

Dok se Rusi raspoređuju na granici i posle prvih uspeha odbacuju austrougarske vojnike na Karpate, jesenja ofanziva na Visli, uprkos Hindenburgovim pobedama kod Tanenberga i Mazura, ne uspeva; Rusi čak privremeno prodiru na mađarsku teritoriju; Lenke Jabloncai sve više vremena provodi u Kišmešterskoj ulici gde trgovačka kći živi zaista poslednje mesece svoga života. Moja je majka iščepkala svoju školsku uspomenu, mapu, potražila gde je Limanova, gde su samo iz kruga njenih prijatelja šestorica pali u limanovskoj bici, i Mikloš Ot koji je uvredio Ninonu, onaj čije je ime nekada hemijskim mastilom zapisala na svoju podsuknju; kada je uobičajeno društvo zajedno, Elek Sabo brižljivo izbegava bilo kakve pri-

medbe; Melinda je tako oduševljena patriotkinja da svaku kritičku reč o Počoreku smatra za ličnu uvredu: to je rešenje, to je pravilno, ne pripremiti se na odbrambeni rat, nego povesti mađarske i austrijske snage u junačku ofanzivu. Na dan pada Beograda Melinda peva himnu, a trgovačka kći je klonulo posmatra. Prebolesna je već da bi je ponovo uzela u svoje ruke, ali oseća promenu kroz koju je prošla njena najmlađa kćerka čija se strastvenost, koja se uvek mogla naslutiti, sada već pokazuje na svakom koraku. Na dan ulaska Japana u rat, 23. avgusta, Melinda je čekićem razbila svoju dragu japansku vazuu i svoj vrat pokrila, umesto uobičajenom trakom, nekom demodiranom svilenom maramom jer joj se činilo da su u nju utkani nacionalni motivi novog saveznika Turske. Jesen je teška, zima ne manje, javno snabdevanje je već poljuljano, u karpatskim i zimskim mažurskim bitkama protivnici prolaze kroz neizmerne, nerazumne i ponižavajuće patnje — pati i trgovačka kći. Zlatom oivičeno pismo Štilmungusove koje sam našla među stvarima moje majke, koje počinje rečima »Slatkoj mojoj Lenki«, pokazuje da je i časna sestra na svoj način pokušala da pomogne baki svoje ljubimice. »Slatka, draga moja Lenke! Strašno žalim što prošli put nismo mogle da razgovaramo, utoliko više, što vam je upravo tada zbog vaše žalosne situacije desetostruko bilo potrebno da dobijete utešnu reč, toplo saučešće. Ali sam onda morala da napišem spis koji je zahtevao sve moje misli i ja skoro da i nisam čula o kome je reč, to sam shvatila tek kada ste već otišli. Oprostite, i pripišite to okolnostima da težak duhovni rad vašu teta-Margitu već skoro ubija. Obaveštena sam o vašoj sadašnjoj tužnoj situaciji; o, kako žalim; vi, draga, zlatna Lenke, vi ste pravi anđeo porodice, neka vam dobri Bog dâ dovoljno telesne i duhovne snage. Zlato moje, šaljem vam malo ulja svete Valburge — relikvija je to, nije više od kapi. Ne treba da o tome govorite drugima, možda samo jadnoj bolesnici. I mi joj pomažemo svojim ništavnim ali svesrdnim molitvama. Je l'te da se ne ljutite na vašu teta-Margitu koja vas mnogo voli?«

Marija Rikl umire 14. januara 1915, dan pre one pripreme sednice na čiji će predlog 30. januara Eleka Saboa izabrati za gradskog savetnika — moja je majka pored njega, vreme je blago kada teta Klara pošalje po nju Anušku, dotrčaće ogrnuvši samo jednu maramu. Oko samrtničke postelje trgovačke kćeri stoje ožalošćeni kao lica nekog osobenog pozorišnog komada: i dok Siksai sastavlja smrtovnicu, Parke oplakuju svoju majku, pogled isplakanog oka Lenke Jabloncai prepliće se sa pogledom isplakanog oka Gizele Jabloncai. Toga dana u Karpatima besni mećava, prema debrecinskim novinama predstraže su u jednoj klisuri naišle na brojne smrznute ruske vojnike; Italija dobija novog ministra spoljnih poslova od kojega se očekuju velike političke promene, glavni urednik Đula Tan smatra da će kako na poljskom, tako i na francuskom ratištu prevladati Nemci koji severno od Soasona ne samo što su zaplenili četrnaest topova i šest mitraljeza nego su neprijatelju naneli veliki gubitak: pet hiljada dve stotine ratnih zarobljenika i četiri hiljade poginulih Francuza. Kraj Dunajeca se vodi snažna topovska bitka, Engleska traži grčku pomoć i u naknadu nudi Kipar, Hios, Mitilenu, Turska zatvara Dardanele, u Varšavi se neprestano čuje tutnjava topova, Švedska ne dozvoljava prolaz američkih pošiljki oružja, mađarski kraljevski ministar odbrane svojom naredbom br. 305/1915. poziva 1875. godište, da bi se obezbedile namirnice, grad traži rekviriranje, u bioskopu *Uranija* se daje otmena društvena drama u tri čina *Grofičin nakit*, i vrlo smešna vojnička komedija u dva čina *Pukovski nestaško*, vlasnik bioskopa nastoji da uveća broj posetilaca najavljuvanjem ratnih filmskih novosti. U pozorištu se igra narodni komad s pevanjem *Husarska šala* i *Laku noć*, *Muki*; otmeni deo debrecinskog društva u organizaciji uglednih dama Eržebet Frater i supruge Mora Bergera spremna amatersku predstavu kao debrecinski prilog pomoći, dok je u Italiji zemlja progutala grad Avencano, a u Debrecinskoj prvoj štedionici se mogu upisati obveznice ratnog zajma. Novine donose vest o tome da se u Petrogradu progone oni Jevreji koji nemaju pravo boravka i da ih bacaju u tamnice; jedan dečak iz

Bukovine je izleteo iz voza šesnaest metara dalje, ali mu se ništa nije desilo; u knjižari kod Čatija se može dobiti knjiga koja prikazuje sredstva modernog rata; u rubrici malih oglasa se nudi na prodaju sanduk za pakovanje vojne pošte, ali je na prodaju i jedna porodična kuća u Košutovoj ulici, u koju je uvedena struja i plin. Ispod podele uloga za komad *Nevidljivi svedok* (društvena drama u šest činova) koji je igran u bioskopu *Uranija*, štampan je nekrolog trgovačkoj kćeri, pisan rukom nekoga koji ju je voleo:

Umrla je udova Kalmana Jabloncaija.

Gospodsko društvo Debrecina je u žalosti. Oplakuje svoga člana plemenite duše, gospođu dobra srca iz starog mađarskog sveta, udovu Kalmana Jabloncaija, koja je preminula 14. posle podne. Nekoliko časova pre smrti je još zrakom svoga raspoloženja osvetljavala dom kome je bila visoka zaštitnica, ali kada je sunce u popodnevnim časovima počelo da klone, unutra, u domu tihe sreće gospodaricu kuće dirnuo je vetrić nestanka, njegova je moć ugasila žižak porodice, koji više ne mogu oživeti ni suze ni ljubav njenih pripadnika. Blaženo počivša je živela blagosloven i dug život, bila je dobra i plemenita, u svom je životu koračala putem pravednih. Dugo je blagosloveno delovala u Debrecinskom dobrotvornom ženskom društvu svete Jelisavete. Desetinama godina je zbrinjavala mnoge siromašne, ne samo što im je pružala duševnu utehu, već ih je sve obilato ispomagala i materijalnim dobrima.

»U domu tihe sreće« Bela Majtenji nije zagrlio svoju suprugu, nego uplakanu Melindu. Nije to bio bilo kakav zagrljaj, vredeo je koliko prošnja devojke. Moja se majka kroz suze nasmešila, prišla Melindi, poljubila je kao da joj čestita, poljubila je i Belu Majtenjija, zatim je napustila ožalošćenu kuću i otišla Bartokovima. Vest o smrti rasplakala je Belindu koja je tada već sve znala o onome o čemu je moja majka

toliko dugo ćutala, ali i na pomisao da će pod Lenkinim nogama tlo postati ponovo nesigurno, Belinda je plakala od saučešća, od uzbuđenja, od ljubavi, i pošto u tom trenutku zaista nije za Lenku Jabloncai mogla ništa da učini, zagrejala je samovar, da bi joj natočila bar šolju vrelog čaja jer je ova drhtala.

Trgovačku kćer su sahranili 17. januara, u nedelju; pratnja je pošla iz Kišmešterske ulice posle podne u pola tri, njen sanduk je pratilo mnoštvo ljudi, moj brat Bela se još sećao velike sahrane. Advokat Marije Rikl je naslednike upoznao sa oporukom umrle idućeg dana, moja majka je prisustvovala samo reda radi i za Melindinu volju, znala je da se u ovom dokumentu ne pojavljuje, naslednici su deca Marije Rikl. To je taj dan kada sa dozvolom svojih tetaka odnosi sa sobom onaj crveni zidni džep iz koga ju je Psovač nagrađivao šećerom kada mu je kao dete igrala.

Prilikom čitanja oporuke, dok su se naslednici međusobno vredali zbog pola tuceta srebrnih kašika i nekoliko komada posteljine koja im nije pripala, otkrilo se da je Marija Rikl imala još jednu poslednju poruku koja se odnosila na Lenku Jabloncai. »Moju unuku Lenku, kćerku moga sina Kalmana, ja sam vaspitala, udala, neka se niko ne usudi da je tuži zbog troškova koje sam imala za nju, ono što sam za nju učinila, činila sam iz ljubavi, neka Bog blagoslovi njen životni put na kojem ja više ne mogu da je pratim.« Moja je majka naslonila lice na crveni zidni džep. Toga je trenutka videla jasnije no ikada šta se sa njom desilo u Kišmešterskoj ulici, šta bi se sa njom desilo da nije dospela onamo, da je ostala u olujnim talasima života svoga oca i svoje majke. Nestala je uspomena na rano detinjstvo, a ostali su zauvek urezani darovi Marije Rikl na kojima čak i posle njene smrti treba da je zahvalna, diploma učiteljice za slučaj potrebe da obezbeđuje hleb, njen talenat za vaspitača umetnika što se krio u prstima koji su svirali na klaviru, i sigurno okrilje Kišmešterske ulice koje ju je uprkos svemu obuhvatalo do udaje. Uostalom, porodični sastanak se posle odlaska advo-

kata pretvorio ne samo u materijalni nego i moralni skandal, otkrilo se da o svemu što je moja majka toliko taktično krila, samo trgovačka kći nije znala, jer u poslednje dve godine nije skoro ni izlazila iz kuće, a nju nisu rado uznemiravali lošim vestima jer su se od nje čak i onako polumrtve svi bojali. Ali je odnos Bele Majtenjija i Melinde u porodici bio javna tajna, bila je to dobra prilika da vide osramoćenu Lenku, jedinu za koju je trgovačka kći imala ljudsku reč, ljudsko osećanje. Nosioći glavnih uloga su se u ovoj porodičnoj drami hrabro poneli: Lenke sleže rame-nima, Melinda ne crveni, ne pada u nesvest, a Bela Majtenji staje uz svoju draganu i saopštava članovima porodice koji se guše od srdžbe, koji lupaju po stolu i urlaju, kako on visoko ceni Lenku, ona mu je draga, ne može na nju da se požali, jer je uzorna majka i domaćica, ali su se on i Melinda kobno zavoleli, i zato će biti pametnije ako se rastane od Lenke i uzme Gizelu za ženu. Od vremena Šekspirovog *Ričarda III* žena nije bila zaprosena pod ovakvim okolnostima; Siksai se povlači u ugao i svoje keženje skriva u nabore zavese, tako i treba ostalima koji su se, umesto da oplakuju jadnu mamu, međusobno proklinjali zbog nekih andramolja, a zapošljavanje matorih sluškinja bi svi hteli da izbegnu, imali bi duše da izbace na ulicu teta-Klaru od osamdeset i dve godine ili matoru Agneš i Anušku. Naći će već on za njih mesta, kod njega mogu da budu, neka pukne Margita ako žali za njihov hleb, konačno, novac je u kuću doneo on, toliko prava može, valjda, još da ima. Skandal se razvija dotle da moralni članovi porodice isteruju grešnu Melindu, neka skupi svoje pakete, kuću nije ona nasledila, širok joj je put. Moja majka i Bela Majtenji su istovremeno krenuli prema Melindi koja je zbog te porodične odluke ne samo potresena već je i za tren oka ostala bez debrecinskog krova nad glavom; Lenke Jabloncai je rekla, ako oteraju Melindu, Marija Rikl, koju su prethodnog dana sahranili, okrenuće se u svom grobu. Ona će, a u ovoj stvari je ipak najpozvanija, odbraniti svoju najmlađu tetku od društvenog bojkota, ona će je primiti k sebi, živeće zajedno sa njom, dok

sve troje ne postanu slobodni i ne pođu putem svog novog života.

Na dan sahrane trgovačke kćeri Belinda Bartok piše pismo na front svome mužu: »... posle ručka smo bili na sahrani sirote teta-Jabloncaijeve, zatim na užini. Poručila sam za tetu venac: „S istinskom ljubavlju Belinda i Moni.“ Je li da se slažeš? Sirota Gizika će se za sada preseliti u mušku sobu Lenkinih, a Irenka će biti sa Piroškom. Mamica hoće da ti pošalje islandikuma i nane, pitala sam na pošti može li, ali sada pakete mogu da primaju tri druge vojne pošte. Mi tiho životarimo i oslanjajući se na novinske vesti nadamo se miru. Uveče, kada vetar fijuče, mislimo gde si, imaš li toplu sobu.« Posle tri dana, 20. januara odlazi sledeće pismo Antalu Tihom u Ober-Rorbah: »Od jadnih Miklošijevih je danas stigla smrtonica o trećem sinu koji je takođe pao junačkom smrću. Četvrti i poslednji sin je sada na obuci. Kako se sve ovo može izdržati? Prijateljstvo sa Lenkom je veoma toplo. Znaš, moj Moni, sirota teta Jabloncai bi se okrenula u grobu kad bi videla šta čini njena kćerka, gospođa P., za svaku paru ostavštine! Jadna Gizi, ne znam šta će početi, malo joj je ostalo, a nekretnine se ne mogu unovčiti.« Iz Belindinog pisma od 24. januara se otkriva i to da Bartokova pokušava da pomogne zainteresovanima, ali oni odbijaju njenu ponudu. »Bila sam kod Gizike Jabloncai, pozvala sam je da stanuje kod mene, jadnica je u teškom položaju, a i meni bi bilo dobro. Zahvalila se, ali neće da prihvati. Bela smatra da upravo sada porodica ne sme da je pusti drugima, pa neka su i najbolji prijatelji.« Kao što svedoči kutija za pisma Bartokovih, Melinda već 24. januara sa svim svojim pokretnim stvarima živi u kući Majtenjijevih: »... mamica nije ozdravila od prehlade, pozvali smo doktora Lista, i mene je pregledao, dao mi je kuru arsenovih preparata za mršavljenje. O, kako mi nedostaješ, što mi već ne pišeš! Gizika Jabloncai se odselila Lenkinima, više bih volela da je došla k meni. Lenkin život se mnogo razlikuje od mog, znaš i sam, kada se o tebi govori, koliko u svom srcu osećam sreće i zahvalnosti. Imam dve lepe nove bluze, jedna je od šarene svile, sa stju-

art-kragnom, a druga je laka, bela, devojačka, radujem joj se. (Vrhovna komanda, otprilike u vreme Belindinih porudžbina bluza, odlučuje da se ne mogu okrenuti protiv glavnih neprijatelja, Francuza i Engleza, dok se ne završi sa ruskim neprijateljem koji stalno preti probojem i sa neprijateljem u neposrednom susedstvu, Srbijom.) Moj društveni život je ponedeljkom i četvrtkom, kada se Lenke i ja međusobno naizmenično posećujemo. Naš mali Bela je u velikom prijateljstvu sa malim Majtenjijem, strašno se vole. Lenke vodi i našeg sina na gimnastiku. Pošto Gizika sada već stanuje kod Lenke, juče je i ona došla a posle dugog, dugog vremena i Bela Majtenji, po svoju porodicu. . .«

Dnevnik Agoštona Bartoka ne spominje pad Pšemisla ali sa radošću konstatuje da su prvog i drugog maja, kao posledica proboja kod Gorlice, »Rusi isterani iz severne Mađarske«. »Tvoj otac od početka nije verovao u uspeh«, govorila mi je o tom razdoblju Olgina kći Lilika. »Gizika je plesala od radosti posle proboja kod Gorlica, Lekši je bio bled i rekao mi — samo meni — jer smo o tako nečem među mnogima koji se oduševljavaju mogli samo nasamo da govorimo — bila je baražna vatra, mogu li da zamislim šta je to baražna vatra? Nisam mogla. Objasnio mi je. Nijedno od nas dvoje nije jelo na tom žuru.« Italijanska objava rata stiže 23. maja, između ta dva datuma Belinda referiše svom mužu o svim mesnim zanimljivostima i oseća »da dani prolaze harmonično i tiho«. U međuvremenu počinje užasna bitka na Soči, od krvi jedinica mađarskih trećepozivaca predeo je tako klizav da kuriri, ako suviše žure, padaju po krvavom kamenu; petog oktobra Makenzen počinje, da bi pomogao Turcima, ofanzivu na Srbiju, trupe prelaze Dunav i Savu, okupiraju Srbiju, Crnu Goru i deo Albanije. Iz ruku Lenke Jabloncai ne izlazi mapa: umiru poznanici, u Debrecinu je sve više žena u crnini. »Jadna gospođa Čikoš«, piše Belinda, »toliko je mučila svoje rođake i svoju okolinu da su je doktori Tideš i Kenezi preneli na kliniku. Najviše se družim sa Lenkom, tamo poznaješ porodično stanje. Najbolje mi je da se među zidovima našeg malog

doma u Štamparskoj ulici zanimam dragim domaćim sitnicama. A ti mnogi učesnici rata! Sve ih volim dubokim čovekoljubljem i patriotizmom. Bio je ovde Borš, od početka je bio samo na južnom frontu, sada je dobio nekoliko dana odsustva. Ništa mu nije, samo je nekako ozbiljan i umoran.«

Borš, o kome se nije moglo otkriti ko je, nije mogao da bude bez razloga ozbiljan, bile bi ozbiljne i mlade debrecinske žene da su obraćale pažnju i na nešto drugo a ne samo na sebe. Ali je Belindina Marijanka sve čarobnija, kako igra, lupka nožicama, i bez napeva peva: »Čekaj, čekaj, Slbijo!« a Lenke Jabloncai, puštajući dovoljno vremena časti i poštenju, da bi bar donekle uspostavila Melindin dobar glas, dogovara se sa mužem kako da završe brakorazvodnu parnicu. »Lenkina namera je završena stvar«, piše Belinda, »sada se još samo čeka na izvršenje.« Jozefa Hajnrih je nekoliko sedmica posle propasti trgovine svojih sinova umrla, Olga Majtenji je tokom celoga svog života, bez ijednog prekora, volela svoga mlađeg brata, i sama živi svoj drugi brak, porodica Majtenji najavu ne popraća nijednom prekorom primedbom, naprotiv, Melindu koju su celog života poznavali i voleli, primaju sa najvećom radošću kao što sa ljubavlju i poštovanjem otpuštaju i Lenku Jabloncai. Prijateljstvo, naklonost, uzajamna simpatija će do groba pratiti nekadašnje rođake. Posle Olgine smrti stupa Lilika na mesto svoje majke kao prijateljica, a ta veza ostaje toliko čvrsta da će i kćer Lenke Jabloncai iz braka sa Elekom Saboom održavati rođачke odnose sa Majtenjijevima i isto tako će svojom rođakom smatrati Olginu kćer kao što Bela Majtenji mladi smatra svojom familiju svoje sestre.

Lenke Jabloncai, razumljivo, o svemu referiše samostanu. Lišena okrilja majčinog doma Melinda je dospela u dosta mutne materijalne prilike, izdržavanje, koje bi mojoj majci pripadalo od Majtenjija za nju i za dete, prilično bi opteretilo bračni par koji počinje novi život. Majka rešava da se pridruži svojim mlađim sestrama u zajedničkom stanu, kad ih je tri već će nečako da se provuku, naročito ako i ona sama ponovo počne da radi i ako bude imala platu; na Maj-

tenjija će svaliti manji teret, Melindini će lakše da žive. Moli Štilmungusovu da joj bude na pomoći, časna sestra je sluša, nije iznenađena, Štilmungusovu je teško iznenaditi. Ali na molbu da učini nešto da bi Lenke Jabloncai ponovo dobila učiteljski posao ili mesto nastavnice klavira u Svetičevom institutu, odgovor je odlučno odbijanje: ona se sada sprema da raskine svoj brak, razvedena žena se u katoličkoj školi ne može zaposliti. Moja majka klone pri pozdravljanju; dok još nije razgovarala sa nastojnicom, sve joj je još nekako izgledalo jednostavno. Razume se, trebalo je da zna da se ovoga puta uzalud obraća Štilmungusovoj, samo je zamišljala da je redovnica voli toliko da će radi nje nešto izmisliti ili nešto neće uzeti u obzir. Prolazi kroz Baćanjijevu ulicu jer se još uz put setila da je u muzičkoj školi uvek čula samo lepu reč, podstrek, priznanje, nedavno su je pozvali da održi koncert, možda bi mogli da joj budu od pomoći. Otvoreno im reći o čemu je reč naravno nije moguće, u muzičkoj školi ni sa kim nije u tako bliskim odnosima kao sa svojom nekadašnjom nastojnicom, a brakorazvodna parnica još nije ni pokrenuta. U direktorskoj kancelariji je primaju oduševljeno: da ova poseta ne znači da će ponovo stati na podijum? Od kada je mole! Moja majka na jedvite jade objašnjava da bi želela da primi učenike, nasmešena lica se uozbilje. Ta i sama muzička škola živi od učenika — čuje odgovor. — Nije, valjda, mislila da pozove jedan deo njihovih učenika k sebi, pa da ih uči? Ona nema diplomu nastavnika muzike i zaista bi zamerili ako bi im upravo Lenke Jabloncai pravila konkurenciju.

Put vodi do kuće preko Ulice Var, Lenke Jabloncai korača lagano, i kako stiže do kraja Štamparske ulice, razmišlja ne bi li svratila u kuću Bartokovih, zatim rešava da to ne čini. I pored sve svoje tuge što joj je muž daleko, Belinda je toliko srećna, šta da joj kaže ovoga popodneva? Ide, dakle, prema stanu u Ulici Fiveskert, odakle bi što pre trebalo iseliti Majtenjija, ova trojka je užasna, ova napetost, dete će na kraju nešto da opazi. »Trebalo bi mi novaca«, razmišlja Lenke Jabloncai, »ili posla kojim bih mogla da zaradim novaca.« Kad bi nekome bile potrebne one

čudne zgrade koje joj padaju na um, kada bi neko hteo da plati za one priče, novele, koje stoje spremne u nje-
noj glavi? Kako kreće čovek u karijeru pisca? Kako
da krene ona koja ništa nema, samo jednog slabačkog
sinčića, kako da krene ovde ili u gradu većih moguć-
nosti, u Pešti, gde već nije ni tako veliko čudo ako
je neka žena pisac? Budimpešta. Kako tamo da ode?
Od čega da živi dok se nečega ne poduhvati? I da li
je dozvoljeno da maloga Belu povuče sa sobom u tako
nesiguran poduhvat? Ako ga pre rođenja i nije želela,
sada joj neotuđivo pripada. Ipak bi trebalo poći u
Peštu — roje se, a zatim prekidaju misli. U Pešti živi
Ema Gačari sa svoja dva sina. Neće da diše isti vaz-
duh sa njom, neće da sebe izloži susretu sa njom.

Zbog tog imena, koje tokom razmišljanja iz du-
bine njene svesti izbija na površinu, postaje očajna.
Izdržavanje Eme Gačari trgovačka kći je slala na te-
ret svoje imovine, sporazum svekrve i snahe ne oba-
vezuje naslednike, a Junior nije živ. Njena majka ni-
kada nije bila njen oslonac, a od sada će postati ne
samo mora nego i materijalno opterećenje, jer neko
mora da pomaže Emu Gačari, koja će se javiti čim
novac prestane da pritiče, a od koga bi mogla da traži
da joj se šalje nego od nje, od svog najstarijeg de-
teta, o kome poslednje informacije Lajdenfrostovih,
koji su se u međuvremenu preselili u Peštu, očitog go-
vora da se udala za nekog bogatog trgovca. Lenke Ja-
bloncai ide klonulo, zatim joj se lice ozari: ispred
kolegijuma Jožef razgovara sa Elekom Saboom. Ja-
mačno su obojica bili kod nje, a pošto je nisu našli
kod kuće, brzo su otišli. Majka čestita malom čoveku
koga su ponovo izabrali za nešto; postao je potpred-
sednik Gradskog pevačkog društva, zatim se Elek
Sabo taktično pozdravlja, Jožef staje uz Lenku Jablon-
cai i polaze iza velike crkve u Ulicu Fiveskert.

Ovo je odlučujući susret: Jožef nije bio na sa-
hrani trgovačke kćeri, mesec je proveo u Beču, nje-
gova ga je banka poslala u jednu austrougarsku se-
strinsku banku, posle objave žalosti stigao je samo
njegov telegram saučesća. Moja je majka preko Ilon-
ke Bartok već saznala da je stigao, već ga je videla
na korzou, otkad je došao kući, ali sada govori sa

njim prvi put bez svedoka. U Jožefovoj kravati je njoj nepoznata igla sa dugmetom od safira, na licu mu samouverenost uspeha, moja majka gleda u njega kao u budućnost. Iznenada sve pokušaje ovog popodneva smatra naivnim i prebrzim. U muzičkoj školi su je odbili, u školi nije potrebna raspuštenica; dok je službeno Majtenjijeva supruga — zato, a posle brakorazvodne parnice upravo zbog toga, ne bi trebalo da izazove posebnu pažnju time što bi ušla u neku redakciju sa sveskom priča, novela; tako nešto je u Debrecinu nemoguće. O Pešti ne može ni da bude reči, ali ima nečega što bi se možda već sada moglo rešiti. Skoro istovremeno sa smrću trgovačke kćeri umrla je jedna sestra stare Ninone i Jožef je nasledio značajnu imovinu. Majka je to teško izgovorila, pričajući mi o tome šta je bila suština reči koje su izgovorene u toku te šetnje: saopštila je da bi volela da govori sa Jožefom neometano, u četiri oka, pa neka bude sutra posle podne u Belindinom salonu. »Ne osuđuj me!« rekla je moja majka, a ja sam odjednom počela da se stidim što me nikada ni od čega nije bilo sramota. »Nisam mogla drukčije da postupim. U Debrecinu, ma gde bili, svi su nas gledali, pomislila sam da se Bela sada kod kuće ljubaka sa Gizikom, rastaćemo se, to je valjda opravdanje što sam pozvala na sastanak jednog muškarca. Nemoj misliti da je napravio lukavo ili samouvereno lice, kao da veruje da će sada doći i do nečeg drugoga. Ako me je neko poznavao bio je to Jožef. Bio je pre uplašen, ali je obećao da će doći.«

Dan na kraju meseca maja koji će ponovo okrenuti list u životu Lenke Jabloncai nije sladunjavi operetski dan, ne zuje pčele, ne mirišu ruže, loša je godina, kišna, opaka godina, zemlja koja je inače najvećim delom neobrađena skoro je svugde preplavljena podzemnim vodama. Belinda sva cepti od uzbuđenja kada saznaje šta je na pomolu, njen sin Bela, kao i Lenkin Belica, posle podne je u školi, Margita se bez poziva ne pojavljuje ako ima gostiju, Bartokovi su otputovali u Peštu svojoj snahi, treba računati samo sa Ilonkom iz drugog dela kuće, ali će nju već ona sama zabaviti. Potpaljuje samovar i čim Jožef stigne

moli za izvinjenje što na nekoliko minuta sa Marijankom treba da otrči svojoj sestri. Dotle će je zamenjivati Lenke. Svojoj prijateljici nije ostavila mnogo vremena, tek petnaestak minuta, više Belindin kodeksi bontona ne bi dopustio ni u slučaju smrtne opasnosti. Prozori salona su otvoreni, slika koju bi bilo ko mogao da naslika u onima što sede unutra korektnija ne bi mogla ni da bude: plavokosa mlada žena u crnini sipa čaj mladom muškarcu crne kose u sivom odelu. Nudi šećer, skorup, pruža šolju, svoju i ne dirne, počinje da govori.

Moja je majka, kao što sam već pisala, bila hrabra, često i više: neustrašiva. Videla sam je kako odmerava, kako se koleba samo ako je naumljeno delo moglo da se tiče i nekoga od njene dece, onda bi često ustuknula, odustala od svoje namere, plašila se ili za moga brata ili za mene. I ovoga dana, dana velike borbe njenoga života bila je hrabra. Pretpostavila je da je preko Parki do Jožefa već stigla vest šta se na brdu gore letos desilo između Melinde i Bele, ali ga je ipak upitala da li je u poslednje vreme čuo nešto o njima, a Jožef nije oklevao, priznao je da zna taj trač, ali nije govorio ni sa kim ko je pozvan da o tome govori. »Ja sam pozvana«, rekla je Lenke Jabloncai, »ako postoji neko ko zna kakav je bio ili kakav je mogao da bude moj brak, onda ste to vi. Bela zaslužuje drugu ženu, takvu koja ga voli, a Melinda voli Belu. Mi ćemo se rastati, biću ponovo slobodna. Iz toga što se do danas niste oženili i što me uvek svugde tražite i nađete mogu da zaključim da i u vama žive one uspomene o kojima nemamo običaj da govorimo. Čula sam da ste dobili nasledstvo, sada više nemate potrebe za mirazom. Hoćete li da me uzmete za ženu?«

Jožef nije očekivao pitanje, ali nije bio ništa manje hrabar od moje majke. Od onog doživljaja koji je zapsan u *Elinom izboru* prvi put su govorili o onome što se dogodilo. Jožef nije poricao, voli svoju majku, uvek ju je voleo, ako je u međuvremenu imao neku drugu u životu, ta nije bila važna. Ni za njega nije bilo lako da primi na znanje porodičnu odluku da ne može da se oženi siromašnom devojkom. »Hteo

sam da vas uplašim«, rekao je Jožef, »zašto da se međusobno mučimo kad to ničemu ne vodi. Mislio sam, ako uspem da vas nagovorim na brak sa nekim drugim, biće bolje za nas oboje. Ali, naravno, tako nešto čovek samo zamišlja, u praksi je neostvarivo. Odlazili smo u isto društvo, na svakom koraku smo se nalazili, a vi ste postali lepši nego ikad. Vi ste jednostavno divni.« Nagnuo se prema Lenki Jabloncai, hteo je da je poljubi, moja se majka povukla, opet je osetila ono divlje lupanje srca kao kada se plašila Hromoga ili kada ju je Štilmungusova karala. Nek je ne ljubi, ona ne želi da je taj poljubac, koji za nju nije radost, dovodi u zabunu. »Niste odgovorili!« upozorila je Jožefa, muškarac je dobro pogledao Lenku Jabloncai, kao da je stajao pred izlogom i kao da je pred staklom trebalo da reši da li da kupi ili ne. »Pa zar biste pošli za mene, suknjo kratka?« osmehnulo joj se i tada se i Lenke Jabloncai osmehnula, a oči su joj se napunile suzama. Nije rekla »da«, odsvirala je to, sela je za Belindin klavir, pesma je letela i klicala da je kuća Bartokovih odjekivala. Kad se Belinda vratila, muzika se već utišala, majka i Jožef su sedeli jedno nasuprot drugome i pili čaj. »Tada je trebalo da je vidiš«, pričala mi je osamdesetogodišnja Belinda kada sam je jednom otpratila kući. »Bila je neuporediva. Kao neko sa kim se desilo čudo.«

Zaljubljeni su se brzo pozdravili. Elek Sabo je ponovo stajao pred Kolegijumom, mali čovek je veliki deo svog slobodnog vremena provodio u velikoj biblioteci, njegov je otac ostavio Kolegijumu veći deo svoje stručne biblioteke, pa je svako njegovo dete imalo slobodan pristup u zgradu. Od njega znam da ga nisu zapazili kad su prošli ispred njega. »Mislio sam da su se konačno sporazumeli«, rekao je Elek Sabo, »na tvojoj majci se videlo nešto što se do tada nije videlo nikada, izgledala je kao da je uplovila u luku. Bio sam smrtno zaljubljen u nju, nisam mogao da gledam to ozareno lice. I ja sam obigravao oko nje godinama, ako ju je iko poznavao, onda sam to bio ja, ja sam znao ko je tvoja majka barem koliko Štilmungusova ili Kubelik. Sad će dobiti ono što je želela, tog praznoglavog, bezdušnog pajaca,

koji je postao pravi bogataš. Ja sam imao samo platu i gomilu dugova, nisam znao da igram, nisu me zanimala karte, kasina, lov, a kako sam tek mrzeo žureve, gospode bože. A ipak sam znao da tvoja majka greši, ja pristajem uz nju, samo ja, a ne Jožef. Ušao sam u Kolegijum da im se sklonim sa vidika.«

Šteta što nije čekao još koji minut, mogao je da bude svedok gašenja svetla na licu Lenke Jabloncai, kojoj nikada nije smeo da prizna šta prema njoj oseća, toliko je svoju ljubav smatrao beznadežnom, ali ne zbog njenih naklonosti prema Beli Majtenjiju, već prema Jožefu. Kada su na uglu skrenuli prema njenoj ulici, Jožef je rekao da i on naravno ima uslov, naime, ne prihvata Majtenjijevo dete, neka sin ostane sa svojim ocem. Ako se u tome ne mogu sporazumeti, na žalost, treba da odustanu od braka.

I tada je tamo, u Ulici Fiveskert, iznenada iskrsnuo pred moju majku sopstveni lik iz detinjstva, u belom kaponu, cipelicama sa vrpcama; izbacili su je iz porodičnog gnezda, vaspitala ju je Melinda, sa Hromim, sa strašilima, sa knjigama stisnutim pod mišku, a u mislima je nasuprot njoj koračala i Ema Gačari koja ju je — prema njenom uverenju — poklonila, odbacila. Pobedonosni napev koji je svirala na klaviru u salonu je utihnuo, a kraljevna kratke suknje još uvek nije shvatila kolika je to nesreća što se zaljubila u muškarca koji je se prvo, zbog materijalnih interesa, odriče po tuđoj zapovesti, a zatim joj postavlja tako nečovečan uslov. Setila se samo kako je uvek beznadežno pružala ruku za srećom; ni samostan ni muzička škola tu ne pomažu, a onaj koji je voli ne podnosi u svojoj blizini sinčića Bele Majtenjija koji, jadniče, ne bi ni došao na svet da se Jožef svojevremeno, dok još nije bilo kasno, suprotstavio svojoj porodici. Nisu više govorili o braku, kada je stigla kući majka je izljubila malog Belu, kao da se oporavio od neke teške bolesti. Jožef dugo nije dolazio Majtenjijevima.

Posle italijanske objave rata 23. maja, Agošton Bartok nastavlja svoj dnevnik tek 6. oktobra. Zapis mu je prilično optimistički; austro-ugarske i nemačke trupe

su najzad okupirale Srbiju. »Godine 1915. iz naše porodice niko nije otišao na letovanje.«

Godine 1915. Lenke Jabloncai menja mesto u toku leta: mali Bela već neko vreme svako popodne ima povišenu temperaturu a ne zna joj se uzrok, moja majka se isto tako plašila te pojave kao nekada Jozefa Hajnrih kad bi čula neko od svoje dece da se nakašlje. Olga od proleća nije u varoši, Bela Majtenji ni ranije nije bio neki sjajan putnik, moja majka polazi sama na taj put koji je plaši, interes deteta je nagoni čak i da potraži vezu sa krugom Eme Gačari. Sa malim Belom koji, nervozan od lekarskih ispitivanja, stalno plače, ne može da odsedne u hotelu; piše Lajdenfrostu, moli ga da joj zakaže posete lekarima kao i da im obezbedi prenočište. Lajdenfrost, direktor Zadružnog saveza, koji je Eržebetu Gačari sahranio u godini izbijanja rata, naglašeno radosno prima svoje krsno kumče; mali Bela se prilagođava neočekivano lako lajdenfrostovskoj okolini, znamenitosti velikog grada mu odvlače pažnju sa lekarskih ispitivanja koja, uostalom, ništa ne mogu da ustanove. Povišena temperatura dečaka prati godinama, pa onda odjednom prestaje isto tako neočekivano kao što se i pojavila. Majka je i inače imala o čemu da razgovara sa svojim krsnim kumom: posle smrti trgovačke kćeri prestala je isplata izdržavanja Emi Gačari i mada je znala, iz pisama koja je njena majka pisala Piroški i Irenki, da je udovica njenoga oca našla neko rešenje, htela je da bude načisto sa onim na šta može da računa. Lajdenfrost ju je zatim umirio, on je lično našao Emi neko skromno nameštenje u jednoj od zadružnih filijala, za sada nema brige, pomaže i on, Debrecinjani ne moraju lupati glavu zbog njene sudbine. Voleo bi konačno da upriliči susret majke i kćeri; to mu ne uspeva, Lenke Jabloncai učtivo sluša njegove argumente, zbog čega i u čemu nije u pravu kada nesrećnu Emu osuđuje, ali kaže: ne bi imalo smisla da se sretnu, i očigledno mu ne veruje. (Sudbina Eme Gačari će se, uostalom, zapečatiti početkom dvadesetih godina kada joj umre zet, a kada joj izmakne mesto u Zadružnom savezu, ne

stoji iza nje niko više, prinuđena je da prima pomoć svojih kćeri, živi čas kod jednog sina, čas kod drugoga. Poslednje razdoblje njenog života, koje je postalo snošljivo samo uz pomoć morfina, tako je zamagljeno da ni Piroška, koja je svoju majku vidala najčešće, nije mogla da odgonetne.) Dok je boravila u Pešti, Belinda joj piše, dva puta joj piše njen muž, a verovatno posle neke velike zabave joj čak i mali Elek Sabo šalje lepu razglednicu. Mora da je bio veoma pijan, jer je na kartu koja prikazuje neku divnu smeđu devojčicu, napisao samo neku nesuvislost: »Ali joj je kosa plava.«

Zapisi Belindinog oca ne spominju izgubljene bitke na Istočnom frontu tokom kojih su već nestale dve trećine naše armije, ne govore o upadu Rusa niti o novim operacijama oko Soče, gde se do 6. oktobra biju dve ogromne bitke, u prvoj, nasuprot sto hiljada Italijana stoji pedeset hiljada vojnika iz zajedničke austro-ugarske armije, a ima dana kada treba da odbiju dvadeset i dva napada; u drugoj, četvrt miliona neprijatelja sa pet stotina trideset i tri mitraljeza i osam stotina šezdeset topova napada na svega sedamdeset i osam hiljada mađarskih i austrijskih vojnika. Porodicu Bartok, pored sudbine članova porodice i prijatelja koji se nalaze na frontu, zanima ponajviše razvoj života Lenke Jabloncai. Unuku trgovačke kćeri vole kao svoju, i premda pomisao na konačno i za njih otkrivenu tajnu, na raskid braka, dira duboko ove pobožne ljude, ipak joj žele da nađe konačno svoj duševni mir čak i ako ga bude našla na putevima koji su njima strani. Ali Lenke Jabloncai, kao u svemu drugome, ni sada nema sreće; ono što je za druge jednostavna stvar koja se završava za nekoliko meseci, kod nje zamalo da se osujeti. Dana 6. septembra 1915. Belinda piše svome mužu: »Slatki, dobri moj Moni! Lenke je upravo otišla i tek sam sada stigla da sednem da pišem posle današnjeg živog dana. Jutros smo otišle da upišemo dvojicu malih Bela. Piri Bauer je preporučila da ga učimo klaviru, pa se spremam i u muzičku školu. To su veliki događaji! Novac sam danas u podne dobila, ali bi bilo dobro da ga već jednom zajedno brojimo, raspoređujemo i ostav-

ljamo na stranu. Veoma žudim za tobom! Jadnu Lenku veoma žalim. Belin plućni katar se obnovio na oba plućna vrha (nikome o tome ne govore), a prema Brukneru bi pomogao samo sanatorijum. Ali novaca nema. Čekaju da stigne kući Olga, ona bi možda mogla da pomogne. Lenki Belina bolest može da uništi svaku nadu. Njene planove ne dozvoljavaju ni materijalne ni telesne Beline nevolje. — Ne mogu da se borim sa svojom sudbinom! — rekla je jadnica.« Kada mi je u toku obrade kutije s pismima Bartokovih došlo do ruke ovo pismo, naježila sam se nad ovom navedenom rečenicom. Melinda mi je ne jednom pričala da je trgovačka kći ovim rečima izražavala poraze svoga života: »Ne mogu da se borim protiv svoje sudbine.«

Bela Majtenji, naravno, nije patio od katara plućnih vrhova, već je sada punom snagom u njemu izbijala porodično nasledna tuberkuloza. Nesreća koja pogađa tada tek trideset trogodišnjeg muškarca, pogađa sve istom merom. Planirana Melindina udaja naglo postaje problematična, a zbog zlih usta u varoši nije svejedno kakav će biti kraj na brdu započete idile; čudni zajednički život je inače naćeo ostatak dobrog glasa svih zainteresovanih. Da bi sve bilo još gore, Olga nije u Debrecinu, moja majka joj piše, moli za pomoć, ujedno izjavljuje njoj i njenom mužu, pod takvim okolnostima se ne rastaje, ne ostavlja, ne može da ostavi Belu. Bela Majtenji sada već drugi put dovodi Lenku Jabloncai u položaj da joj preprećuje put: posle te najave Melinda dobija histerični napad, vrišti kako njoj treba Bela i bolestan, i na umoru, neće da ga se odrekne, hoće da pođe za njega, neka se Lenke zaista rastavi od njega, neka ga prepusti njoj koja ga zaista voli. Majtenji pod senkom smrti blaženo gleda u dve žene koje raspravljaju o posedovanju njegovog bednog bolesnog tela. Olga zatim rešava stvar i odlučuje sudbinu svoga brata; dolazi kući, spakuje ga, smešta u sanatorijum za grudne bolesti na Tatri i lepo moli Melindu neka otputuje u kuću na brdu, da joj se srede živci, berba će inače ove godine biti teška, radnike su odveli u vojsku,

moju majku umiruje, ništa još nije izgubljeno, možda će se sve nekako srediti.

Lenke Jabloncai prvi put posle mnogo vremena ostaje sama sa svojim sinčićem u velikom stanu, pa poziva sebi za društvo svoje mlađe sestre. Obe devojke već vredno rade, raduju se jedne drugima, i smeju se što se u njih toliko usadilo Melindino vaspitanje: uvek u iste sate ustaju, peru se i jedu, kao što su to nekada naučile u Kišmešterskoj ulici; ima u tome nešto što zauvek spaja. Devojke upozoravaju majku da mali čovek u poslednje vreme ne dolazi k njima, posećuje samo Belindu, od Belinde znaju da je kupio muzičku mašinu, da svira, fotografiše, ne odlazi u društvo. »Nedostaje nam!« zaključuju sestre, a Piroška jednom, kada slučajno na ulici sretne Eleka Saboa, zaustavlja ga i nagovara da već jednom poseti Lenku; moj otac to obećava. Olga šalje umirujuće redove sa Tatre, majka, dakle, ima vremena da se bavi i svojom tragedijom pored muževljeve, pogledava s vremena na vreme svog sinčića i razmišlja šta donosi, šta može još da donese njoj i detetu život, onaj život za koji sada već zna da neće uključiti Jožefa.

Tih sedmica, dok lekari stvaraju čuda od Bele Majtenjija i toliko ga podižu na noge da će živeti još osam godina, Elek Sabo se odista vraća i postaje česti posetilac. Nikad ne dolazi praznih ruku, kada ga ugleda, mali Bela juri; u stvari, provodi više vremena sa detetom nego sa Jabloncaijevim devojkama kojima svira na klaviru novosti iz pozorišta. Mali čovek ne poznaje note, ali ono što je jednom čuo odmah odsvira tako dopadljivo, sa takvom nadarenošću, da se sve sestre nalakte na Lenkin klavir. Još i peva, ima lep, topao bariton; maloga Belu uči neobičnim seoskim izrekama. Dok se Bela Majtenji oporavlja na Tatri, i od Melinde Beli i od Bele Melindi odlaze i dolaze strasna pisma, Lenke Jabloncai hvata sebe da se ponekad ponovo glasnije smeje, premda ni zbog Pola Vošera — Jožefa, koji ne prihvata maloga Belu, ni zbog svoga nesređenog položaja ne bi imala mnogo razloga za smeh. Ali pored Eleka Saboa čovek ne može da ostane ozbiljan, biti s njim je prijatno; skoro

isto kao kod Bartokovih i u njegovom društvu se može ne samo zabavljati nego i naučiti, i zaista prijateljski razgovarati. Lenke Jabloncai je zapanjena; pred njom se na osnovu reči Eleka Saboa otvara jedan poseban svet Kereštarče, saslušava povest jednog roja dečaka i devojaka koji žive i mru jedni za druge: pored reformatskog dekana i jedne patricijske trgovačke kćeri koja od svojih prvih misli ne želi od života ništa drugo nego da postane majka, za čijih života je odraslo i živelo idealno lepo četrnaestoro dece. Moja majka sluša Eleka Saboa kao da joj neko priča svoj san; i ne sluti koliko elemenata bi iz toga sveta o kojem priča mali čovek bilo poznato da je ikada pošla u Fizešđarmat, da je zakucala na vrata Rakele Banjai. Mogla bi tamo da nađe skoro isti nameštaj, iste klasičke, istu mađarsku i kalvinističku tradiciju i evropski duh koji je karakterisao porodicu Eleka Saboa. Ona se, doduše, u početku stidela da pred njim govori o sebi, mada je mali čovek ispituje, pa je i grdi, jer više on zna o Junioru nego ona, njegova kći, zna u kojim je listovima objavljivao, koje su mu se dobro konstruisane, lepim bogatim rečnikom Hajđušaga pisane novele pojavile, koliko puta i šta je publikovao u *Borseu Jankou*, u *Dongou*: Elek Sabo je poznavao delovanje Juniora koji je posećivao kafane, radio u *krugu Čokonai* koji se pojavljivao tako često u redakcijama. Majka ga je slušala kao da je govorio o nekom nikada viđenom čoveku. I imala je osećanje da taj mali čovek, čiji je otac dobio od kralja isto odlikovanje kao i Janoš Aranj i koji je sam pričao: njegova je majka za vreme svojih trudnoća gledala, milovala cveće, da bi deca koja treba da joj se rode dobila lepotu, harmoniju cveća, toga malog čoveka ne odbijaju njeni roditelji mutnih života. Dok se Majtenji, koji se podgojio, koji je proglašen podobnim za rastavu i za sklapanje novog braka i koga su u stvari smatrali izlečenim, vratio sa Tatre, moja majka i Elek Sabo su se toliko zbližili da mu je moja majka ispričala povest svog života, a i to da je njena veza sa Majtenjijem pred raskidom, i da će njena naslednica u ovoj kući biti Melinda, što nikome izvan porodice Bartokovih nikada nije poverila.

Reakcije Eleka Saboa nisu ličile na reakcije bilo kog drugog poverljivog prijatelja; ni jednom rečenicom nisu naznačivale budućnost. Moj otac, na primer, nije pitao ko će biti naslednik Bele Majtenjija, odnosno da li će to biti Jožef ili neko drugi. Govorio je o književnosti, umetnosti, pitao je o planovima za romane i novele moje mojke, donosio joj knjige koje su pisale žene proslavljene širom sveta, i uopšte nije smatrao bezizglednim da moja majka na neki način pokuša da iskoristi od Juniora i pretka Gačarija nasledene spisateljske sposobnosti — upozorio ju je na dela Margit Kafke, Ane Lesnai, Minke Tobel, Piroške Rajhard, pokazivao joj brojeve časopisa *Njugat*, bodrio je da radi, ako je drugima uspelo, zašto baš ona da propadne. Uprkos svim Kubelikovim pohvalama, o muzici koju je veoma voleo izražavao se sa manje puzdanja. Debrecinsko školovanje nije smatrao za dovoljno, i nije verovao da bi bez pohađanja peštanskog ili bečkog Konzervatorijuma i materijalne baze koja bi bar u početno vreme mogla nešto da obezbedi, mogla da pomišlja na ozbiljno i profesionalno bavljenje muzikom. Književnost — to je nešto drugo, tamo su nastavna sredstva — knjige velikana — nadohvat ruke: u bibliotekama; neka se među svim svojim talentima odluči za pisanje, sigurno je da će uspeti. Svaki put kad bi otišao od njih, majka je osećala da joj je bez njega dosadno, ali su ga i devojke tražile, i njima je nedostajao, kao i Belindi, koja je bila veoma privržena malom čoveku jer je bio pobožan kao ona, iako druge vere, sa ushićenjem je govorio o svojoj porodici i od svojih voljenih je stvorio oko sebe isto takav poseban svet kao i Bartokovi.

Nekoliko dana uoči dolaska Bele Majtenjija moja majka je zbog oslobođenja dobro raspoložena; čim joj se muž vrati, počće odvojeni život, samo da nađu odgovarajući stan za Belu. Radosna je i zbog drugog razloga, jer joj je posle jedne posete Eleka Saboa iznenada postalo jasno: nema ona potrebe za crkvom, Štilmungusovom, postoje i državne, gradske škole, a Elek Sabo je do sada mogao sve da završi u gradskoj kući. U školskom savetu ga slušaju, naći će joj on već nameštenje.

»Prijavila se kod mene«, rekao mi je otac. »Skoro uvek je hodala u belom, u stvari, čak su joj i zim-ske štofane haljine bile sve bele, debele, meko-bele, samo sam je u vreme žalosti video u crnom. Još je žalila za svojom bakom, bila je vitka i visoka u tamnoj haljini, poput sasvim mlade devojke. Srce mi je skoro prestalo da kuca na vest: ona je ovde, nije najavila da će me potražiti, nisam znao šta hoće. Onda se odjednom našla preko puta mene, smešila mi se, tražila cigaretu i rekla da bi volela da nađe nameštene, sada će se konačno odvojiti od Bele, uskoro će biti potpuno slobodna, ali, da bi se zaista osećala nezavisnom, potrebna bi bila svest o tome da nešto i zarađuje. Mesta je bilo i nije, mesta učitelja koji se nalaze na frontu zauzeli su invalidi i ratne udovice, znao sam da bih je mogao zaposliti kad bih baš hteo, samo što meni ni na pamet nije padalo. Ako se rastane i bude imala mesto, izmaći će mi iz ruku. Onda sam već saznao od mog peštanskog zeta da će se Jožef uskoro odseliti iz varoši, oženiće se, uzeće kćer jednog važnog bankara. Razume se da sam ipak obećao i rekao da ću joj doneti o tome vesti; ostala je iz učtivosti još koji minut, onda je odjurila, ostavila je na mom stolu jedan struk krizanteme koji je našla na ulici, znaš da je imala običaj da pokupi svaki bačeni cvet.«

Krajem oktobra 1915. suncem opaljeno, ozareno lice Bele Majtenjija ponovo se može videti na debrecinskom korzou; a Jožef ne dolazi ni u oproštajnu posetu, samo ubacuje jednu posetnicu: PPC i nestaje. Lenke Jabloncai smireno uzima na znanje ono što je i očekivala od kada su im se onoga značajnog poslepodneva putevi razišli; Melinda obilazi varoš, ispituje poznanike da li znaju negde neku dobru sobu za izdavanje, moja majka čeka nekoliko sedmica, da ne bi ispala nepristojna sa svojom preteranom žurbom; onda odlazi u kancelariju gradonačelstva. Treba da čeka Eleka Saboa, on sada radi i u vojnom odseku; kad je stigao, lice mu je bilo izmučeno; mali čovek spada među one malobrojne koji imaju tačan pregled sve one bede koja je, pala na varoš, na zemlju, na svet, a sluti čak i budućnost. »Hoću li dobiti nameštenje?« pita Lenke

Jabloncai. »Dobićete«, odgovara Elek Sabo i samo sedi za svojim pisaćim stolom, pred njim šarena staklena kugla — pritiskač za pisma i jedan mletački krilati lav, »dobićete, ako baš hoćete.« Moja se majka osmehuje, Elek Sabo ne, trenutak se opet urezuje u vreme i ne odlučuje samo njihovu, već i moju sudbinu. »Našao sam za vas nešto što bi, možda, bolje rešilo situaciju. Udajte se za mene.«

Moja se majka zapanjila. Rečenica je nije uplašila, samo iznenadila, među njenim pokušajima spasavanja zaista joj je svašta padalo na um, samo novi brak ne. O malom čoveku nikada nije mislila drukčije nego kao o neophodnom, posle Belinde najdražem članu svog prijateljskog kruga, koga visoko ceni, sa kojim je u društvu vrlo rado i koliko god to želi. Prema uputstvima Roze Kaloče, zahvalila se na ponudi, rekla je da se nije bavila mišlju o ponovnoj udaji, ali obećava da će razmisliti i uskoro odgovoriti. Moj ju je otac zamolio da ne okleva dugo, ako smatra da bi rado živela kraj njega, šteta je gubiti vreme. Lenke Jabloncai pre odlaska niti je rekla nešto što daje nadu, niti nešto što odbija, zamolila ga je ako bi se ipak ukazala neka mogućnost zaposlenja da joj odmah javi. »Volela bih da budem nezavisna, konačno svoj gazda, za tim žudim ponajviše«, objašnjavala je, a mali čovek joj je na odlasku rekao, ako pođe za njega, pored njega može da čini što želi, novo poglavlje svoga života može da uobliči onako kako je to zamislila.

Moja bi majka dobila, tačnije, mogla da dobije, mnogo bračnih ponuda ako bi među starim momcima ili udovcima iz njenog društva saslušala one koji su pravili aluzije kako bi rado stali uz nju kada bi im dala mogućnosti da izraze ono što žele da kažu, majka im, međutim, nije dala. Sada, kada je Elek Sabo izložio svoje namere, pokušala je da do kraja analizira šta bi ova ponuda mogla da donese, a šta da odnese i nije još stigla ni do kuće, već je shvatila: zaslužuje da se o njoj razmisli. Nije zaljubljena u Eleka Saboa, Jožef — Vošer je, izgleda, do smrti vezao njen osećajni život — ali je tom malom čoveku naklonjena, dobro se oseća kraj njega, i dete ga voli, a njegova porodica je ugledna, cenjena u javnosti; da

je trgovačka kći živa, samo bi se radovala ovoj vezi; Janoša Saboa, zamenika potiskog biskupa i njegovu suprugu, Mariju Varadi-Sabo zaista je svako u Debrečinu poznao. Lenke Jabloncai je čuvala samo one tajne koje su joj drugi poveravali, nije trošila vreme na skrivanje sopstvenih puteva. Čim je stupila u svoj stan, maloga Belu je poslala da se igra, a ljubavnike je upitala šta misle, Elek Sabo hoće da je uzme za ženu. Melinda je klicala, Bela Majtenji joj je skoro čestitao od radosti. Ko je samo jednom razgovarao sa Elekom Saboom osetio je da taj neće izazvati svađe između bivših supružnika, taj će biti dobar sa dečakom, još i bolji, možda, nego sa svojim rođenim detetom. Poslepodne je proteklo u tome da su Melinda i Bela Majtenji bez prestanka hvalili duhovne sposobnosti, porodicu, karakter, mogućnosti Eleka Saboa, pokušavali su da ubede Lenku Jabloncai da na takvu sreću niko nije mogao ni da računa. Sada su, naknadno, izjavljivali kako su odavno već oboje opazili da je mali čovek lud za Lenkom. Kakva lepa karijera čeka mladi par, ta Elek Sabo je veoma sposoban i popularan, o njemu još niko nikada ništa loše nije čuo, a kroz nekoliko godina, ako ovako nastavi na hijerarhijskoj lestvici varoši, videće da će ga izabrati i za gradonačelnika, u ovom kalvinističkom gradu, za koji je njegova familija toliko učinila, on ima sve podobnosti. »Ja sam, u stvari, htela nešto drugo«, rekla je moja majka zamišljeno. »Da budem nezavisna, sasvim slobodna.« »Pa bićeš to«, zaklinjala se Melinda. »U porodici Sabo priređuju domaće koncerte, slikaju, i, uopšte, žene čine ono što im se dopada, slobodne su, a da pri tom nisu raspuštene. Ema Varadi-Sabo, na primer, čak puši cigarete u društvu.« »Biću slobodna?« upitala je sa nadom Lenke Jabloncai; verenici su je ubeđivali, koliko oni poznaju Eleka Saboa, ona će biti toliko slobodna i nezavisna kao nikada u svom životu, ne vredi da se muči u školi, može da izživi svoje pedagoške strasti pokraj maloga Bele. Moja je majka pretrčala do Bartokovih, gde su ponudu Eleka Saboa primili sa najvećim oduševljenjem, Belinda je još pustila i neku suzu, osećala je da je moj otac, ako i nije Vošer, ono pravi Tempest, kao što to stoji u

Dolazi kroz raž, mnogo tempestiji od jadnog dobrog Bele, što uostalom nije ni čudno, jer je Bela, u stvari, Vošer, ali Melindin Vošer.

Lenke Jabloncai je od Belinde pošla u samostan; Štilmungusova je čula o Eleku Sabou pa je zamolila da ga jedno popodne dovede, volela bi da ga vidi, upozna, ako bi ona odlučila da se uda za njega — nerado bi sa njom preživljavala još jednu zabludu. Do susreta nije došlo; Eleka Saboa je na neki osobeni način uvek sprečavalo neko posebno zaposlenje u tome da se upozna sa Marijom Margitom Štilmungus, a Lenke Jabloncai, koja nikada nije proučavala život varoške gospode, nije shvatala da je to potpuno nemoguće. Kasnije, kada mu je već bila žena, shvatila je da se ona mitološka ljubomora koja proždire tog tanušnog muškarca, ne odnosi samo na Jožefa, na umirućeg Belu Majtenjija, na maloga Belu, na svakog muškarca, već na svako dete i svaku ženu, čak ni mrtvi nisu izuzeci, moj je otac zamerao i uspomenama, suzama koje je moja majka prolila kraj groba svoje bake. Umirao je za tobom od ljubavi — pokušavala sam da joj objasnim — ako je moguće iscepao bi, izdubio, iskopao iz tebe one delove tvoga života u kojima njega nema. Stalno si hvalila teta-Margitu, pa je bio ljubomorani na nju, nije hteo ni da je vidi. Bio je ljubomorani na Belindu, samo to nije pokazivao, jer je pri tom osećao njenu lojalnost i znao da mu je Belinda prijatelj, a ne neprijatelj.« »Mučio me je, a i sebe tom ljubomorom«, rekla je moja majka. »Sebe više«, odgovorila sam joj ja, jedina kojoj je Elek Sabo ikada rekao celu istinu.

Zainteresovani su se brzo sporazumeli, svako je imao nešto da moli od onog drugog. Lenke Jabloncai je želela da njen budući muž maloga Belu odista smatra za svoje dete, što je ovaj bez oklevanja obećao, ujedno i da njegova žena pokraj njega može da živi onako kako to njoj bude najviše odgovaralo; ako bude htela da svira, nastupaće na koncertu; ako ima temu, pišaće, kad prođe rat i život bude lakši, jamačno će biti u mogućnosti da joj za spise nađe izdavača. Moja je majka pošteno rekla da nije zaljubljena u njega, da je prati nikad ostvarena ljubav iz detinj-

stva, mali se čovek nasmešio, odmahnuo rukom i nasmejao se: »Senka!« Lenke Jabloncai ne zna šta taj smeh krije, koliku mržnju, kakvu očajnu nadu: nemoguće da neće moći zaseniti uspomenu na ovo nerazumno — ogavno detinje osećanje, kada mu ona toliko priliči, kada je on toliko voli. Uslov Eleka Saboa je verskog karaktera: on time što uzima za suprugu katolkinju vređa tradicije svoje porodice, želi da njegova deca koja treba da se rode budu reformati. Moja majka odmah pristaje, i sama se rodila kao kalvinist, umiruje svog budućeg muža, a pri tom je sve ionako samo teorija. Uplaši se kada joj mali čovek saopštava da greši. »Vi imate sina, ja nemam naslednika. Celoga života sam ga želeo: hoću dete. Jednu devojčicu. Poslao sam vam njenu sliku Lajdenfrostovima; kada ste se vratili u Debrecin, rekli ste da sam pobrkao adrese ili sam verovatno bio pijan kad sam pisao onu nerazumljivu dopisnicu. Niste zapazili ni to da ne volim alkohol.«

Lenke Jabloncai bi najradije rekla da zaista nije lepo što se ne zadovoljava riznicom njenoga duha — pa i on želi od nje onu istu gadost koju i Majtenji, ali je znala da ne može da se protivi, ono što Elek Sabo želi, na to po zakonu ima i pravo. »Ali onda nemojte sasvim da je prepustite meni!« rekla je poluozbiljno, pola u šali. »Oko jednog deteta ima toliko briga, a ja bih ipak htela da napišem ili odsviram na klaviru ono što je u meni.« »Neću vas ostaviti sasvim samu«, odgovorio je Elek Sabo s iznenadnom ozbiljnošću, »dete je pola moje. Čas ćete je vi negovati, a čas ja.« Budući supružnici, koji su pijuckali čaj u salonu boje burmuta Belinde Bartok nisu ni slutili da će dete Eleka Saboa i Lenke Jabloncai biti dugo vremena potpuno očevo, njegova će majka dugo lebdeti između života i smrti i proći će više od godinu dana dok bude mogla sama da neguje svoju kćer, a dotle će sve brige oko deteta pasti na Eleka Saboa.

Belinda Bartok oseća da je Lenke konačno našla čoveka sa kojim će moći da živi onako kako bi ona živela sa svojim Monijem, ako bi ga bog konačno doveo kući iz one strašne daljine i kada bi se rat završio. Koliko je radost potrebna, ta život je tako

težak. »Da bih ti mogla poslati malo slanine, danas pre podne sam prošla kroz četiri mesarnice u Ulici Čapo. Na tri mesta nije bilo, na četvrtom su imali dva komada a na moju molbu mesar je bio spreman da mi da jedan ako kupim krmenadle u istoj težini. Kod mesara ljudi preklinju za malo masti. Ludilo! Imre je sa fronta ponovo doneo kući starine koje vrede čitavo bogatstvo, a grudi mu krase Gvozdeni krst i Signum Laudis. Kod Majtenjijevih jedva čekaju što skoriju dvostruku svadbu. Belica ide u školu, onomad mi je uputio izravno pitanje: je li istina da jelku ne donosi mali Isus, jer sva deca, naročito ona starija, tako govore. Ja sam mu saopštila da mali ne smeju da znaju više nego da božićnu jelku donosi mali Isus, jer on unosi ljubav u srca roditelja a i daje novac roditeljima. Kruže takve vesti da su Rumuni spremni da preko svoje teritorije propuste rusku vojsku; to bi komplikovalo položaj, jer bi odgodilo brzi obračun. Čula sam da najmlađi Kardoš, Zolika, koji se u početku rata našao u Londonu, nije hteo da se vrati kući, otišao je u Ameriku gde je, izučivši krojački zanat postao vlasnik dobro uhodane radnje; od njega je stigla vest da Antanta odugovlači rat što više može pa će centralne sile, pošto su opkoljene, same po sebi da se sruše. Amerika je, razume se, na strani Antante. Mada su mnogi pesimisti (stari Tatai je govorio tako u šumi) zabrinuti, ja apsolutno ne verujem. Mislim da ćemo se kroz tri do četiri meseca ispetljati iz ovog strašnog mraka. Zamišljam nekako da će neprijatelj pristati na mir koji treba da sklope samo privremeno i da će posle deset ili dvadeset godina želja za osvetom i dobiti, želja za slavom itd. izazvati ponovno nadmetanje. O čemu još da ti pričam? O detencetu? Kada sam ti pravila paket i on je mislio na tebe. „Mamite! Idem i ja u lat!“

Krajem oktobra Belinda već obaveštava Antala Tihog da se stvari njene prijateljice kreću dobro: »... kod njih vlada vedra harmonija, jer sva četiri junaka romana srećno znaju međusobne namere. Sada treba da počne izvođenje cele stvari, što će početi Belinom, selidbom (šest meseci) a mislim da neće dugo da kasni. Za sada je sve tajna, ljudi samo kom-

binuju i ogovaraju.« Dana 17. novembra — to saznajemo takođe iz Belindinog pisma — Bela Majtenji već živi u novom stanu, tradicionalna proslava Čokonaijevog rođendana se održava u hladno zimsko popodne, pada sneg, Belinda je toga dana nekako pesimistički raspoložena, uzalud Kolegijski hor peva lepo i Savaj čita ganutljive prigodne stihove. »... već sam skoro ubeđena da će Lenke biti srećna u svom budućem domu sa novim mužem pre nego mi. Mir ne žuri toliko koliko naša želja za njim leti.« »... Posle podne je bila kod mene Lenke. Ove godine samovar ponovo nastupa u svakoj prilici. Upravo sam točila iz njega čaj kada je naišao dragi stari par Kuršinskih u vizitu. Kad su otišli, razgovarali smo o Lenkinim poslovima. Bela stanuje u kući Ludanjevih, u iznajmljenoj sobi, a u martu se navršava obavezni rok odvojenog života, zatim dolazi šest sedmica parnice, a onda dva zanimljiva venčanja. Lekši mi je iskreno simpatičan, raduje me što je i tebi.«

Mali Bela Majtenji ne zna šta se sprema. »Nisam opazio kako se brak nasukao«, pisao je u uspomenu koje je dve godine pred smrt zabeležio na svoju molbu, »jedna stara fotografija sa Jadranskog mora je pokazivala da ni u toku mog najranijeg detinjstva cela stvar već nije bila u redu. Veselo društvo u moru, moj otac pored Melinde, moja majka daleko od društva, sa mnom u krilu. Ali nikada nisam čuo nikakvu scenu, do mene nije dopro nikakav konflikt.

U naš stan ulazilo se kroz vežu, do vrata su vodile duge stepenice. Pozadi u dvorištu je bila senica, spolja pokrivena divljom lozom, iznutra tajanstveni sumrak. Tu sam satima čučao. Boravio sam mnogo u kuhinji. Bila je to kuhinja u podrumu, gde su se služavke zabavljale time što su me plašile: čula su se tajanstvena kucanja, čudni krici. Veoma sam se bojao. Bio sam usamljen, ali ipak nosim sa sobom neke uspomene. Uveče bih pred stolicu za ljuljanje stavio dve stolice, na njih kanap, to su bili konji. Terao sam ih dugom šibom, stolica za ljuljanje se ljujljala napred-natrag, a ja sam u toku putovanja video čudesne krajeve. Ne mogu da se nakanim da to opišem, ali sam obišao svet od polutara do Antarktika.

Zatim je prolazilo vreme a naš ulični stan je nestao. Sa majkom sam stanovao u istoj kući u dvorišnom stanu. Mog oca nema. Vidim sliku kao da je juče bilo. Vrata stana su otvorena, pored zida šezlong. Sede jedno pored drugog Elek Sabo i moja majka, ja se igram u dvorištu i gledam ih. Majka je vrlo lepa.

Moj otac? Ispravljam: **MOJ OTAC?** On preda mnom živi kao mešavina ljubavi, dobrote, dragog humora. Kasnije postaje težak bolesnik, pun poniznosti i ljubavi, svake večeri stoji kraj moga kreveta i sluša molitvu kojom sam pokušavao da ispričam bogu ono što on bolje zna od mene, da postojim. Znam, trebalo bi da pišem o Melindi, ali mi na oči izlazi otac i vidim ga kako u stanu šeta gore-dole. Vidim kako u velikoj naslonjači puši i igra karte uz buran smeh. Otac je obožavao kuću na vinogradskom brdu, naša je bašta bila puna cveća. Njegov je verni prijatelj bio Geza Ludanj, županijski predsednik Starateljskog saveta, voleli su da posede uz čašicu, da razgovaraju i pevuše. Ali da pređemo na Melindu. Ne znam šta je svemu prethodilo, nikada me to nije zanimalo. Ne znam koja je to bila čarobna sila kojom je ta već uvenula žena odvela moga oca od naše lepe mlade majke. Bila je starija od njega, tanka, malo pljosnata, žena koja se stalno borila sa migrenom i anemijom. Nije istina da je između nje i čika Geze Ludanja bilo nešto. Teta Gizika, verovala ili ne, bila je kao majka dobra. Sva-ko večer, ako nisu igrali karata, uzela bi moje pantalone i čarape i krpila ih jedna beznadežno, sve novom i novom snagom. Rado je davala. Između nje i moga oca ton je bio fin i brušen. Propatila je dugu očevu bolest i nikada nikome nije padalo na pamet da smo moj otac i ja mogli umreti od gladi bez nje. Bila je štedljiva, svake večeri je zapisivala izdatke i retki prihod, imala je na Elepu dvadeset jutara, zakup je iznosio godišnje šezdeset metarskih centi pšenice. Od toga smo živeli, a ako je gräd potukao vinograd, drugoga nije bilo. Naša porodica nije mirisala na sirotinju. Dva puta sedmično se igrala velika partija karata sa Erneom Sekerom, šefom katastra, duhovitim, ružnim čovekom; za vreme partije posluživano je uvek nešto fino. Takvu pogaču nisam ni jeo ni video od

tada, Melinda je bila umetnica poslastičarstva. A bila je i dobrog srca, kad je mogla, pomagala je svima. Nikada nije vikala na ljude. U kući nikada nisam čuo svađu. Dva puta je izgubila svoj vinograd koji se u njenoj svesti poistovećivao sa mojim ocem. Hteo bih da ti kažem da Melindu nisam voleo.«

U godini odvojenog života, između novembra 1915. i oktobra 1916, paralelno sa razvojem života učesnika *Starinske priče*, Enver Paša objavljuje u Komori da je neprijatelj na Dardanelima imao gubitke od preko četvrt miliona mrtvih i bar toliko ranjenih, poslanstvo mađarskih gradova i županije odlazi u Šenbrun da se pokloni kralju; u radničkim četvrtima Budimpešte, ali i provincijskim gradovima u kojima postoje fabrike, oseća se nemir; Amerika zahteva opoziv našeg vašingtonskog ambasadora Dumbe, saveznici protestuju protiv američkih pošiljki oružja, a za izgladivanje poteškoća oko snabdevanja pojavljuje se naredba o jednom novom, zajedničkom grbu. Mali Bela preboleva težak oblik boginja, Piroška Jabloncai dobija službenu pohvalu za izuzetni rad kao zabavilja male dece; prema vestima iz štampe, naše trupe i naši saveznici, iako u stalno teškim okolnostima, bore se sa uspehom koji zadivljuje svet. Pesma *Molitva* Menjhertha Kiša ide iz ruke u ruku jer veštinom žonglera spaja svoju sumnju kojom već sluti slom sa zanese-nošću ratnim uspesima i ređa sva ona lirska sredstva koja su već tako uobičajena da se čitaočevi uslovni refleksi odmah javljaju.

*Molimo Te, Bože, duša naša Tebi leti,
sa đavolima se borimo, sa hiljadu kletvi,
hvala, slava, Oče naš, Tebi pripada
što nas od propasti spase sada.
Molimo da se Tvoja ruka za sve nas postara:
poljska, rusinska, srpska su zemlja grobnice Mađara.
Oče naš, blagoslovi krv našu i dušu, i narod naš,
velikaše naše, koji su se brinuli za nas,
blagoslovi dobrog našeg kralja,
neka blista kruna svetoga Ištvana.*

*Obriši mnoge suze slepih, uzetih, bogalja,
daj sunca, rose, mađarskoj zemlji i sve što valja;
voću miris, kišu na oranje,
siročetu dobrog oca, udovici verno staranje.
Sada me izmeri i nađe da sam krepak, Oče naš,
na obalama Visle, pod stenama Karpata baš,
u tirolskim brdima i svuda gde nevolje teku,
oganj, snaga, pobeda, uvek mađarske behu.*

Menjhert Kiš se izražava mnogo prijatnije nego bezočni Endre Adi i zaista je jedina mrlja na karakteru Eleka Saboa što voli Adijeve sablažnjavajuće i defetističke pesme, ali odana Belinda i za to nalazi opravdanja. Mali čovek je u vreme pravnih studija pripadao Adijevom krugu; razume se da ni onda nije bilo pristojno da mu se dopadaju pesme kao što je *Rat u Mezehedešu* ili *Greh velikih krađa*, a to čak nije ni pesma već uvreda časti, ili ono što taj Adi piše o vremenu koje rešeta, o čemu čitalac ima neugodan osećaj kao da se odnosi na domovinu. Ne, i tako je mnogo gorčine, toliko poznanika koji su pali u ropstvo, koji su mrtvi, onda neka radije govori Menjhert Kiš ili, još bolje, Verteš; Đula Verteš se bar ne bavi tim žalosnim ratom u kome ni onima koji žive u pozadini bogme nije lako; sada više ni bogata Belinda Bartok ne može da drži korak sa cenama koje skaću, a kamoli sirota Lenke Jabloncai. Sada kada se njena prijateljica sprema za novi brak, a i Melinda sva zrači, Belinda oseća samoću više nego ranije, tužno svira na klaviru pesmu komponovanu na Verteševe stihove: »Nikada nećeš biti moja, ostaješ moj san; sve dok živim, o ljubavi neću zboriti, neću se nadati, neću ni moliti. Moja duša zaljubljeno nad tobom bdi, blago, pitomo, kao što mesečina lebdi tiho, plašljivo, nad belim vodama...«

Lenke Jabloncai se sprema da i po drugi put zasnuje dom, u koji će sada uneti ne samo uspomenu na Jožefa, već i dečaka koji još ni o čemu ništa ne zna, kome daju da pije kina-vino jer je malokrvan, a i

nervozniji je no što bi za to bilo razloga. Pošto Kenigove kapi u peštanskim novinama jednako hvali jedan poslanik parlamenta, jedan policijski inspektor i jedan katolički sveštenik, u Ulici Fiveskert je predmet ozbiljnih dogovora da li je potrebno da i maloga Belu stave na takvu kuru, jer bi svima bilo teško ako bi pregrupisanje parova otežalo upravo držanje deteta. Mali Bela je, naravno, tiši i plašljiviji iz prirodnih razloga: odrasli su zauzeti sobom a u kuhinji ga zabavljaju istim onim pričama strave i užasa kao nekada malu Lenku u podrumu kuće u Kišmeštarskoj ulici; ni posetioci ne donose radosne vesti nego uvek obaveštavaju o nekoj žalosti, dečje godine maloga Bele protiču u senci jedne svetske katastrofe koju mu, istina, pokloni Eleka Saboa saopštavaju posredstvom igračaka, ali do njegove svesti ipak dopire ono na šta njegova majka i njegov otac, koji se najvećma brinu za svoju sudbinu, najmanje obraćaju pažnju. Jer dani su ispunjeni ne samo napetošću i naslućivanjem smrti koja negde bez prestanka kosi, već i prijatnim uzbuđenjima, pošto se iz Gradske kuće svakoga dana pojavljuje kmet sa pošiljkama Eleka Saboa. Ponekad stigne cveće, ponekad nekoliko tek razvijenih fotografija, nove note, minijaturni muzički instrument za maloga Belu, ponekad neka retka tkanina ili neki poseban umetnički predmet. Jamačno ima mnogo novaca — misli Lenke Jabloncai — ako mu stiže i za luksuz. Navikava se na pomisao da će opet morati da živi sa nekim bračni život, i malo joj olakšava teret saznanje: ovaj Elek Sabo je, u stvari, očaravajući čovek. Igravo živahna priroda Lenke Jabloncai je našla svoj par: ovaj muškarac nije samo zabavan, već je i obrazovan, pametan, duhovit, o svemu obavešten; on ne samo što zna sva varoška ogovaranja, već i ono što do javnosti ne dopire, a kako o tome ćuti! Lenke Jabloncai se zgranjava sećajući se kako ni na molbu, ni na laskanja, ni na mrštenja ne kaže ništa od onoga o čemu ne želi da govori.

Bela Majtenji je bio njen rob, čak i onda kada je već odavno nije voleo činio je ono što je ona zahtevala; Elek Sabo je smrtno zaljubljen u nju, ali ga ne može navesti ni na šta što bi se protivilo namerama maloga čoveka. Sa klavira leti pesma, a međuvremenu četvoropreg se pokazuje pred javnošću onoliko koliko trezveni kum dozvoljava, sada više od zlata vredi zaštita kuće Bartokovih. Ako gospođa Agoštona Bartoka prima zajedno Eleka Saboa i Lenku Jabloncai, Belu Majtenjija i Gizelu Jabloncai, nema tog jezika koji bi se usudio da ih načne, jer se neobičnoj vezi, prema tome, ipak ne može prigovoriti.

Za to vreme se u parlamentu čuju duge i ljutite interpelacije o pomoći javnim službenicima, o vladinim ovlašćenjima za vođenje budžetske politike prema prošlogodišnjem budžetu, o pozivu pedeset petogodišnjaka; država je snabdevanje koliko-toliko mogla da obezbedi samo pomoću uvođenja karata za snabdevanje; u Budimpešti se noćni lokali zatvaraju u jedan sat posle pola noći umesto u zoru i uvodi se letnje računanje vremena. Francuski ministar spoljnih poslova daje ostavku, novu vladu sastavlja Brijan; Belinda očajava, zatim se smiruje: Antal Tihi dva puta preboljeva neku tešku trbušnu infekciju. Car oslobađa generala Ruskija, Sasanov drži veliki govor o pitanju mira, predsednik vlade Gorjemkin nestaje sa pozornice, ministar unutrašnjih poslova Hvosstov pada, raspoloženje u ruskim radničkim četvrtima je tako preteće da bi se iz izveštaja policijskih organa mogla tačno zaključiti bliska budućnost da pažnja cara nije usredsređena na izveštaje sa ratišta; Lenke Jabloncai jedan komad svog nakita koji je nekada dobila od Jozefe Hajnrih menja za privezak lanca za muški sat, da bi i ona mogla nešto da pokloni Eleku Sabou; Antanta zahteva nadoknadu za do sada pale žrtve, engleski predsednik vlade izjavljuje da neće odložiti oružje dok Belgija i Srbija ne dobiju sve natrag. Teta Klara posle nekoliko dana bolovanja iznenada umire, troškove njene sahrane dele među sobom rođaci trgovačke kćeri, sahrana košta zapanjujuće mnogo; u Irskoj je opsadno stanje, ser Rodžer Kejzment u potaji šalje oružje na Zeleno ostrvo — vešaju ga; u među-

vremenu Nemačka četiri puta napada Englesku iz cipelina. Nemačke izjave su nedvosmislene, u budućnosti će sa neprijateljskim brodovima postupati kao da su ratni brodovi, reakcija Bele kuće nije prijateljska i spominje mogućnost ulaska u rat. Irena Jabloncai preživljava prvo ljubavno razočaranje u životu, dok Piroška odbija svog prvog prosca; sabor nemačkog Rajha zahteva vođenje podmorničkog rata najnemilosrdnijim sredstvima, trupe Antante se iskrcavaju kod Soluna, Helada obećava neutralnost ali razoružava trupe koje stupaju na grčku zemlju. Melinda posećuje svoje starije sestre, nudi mir, očekivani rezultat izostaje, dve starije Parke neće ni da čuju o sablažnjivom četvoropregu i ne žele da se upoznaju sa pojedinostima sređivanja tih stvari. Nekadašnji stanovnici Kišmešterske ulice ponovo se posvađaju na mirnodopski način, a u međuvremenu nesrećna ideja Konrada fon Hecendorfa i Falkenhajna u Vrhovnoj komandi u vezi sa trupama koje su upućene iz pravca Tirola, odnosno u pravcu Verdena, narušava relativnu ravnotežu na Istočnom frontu. Olgin muž odlazi u unutrašnjost da nabavlja namirnice, brat i sestra Majtenji dele plen, ni Melinda ni Lenke Jabloncai ne jedu iz Olginih pošiljaka, samo dvojicu Bela hrane dobro, njih dve bi smatrale da bi bilo kobno ako bi se zbog sada već oslabljenog opšteg snabdevanja Bela Majtenji ponovo razboleo. Bitka kod Verdena traje od februara do septembra; sanitetlije, ako uopšte stižu sa svojim nosilima do poljskih bolnica, neprepoznatljivi su od krvi po kojoj treba da gaze; od mrtvih, raznih narodnosti, kraj Verdena bi se moglo načiniti brdo — broj žrtava prelazi milion — a okolina Doberdoba i Soče nije ratište već kasapnica. Gospođa Agoštona Bartoka organizuje kružok u kome se pletu gležnjaci za vojnike koji se bore na Istočnom frontu, Belinda pomaže u poslu i te žene koje su se kod njih okupile i rade zabavlja čas muzikom, čas čitanjem.

U maju se odvija najstrašnija pomorska bitka svetskoga rata, kod Skageraka, u magli ne mogu da razlikuju prijatelja od neprijatelja, torpeda lete, među olupinama, pod pljuskom tanadi, u kiši, barutnim gasovima, plamenu i talasima koji gutaju prepolovljene

brodove, umiru ili se dave hiljade; nemačka vrhovna komanda priznaje 2.414 mrtvih i 449 ranjenih, na popljenim engleskim brodovima je služilo skoro deset hiljada ljudi, od kojih nemački razarači spasavaju sto sedamdesetoricu, ostali se dave u moru, odnosno umiru na brodovima. Belica Majtenji i Belica Tihi dobijaju istovremeno gnojavo zapaljenje krajnika, majke su uznemirene, snabdevanje lekovima je loše, nabavka lekova se najlakše obavlja preko Eleka Saboa, jedan od njegovih zetova je apotekar. Sredinu 1916. godine karakterišu velike ofanzive, Rusi napreduju, zauzimaju skoro celu Bukovinu, a u junu počinje na flandrijskom frontu bitka na Somi koja traje do novembra; Elek Sabo od gradskog inženjera traži stručni savet da bi razumeo kako dejstvuje tenk, ta nova borna kola sada prvi put ubačena u borbu; u međuvremenu Rumunija objavljuje rat, Rumuni upadaju u Transilvaniju, Agneš, teta-Klarina mlađa sestra, bez objašnjenja i oprostajnog pisma vrši samoubistvo, od starih služavki trgovačke kćeri živa je još samo Ana.

Do septembra je Transilvanija ponovo slobodna, a teškoće u snabdevanju više nisu karakteristične samo za Mađarsku, ekonomsku ravnotežu sveta su paralizovale pomorske bitke i uzajamna blokada. Sa novinskih podlistaka na čitaoce zure muškarci koji više ne umeju ni da se smeše: **GLUMCI NA BOJIŠTU**. Antal Salai (izgubio ruku), Jožef Bartoi (u ruskom zarobljeništvu), Ištvan Belak (izgubio nogu). Pored slike u smokingu mornaričkog kadeta Lajoša Vamoša stoji krst koji znači junačku smrt. Belinda, pored posnog petka, jer se do mesa i inače ne može doći, izmišlja novi zavet za pomirenje s nebom: da bi joj se muž vratio, dva dana u sedmici neće pušiti iako je strastan pušač. U rubrici poznatih ličnosti — nosilaca glavnih uloga u mađarskom parlamentu, Mihalj Karolji se srdito podnimio razdrljenog okovratnika, kao da čeka da se s nekim odmah potuče pa je unapred olabavio kravatu. Belica Majtenji doživljava šok, na zidu školskog nužnika nalazi prljave slike, po sećanju ih nacрта, Lenke Jabloncai misli da je došao kraj svetā, da je iz njenog bledog sinčića izbila opaka bakina krv. Jedan meteorološki stručnjak, koji se ne

predstavlja, smatra da se od prinosa šesnaeste godine ne može očekivati čudo, mnogo je podzemnih voda, veliki deo naših površina je ostao nezasejan zbog nedostatka radne snage. »Sreća što je 1915. sudbina bila milostiva, jer iako letina nije bila ni osrednja, mogla se uspešno skupiti, pa smo uzdignute glave krenuli u treću ratnu zimu; teška vremena su očeličila naše snage, a svrsishodnom upotrebom prinosa — šaljući od njega i svojim saveznicima — zemlja je za godinu dana obezbeđena najvažnijom namirnicom.«

Sudbina u 1916. već neće biti tako blagonaklona: aprila se na zemlju sručuju kiše u katastrofalnim količinama, u junu pustoši ciklon, u julu pak suša i vihor koji na površini od jednog kilometra ruši sve zgrade, a posle njega u Bečkom Novom Mestu ostaje tri stotine mrtvih i ranjenih.

Debrecinska policija obećava delotvornu intervenciju koja treba da osigura snabdevanje stanovništva i vrši prepad na kolovođe crne berze, ali se šverc i dalje nastavlja, a stanje je sve bezizglednije; Lenke Jabloncai pogdekad dobija nešto više namirnica, donosi ih kmet, i to je poklon. Raste broj ratnih zarobljenika, ured koji se u Budimpešti bavi staranjem o ratnim zarobljenicima i obaveštavanjem njihovih porodica saopštava u novinama da je pustio u promet dopisnice različite boje za dopisivanje sa zarobljenicima koji se nalaze u poznatim i u nepoznatim mestima. Elek Sabo pita svoju buduću suprugu koliko, u stvari, ima braće i sestara, posle odgovora Lenke Jabloncai zamisli se i pita gde li se sad muče njena dva mlađa brata. Pitanje je nemilosrdno, Lenke Jabloncai nema običaj da se zanima za Peštance. Na flandrijskom frontu se vodi vazдушna bitka, kod Ipera Antanta napada bojnim otrovima, u bitki na Somi Englezi i Francuzi ubacuju devedeset divizija od kojih je pedeset uništeno. Agošton Bartok o tom vremenu beleži u svoj dnevnik: »Prvoga decembra 1915. moj zet Antal Tihi se posle izgradnje i puštanja u promet poljskih željeznica na konjsku vuču u Rusiji i Poljskoj preselio na dalju službu u Brod. Četvrtog marta 1916. se u Budimpešti rodila moja unuka Eva Bartok. Antal Tihi je prekomandovan u Skadar.«

Debrecinski ostatak mikrosveta Saboovih, posle gu-bitka oca, stanuje sa majkom udovicom; kasnije, kada Marija Varadi-Sabo ode za svojim mužem, Elek i nje-gove tri mlađe sestre, Gizela, Berta i Irena, stanuju zajedno. Gizela se udaje za Lasla Šamija, ima sinčica; Berta i Irena su još neudate kada im njihov brat iz-nenada najavljuje da bi voleo da ih upozna sa njihovom budućom snahom — on se ženi. Tok susreta poznajem iz dva izvora, pričala mi je o tome majka, i to ne jednom, a na moju molbu je o tome referisala i Marija, moja rođaka, i moja krsna kuma Irena Sabo. Saboovi su tvrdili da o mojoj majci do susreta nisu mnogo znali, osim da je ona prelepa supruga Bele Maj-tenjija, pa su sa radošću mislili kako će preko Eleka da se orode sa tom očaravajućom ženom. A moja maj-ka je rekla da bi se susret lošije završio da prvi sa-stanak nije bio lak i da moj otac nije vraćao svojim slat-kim humorom, da se nije istovremeno udvarao i svo-jim sestrama i budućoj supruzi, i da ona nije imala onu rutinu koju je stekla godinama provedenim u Kišmeštarskoj ulici, sa kojom se znala ponašati i u teškim trenucima: u tih izvesnih petnaest minuta su-čelila su se dva sveta. Saboove kćeri nisu ličile ni na koga od onih koje je moja majka sretala u toku svog života, nikada još nije videla ovakve tihe popovske kćeri, koje žive samo za svoj dom. Nije reč o tome da moja tetka Berta, ili buduća krsna kuma Ire-na nisu bile dovoljno svetske u društvenom smi-slu reči, Irena je uz to imala prefinjene crte i bila je lepa, ali kao da su se međusobno posmatrale kroz staklo. Moja je majka donela sa sobom ton francu-skih žureva Olge Majtenji i ćaskanje naučeno pored Melinde, koje je reporterski saopštavalo svaki zanim-ljiv događaj u varoši, u razgovoru koji se povremeno prekidao tražeći pomoćne teme prošla je celim debrec-inskim horizontom, ali su Saboove samo ćutale, pa je na kraju i domišljatost Lenke Jabloncai bila iscr-pena. Da odagna neprijatnu tišinu, Elek Sabo je otvo-rilo klavir i odsvirao iz operete *Zlatna kiša*: »Gvendo-lina, Gvendolina, hoćeš malo aspirina, da ne plače seka, eto apoteka, Gvendolina, Gvendolina, hoćeš malo aspi-rina«, ali se i tome smejala samo njegova verenica. To-

kom ponovo otpočeto razgovora se onda otkrilo da Saboove ne poznaju one koje je Lenke Jabloncai pominjala, a i da ih poznaju, ne zanima ih ničiji lični život; one najvećma vole da budu u sopstvenom domu i premda im je Debrecin drag, nedostaje im Kereštarča, županija Bekeš, i ostali članovi porodice. Onda su samo posmatrale moju majku, kao da je kroz prozor iznenada uletela rajska ptica a one su do sada uvek držale prepelicu.

Od svojih tetaka Saboovih nisam o svojoj majci čula nikada drugo do pohvale ili veličanja, niko osim njih nije mogao bolje znati ali nije objavljivao sa koliko je vernosti i hrabrosti istrajala u svakoj nevolji svog lakomislenog muža, kako je držala kormilo one lađe koja bi u roku od pola sata potonula vođena prstima njihovog čudesnog i obožavanog brata, koji su stalno zahvatali u nešto drugo. Od svoje majke nikada o porodici svoga oca nisam čula ništa osim dobrog i lepog, pa ipak od detinjstva sam osećala da su jedni za druge značili uzajamno razočaranje. U do tada nerazlučivi, puritanski, kalvinistički blok Saboovih dospela je, sa bolešljivim dečakom, razvedena žena, katolkinja, vaspitana u samostanu i među zatucanim katoličkim članovima porodice, a moju je majku spominjanje županije Bekeš, spominjanje genijalnog dekana kalvinističke crkve koji je na mnogonacionalnom tlu ne samo održavao usitnjene mađarske zajednice nego ih i razvijao, podsećalo na nešto što je htela da zaboravi: na Šar-ret, na Gačarijeve, na svoga pradedu, propovednika letopisca, a pored svega je zapanjeno gledala te čudne devojke koje su se, po sopstvenom priznanju, samo kod kuće osećale zaista dobro i koje nepoznati nisu zanimali. Moja je majka najmanje volela da bude kod kuće, ako nije dobila poziv i nije mogla da bude u društvu, ili u izvesno doba dana nije mogla da protrči kroz korzo, osećala bi se loše; tri dana pre smrti, u svojoj osamdeset i trećoj godini, kada bez moje pomoći nije mogla proći ni kroz svoju sobu, rekla nam je da bi izišla u obližnji drvored samo da je malo podržimo, tek toliko dok izbroji koliko kola će naići u roku od pet minuta iz pravca bolnice Janoš, odnosno iz pravca

Budađende, i da se kladimo s njom da će pogoditi koliko će među njima biti crvenih, a koliko škoda. Bio je to korektan susret, od svoga oca znam da mu je moja majka čestitala na sestrama, a da su mu njegove sestre čestitale na mojoj majci. Sestre Eleka Saboa nisu ni treptajem stavljale do znanja koliki potres predstavlja za njih što se Elek ženi. Do tada su živeli utroje, od tada će njih dve same, očito bez Elekove pomoći. Svejedno, neka njihov brat bude srećan; bog neka ga vodi na njegovom putu.

Belindino pismo od 29. maja 1916. nedvosmisleno kazuje da je u vreme odvojenog života moja majka živela u mutnim materijalnim prilikama. Da bi se mogla izdržavati, molila je zajam od svoje prijateljice; Belinda i ovo, kao i sve uostalom, javlja svome mužu. Poznajući prilike treba da verujem da je sva svoja materijalna sredstva ulagala da, rame uz rame sa Melindom, osigura kaloričnu ishranu i dobro zagrejanu sobu za Belu Majtenjija: od svega se najviše bojala da će se on ponovo razboleti i onda će rastava ponovo da se odgodi. Cene namirnica koje su se mogle nabaviti bez karata, zajedno sa ogrevom, postale su skoro neplative, uticaj rata se sada već osećao na svakom koraku; ni štampa se više ne usuđuje da za-
bašuri stvarnost: »Ne samo telesno, i duševno smo se sledili kada smo videli stotine ljudi kako po strašnom mrazu satima stoje pred fabrikama plina i drugim mestima gde se prodaje ogrevni materijal. Koliki su propali zbog tih teškoća koje su ratom izazvane, a koje su se odgovarajućom organizacijom mogle otkloniti! Ratna stradanja su zakucala i kod nas i — na žalost — videli smo na ulici smrznutog čoveka koji je stajao u redu, videli smo u kućama zamrznutu vodu u nezagrevanim stanovima, videli smo umrlu malu decu koja su se smrzla u danima bez loženja u ledanim stanovima. Smrtnost dece je uzela neverovatnog maha i dok su očevi i braća koji brane domovinu ginuli tamo napolju, dotle su ovde, kod kuće, njihovi najbliži nevini postajali žrtve rata. Ono mučenje kroz koje su zimus prošli u celoj zemlji naročito siroma-

šni, ostaće u sećanjima svih nas. Meteorološke prilike ove godine su, na žalost, bile izuzetno nepovoljne za krompir, kukuruz, kao i za krmno bilje.« Ukidanje kredita i nedostatak robe nije imalo za posledicu samo zbrku izazvanu veštačkim dizanjem cena; posle smanjenja količine sledilo je i slabljenje kakvoće; u cilju bogaćenja, varalice — vojni snabdevači trupa, ljudi koji su gomilali robu, prevaranti i podizači cena, vodili su privatni rat. Sa sve većim nedostatkom robe, naglo raste i broj omladine i žena kriminalaca; mali broj muškaraca u pozadini izaziva raspad i propast porodica. Iz dana u dan sve je više samoubica, bu-dimpeštanski Dečki sud u trećoj godini rata sudi dve hiljade sto pedeset i osam predmeta više nego prethodne godine, vojne vlasti vode u evidenciji deset hiljada tri stotine šezdeset i devet vojnih begunaca, od tih hvataju tri hiljade osam stotina četrdeset i dvojicu, a za ostalima je raspisana poternica.

O događajima ovog razdoblja odvojenog života mnogo štošta su sačuvale kutije za pisma i dnevnicu. Belinda javlja na front da je na misi pevala solo, šalje mužu svoju sliku sa Marijanom; Lenke Jabloncai koja očekuje oslobođenje, koja je vesela iako je u svom ljubavnom životu dospela u ćorsokak, nada se razvoju svoje umetničke karijere, odlazi na gimnastiku u samostan, na fotografiji stoji sa svojim nekadašnjim razrednim drugaricama na stepeniku, kosu je ponovo devojački podigla i sa osmehom šesnaestogodišnjakinje smeje se u aparat. Snimili su i malog Belu Majtenjija, ukočio se u belom trikou, u cipelama na dugmiće i tužnog lica salutira. Segedin je istovremeno plakao i ponosio se: 46. pešadijski puk je odbio istoga dana sedam krvavih juriša, a socijaldemokratski državni sekretar Haze koji požuruje mir, izražava slične misli kao i Belinda Bartok koja piše svome mužu: »Mir ne leti tako brzo kao naše želje. Hoće li uopšte ikada biti dobro kao nekad? Kad pomislim na lepe i srećne zajedničke dane, kao da gledam u davnu prošlost. Ovo razdoblje diže ogromni bedem između prošlosti i budućnosti. Ni posle dvadesetogodišnjeg sna Ripa van Vinkla nije moglo biti toliko promena koliko se u našem društvu događa.«

Kada pismo polazi na put, Belinda i Lenke Jabloncai nemaju nekih realnih predstava o Verdenu, o ofanzivi protiv Masa, o vazдушnim bitkama, o tome da kod San Martina vojnici uništavaju jedni druge u boju prsa u prsa, a osuđenici na smrt verdenske ratne operacije žive krtičji život u rovovima dok četiri stotine dece koju čuvaju u samostanu salezijanaca ginu u Trstu u vreme bombardovanja. Ako Lenke Jabloncai o tako nečemu i čuje, njena svest odbacuje informaciju, takvo držanje nije joj bilo svojstveno ni u devojačkom a ni u kasnijem dobu — drugi svetski rat i decenije koje su mu prethodile proživela sam sa njom — što se jedino može objasniti time da je u to vreme skupljala snagu za svoj poslednji životni skok i da su pripreme za promenu načina življenja vezale njenu znatiželju koja je u drugim prilikama toliko žudela za obaveštenjima. Gizela Jabloncai oprezno pokušava da odmeri šta joj je ostalo posle smrti trgovačke kćeri i porodičnog zemljotresa; Melinda sabira i oduzima dok Nemcima ne stigne američka nota; procenjuje šta bi bilo najpraktičnije da se čini; Belindin Belica vodi rat bojnim otrovima sa Belicom Majtenjijem; čarobnjački prsti Eleka Saboa prave im od govedeg mehura cepelin, nijedno dete se nije bogzna kako oduševilo; dva mala suvonjava vojnika se igraju smrti više iz učtivosti, premda rat ima i takvih razdoblja koja su bliža dvojici tihih i međusobno veoma privrženih dečaka; njihovo obožavanje heroja je upravljeno prema udaljenim ličnostima; Belinda suze roni kada shvata da su dečaci podigli simbolični grob dragom, vernom, mučeničkom ser Rodžeru koji zamalo da je napao s leđa onu zlu Englesku o kojoj Belinda inače ima svoje mišljenje od kada je grubo Lojd Džordž izjavio da će rat trajati dotle dok se pruski militarizam ne iskoreni. Elek Sabo u svom stanu čita poverljive izveštaje vojnog odseka, ako neko uđe u njegovu sobu, spise koje je prokrijumčario u kuću gura pod svoju mapu, maloga čoveka toga trenutka od svega najviše zanimaju događaji u Rusiji. Napolju je preveliki nemir, menjaju se ministarski portfelji; Rusija, gde su beda i ogorčenje iz dana u dan sve veći, sva je u napetom očekivanju. Elek

Sabo ređe ima priliku da bude sa Lenkom Jabloncai, jer se on stara i o poslovima ratnih zarobljenika i izbeglica iz Transilvanije, u najboljem slučaju se uveče nalaze da nakratko porazgovaraju, mali čovek često prelazeći dvorište čuje klavir, često se čuje pesma o kraljevni kratke suknje; Elek Sabo se pravi kao da ne zna na koga podsećaju ti tonovi. Vesti o velikim bitkama, osvajanju gradova, izbijanju armija na velike reke, u zainteresovanima izazivaju samo neko učtivo zanimanje jer je debrecinski sud konačno izrekao presudu o rastavi braka Bele Majtenjija i Lenke Jabloncai, pa verenici prvi put prolaze ruku pod ruku debrecinskim korzom. Nova bitka na Soči odnosi trideset i šest divizija i šest hiljada topova; na frontu kod Narajovke bez prestanka traje ruska ofanziva; Belinda Bartok ne pominje žalosne i, kako se čini, za sada neizbežne ratne događaje, piše svome mužu: »Pred veče je naišao Lekši, neizmerno ljupko nam je svirao na klaviru. Kako je srećno ovo vreme! Povratak proleća petnaestogodišnjaka.« Mali čovek iznajmljuje stan u Ulici Domb broj 16, moli glavnog gradskog inženjera da izvidi da li po svemu odgovara. Elek Sabo je brižan stanar, jer u tom stanu očekuje svoje dete koje tek treba da se rodi — stan mora i spolja i iznutra da bude pogodan za prvi dom jednog malog deteta. Glavni inženjer sve pregledava, meri broj kubnih metara vazduha, zagleda u peći, Elek Sabo sve podatke upisuje u svoj notes, a kako on ume da se bavi u isto vreme, paralelno, informacijama koje jedna od druge potpuno odudaraju, pri tom misli o onome što je te noći čitao u poverljivom izveštaju; kad bi sada iznenada hteo da načini bilans ili da na mapi zabeleži gde gori svet, otkrilo bi se da rat možda i nema granica. U bitku na Somi je ubačeno dvadeset engleskih i francuskih divizija, Antanta je zauzela grčke železničke i telegrafske stanice, Saraj na makedonskom frontu nastupa prema Nišu; ako gubitke neprijatelja na Soči procenjuju do sada na sto osamdeset hiljada, koliki može da bude broj poginulih Mađara — pravi broj?

Belinda i dve Jabloncaijeve se spremaju za Lenkino venčanje, a za svoje venčanje se sprema i srećna Melinda. U međuvremenu teče velika Kadornova ratna

operacija na talijanskom frontu, naši vojnici su prinuđeni da se brane u oblasti Narajovke i da odbijaju dnevno četiri do pet ruskih masovnih juriša. Osuđene na smrt na zapadnom rovovskom frontu ne oštava više samo oružje nego i ludilo. Oko novog doma koji se gradi plamti svet, ali je Lenke Jabloncai radosna, Elek Sabo je iz dana u dan obasipa pažnjom, pa leti pesma sa klavira, Lenke Jabloncai je sama, ponovo vežba za koncert, pokušava da sastavi program svog samostalnog recitala, i razmišlja da li bi mogla nešto da započne ako bi novelu koju je bacila na papir posle prvog raskida sa Jožefom napisala kao pravi roman, fiksirajući sada već ne samo svoj lični bol nego i nešto opšte o toj ženi koja se ne oslanja ni na koga, koja je slobodna, koja radi, koju ne vezuje muž, porodica, ovakve ili onakve predrasude, koja sređuje svoj život kako hoće, i omogućuje da svugde uvek bude mir; samo mužjaci zapodevaju rat. Konačno i malom Beli Majtenjiju saopštavaju kakva ga promena očekuje u životu, on to uzima na znanje bez ikakvog potresa, i do sada su članovi njegove porodice živeli i stanovali u raznim kombinacijama, neko u Kišmeštarskoj ulici, neko u Ulici Fiveškert, deda Junior je u poslednje vreme živeo u Etveškoj, a što će on od sada sa svojom majkom i sa Elekom Saboom živeti u Ulici Domb, a njegov otac i teta Gizika u Betlenskoj, o tome ne vredi razmišljati jer se oko njega ništa nije promenilo, od rastave navamo dva verenička para demonstrativno prave program uvek zajedno.

Kada Elek Sabo uveče stigne kući od svoje verenice, ponovo počinje da čita poverljive izveštaje. Raspoloženja na frontovima i vesti iz Rusije podjednako signališu nešto što dolazi, a oni razgovori, koje vodi sa članovima porodica ratnih zarobljenika i sa ratnim udovicama, ratnom siročadi — većinom seljaci- ma, koje dobro poznaje, i koji u njemu odmah prepoznaju seljana, jer jedina realna pozornica života ma- log čoveka do smrti ostaje Kereštarča — upozoravaju ga da se i u Mađarskoj nešto sprema. Stan u Ulici Domb br. 16 u novembru već dobija gazdu, Lenke Jabloncai se useljava sa malim Belom, pored name-

štaja koji je kupila Marija Rikl stižu i stvari Eleka Saboa, donosi ogroman orman od hrastovine za koji je sam dao nacrt, svoju amatersku fotografsku laboratoriju, bezbrojne ploče, muzičku mašinu, stare ručne radove koje je skupio u toku transilvanskih lutanja, gledosane ćupove, svoju veliku biblioteku sa retkim knjigama, sto od rezbarene orahovine dekana Janoša Saboa, onaj porcelan koji je nasledio od dedova Varadi-Sabo i koji će praznike njegove kćeri, koja tek treba da se rodi, pratiti posle pod svetlošću sveća na stolovima postavljenim za posebne prilike. U prozorima novog doma stoje uski sanduci, pod orošenim staklenim pločama u njima su neke biljke koje treba da budu iznenađenje, Saboovi su svi veliki vrtlari, na dan venčanja posvuda plamte neki tajanstveni rumeni cvetovi, to je domaćinovo cveće.

Dana 10. novembra 1916. Belinda piše svome mužu: »... već sam počela da se uznemiravam, bojala sam se za tebe zbog italijanskih aeroplana. Zamisli, ove godine na groblju nije bilo paljenja sveća, vlasti su zabranile. Micikin verenik je počeo da joj poručuje kako bi bilo dobro sklopiti uz dispencaciju ratni brak. Približava se i Lenkino venčanje.« »Senzacija današnjeg dana«, piše 11. novembra, »bilo je venčanje Bele Majtenjija. Registrovao ih je posle podne u kući, u njihovom novom domu, matičar. Ja sam im poslala jednu Žolnaijevu vazu i bele hrizanteme, priložila sam posetnicu, želeći im sreću. Posle te kupovine sam, na Lenkin poziv, otišla njoj, u njen novi dom u Ulici Domb br. 16. To je dom prijatnog rasporeda, a u njemu vedrina i zadovoljstvo već sada caruju. Stekla sam lep utisak. Samo mi je teško tvoje odsustvo.«

Pismo tek što je pošlo na put, a umire kralj; vest prvi saznaje Elek Sabo, do njega svako obaveštenje stiže brže, kroz posebnu gradonačelnikovu liniju. Lenke Jabloncai grabi svoj mantil, htela bi odmah da krene do Belinde, Melinde, da se dogovori, šta misle, šta sada treba očekivati, verenica od trideset i dve godine po novembarskoj ulici trči držeći se za ruke sa verenikom od trideset i sedam godina, nema nikog ko bi ih zadržao, Elek Sabo ne mari šta je pristojno a šta ne, neka trči ako joj se tako dopada,

trči sa njom i on. Belinda, nežnog srca, brizne u plač na to obaveštenje, a kada zapazi da mali čovek ne saučestvuje u njenoj žalosti već samo sedi, pije čaj, osmehuje se i umesto nekrologa kaže samo toliko: »Kralj? Da se bar nije ni rodio!« gleda ga svojim slatkim, uplašenim licem, i vikne na njega: »E pa, zaista, Lekši!« Belinda prva primećuje u Eleku Sabou koji je sušta ljubaznost, neobuzdane i gvozdenom rukom zadržavane strasti, sposobnost za mržnju.

Zemlja je u žalosti, zemlja kruniše, stiže Karlo, udara četiri reza na kraljevskom bregu, obećava da će od sada braniti državne granice, a u međuvremenu Antanta je već zauzela Pirej, rumunska divizija koja je odsečena kod Turnu-Severina predaje se, novi verenici se osmehuju, spremaju se za venčanje. Planiraju da će sklopiti brak na Svetog Nikolu, ali verenikovog kuma Endrea Marka u poslednjem trenutku šalju službenim poslom iz grada. »Sutra ću se ponovo baviti Svetim Nikolom«, piše svom mužu 5. decembra 1916. Belinda. »Pre podne ću odneti Lenki tacnu za žur. Elegantna joj je forma, lep komad. Odnela sam je gospođi Der, ona će po njoj naređati čokoladne rolade, a po ivici sa dve strane na crvenoj hartiji salonske bombone. Gore na sredini drške između dve male jelove grane sedi mali crveni đavolac a do dva kraja tacne sa drške vodi crvena traka. Šteta što su venčanje odložili za prekosutrašnji dan, ali ću ja već održati program pošto sam se uhvatila u Svetog Nikolu. Što se naše hrane tiče, ne oskudevamo, jer meso ne želimo, često imamo variva, testa, mleka toliko da ujutro možemo svi petoro, posle podne dvoje dece, popiti belu kafu. Ako nešto nedostaje, to je maslac, toga jedva ima. Sada treba da podnesemo prijavu o uređajima svoje ostave. Glupa stvar, jer ja koristim ono što dobijam za snabdevanje, izuzimajući mast koje je svakoga dana sve manje.«

Venčanje Lenke Jabloncai i Eleka Saboa prati vest o turnu-severinskoj pobedi, o predaji rumunske prve divizije i padu Bukurešta; sto tokom jednog časa ne odaje rat: krcat je jelom koje je nabavio Elek Sabo; Lenke Jabloncai prethodnog dana celo prepodne otvara vrata pred kmetovima koji se pojavlju-

ju s korpama. »Dragi dobri moj Monika, juče nisam pisala zbog Lenkinog venčanja«, ide pismo na front, »kao što znaš i ja sam bila tamo. I to se završilo, njih dvoje našli su sreću. Ne treba da se rastavljaju. Kad ćemo mi ponovo stići do toga? Otišla sam u njihov stan u šest posle podne. Svi su već bili kod kuće. Lenke je u beloj letnjoj haljini izgledala kao da je deset godina mlađa, veoma lepa i ljupka, ozarena; Lekši srećan i zaljubljen. Kažu da je Šandor Zih, reformatski pop, predivno govorio. U Debrecinu on je najbolji crkveni govornik. Pored mladenaca bila su prisutna dva svedoka, Endre Mark sa svojim ordenjem i naš dragi tatica, zatim ja kao prijateljica, Lenkine dve sestre i njen sinčić, Lekšijeve dve sestre i dvojica Lacija Šami. Za stolom nas je bilo dvanaestoro. Čaj, sendviči, torte, kolači. Vrlo dobro je izgledala i naša ukrašena srebrna tacna za žur, a ono što je na njoj bilo, isto tako je bilo dobro. Mali Majtenji je bio veoma raznežen. Posle jela je veliki Laci Šami sjajno svirao na klaviru, zatim je Lekši prikazao svoj gramofon. Bilo je to nekoliko prijatnih, vedrih časova; u pola deset smo se vratili kući.«

Kao što je Belinda Bartok napisala svom mužu, novi supružnici u pola deset ostaju u svom domu sami. Ulica Domb, jedna od pitomih sporednih sokaka Burgundije, u to vreme je već pusta, na prozorima su špalete, Ana — ona je pripala Lenki Jabloncai, stara Rožika kuće Majtenjijevih ostaje sa Melindom — sprema za spavanje, kupu Belicu, Elek Sabo odmah prve večeri iznenađuje svoje ukućane: lično pere i briše svoj porcelanski servis za koji toliko strepi. Belicu stavljaju u krevet novi supružnici; kao u nekadašnjem domu otac, sada Elek Sabo govori sa njim molitvu, zatim Ana sprema krevet i u spavaćoj sobi. Ovaj stan u Ulici Domb je udoban, prostran, na nslonu rimske stolice bledožutog nameštaja od jasena sa morskoplavim presvlakama svoju gospodaricu koja se sprema za noć očekuje njen beli penjoar. Pored spavaće sobe se nalazi soba maloga Bele, u trpezariju i salon se ulazi iz posebnog malog predsoblja, u njemu

stajace ogledalo, zidna vešalica, a pred zidnom vešalicom, kako to pristoji, kako je naučila u Kišmešterskoj ulici, omanja u srebro okovana školjka nautilus za posetnice, u trpezariji stoji garnitura od mahagonija Marije Rikl, ogroman sto sa bakarnim nogarima, pored kojega, ako bi izvukli skrivene produžne ploče, može da sedne dvadeset i četvoro; u dubini trokrilnog ormana, na ružičastom mermeru udubljenja za serviranje, ispred ogledala, na glavnom mestu, nalazi se Belindina srebrna tacna. Stolovi za žur, svih šest, u jednom uglu ugurani jedan u drugi najavljuju kartaške partije, čajanke, društvo; samo Lenke Jabloncai još ne zna da će se kod nje skupljati samo u najređim slučajevima; oko stolova stolice, u uglu velike engleske naslonjače, između njih osmougaoni stočić za pušenje, na njemu vaza Marije Rikl čiji par krasni Melindin dom. A ima još jedna vaza, takođe od plemenitog porcelana, mada nije toliko stara kao čuveni markiz lovca kuće Anzelmusovih; ta stoji u salonu, na klaviru, u blizini rekamijea sa šarama panterovog krzna, male sofe i stolica bez naslona; jedna vitka, utegnuta dama otvara kutiju s porcelanom, a iz poluotvorene kutije plave se ljubičice.

Obaveštenja o venčanju su otišla na vreme, umesto Jožefovog telegrama sa čestitkom momak je doneo svadbeni poklon, porcelan pun ljubičica. Kuća je tiha, supružnici su sada već toliko sami da se Lenke Jabloncai uplašila, odšunjala se u muževljevu sobu, gde pored divana pokrivenog torontalskim ćilimom na sićušnom bidermajerskom stolu stoji biserom vezeni abažur za sveću njene svekrve koju nikada nije upoznala, iza njega fotografija, seoski put, neko drveće i u daljini štrči toranj jedne crkve: Kereštarča. Između dve bidermajerske fotelje koje se žuto presijavaju a ukrašene su malim neizbledelim ružinim vencima, nedaleko od nekadašnjeg pišačeg stola dekana Saboa, nalazi se gramofon, Lenke Jabloncai bira ploču, ali joj hvataju ruku i nežno joj uzimaju iz prstiju. »Hajdemo u postelju«, kaže Elek Sabo, »kasno je već za muziku.«

Lenke Jabloncai se uznemirena srca sprema u dobro zagrejanom kupatilu u koje se ulazi iza deča-

kove sobe, mali Bela već odavno spava, i njen muž kreće da završi umivanje i pranje pre leganja. Pridržavajući bele čipke, dok joj je muž u kupatilu, pretrčava kroz sada već mračne sobe do salona. Sad će odmah početi onaj užas za vreme kojega će, da bi mogla da ga podnese, kao neku litaniju morati stalno da ponavlja: ja inače volim svaki delić ovoga čoveka, jer je dobar, pametan, nežan; pa se od njega mora i ovo podneti, samo neka bog dâ da ne traje dugo — a dotle da još jedan dašak udahne od ovih ljubičica. Šta je taj jedan dah nevinog cveća — na noćnom ormariću gori električna sijalica, ali je tamo pored nje uvek i sveća, tako je naučila u Kišmešterskoj ulici, zalud u Debrecinu postoji već godinama električni tramvaj, električno osvetljenje, ona sebi osvetljava svećom koja će toga trenutka da se zaleluja u njenoj ruci. Međutim, dama koja se savija nad kutijom od porcelana može da vidi samo neku crninu: kutija zjapi tako prazno kao da nikada u njoj nije bilo cveće. Stoji Lenke Jabloncai, gleda Jožefov poklon, zatim čuje kako se iza nje otvaraju vrata. Spavačica Eleka Saboa se ne vidi, nosi ogrtač do poda boje duvana, na nogama mu turske papuče. »Vaše sam cveće, s vašim dopuštanjem, izbacio na đubre dok ste vi prali zube«, čuje njegov glas. Lenke Jabloncai razmišlja, u stvari bi trebalo da je srećna što je svome mužu toliko važna, ali ipak oseća da ono što je učinio nije sasvim lepo. Cela varoš zna kako je nevina, bezopasna bila ova stvar sa Jožefom. Nije trebalo baciti na đubre one sirote ljubičice.

Poljubac Eleka Saboa niti žalosti niti usrećuje više no poljubac Bele Majtenjija u svoje vreme: u tom poljupcu onaj drugi nalazi radosti, ona ne. Lenke Jabloncai ga podnosi otvorenih očiju i u međuvremenu objašnjava sebi da je ovo čovek toliko dostojan ljubavi da će već nekako zbog radosti koje pružaju dani otrpeti i noći.

Prvo što sam posle očeve smrti našla prilikom otvaranja ladića njegovog pisaćeg stola bila je mala smeđa beležnica Eleka Saboa. Ostalo je mnogo fotografija

s mojim ocem iz onog razdoblja koje je opisano u *Starinskoj priči*; fotografije čuvaju uspomenu na blistavo pametno, lepo uobličeno lice, vitki, dečački stas, elegantni ukus u oblačenju, na bujnu, sjajnu crnu kosu i sada ponovo moderne brkove, okrugle kape s obodima i fine zategnute rukavice na rukama. Beležnica ga mnogo jasnije prikazuje, otkriva ideje koje su ga preokupljale, radost i muke, zanimanja i način mišljenja.

Ispisujem primere iz nje onako kako jedan ispod drugog slede:

»Teta Tereza

žilava matora žena molovana:

Tele, ofucano, samo izmolovano

Parter, levo 65—66 Uranija

10. septembra 1915.

San, klavir, srdžba. U izlogu crvena haljina šešir. Irenka.

Vraćam svaku nevernost.

Ne smem često onamo da odlazim.

Ne volim ljubazne primedbe u prisustvu drugih, s jedne strane me zbunjuju, s druge strane mi se čini kao da su upućene nekom detetu ili zajedničkom prijatelju.

Volim ako se boje za mene.

Grozim se toga da kao poverljivi prijatelj stanem na mesto B. B. Neću da budem prijatelj a još manje blebetava piljarica. Umem veoma da volim, ali samo onda ako i mene vole. Velika nevernost, velika kokerija ili nemilosrdnost mogu da me razočaraju u roku od jednog trenutka, osim toga i to ako shvatim da sam bio potreban jedino za partnera u igri ili za odgonitelja dosade.

Sve zapažam, ja sam kao seizmograf, imam čudesan dar da spoznam šta ko misli. Kažu da ljubav koja za trenutak nestaje nije prava. To poričem. Moguće je da postoji samo jedan takav od milion ljudi, ali taj sam ja. Ne poznajem ljubav ili naklonost koja uzdiše ili bleđi za nedostižnim. Ako me ne primaju u kola, idem dalje. Pa ipak sam ja idealist, ipak sam ovakav. *Ja sam.*

Volim njenu pamet, volim njenu nedoslednost. Tako je pametna što od mene očekuje da je ne volim radi njene lepote, jer lepota ništa ne pruža, a toliko je nedosledna kada smatra da je natporučnik P. veoma lep, u tolikoj meri da tu njegovu lepotu može dugo da posmatra.

Ne volim kada za svoga J. strepi od rata. A naročito ne ono što često čini da u njegovom prisustvu izjavi ovako nešto: »Ne marim ja ni za što, samo vas da ne odnesu, J. !« Zar ne misli da bi J. to mogao pogrešno da shvati, kao što i shvata pogrešno? Pored svega, to mene još i boli. Više ni za mene ne može da strepi nego za svoga J. koga je čak i oplakala. Upravo onda kada smo se posle Sovate prvi put sreli. Kako ste se vi čudili što sam tada bio neraspoložen. Ja sam zavidljivo pseto, i ljubomoran sam, ali sam takav i takav ću ostati. Molila me je da je upozorim ako nešto ne učini dobro. Eto. Obožavam njenu sliku u crnoj haljini a i mrzim je. Obožavam je jer je obožavam ali je mrzim jer se za nju vezuje neka velika sreća. Kad god na to pomislim, voleo bih da je slomim. Zavidljiv sam i ljubomoran i na prošlost. Sebičan sam i tu se ništa ne može menjati. Bože, kakav bih bio muž! Jadna žena.

Grof od Luksemburga

c c h a g g a h h d

turski loz 1028870

Dobar mekan ko ti poslo

lebac peče taj Soboslo

Ich falle auf dem Feld für Deutschlands Ehre.
Begrabt mich nicht in der Fürstengruft, sondern gemeinsam mit meinen tapferen Soldaten. Prinz Eugen von Sachsen-Meiningen, 20. august 1914.

IX Dregeljova ulica 7. I 22. Adresa udove Kalmana Jabloncajja.

Južna železnica I Ulica Mesaroš 19. u 10.

O Šandoru Kerešiju Čomi je zabeležio da se nikada ni na koga nije ljutio, da nije nikome zavideo, i da se ni na njega niko nije ljutio i niko njemu nije zavideo.

Đordano Bruno

Gospodine moj dobri, daleko je duga, dotle ne stiže želja pruga, ono nebo kuda srce vaše žudi, neće stići dotle, uzalud vam žudi.

Zlatni skarabej

Ulica Berčenji 27. Kaplar Santo.

Anatol Frans Silvester Bonar Karakter J.?

Od mene uči. Strasna je. 10. maj.

O, na starom mostu viteže pribeže

Nije jarac j-o majku moju

Lajoš Sabo. Verhnje Udinsk

Kmet Molnar mi reče: »Na ašov i na motike moje su ruke navikle.«

Gleda na korzo, viri u tramvaj, traži nekoga. Navikla je.

Kako sam blagonaklon i popustljiv u velikim stvarima a kako ste vi sebični u malim stvarima.

Ne mogu da budem tako grub kao što ste vi navikli. Stanarina za četvrt godine 375.

moja telesna težina 28. juna 1915. 51,30.

1. avg. 51,20 bez kaputa, sivo letnje odelo

27. avg. 52 bez kaputa, sivo letnje odelo

1. okt. 53 kg u istom odelu

11. okt. 53 i po, deblje svečane pantalone na pruge, prsluk

25. okt. 53,80 isto tako

ej uhnjem

Dr Erne Jendrašik, univ. prof. dvor. savet. VIII Sentkiralji 40.

16. jun. Prvo cepljenje protiv kolere

papagaj, 20 kruna

radnici iz Srema hoće da putuju pouzećem

Nalazim se na Božjoj pijaci

mački bez nokata teško na drvo se popeti

Süss ist für das Vaterland zu sterben, noch süsser für das Vaterland zu liefern

Jene Jako 100 kruna

2 pak. duvana 2 krune 88

25 portorika 2 krune 25

Porodica Sabo je plemićko pismo s grbom i pečatom dobila 1638. od Đerđa Rakocija. U drugoj polovini XVIII veka se preselila u županiju Arad, zatim Bekeš

10 kuba 1 kruna 60
2 pak. duvana 2 krune 88
3 kg kafe 12 kruna

Kad uzme poloku u ruku, ne mari nek umre i
sam bog

ne daj, ne uzimaj, ne gazduj
daću sve samo dušu ne dam
dok nije pala kiša usev treptao
proćerdo sve što j' imo

moja majka, udovica kravlje glave, potrošila četrnajs lekara

nije hteo pozvati jastreba ni vranu
gori je on moliću od petka

kad bi samo mogo da kupim paklicu duvana otero bi glad njome

Reform kuvar bez mesa, knjižara Nepsava

Jene Jako avans pedeset kruna

u čistu staklenu bocu 60 grama alkohola, 2 g amonijakove soli, 8 grama kamfora

Barometar

Dikens Trgovina starih retkosti Nikolas Niklbi

Naš zajednički prijatelj

Za ljubav, a ne za mržnju sam se rodila, Antigono

Odveli su ljude raspevane, pa ih sad ne pušćaju ni rasplakane natrag.

Ima jedno malo zlatno ostrvo dobro skriveno (Grčki rob)

uva uva gaj gaj, slike Filepa Lasloa Šeri Bibi Tivoli

san, bal, nisam se rukovao

ko polazi na daleki put, nek sa sobom ogrtač ponese.«

Od smrti Seniora Lenke Jabloncai sada prvi put živi u blizini odista obrazovanog muškarca.

Elek Sabo je održao reč: bila je slobodna. Dok joj je muž radio u gradskoj kući, činila je što joj je bila volja. Belica je išao u školu, nije više imao onoliko primitivnih potreba za pomoć, telesni i duševni problemi Bele Majtenjija su od tada pripadali Melindi, devojke su se same izdržavale, Piroška je birala prosce,

a u materijalnom pogledu naglo se vratila iz briga u svet imućnih. Nije pitala kolika je mogla biti plata Eleka Saboa, njen muž o tome nikada nije govorio, ali ju je svim i svačim tako obilato snabdevao da Lenke Jabloncai nije mogla sasvim da shvati što se toliko mnogo govori o jadnom položaju javnih činovnika kada oni, bar što se tiče onih viših, prema njenom iskustvu, izgleda da dobro zarađuju. Pokloni Eleka Saboa su stizali isto tako redovno kao u vreme dok su bili verenici, njihova je ostava bila puna namirnica kojih odavno nije bilo, Lenke Jabloncai je ponovo satima vežbala, pisala svoj dnevnik, skicirala jedan roman o nekom čudesnom vilinskom svetu, iz čijeg će materijala posle četrdeset godina njena kćerka pisati roman-bajku, posluje i uređuje po svom lepom, dobro urejanom stanu i posle izvesnog vremena shvata da već oko podne jedva čeka da se njen muž vrati kući. Od svoga rođenja je bila reporter Vesnika Kišmeštarske ulice, razbijač tuđih neraspoloženja, klavirist na žurevima, zaljubljena u sebičnog mladog čoveka koji tokom cele njihove idile nije nijednom pokušao da svoje zahteve prilagodi njenim zamislima, negovala je i bodrila bolešljivog i osetljivog Belu Majtenjija, sada — prvi put u njenom životu — maze nju. Ne onako kao što je to činio njen prvi muž u vreme svog bogatstva, Elek Sabo ima mašte, a tom bogatom fantazijom izmišlja čime da svojoj supruzi svakoga dana učini neku radost. Sa Elekom Saboom se može čak i igrati, Lenke Jabloncai pored njega ponovo proživljava svoje ukradeno, izgubljeno detinjstvo, u stanu u Ulici Domb mali Bela je najstariji, najozbiljniji stanar, čak se i matora Ana kezi, kikoće kada ugleda svoga gazdu, pa ostaje u njegovoj blizini i kada nema za to više nikakvog razloga, sada pored braćnoga para sa dečkom dok Elek Sabo čita. Čitanje je do sada uvek bila dužnost Lenke Jabloncai, ne samo u Kišmeštarskoj, već i u Ulici Fiveskert, sada nju neko zabavlja, a pri tom to i nije bilo kakav izvođač, sa njim se može razgovarati o književnom doživljaju, raspravljati o rešenjima pisaca. Muž joj poklanja novi kaput sa krznom, sa mufom od lisičijeg krzna, malo-malo pa je izmami iz stana u šetnju,

bračni par ide iz ulice u ulicu, zastajkuje pred kućama, razgleda graditeljske stilove, oblike prozora, stare rezbarene motive drvenih kapija, kvake neobičnih oblika: Elek Sabo vrlo dobro poznaje istoriju umetnosti, a razume se i u arhitekturu, podjednako lako čita nemački, italijanski, kao i latinski; dok Lenke Jabloncai veze, on joj prevodi Svetonija ili Tacita. Ako on sedne za klavir, muzičarsko uho Lenke Jabloncai čuje iz muzike želju, tužbu, smeh ili podsmeh; ti vešti prsti koji su podobni za još mnogo štošta, znaju sve da izraze, nejakoj mladici spremaju potporu, prave sićušne merdevine belim miševima maloga Bele, Elek Sabo voli da rezbari, da popravlja, da menja kožice na slavinama, cepa drva, opravljaja roletne, uvodi iznad trpezarijskog stola zvonce. Ponekad posle večere udvoje pišu pesme, jedan stih piše ona, a drugi stih on. Mali Bela ih gleda pa se Elek Sabo, a ne njegova majka, doseti da i dete uvuče u igru. Mali čovek je takav očuh da Belica Majtenji, koji je izrastao u pedeset i jednogodišnjeg velikog Belu, toliko plače na njegovoj sahrani, da ga je jedan od rođaka koji je bio lekar upitao nije li mu pozlilo.

Početak bračnog života je tako bezoblačno lepo, tako bleštavo srećno razdoblje života Lenke Jabloncai, da se i noći lakše podnose. Elek Sabo ima veću ljubavnu rutinu od one koju je imao Majtenji, pametno se obuzdava, nije mu dvadeset i četiri godine kao tužnom mladom junaku bečkih i venecijanskih poraza. Lenke Jabloncai ne sme da prizna sebi, ali je u stvari srećna, slika Jožefova se još ponekad vraća, ali se sada već smeši kad ga se seti, uspomena više ne ranjava.

Ono na što se kraj Eleka Saboa ne može naviknuti, to je njegova ljubomora.

Lenke Jabloncai je razgovarala sa njim o tome, rekla mu je kako besmisleno srdžbu nosi u sebi, ako njenu prirodu neko poznaje, onda je to on; ona nije sklona nevernosti, ni onda ne bi bila kada bi pala u iskušenje, njena biološka građa nije takva. Što mu je još uvek krivo zbog Jožefa? To je prosto apsurd, kako može da zahteva od nje da polaže računa zbog jednog snoviđenja, zbog nekadašnje fiksne ideje jed-

nog deteta, zbog jedne ljubavi koja nikada nije ispunjena, koja nikome ne škodi. »Ta fiksna ideja meni škodi«, rekao je Elek Sabo, »ja vas volim, i ovako kao što vas volim nisam se nikada ni za koga vezao. Ja ne umem i neću da vas delim ni sa jednom slikom iz uspomena.« Lenke Jabloncai se žali Belindi o nerazumljivoj srdžbi kojoj robuje njen muž, Belinda na njeno iznenađenje daje za pravo Eleku Sabou — sve njene nekadašnje maštarije izbrisala je ljubav koju je probudio njen muž, pa tako i može i da razume svog malog prijatelja. Samovar ponovo često stupa na scenu, ali sada uvek pre podne, jer Elek Sabo polaže pravo na poslepodneva svoje žene. I tako, u Ulici Domb potpuno je beznačajno krunisanje kralja Karla, na istorijska četiri reza samo Elek Sabo čini nekoliko ironičnih primedaba: prema njegovom mišljenju je glavni zgoditak što jedan kraljevski princ Habsburg hoće da osigura granice Mađarske. On je lično već i prema Franji Josifu osećao oduševljeno poštovanje, a kako li će tek sada voleti njegovog uspelog naslednika. »Lekši, bojim se da vi to ne mislite ozbiljno«, gleda ga prekornim licem Belinda. »Vi niste voleli jadnog dobrog kralja, ni novoga ne poštujete. A sa tim nije pristojno terati šegu.« Umesto odgovora mali čovek pokreće svoju muzičku mašinu, Belinda se nasmeje, svi se smeju. Lep mi je odgovor na njene ozbiljne reči ona pesma: »Hopsa, Šari, joj, što valja!«

U decembru još nije bilo pristojno činiti prve posete, ali bi već u januaru izostanak značio uvredu. Dok Karlo IV i kajzer Vilhelm objavljuju u ratnoj zapovesti da će se posle odbijanja Antante oružjem izboriti za mir, Rusi prave proboj na odseku kod Valaputne, a Monarhija i Nemačka saopštavaju svetu da će od prvog februara postati panter i na moru i ukočiti svaki pomorski saobraćaj; Elek Sabo moli u zajam kočiju gradonačelnika, vodi svoju suprugu u posete upoznavanja svojoj ogromnoj rodbini, posećuje isto tako brojnu rodbinu Lenke Jabloncai. Knjiga Roze Kaloče isto tako važi kao da Amerika nije prekinula diplomatske odnose sa Nemačkom, kao da po-

zorišta nisu zatvorena zbog nedostatka uglja; braćni par, dakle, obavlja obavezne vizite, zatim sedi kod kuće u označenim časovima za vraćanje vizita i čeka uzvratne posete. U najkošmarnije uspomene Belice Majtenjija spada pojavljivanje njegovog oca i Melinde koji u svom novom domu deluju potpuno prirodno, ali ne i ovde. Dečko se šćućurio i tako je zbunjen da se umesto uz svoga oca pribija uz Eleka Saboa, tamo tiho cmizdri, dok mu Melinda ne progovori onim starim tonom, koji Lenke Jabloncai tako dobro poznaje. Posete svi uzvraćaju, pred Lenkom Jabloncai se širi ogroman i sjajan porodični krug, mnogostruka lepeza mikrosveta Saboovih. Poziv sledi za pozivom, rukovodstvo grada dobro zna da nije preporučljivo odvlačiti ljude od zabavljanja, a dok se Nemci počinnju »planski povlačiti« na obema obalama reke Ankra, mesni Crveni krst daje diletantske predstave i večeri u dobrotvorne svrhe u korist ratne siročadi i ratnih udovica. Lenke Jabloncai grozničavo vežba, ima ogroman uspeh sa jednom Listovom rapsodijom, dok Babuci Tan igra klasičnu igru uz pratnju orkestra carsko-kraljevskog 75. pešadijskog puka, a Piroška Jabloncai sa Bertom Bartom, Margitkom Dekomb, Paulom Seleom, Ilonkom Tan, Lajošem Kovačom, Nandom Listom i Leventom Turijem prisutne očarava prikazivanjem žive slike. Sada bi trebalo da je tu Jožef, koji u Pešti u ženinoj kući već počinje da priređuje one kamerne večeri od kojih će jednoj jednom prisustvovati i kći Lenke Jabloncai, ali Jožef ne dolazi u Debrecin, ne čuje muzički komad građen sigurnim umetničkim zanosom, pa iz njega neće čuti ni to da je ova žena sada u stvari srećna. Još postoji rana, ona koja nikada ne zarasta, ali jedva se oseća, svakoga dana se obnavlja zavoj, obnavlja ga večito strpljenje ljubavnika koji nikada ne ostaje bez ideja. Posle programa je ples, Lenke Jabloncai je u balskoj haljini, Elek Sabo u fraku, on samo stoji u jednom uglu dvorane, gleda ostale; ne ume da pleše, Lenke Jabloncai prelazi iz ruke u ruku, nikada nije bila tako lepa kao sada kada još i ne zna da je trudna, sa njenoga lica zrači harmonija, sigurnost i neka ustaljena radost. Jedva je napravila nekoliko krugova kada joj

prilazi muž i moli da idu kući, izgleda da mu je pozlilo od vazduha balske dvorane. Lenke Jabloncai brižno skuplja svoje stvari, razmišlja kako bi što udobnije mogla povesti kući u Ulicu Domb svoga muža, strašno je hladno, mogao bi pasti u nesvest, trebalo bi tražiti pomoć, ili nabaviti neki fijaker. »Kola su tu«, kaže Elek Sabo, a kočije, gradska kočija, zaista stoji pred ulazom, on pomaže svojoj ženi da se popne i ne pokazuje nikakav znak da bi mogao svakog trenutka pasti u nesvest. »Vi ste poručili kola?« zapanjena je Lenke Jabloncai. »Kao da ste unapred znali da će vam biti potrebna?« »Ja sam poručio kola«, odgovara Elek Sabo, »jer u tim tankim cipelama ne možete da se šetkate po snegu, a poručio sam ih i zato što sam računao s tim da će mi pozliti. I oca i majku je ubilo srce, ni moje nije zdravo, kada sam video da vas predaju iz ruke u ruku a vi se samo smežete i kružite, pomislio sam da mi je došao kraj.« »Pa vi, znači, niste bolesni, vi ste ponovo ljubomorni«, pogađa Lenke Jabloncai, i ne zna da li da plače ili da se smeje, krivac trepće pored nje u kolima i toliko se kaje i toliko trijumfuje u isto vreme da ne može na njega da se naljuti, samo ga ipak moli da joj drugi put ne kvari zabavu, ona tako rado pleše i tako uživa u tome što je još i danas kraljica bala. Elek Sabo obećava, ali ne održava obećanje, pozive ili ne predaje ili nekako izvrda, a kada Lenke Jabloncai neće da ide kući, zaista mu pozli i dobija takve tahikardične napade da je Hutirai, kućni lekar i dobar prijatelj, upozorava da ga je sa takvim pulsom bolje povesti u krevet. A kada bi je zatim odmamio kući, pretvorio bi se pored nje u pravog Haruna al-Rašida, zasuo bi je fantastičnim poklonima, čije izvore nikada nije imenovao. Lenke Jabloncai je dovoljno stvari dobila od Majtenjijevih, ali pokloni njenog muža nisu ličili ni na čije pošiljke. Kako je uvek želela da putuje, dobila je na bakrorezu iz XVI veka mapu sveta, uveče kada je odgrnula svoj jorgan, na jastuku su ležali ljubičasti ametisti u obliku velikih suza, a na jednoj je cedulji bilo napisano: »Ovako plačem jer me ne volite onako kako zaslužujem.« Dobijala je skoro svakoga dana po novu knjigu, ali je uvek morala da

je nađe, jer bi je negde sakrio; Lenke Jabloncai je raspletene kose i nogu drhtavih od smeha i uzbuđenja hodala od podruma do tavana dok bi je našla, a Belica Majtenji je sa divljenjem posmatrao kako se odrasli dobro zabavljaju.

Njeno prijateljstvo sa Belindom je takođe obogaćeno novom bojom. Premda su je u vreme njenoga prvog braka u početku obasipali svim i svačim, kći Eme Gačari nikada nije imala miran, veseo i zabavan dom. Kada su 19. januara 1917. konačno oslobodili ratne službe Antala Tihog i poslali ga kući, dve pitomice Štilmungusove se grle: porodica je ponovo zajedno. Prvi put u toku njihovog života među prijateljicama nema razlike, i Belinda popušta strastima svoga muža samo iz pristojnosti, ali zna da je bog tako naredio i da će mučno vreme koje služi samo na radost muškaraca biti obilno nadoknađeno nadom da će možda ponovo moći da postane majka, u drugom pogledu obožava svoga Antala. I Lenke Jabloncai voli Eleka Saboa, pa uz prijatno lice otrpi ono što joj teško pada, tako usred sveta natopljenog krvlju domovi u Štamparskoj i Domb ulici predstavljaju ostrva. Materijalne brige obilaze domove Tihijevih i Saboovih; u martu, kada u Petrogradu izbija revolucija, hapse ministre, car abdicira, Antanta priznaje Revolucionarnu vladu i savet radnika i seljaka; počinje svoje delovanje; Nemci se povlače sa terena iza Arasa, a u Mađarskoj pozivaju najstarija godišta; Lenke Jabloncai je sigurna: ona je trudna. Vreme začeca, računajući unatrag od rođenja njenog drugog deteta, jeste noć između 4. i 5. januara; biće još jedna takva noć u njenom životu u toku koje će jedna zora koja sviće od četvrtog na peti januar rašiti konce. Tačno pedeset godina otkada je začela svoju kćer, umire Lenke Jabloncai, okrećući prema svojoj kćeri svoje isto tako nesretno lice kao što je u svoje vreme primila pogled upoznavanja svoje majke.

Ono što ne bi sama poverovala, Lenke Jabloncai je srećna. Raduje se detetu, šije mu od čohanih krpica igračke, a toliko još ima do njegovog rođenja. Prvi put ju je taj doživljaj zatekao premladu, bila je nepripremljena za dolazak svoga sina, a ovog drugog

došljaka već očekuje. Ponovo lako nosi, ginekolog Kenezi joj ne zabranjuje ni lak posao ni društveni život, ali je sada nekako manje raspoložena da napušta kuću: piše priče za svoje još nerođeno dete. Elek Sabo blista od sreće, u međuvremenu se jedan ruski emigrant po imenu Lenjin vraća iz Švajcarske, Ištvan Tisa daje ostavku, kod kanala En-Marna se vode užasne bitke, gusenice tenkova gaze po zemlji ne samo leševe već i još žive i neevakuisane ranjenike. Od kada je Amerika zaratila protiv Nemačke, Elek Sabo i posle podne mora da ide u gradsku kuću, vojni odsek se bori sa zapanjujućim problemima; kakvim, u stvari, to Lenke Jabloncai neće saznati; jer bilo šta da pita, muž joj se samo osmehuje, izbegava odgovor nekom šalom; mali čovek odgovara samo na ono što hoće. (Moja je majka uvek razmišljala i o tome zašto je morala da menja ginekologa i zašto je njen muž zahteva da se dete ne rodi kod kuće nego u školi za babice, uz pomoć doktora Kenezija, ni na to pitanje nije osim osmeha dobila drugo objašnjenje. Tek kada mi je stigla u ruke trojezična diploma lože slobodnih zidara *Napredak*, koja je počinjala slovima UUU SSS GR GR GR i kada sam među potpisnicima našla ime doktora Kenezija, shvatila sam ono što je Elek Sabo tako brižno tajio: bilo bi nepristojno da on, prvi nadzornik lože *Napredak*, nije zamolio za pomoć glavnog majstora, onog glavnog majstora koji je bio direktor škole za babice i primalje i koji je obećavao posebnu pažnju supruzi svog brata iz lože.)

U Flandriji napad sledi za napadom, Kerenski na frontu agituje za nastavak rata; kada se jednog popodneva pojavljuju Majtenji i Melinda, lice Gizele Jabloncai je napeto i ne onako veselo kao što je u poslednje vreme već bilo uobičajeno. Bela Majtenji moli da mu se vrati sin, nedostaje mu, oseća da će i malom Beli biti bolje sa njim, detetu koje treba da se rodi biće neophodna pažnja svih ukućana. Elek Sabo odbija molbu, Lenke Jabloncai gordo gleda u Melindu, čuje li kako se za njeno dete bori onaj ko i nije njegov otac, mali Bela stoji između dve porodice, bespomoćan, zatim brizne u plač a dvojica muškaraca istovremeno pružaju ruke da ga pomiluju,

uzmu u krilo. Majtenjijevi se vraćaju neobavljena posla, mali Bela je posle podne već veseo, kmet ovoga puta traži gospodina Belu Majtenjija mlađeg sa jednim paketom, a očarano dete iz dubine kutije izvlači igračku, avion, do večeri mu do besvesti navija elisu. Toga dana dolazi još jedan gost, Belinda dotrči; baš je dobrodošla, može joj se ispričati ponuda Majtenjijevih i pokazati dečak koji se sav srećan igra, i uz koga je njen muž, koji obožava to dete, stao na način koji odbija svaku raspravu, a upravo prošle sedmice ga je odenuo od glave do pete u novo odelo.

Belinda je do smrti bila čuvena po tome što je svojim potpuno nevinim primedbama otkrivala sigurnije od rendgenskih zraka poneku nikada neslućenu kavernu, pa se zatim samo zgledala u čudu jer nije shvatala zašto se drugi čude. Toga popodneva je čučnula pored dečaka koji se igrao, divila se igrački, pa je zatim upitala: »Od čega, u stvari, vama stiže za ovo?« »Izgleda stiže«, smeškala se Lenke Jabloncai, »Lekši nam donosi sve što nama treba.« »Mi u poslednje vreme tako teško živimo«, kaže Belinda, a to je ona rečenica koja Lenku Jabloncaj trgne. Iza Belinde stoje Bartokovi, kraj nje je Ilonka, kraj nje je njen muž, od kada je poznaje, uvek im je stizalo za sve, kako je sada mogla da se pomeri ravnoteža, kako može jedan gradski savetnik da zarađuje toliko više od Antala Tihog, železničkog inženjera, i kako može da nabavlja takve stvari koje ne mogu ovi generacijama bogati ljudi koji su već prosto nesposobni da održe korak sa cenama crne berze? Lenke Jabloncai je već kao dete naučila kako je pod nogama Psovača nestao Kešeljseg, kako je pao pod stečaj Senior, i sama je mučenički učestvovala u Juniorovoj istoriji, a i sama je već doživela jednu propast kraj Bele Majtenjija, kada joj je Marija Rikl u svom prvom besu umesto utehe rekla, tako joj i treba, tako treba svima koje kormilo prepuste mužjacima. Elek Sabo toga dana ulazi na vrata zviždućuci, mali Bela juri prema njemu, ali je moj otac gledao samo u svoju ženu: kako je primila pošiljku, koja nije njoj bila upućena, ali je ipak na neki način bila upućena njoj. Lice kome se obratio bilo je ozbiljno i smireno, i glas je bio takav;

Lenke Jabloncai postavlja svom mužu isto pitanje koje je čula od Belinde: kako njima stiže za sve to? Elek Sabo odmahuje rukom, pokušava da izbegne odgovor, da se umesto odgovora pošali, poziva se na svoje ljude, na posebne nagrade koje je dobijao za prekomerni rad u savlađivanju poslova. Lenke Jabloncai moli tačne podatke, hoće da zna ono što do sada nije pitala, kolika je muževljeva plata kada on može tako neshvatljivo obilato da ih snabdeva. »Seo je za klavir«, ispričala je posle mnogo desetina godina Lenke Jabloncai svom mlađem detetu, »seo je i odsvirao iz *Gejše* ono „Joj, što je čudan taj pekinjezer, joj što je čudan, kao majmunče pekinjezer, koji je crven kad je budan“, i treptao prema meni a mali Bela je neprestano okretao propeler krilatice da bi letela. „Neće mi reći“, mislila sam. Zнала sam da je opet nevolja na pomolu, ali i to da ono što on ne želi niko od njega neće saznati. Pustila sam ga na miru, zavirila sam Ani u kuhinju, doneli smo večeru, poverovao je da sam zaboravila, te večeri je bio posebno dobro raspoložen, kao da se napio.«

Lenke Jabloncai je sutradan prošetala po debrecinskom korzou kao svakoga dana kada je to mogla i hodala je gore-dole oko gradske kuće sve dok je nije pozdravio poznanik koga je znala kao kolegu sa posla svoga muža. Činovnik je digao šešir, hteo da pođe dalje, moja ga je majka zaustavila. Nekadašnja tužna mala reporterka Vesnika Kišmeštarske ulice još je u detinjstvu stekla veštinu da, za ljubav Melindi koja je bila željna vesti, navede ljude na razgovor; iz veselog ćaskanja trideset i dvogodišnje Lenke Jabloncai ni izvežbanije uho ne bi naslutilo zabrinutost. Govorili su o vremenskim prilikama, o ratu, o javnom snabdevanju, kolega Eleka Saboa je čestitao na velikoj radosti, koju — saznao je od Eleka — očekuju za jesen. »Zaista je to velika radost«, osmehivala se Lenke Jabloncai, »čistije, veće, nikome ne bih mogla da poželim. Zašto se ne oženite?« »Ja«, zapanjio se činovnik, »sada? Dovoljno je što sam oskudevam. Nije svako tako hrabar kao Elek, a i nije toliki umetnik da mu stiže za sve iz one plate koja iz dana u dan sve manje vredi.« »Vešta žena može da iziđe na

kraj ni sa čim«, govorila mu je moja majka. »Nije pristojno tako što pitati, ali koliko vi zarađujete?« Kolega maloga čoveka je rekao jednu svotu i dodao da je to upravo 82 krune manje nego Elekova plata. Lenke Jabloncai je porazgovarala sa njim još nekoliko reči, zatim se pozdravila. Nije bila raspoložena da se vrati kući, ušla je u Košutovu ulicu, preseklala Bačanijevu i odšetala na groblje.

Na grobu Jabloncaijevih je bršljan pustio korenje, majka se spustila na opsek od crvenog kamena, razmišljala je. Tražila je u sebi srdžbu zbog prevare, ali je nije nalazila, umesto toga je osećala neku zbunjenost, kao da je neko u toku jedne noći preslikao onu sliku nad krevetom koju je još pre spavanja namestila pa je ta slika ujutro već drukčije izgledala. Zvonili su podne, trebalo je da krene, dok je išla prema Ulici Domb, zagledala je u radnje, bile su bedno prazne. Kod kuće ju je čekao gotov ručak, Ana je kувala kokoš, rekla je da je gazda poslao po kmetu. Do razgovora među supružnicima je došlo uveče, kada su dete već uspavali; Lenke Jabloncai je zatražila od muža da joj objasni od čega žive u tako neobičnom obilju, jer je uspjela da sazna kolika mu je plata i volela bi da zna odakle je pokrивao prošlogodišnje i ovogodišnje izdatke. Očekivala je da će se Elek Sabo zbuniti, ali se nije zbunio. Ponovo se samo osmehivao i rekao joj: od zajmova. »Zajmova?« uplašila se Lenke Jabloncai. »Kome vi, u stvari, dugujete?« Elek Sabo je odgovorio: »Svima.«

Moja mi je majka rekla da se tako zgranula da nije mogla dalje ni da ga ispituje, ali je onda moj otac već progovorio, a ono što je rekao bilo je u svojoj potpunoj apsurdnosti tako divno, da na te jednostavne reči ne samo što nije mogla da uperi oružje, nego ga je položila. »Niste imali detinjstva«, objašnjavao je Elek Sabo, »odrasli ste u Kišmešterskoj ulici, niste dobijali čestito ni da jedete. Nisu vas mazili. Nisu vas voleli. Kada ste dospeli do blagostanja, ni onda niste dobijali poklone koji vam priliče — znate koliko ja cenim Belu, ali Bela nema mašte. Hteo sam da počnete život od početka, da se nadoknadi ona slomljena i unižena mladost. Volim vas i hteo sam

da se radujete, da svakoga dana imate nešto čemu ćete se radovati. Hteo sam da živite kao u bajci. Zar niste živeli? Zar se niste radovali?» »Kakva ludost!« rekla je moja majka. »Bože, kakva ludost! A ko je vama pozajmljivao u ovom svetu u kome prosto nema kredita?« »Kažem svi«, okrenuo se prema njoj licem koje je mislila da poznaje a koje do smrti niko nije upoznao. Lenke Jabloncai je klimnula glavom, nije bilo teško poverovati. Ko je mogao ovome čoveku nešto da odbije? »A hrana?« pitala je dalje. »Slale su moje sestre sa sela«, odgovorio je Elek Sabo i tu mu je klonuo glas, prvi put. »Odvajale su od svojih usta.« Moja je majka u mislima ponovo videla čutljive popovske gospođice sa kojima je progovorila samo nekoliko reči, ustala je, izvadila je iz školske torbice maloga Bele jednu svesku i zamolila svoga muža da joj izdiktira kome i koliko duguje. »Od sada ćemo živeti kao svi drugi siromašni ljudi, otplatićemo i vратиćemo sve. Ako još jednom saznam da ste tražili od nekoga zajam, rastaću se i od vas. Dolazi dete, vaše dete. Kako ćete ga spremiti za život?« »Ljutite li se na mene?« pitao je Elek Sabo bez osećanja krivice, sa osmehom, kao da se zabavljao na račun svoje žene što je tako ozbiljna, što je jedna mala stroga opasnica. »Zar imate osećanje da sam vas prevario?« Pitanje je opet bilo apsurdno, jer ju je prevario, ali ne onako kako obično ljude varaju, ona nije iz toga imala štete, a koristi — kako o tome može da se govori? »Jesi li se ljutila?« pitala sam svoju majku posle mnogo desetina godina, pušile smo obe, ona je srkala svoju kafu. Odmahnula je glavom, onda smo se samo gledale, kao znalci velikih tajni, supruga i kći Eleka Saboa. Ta ko je ikada mogao da se ljuti na njega?

Lenke Jabloncai saznaje kolika je stvarna zarada njenoga muža od koje treba ubuduće da žive, i kolika je svota koju treba da stvori da bi se ispetljali iz dugova, u vreme kada u Rusiji radnički i vojnički saveti počinju da zahtevaju brz završetak rata, a mađarsko radništvo štrajkovima demonstrira da bi se izborilo za biračko pravo, a Agošton Bartok zapisuje u svoj dnevnik sledeće: »Moj zet, Emil Vilhelms, je imeno-

van za nadzornika Austrijsko-mađarske banke, moja kći Margita je bila šest sedmica na Paliću, ali sa tako nepovoljnim rezultatom da je sedmoga avgusta, pošto je stigla kući potpuno iscrpena, stavljena pod lekarski nadzor.« Moja majka sklanja svoje skice priča, pakuje nove note i gramofonske ploče koje je dobila pre nekoliko dana, koje je po muževljevoj porudžbini poslala trgovina muzičkih instrumenata — tek objavljene šlagere *Kneginje čardaša* i *Gospođice Žuže* — neka gospodin šef bude ljubazan i primi ih natrag — »njen je suprug odustao od kupovine«, i prihvata se da stvori red u onom haosu koji joj je ljubav Eleka Saboa sručila na glavu. Nervozna, teška je godina (posle strahovito hladne zime tokom koje se smrzlo na stotine hiljada stabala i čokota i na Alfeldu je redovno bilo minus 30 stepeni, Mađarsku napada takva suša da se u Deliblatskom pesku moglo skuvati jaje, živin stub se penje do 60 stepeni na suncu, okopavane biljke su izgorele, nada u krmno bilje je uništena), u stvari bi trebalo da se čuva, ali ne može to da čini, ako želi da svoje novorođenče dočeka u sređenom materijalnom položaju. Počinje racionalizacija u domaćinstvu, Piroška joj na sreću pomaže, Piroška koja je osetljiva i ima više razumevanja od uobičajenog od kada je prati Jožef Juhas, preuzima Anu od svoje starije sestre, u njenom je zabavištu potrebna dadilja, tako stara devojka više ne mora da tereti novi budžet; Eleku Sabou po službenom rasporedu pripada kmet, taj će uz odgovarajuće usmeravanje i pomoć, nekako da nadoknadi Anu. Lenke Jabloncai vadi sav svoj nakit koji je dobila za veridbe i udaje, čija se cena u međuvremenu toliko podigla da bi, možda, ako proda sve zajedno sa jednim delom mnoštva srebrnarije koju je dobila od trgovačke kćeri, mogli da krenu na jesen sa čistim listom. Unovčavanje toga svega poverava Antalu Tihom, koji joj rado pomaže; jednu granu i jedan medaljon sakriva, sada je već naučila da će pored prosjaka Haruna al-Rašida uvek morati da bude spremna i na nevolju. Od Bartokovih odlazi Melindinima, Melinda ljutito prima najavu: izvolite od sada doprinositi izdržavanju maloga Bele, Bela Majtenji to smatra prirodnim i naglašava da je i do

sada predlagao ali nisu prihvatili. Melinda se ljuti, poziva se na Eleka Saboa koji je, bogme, lišen svake sitničavosti, a ne kao Lenke; njena bratanica ne izbacuje njenog muža, strpljivo izdržava da je Melinda ispsuje kao toliko puta u detinjstvu. Šta mari šta govori, neka samo da za hranu maloga Bele nešto brašna, masti, krompira, ulja, da ne ostane bez ikakvih zaliha ako ponovo zapne; hranom namenjenom malome Beli može da se zasiti i dvoje male dece. Sporazumevaju se, zatim ona otetura kući starom Kišmešterskom ulicom koju su u međuvremenu prekrstili u Betlenovu, pomiluje kvaku stare kapije: u kući trgovačke kćeri žive tuđi ljudi. Korača stazom od crvene opeke, uz put po kojem je nekada Senior razigravao svoga konja, Psovač terao svoje lake karuce kada bi dolazio iz Kešeljsega, po kojoj su se kretali točkovi onih kola iz kojih je Junior pomagao Emi Gačari i maloj Lenki da siđu u ona davna vremena kojih možda nikada nije ni bilo. »Treba da pazim«, razmišlja Lenke Jabloncai, dok grabi prema Velikoj crkvi, »ne smem više nikada da budem nepodozriva. Čarobnjak zna kako je daleko sunce od zemlje, poznaje Bodlerovo pesništvo, i po sećanju ume da nacрта malome Beli tok reke Lis, ali vidi samo današnji dan, ni na um mu ne pada da će doći i sutra, prekosutra.« Direkcijski sekretar muzičke škole je pozdravlja, pita kada će posle srećnog događaja moći ponovo da se nadaju njenom nastupu; ona ga izbegava ne zato što možda ne bi žudela za ponovnim nastupom, čini to pre stoga što sluti da za vežbe od sada neće imati vremena.

Belindin muž srećne ruke unovčuje ono što mu je povereno, Elek Sabo plaća svoje dugove. (Da ih nije sve priznao, otkriće se mnogo kasnije.) Dok se u Petrogradu mnoštvo demonстранata skoro svakoga dana buni protiv nastavljanja rata, a Kerenski poziva flotu i armiju u napad i »krvlju i gvoždem hoće da kuje rusko jedinstvo«, domaćinstvo u Ulici Domb Lenke Jabloncai vodi s razumnom štedljivošću. Sada više ne ostaje u kući samo zbog svog stanja, i posao je vezuje; nema Ane kojoj se može poveriti i dete i kuća, kmet je dobar momak, ali nema ni dvadeset godina, ne zna da kuva; Lenke Jabloncai sama spre-

ma ručak, a ni Belinda je ne poziva da sedne kraj samovara. Margitina klonulost je toliko očigledna da članovi porodice ne mogu više pred sobom da kriju, Belindina prolazna bezbrižnost se pretvara u strahovanje. I svet je nemiran, život je sve teži, mali Bela izrasta iz svojih cipela, nove koje dobija su neupotrebljive, ako stane u bljuzgavicu, đon se rastapa, a za druge već teško stiže. Flandrija će se posle pet araskih i en-šampanjskih bitaka sa englesko-francuskom armijom pretvoriti u more krvi i plamena; gubici engleske vojne sile iznose pola miliona vojnika; razorena su sva utvrđenja, majuri, salaši, železničke linije, bunari pijaće vode. Na klanici Soče sučeljeni biju četrnaestu besmisleni bitku; Debrecinjani koji su vest o svakoj pobedi tako oduševljeno primali i na početku rata pored mađarske zastave isticali i barjake saveznika Nemaca, Bugara i Turaka, ne zabijaju više svoje male zastavice u karte frontova, ne zastajkuju više pred ratnim izveštajima izvešanima kod uredništava novina. Na organe vlasti navaljuje mnoštvo neopskrbljenih ratnih udovica, ratne siročadi, sada već zaista jedva ima porodice koja nekoga ne očekuje sa fronta ili iz ratnog zarobljeništva; od nekadašnjih plesača više ih je koji obilaze ugao kraj Kasine jer nemaju ruku ili nogu; i četvrti Mikloši je pao kod Doberdoba, Lajoška Varadi-Sabo više i ne piše iz logora za ratne zarobljenike, može biti da više i nije živ. Oslobođene vojne obaveze pozivaju na super-reviziju, većinu regrutuju, onima koji ipak ostaju kod kuće, u sigurnosti, ako sa njih ne plače bolest, dobacuju pri prolazu ulicom; Elek Sabo upozorava svoje prijatelje da članovi vojne policije ne nose uvek uniformu, neka svako pazi na svoj jezik. Lenke Jabloncai svoje drugo dete čeka u umornom, loše raspoloženom, izmučenom Debrecinu; opšte raspoloženje je u Pešti još lošije, nema ustanove za prihvatanje neopskrbljenih; sa situacijom koja sada, posle Tisine ostavke, najavljuje ne tako daleku katastrofu ne mogu da se izbore ni Esterhazi ni Vekerle. Beda je sveopšta, još više raste broj samoubistava, u toku je podmornički rat bez granica, oni čiji su brodovi pogođeni u napadu mogu da biraju smrt u vatri ili u vodi. Kao

što je nekada činila Marija Rikl, sada i Lenke Jabloncai pravi obračun u svesci koju je uzela od maloga Bele, prihod postoji samo prvog u mesecu, izdataka je more, još je dobro što su ogrev kupili lanjske godine, a ima ga dovoljno i za zimu sedamnaeste. Pokloni ne izostaju, samo se preinačuju, Elek Sabo skuplja i marke, mali Bela dobija jedan od njegovih albuma, a pravi dečaku i takve igračke kakvima se sam zabavljao nekada u ranom detinjstvu u Kereštarči; na zelenom tepihu detinje sobe pase stado krava; on ih je napravio od kočanja kukuruza. Iz jednog kodeksa velike biblioteke Kolegijuma kopira svojoj ženi renesansne motive, neka veze, pa ona voli da veze, i prokrijumčari lavove i grifone smernih pogleda u korpu za ručni rad. »Vi zamišljate da imam za tako šta vremena«, smeje se Lenke Jabloncai, koja, kako se porođaj bliži, nema više vremena ni za šta, iako joj Piroška sve više pomaže. Nema više mogućnosti da sa crne berze nabavi bilo šta, ali ne oskudevaju, popovske gospođice šalju sve što mogu, a stižu i nevoljni Melindini darovi. U stvari, nemaju ozbiljnog razloga za to, a Lenke Jabloncai je ipak nemirna: život, koji je u početku obećavao da će biti tako bezbedan, taj život se pomerio onoga trenutka kada se o materijalnoj bazi prve, čudesne godine njihovog braka otkrila istina i od tada se nikada nije vratio u ravnotežu. Trgovačka kći bdi među genima svoje unuke i to nije uzalud: prvoga septembra Elek Sabo donosi kući samo jedan deo svoje plate, ostalo ne može da opravda. Cvili, dok njegova žena gleda u čudu na tu sitnu sumu, i teško priznaje da se toga dana u kancelariji stuštila na njega takva strahota bede i očaja da je morao da pokloni novac deci i udovicama. »Potpuno nepoznatima, strancima?« gleda ga Lenke Jabloncai. »Deci koju nikada niste videli i njihovim majkama delite novac, a vaše sopstveno će biti ovde u roku od četiri sedmice?« Ne progovara više ni reč, u svoju malu gvozdenu kutiju zaključava ono što je dobila, uzima Belicine čarape, krpi.

Elek Sabo odlazi od kuće, večer je teskobno i sumorno, oseća to i dete. Ne večeraju, domaćin nije kod kuće, najzad ipak dolazi i srce Lenke Jabloncai pro-

bada užas: pod miškom nosi veliki paket; možda joj je opet kupio neki poklon, možda je otišao da uzajmi novac ne bi li je tim, ko zna čim, kupljenim od pozajmljenog novca naveo na pomirenje. Sada joj je lice već ljutito, ali nema na koga da sruči srdžbu, mali čovek nestaje u kupatilu zajedno sa paketom; nema ga, pojavljuje se tek posle mnogo vremena, mali Bela vrisne jer je prizor neodoljiv, on ne zna šta vidi, ali oseća da je nešto izuzetno, Lenke Jabloncai se prostire po trpezarijskom stolu bakarnih nogu, smeje se. Ona bogme zna šta je pred njom: Elek Sabo pleše, njiše se, u nebeskoplavom pozorišnom kostimu princa Boba, na kuku mu visi mandolina, pantalone-čarape landaraju na njemu, nabiraju se jer je manji i tanji od primadone. Lenke Jabloncai se smeje, smeje se tako da joj suze idu na oči, i ne boli je saznanje koje toga trenutka stiže do njene svesti, da ovaj čovek nikada neće biti gradonačelnik, nikada neće biti ništa, jer i jedna mačka ima više ambicija nego on; sve što on želi je u najboljem slučaju nova sadnica cveće ili jedna tuba gumiarabike. Svi se smeju, dete igra oko Eleka Saboa, nema optužbe, nema prekora, neka udovice i siročad nose taj novac, ionako je sve svejedno, biće već nekako.

Smeh prestaje tek negde u noć, Lenke Jabloncai se uozbiljuje, jer se seti deteta koje očekuje. Kako će ono da odraste — plaši se — dete tog čarobnjaka, prosjaka, neodgovornog čarobnjaka dostojnog obožavanja? Onda samo gleda pred sebe u mrak, u Ulici Domb su i zimi i leti prozori odškrinuti, iz šume struji sveža noć jesenjih mirisa. »Neću moći da sviram na klaviru«, razmišlja bez naročite ljutine, »jamačno neće ni od književnosti biti ništa. Belicu će Melinda uvek pomagati jer će u njemu videti Belu. Ali ko će pomoći ovom novom detetu? Samo ja. Imaće sigurno takvo detinjstvo kao niko na svetu i tako će odrasti, među nestvarnim bićima, nestvarnim kulisama, da nikada neće sigurno znati šta je mašta a šta stvarnost. Ali hleba mora i ono da jede, i sve što je u meni dobro otići će na to da mu taj hleb pribavim.«

»Ne mogu da se borim protiv svoje sudbine«, izgovara sebi već treći put Lenke Jabloncai a dve muze,

muza muzike i muza književnosti, utapaju se u tamu noći. Posmatra sebe: boli li. Ne mnogo. Smeje se samoj sebi, jer se setila kakvo je lice napravio Bela Majtenji kada je zgrabila iz mreže onaj kofer i kako je divlje ustalasan bilo more za vreme bure i kako je ustalasan i divlji bio život još otkako je došla na svet. »Meni je, u stvari, zatišje dosadno«, razmišlja Lenke Jabloncai. »Moguće je da sam ga zbog toga tako retko imala. Ja volim buru, mraz, sneg, maglu.«

Kći Lenke Jabloncai i Eleka Saboa se rađa 5. oktobra 1917, dete je staro pola časa kada na adresu gospođice Marije Magdolne Sabo donose buket od pedeset crvenih ruža, sa posetnicom njenog oca. »Čarobnjak«, misli Lenke Jabloncai. »Kalif prosjak. Zakleo se da neće dirnuti u novac koji je ostavljen kod kuće, ali jamačno nije održao reč ili je opet tražio zajam.« I Lenke Jabloncai razmišlja o tome koliko li vredi njen koncertni klavir i da li u ovoj sveopštoj bedi postoji još čovek koga zanima tako vredan instrument. Ko zna na šta će naići kad stigne sa devojčicom kući u Ulicu Domb? Ako do kraja ostanu bez ičega, prodaće ona dva preostala komada nakita i klavir.

